

398 ๘

๙ ๒๒ ๙

๐ ๐

วิเคราะห์วรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสาน

ปริญญานิพนธ์

ของ

แจ่มจันทร์ สุวรรณรงค์

๒๔ พ.ค. ๒๕๖๕

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

กันยายน ๒๕๖๕

178175

วิเคราะห์วรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสาน

บทคัดย่อ

ของ

แจ่มจันทร์ สุวรรณรงค์

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

กันยายน ๒๕๒๗

บทคัดย่อ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสาน ในด้านศิลปะการแต่งคำประพันธ์ แก่นเรื่อง โครงเรื่อง ตัวละคร ค่านิยม ความเชื่อ และประเพณีที่ปรากฏ โดยใช้วิธีวิจัยจากเอกสารและเสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษาค้นคว้าสรุปได้ดังนี้

วรรณกรรมกลอนอ่านทั้ง 5 เรื่อง (พญาคันคาก ท้าวเต่าคา ท้าวสิงคะโล ท้าวกำกาคา และท้าวหมาหุย) ได้แสดงให้เห็นศิลปะการแต่งคำประพันธ์ในเรื่อง การใช้คำเสริม คำสร้อย การหลอกลวง คำซ้ำ คำซ้อน การใช้สัมผัสในแบบสัมผัสอักษร และโวหารเปรียบเทียบได้อย่างไพเราะ

แก่นเรื่อง อันเป็นแนวความคิดหลักที่สะท้อนออกมาในวรรณกรรม ส่วนใหญ่ สืบเนื่องมาจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมุ่งเน้นให้หาแต่ความดี ละเว้นความชั่ว ในด้านโครงเรื่อง กวีได้แสดงให้เห็นความสามารถในการกำหนดโครงเรื่อง ในด้านการลำดับเหตุการณ์ให้น่าสนใจ และการสร้างความขัดแย้งได้ดีพอสมควร กวีได้นำเอาที่มาของเนื้อเรื่องมาสร้างเป็นสถานการณ์ในตอนเปิดเรื่อง แล้วสร้างปมปัญหาให้ปรากฏด้วยการกำหนดให้ตัวละครเอกถือกำเนิดผิดปกติ ปัญหาขยายตัว คลี่คลายด้วยการสร้างปมปัญหาอื่นแทรกซ้อนเข้าไป ตัวละครเอกต้องใช้ความสามารถ เฉพาะตัว เข้าแก้ไขปัญหานั้น เรื่องคลี่คลาย และจบลงด้วยความสุข ในตอนท้ายมีการกล่าวถึงการกลับชาติของตัวละคร ส่วนในเรื่องการสร้างความขัดแย้ง ปรากฏว่ากวีใช้ความขัดแย้งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานในการทำให้เกิดเหตุการณ์และเหตุการณ์ในเรื่อง และยังช่วยให้เรื่องดำเนินไปอย่างสนุกสนานและสมเหตุสมผลขึ้น

ในคานทวัละคร พบว่าสามารถจาแนกตัวละครออกได้เป็น 4 ประเภท คือ
ตัวละครเอก ตัวนักรบ ตัวนาง และตัวอมนุษย์ ตัวละครเหล่านี้มีบุคลิกและ
ลักษณะนิสัยส่วนใหญ่เป็นไปในลักษณะของตัวละครในอุดมคติ คือตัวละครเอกหรือฝ่าย
ของพระเอกจะเป็นคนดี มีความสามารถอย่างหาที่ติไม่ได้ ส่วนฝ่ายผู้ร้ายก็จะเลวร้าย
อย่างหาที่เปรียบไม่ได้เช่นกัน

ค่านิยม ความเชื่อ และประเพณีที่ปรากฏในวรรณกรรมทั้ง 5 เรื่อง ล้วน
เป็นวัฒนธรรมส่วนหนึ่งของชาวอีสาน คาสอนและความเชื่อทางพระพุทธศาสนา
อิทธิพลต่อค่านิยม ความเชื่อ และประเพณีเหล่านั้น และนับได้ว่าวรรณกรรมกลอนอ่าน
ประเภทนิทานทั้ง 5 เรื่องได้มีส่วนช่วยสืบต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นไว้เป็นมรดกของชาติได้
ต่อไป

An analysis of Isan's Folk Tales in Verse Form

ABSTRACT

BY

JAMCHANTR SUWANNARONCK

Presented in partial fulfilment of the requirements

for the Master of Education Degree

Sri Nakharinwirot University

September, 1984

ABSTRACT

The main purpose of this thesis was to analyze Isan's Folk Tales in Verse Form in respects of devices, themes, plots, characters, values, beliefs and religious rites as appear in the works.

The study was a documentary research and analytical description was used as a mean of presentation.

The findings of the study were as follows :

Phya Kankark, Tao Tao Kam, Tao Singkalo, Tao Kamkardam and Tao Maryui reflected the clever implementation of poetic devices. The versification and the figuras of speech were skillfully used.

The dominant themes in most works were influened by Buddhist teachings which emphasized good deeds and abstention from vices.

The plots were well organized and the presentation of the conflicts were good. The background or the strange origin of the heroes stated at the beginning attracted the reader's attention. The unnatural birth of the hero was created to set up the conflict leading towards the climax in each story.

The protagonist worked hard to overcome difficulties and the story usually ended with a happy ending. At the end the rebirth into a human form of the hero took place.

Characters were classified into four categories - the hero which was usually in the form of animal at the beginning, the heroine, the powerful person and the bad or the antagonist. All these characters were purely from the poet's imagination. That is the protagonist represented all Virtue and the antagonist represented all Vice.

Values,prevailing beliefs, and religious rites in these works were parts of Isan's cultures which reflected Buddhist thoughts. These poetic works partly played an important role in handing over folk cultures and also preserved the whole national inheritance.

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำคณะได้พิจารณาปัญหานี้จนบัดนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

..... *ดร. อ้วน ฤทธิกุล* ประธาน
..... *ดร. อ้วน ฤทธิกุล* กรรมการ

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จเป็นรูปเล่มลงได้อย่างสมบูรณ์ด้วยได้รับความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์โมรี ชื่นสราญ ประธานกรรมการ และอาจารย์พิฑูร มลิวัลย์ กรรมการ ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำและแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ มาโดยตลอด ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความเมตตาของท่านเป็นอย่างยิ่ง จึงขอกราบขอบพระคุณไว้เป็นอย่างสูง

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้รับความช่วยเหลือด้านเอกสารจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์สิริวัฒน์ คาวานสา อาจารย์นิยม ศุภฤทธิ และคุณสันที อาบัวรัตน์ จึงขอขอบพระคุณไว้ในที่นี้ด้วย.

แจ่มจันทร์ สุวรรณรงค์

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	1
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	10
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	11
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	11
นิยามศัพท์เฉพาะ	12
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	13
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	17
2 ศิลปะการแต่งคาประพันธ์	26
กลอนอ่าน	26
การใช้คำ	26
การใช้คำเสริม	31
ลักษณะของคำเสริม	31
จุดประสงค์ของการใช้คำเสริม	39
การใช้คำสร้อย	63
ลักษณะของคำที่กลั่นนามาใช้เป็นคำสร้อย	65
จุดประสงค์ของการใช้คำสร้อย	67
การหาคา	76
การใช้คำซ้อน	81
ตำแหน่งของการใช้คำซ้อน	84
จุดประสงค์ของการใช้คำซ้อน	90
การใช้คำซ้ำ	97

ตำแหน่งของการใช้คำซ้ำ	...	97
จุดประสงค์ของการใช้คำซ้ำ	...	103
การใช้สัมผัสใน	...	108
อักษรคู่หรือคำคู่	...	109
เทียบมคู่	...	115
เทียบมรถ	...	122
เทียบมรถ	...	129
ทบคู่	...	132
แทรกคู่	...	141
แทรกมรถ	...	143
การใช้โวหารเปรียบเทียบ	...	147
การเปรียบเทียบแบบอุปมา	...	147
การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์	...	152
อติพจน์	...	155
บุคลาธิษฐาน	...	159
3 วิเคราะห์แก่นเรื่อง โครงเรื่องและตัวละคร	...	165
วิเคราะห์แก่นเรื่อง	...	165
วรรณกรรมเรื่องพญาคันคาก	...	167
วรรณกรรมเรื่องท้าวเกาคา	...	175
วรรณกรรมเรื่องท้าวกากาคา	...	182
วรรณกรรมเรื่องท้าวสิงกะโล	...	189
วรรณกรรมเรื่องท้าวหมาหยู	...	198
วิเคราะห์โครงเรื่อง	...	203
การลำดับปัญหาหรือเหตุการณ์ของโครงเรื่อง	...	206

การสร้างความขัดแย้งในโครงเรื่อง	217
ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับสังคม ..	218
ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ	229
ความขัดแย้งภายในใจ	232
วิเคราะห์ตัวละคร	237
ตัวเอก	237
ตัวกษัตริย์	248
ตัวนาง	252
ตัวมนุษย์	257
4 ค่านิยม ความเชื่อและประเพณี	268
ค่านิยม	268
ยกย่องผู้มีอำนาจหรือชนชั้นผู้ปกครอง	269
เคารพผู้อาวุโส	272
ยกย่องผู้มีความกตัญญู	274
นิยมความสุภาพ อ่อนโยนและเจียมตัว	275
นับถือผู้มีความสามารถและกระทำดี	279
ความเป็นคนรักความสนุก	280
ค่านิยมเกี่ยวกับสตรี	284
ความเชื่อ	287
ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา	288
ความเชื่อเกี่ยวกับกฎแห่งกรรม	288
ความเชื่อเกี่ยวกับชาติปิตุภูมิ	291
ความเชื่อเกี่ยวกับนรก-สวรรค์	293

บทที่	หน้า
ความเชื่อทางไสยศาสตร์	296
ความเชื่อเรื่องเวทมนต์คาถา	296
ความเชื่อเรื่องโชคลางของชาล้ง	297
ความเชื่อเกี่ยวกับโหราศาสตร์	300
ประเพณี	303
ประเพณีงานศพ	304
ประเพณีการสู่ขวัญ	306
การสู่ขวัญคู่บ่าวสาว	306
การสู่ขวัญเนื่องจากการพลัดพราก	306
การสู่ขวัญเนื่องจากการตาย	311
ประเพณีบุญสงกรานต์	312
ประเพณีการลงข่วง	313
อีตลีสองกองลือลือ	315
5 สรุป และข้อเสนอแนะ	321
สรุปผล	321
ข้อเสนอแนะ	325

บรรณานุกรม

บทคัดย่อ

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

มนุษย์เป็นสัตว์สังคมอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม โดยเริ่มจากกลุ่มเล็ก ๆ พัฒนาขึ้นเป็นสังคมแล้วจากสังคมเล็ก ๆ ก็พัฒนาขึ้นเป็นสังคมใหญ่ คือเป็นชาติ ชาติแต่ละชาติต่างก็มีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองโดยเฉพาะ คือเป็นวัฒนธรรมโดยส่วนรวมหรือวัฒนธรรมใหญ่ จากวัฒนธรรมใหญ่นี้ ยังแบ่งเป็นวัฒนธรรมย่อยแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น เรียกว่า "วัฒนธรรมท้องถิ่น" ซึ่งก็ยังมีสาระใหญ่ของแบบแผนคล้ายคลึงกันอยู่ แต่มีความแตกต่างในรายละเอียดปลีกย่อย¹ เช่น วัฒนธรรมทางภาษา แม้ในแต่ละภาคจะพูดภาษาถิ่น ซึ่งมีวงศัพท์ มีสำเนียงผิดเพี้ยนแตกต่างกันไปบ้าง แต่ลักษณะโครงสร้าง และหน่วยเสียงส่วนใหญ่ก็คล้ายกัน

วัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นสิ่งที่มีความค่า เป็นเครื่องแสดงความเป็นเอกลักษณ์ของชาติให้แจ่มชัดยิ่งขึ้น จะเห็นได้ว่า "ประเทศที่ได้รับเอกราชใหม่ ๆ พยายามอย่างยิ่งที่จะฟื้นฟู ภาษา โบราณคดี นิยายปรัมปรา เพราะทุกอย่างล้วนเป็นเครื่องผูกเอกลักษณ์ของชาติ"²

กึ่งแก้ว อัครดารา กล่าวถึงความสำคัญของวัฒนธรรมท้องถิ่นไว้ตอนหนึ่งซึ่งเน้นให้ตระหนักในคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นว่า "วัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นของสำคัญรักษาเชิดชูสภาพความเป็นอยู่อันร่มเย็นเป็นสุขของท้องถิ่น เราควรชี้ให้ประชาชนตระหนักในคุณค่าของวัฒนธรรม หากเรารักษาไว้จะทำให้คุณค่าของท้องถิ่นนั้นมีมากขึ้น"³

¹ พัทยา สายบุญ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม หน้า 11

² บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ภาษาไทย-วิชาที่ถูกลืม หน้า 3

³ กึ่งแก้ว อัครดารา "วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น" ข้อฟ้า 5 : 15

ประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ในชนบทมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ขึ้นอยู่กับภูมิประเทศ และดินฟ้าอากาศจึงมีความใกล้ชิดกับธรรมชาติมาก ชาวชนบทในท้องถิ่นเดียวกันจะมีการดำเนินชีวิตคล้ายคลึงกัน มีขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ฯลฯ อย่างเดียวกัน แต่ "อย่างไรก็ตามในปัจจุบันความเจริญทางด้านเทคโนโลยี และวิชาการต่างๆ ได้แพร่ขยายออกไปสู่ชนบทอย่างรวดเร็ว ความเป็น "ชนชาวนาน" จึงนับวันจะหมดไป"¹ ฉะนั้นการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นจึงจำเป็นเพราะ "วัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตอันเป็นพฤติกรรมส่วนรวมของกลุ่มชนนั้น ทำให้เข้าใจถึงเอกลักษณ์ คือความเป็นอิสระทางวัฒนธรรม"² และยังทำให้ "เราเข้าใจถึงปัญหาและพฤติกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มชนในท้องถิ่นนั้น อันเป็นประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจ การเมือง ศาสนา และสังคม"³ อีกด้วย

การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นอาจทำได้หลายวิธี แต่วิธีหนึ่งที่น่าสนใจ คือ การศึกษาในด้านคติชาวนาน (Folklore) เพราะเป็นวิทยาการหนึ่งที่ศึกษาถึงวิถีชีวิตตามประเพณีของกลุ่มชน คติชาวนานเป็นเครื่องแสดงระดับวัฒนธรรม คีลธรรม ความเชื่อ ความต้องการ แนวความคิดและสิ่งอื่น ๆ อีกหลายประการ อันเป็นเครื่องบอกลักษณะของสภาพชีวิตและสังคมของคนในท้องถิ่นต่าง ๆ ตามกาลเวลาที่ล่วงเลยมา⁴ สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานและที่มาของวิถีชีวิตของชนชาวนานในท้องถิ่น

¹ ประมวล ถิกดินสัน คติชาวนาน การศึกษาในค่านานุชนวิทยา หน้า 16

² กิ่งแก้ว อรรถาการ "คติชนวิทยา" วารสารรามคาแหง 1 : 99

2 กรกฎาคม 2518

³ สุเทพ สุนทร เกสัช สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
หน้า ค.

⁴ กุหลาบ มลลิกะมาส คติชาวนาน หน้าค่านาน

นั้น ๆ ในปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้เรื่องราวค่านิยมชาวบ้านจึงเป็นเรื่องที่น่าศึกษาค้นคว้า แต่ "เป็นที่น่าเสียดายว่า การศึกษาค่านิยมชาวบ้านในประเทศไทยไม่ค่อยเป็นที่แพร่หลายเท่าที่ควร ทั้ง ๆ ที่ค่านิยมบ้านมีเนื้อหาและขอบเขตกว้างขวางมากเกี่ยวข้องกับวิชามานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนวรรณคดี"¹

วรรณกรรมท้องถิ่นเป็นสาขาหนึ่งของค่านิยมบ้าน หรือคติชนวิทยา

"เป็นสมบัติของชนธรรมดาตามพื้นบ้านพื้นเมืองทั่วไป. . เป็นเครื่องบอกลักษณะของสภาพชีวิตและสังคมของคนในท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งเล่าสืบต่อกันมาช้านานก่อนประวัติศาสตร์"² เรื่องใดเป็นที่นิยมแพร่หลายและเห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญ ก็มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในยุคสมัยต่อมาที่มีตัวอักษรใช้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเจริญของชนกลุ่มนั้น อีกประการหนึ่ง ดังนั้นข้อมูลทางวรรณกรรมท้องถิ่นที่ตกทอดมาถึงชาวบ้านในปัจจุบัน จึงมีทั้งวรรณกรรมประเภทมุขปาฐะและวรรณกรรมลายลักษณ์ วรรณกรรมท้องถิ่นเหล่านี้ล้วนมีความสำคัญและมีคุณค่า กุหลาบ มัลลิกะมาส กล่าวว่า "วรรณคดี

¹เจื้อ สตะเวทิน ค่านิยมบ้านไทย ภาษาไทยอุดมศึกษา เล่ม 3

หน้า 1

ดร. กิ่งแก้ว อัทธการ เสนอความเห็นว่าจะใช้คำว่า "คติชนวิทยา" แทนคำว่า "ค่านิยมบ้าน" ซึ่งเป็นคำที่พระยาอนุมานราชชนและราชบัณฑิตยสถานบัญญัติขึ้นเพื่อใช้เทียบกับคำ Folklore ในภาษาอังกฤษ โดยมีเหตุผลว่า ค่านิยมบ้าน เป็นคำซึ่งให้ความหมายแคบกว่าขอบข่ายวิชา ทั้งคำว่า "ค่านิยมบ้าน" ก็ชวนให้เข้าใจผิดว่า วิชานี้เกี่ยวข้องกับเฉพาะชนบทหรือบุคคลบางระดับชั้นของระบบเศรษฐกิจและสังคม ส่วนคำว่า "คติชนวิทยา" ให้ความหมายกว้างเหมาะสมกับขอบข่ายวิชา และการค้นคว้าเท่าที่ปฏิบัติกันอยู่ในวงการสากล กล่าวคือว่าด้วยวิถีชีวิตตามประเพณีของกลุ่มชน (เก็บความจาก กิ่งแก้ว อัทธการ คติชนวิทยา เอกสารการนิเทศ กรมการฝึกหัดครู ฉบับที่ 184 หน้า 4)

²กุหลาบ มัลลิกะมาส ค่านิยมบ้าน หน้าคำนำ

เป็นศิลปะประจำชาติ โดยทั่วไปแล้วเกิดจากอัจฉริยภาพของคนส่วนน้อย ส่วน
วรรณกรรมพื้นบ้าน เช่น นิทานชาวบ้าน เกิดจากคนธรรมดาทั่ว ๆ ไป อันจึงว่า
เป็นพลเมืองส่วนใหญ่ของประเทศ ฉะนั้นแม้วรรณกรรมพื้นบ้านจะเป็นเรื่องเล็กน้อย
ก็ตาม โดยแท้จริงแล้วมีสมบัติควรแก่การศึกษาอย่างลึกซึ้ง เพื่อความเข้าใจมนุษย์
และสังคมส่วนใหญ่"¹

ในทำนองเดียวกันวรรณกรรมอีสานก็เป็นผลผลิตทางปัญญาของบรรพบุรุษ
ชาวอีสาน ซึ่งก็เป็นชนชาวบ้านทั่ว ๆ ไป ฉะนั้นวรรณกรรมจึงมีความใกล้ชิดกับ
ชาวบ้านเสมือนหนึ่งว่า เป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตในสังคมอีสาน

"ถ้าจะถือว่าวรรณคดีเป็นเรื่องขี้ออกความเจริญหรือวัฒนธรรมของมนุษย์
ได้ส่วนหนึ่งแล้ว ชาวอีสานก็คงเป็นผู้ที่มีความเจริญรุ่งเรือง มีวัฒนธรรมสูงส่งมา
แต่ดึกดำบรรพ์ เพราะเราจะได้พบว่า มีหนังสือผูกซึ่งเป็นวรรณคดีชั้นสูงอยู่อย่าง
มากมาย"² หนังสือผูกหรือใบลานเหล่านี้จับบันทึกไว้ด้วยตัวอักษรไทยน้อยและ
ตัวอักษรธรรม ซึ่งมีปรากฏมานานแล้วก่อนที่จะตัวอักษรไทยอย่างในปัจจุบันจะแพร่
เข้าไปถึง³ วรรณกรรมลายลักษณ์ของอีสานที่บันทึกไว้นี้ มีทั้งในรูปของร้อยแก้ว
และร้อยกรอง

วรรณกรรมประเภทร้อยกรอง เป็นที่นิยมแพร่หลายมากในหมู่ชาวอีสาน
ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ทั้งนี้เป็นเพราะวิถีโบราณได้บันทึกเรื่องราวเหล่านั้นด้วยถ้อยคำ
ที่ไพเราะ ก็น่าสนใจทั้งผู้อ่านและผู้ฟัง ในสมัยก่อนชาวอีสานนิยมนำร้อยกรอง

¹ กุหลาบ มลลิกะมาส คติชาวบ้าน หน้าคำนำ

² จารุบุตร เรื่องสุวรรณ ของคี้อีสาน หน้า 54

³ ชวชัย ปุณโณทก วรรณกรรมอีสาน หน้า 1

หรือวรรณกรรมร้อยกรองเหล่านั้นมาอ่านสู้กันไปในโอกาสต่าง ๆ เช่น งานเทศกาล งานบุญ ยามว่างงาน หรือ จันทิมนต์¹ เพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลิน เป็นคติสอนใจและช่วยให้เจ้าภาพ (งานศพ) กลายจากความเศร้าโศกด้วย¹

วรรณกรรมร้อยกรองของอีสานเหล่านี้ ได้มีผู้สนใจศึกษาและจัดจำแนก ประเภทตามลักษณะเนื้อหาเอาไว้ เช่น ชววิช ปุณโณทก² จัดจำแนกออกเป็น 4 ประเภท คือ วรรณกรรมพุทธศาสนา วรรณกรรมประวัติศาสตร์ วรรณกรรม คำสอนและวรรณกรรมนิทาน จารุวรรณ ธรรมวัตร³ จัดจำแนกเป็น 5 ประเภท โดยเพิ่ม "วรรณกรรมที่เกี่ยวกับความรัก" เข้าอีกหนึ่งประเภท "วรรณกรรม เหล่านี้ล้วนได้บันทึก ความเชื่อ ค่านิยม จารีตประเพณี ความนึกคิด อุดมการทาง สังคมของชาวอีสานไว้อย่างสมบูรณ์..."⁴ จึงนับว่าเป็นกระจกเงาสท้อนให้เห็น สภาพชีวิตของกลุ่มชนชาวอีสานในอดีตได้เป็นอย่างดี และในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่ ในฐานะเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการถ่ายทอดวัฒนธรรมประเพณีของสังคมจาก คนรุ่นหนึ่งสืบทอดจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

* ชาวอีสานจะเก็บศพไว้ในบ้านจนกว่าจะถึงกำหนดวันเผา ฉะนั้นในช่วงนี้ ตอนกลางคืนหลังจากพิธีทางศาสนาเสร็จสิ้นแล้วญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านจะอยู่ ชุมนุมกันเพื่อเป็นเพื่อนเจ้าภาพ โอกาสนี้จะมีการละเล่น และอ่านหนังสือผูก ลักษณะ โอกาสเช่นนี้ชาวอีสานเรียกว่า "จันทิมนต์"

¹ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ เรื่องเดิม หน้า 28

² ชววิช ปุณโณทก วรรณกรรมอีสาน 562 หน้า

³ จารุวรรณ ธรรมวัตร ลักษณะวรรณกรรมอีสาน 209 หน้า

⁴ ชววิช ปุณโณทก ด.ก. หน้า 3

วรรณกรรมกลอนอ่าน ประเภทนิทานของอีสาน นอกจากจะมีความสำคัญในฐานะบันทึกวิถีชีวิตและสังคมของชาวอีสานเหมือนกับวรรณกรรมร้อยกรองประเภทอื่น ๆ แล้ว ยังมีความสำคัญในฐานะได้ความบันเทิงใจได้ดีกว่าอีกด้วย เพราะนิทานมีเนื้อเรื่องและเหตุการณ์ชวนให้น่าตื่นเต้น สนุกสนาน มีตัวละครแสดงบทบาทของชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ หลากหลาย ทั้งนี้เนื่องจาก "นิทานเป็นผลทางปัญญาและจินตนาการของมนุษย์ ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อรับใช้มนุษย์ทางด้านจิตใจและปัญญา"¹ อย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้ในการอ่านหนังสือผูกเนื่องในโอกาสต่าง ๆ ดังกล่าว วรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานจึงได้รับความนิยมมากกว่าประเภทอื่น ๆ นอกจากนี้ "หมอลำ" ซึ่งเป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่ชาวอีสานนิยมชมชอบกันมากนั้นก็นิยมนำเอาวรรณกรรมประเภทนี้ไปแสดงมากที่สุด นิทานที่กวีอีสานโบราณมาประพันธ์เป็นมหร่ายกรองนั้น จะเป็นเรื่องที่ได้รับความนิยมแพร่หลายอย่างมากอยู่ก่อนแล้ว ดังนั้นในการนำไปแสดงนอกจากจะใช้นเนื้อเรื่องแล้ว พวกหมอลำจะท่องจำบทประพันธ์ที่ไพเราะกินใจไปถอดแทรกในบทกลอนของตนด้วย²

ปัจจุบันมีท่านผู้มีความรู้ด้านตัวอักษร ไทยน้อย และตัวอักษรธรรมได้ปริวรรต* วรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานอีสานเหล่านั้นออกพิมพ์เผยแพร่ ทั้งที่เป็นการส่วนตัวและในนามของศูนย์หอธรรมเป็นจำนวนมาก แต่การศึกษาวิจัยเพื่อชี้ให้เห็นคุณค่าในวรรณกรรมแต่ละเรื่องอย่างลึกซึ้งยังปรากฏน้อยมากเมื่อ

¹ศิริพร วิตะฐาน ทฤษฎีการแพร่กระจายของนิทาน หน้าคำแนะนำ

²จารุบุตร เรื่องสุวรรณ ของท้าวอีสาน หน้า 75

*ปริวรรต หมายถึง การถ่ายทอดตัวอักษรจากใบลานหรือหนังสือผูก ซึ่งจารด้วยตัวอักษรไทยน้อยและอักษรธรรมออกเป็นภาษาไทยปัจจุบัน โดยพยายามคงเสียงอ่านไว้ให้ใกล้เคียงกับภาษาอีสานมากที่สุด

เทียบกับวรรณกรรมของภาคอื่น ๆ ทั่วๆ ไป ปุณโณทก กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า "...
วรรณกรรมอีสานที่กล่าวถึงนี้ นักศึกษาวรรณกรรมไทยให้ความสนใจน้อยและมอง
ข้ามไป ความจริงแล้ววรรณกรรมพื้นบ้านของชาวอีสานนี้ มีสาระที่น่าสนใจอยู่
ไม่น้อย..."¹ ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ ที่ว่า
"การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของแต่ละสังคมนั้น วรรณกรรม
ทางภาคเหนือได้รับความเอาใจใส่สนใจจากสถาบันการศึกษาชั้นสูงที่พอสมควร
เช่น ในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่... แต่วรรณคดีทางอีสานนั้น สถาบันการศึกษา
ชั้นสูงทางภาคอีสานไม่ค่อยให้ความสนใจเท่าที่ควร..."²

วรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสานที่นำมาศึกษาครั้งนี้ ได้แก่
พญาคนคาก ท้าวกำกาคำ ท้าวเกาคำ ท้าวสิงคะโลและท้าวหมาหุบย วรรณกรรม
ทั้งห้าเรื่องนี้มีสิ่งที่น่าสนใจร่วมกันเป็นเบื้องต้นอยู่สองประการ คือ - เป็นวรรณกรรม
ที่แต่งด้วยคาประพันธ์ประเภทเดียวกันคือ กลอนอ่านและตัวละครเอกของเรื่อง
ถือกำเนิดผิดแผกไปจากมนุษย์โดยทั่วไป ต่อมาตอนหลังได้ถอดรูปกลายเป็นชายหนุ่ม
รูปงาม ความจริงแล้ววรรณกรรมอีสานที่มีลักษณะดังกล่าวนี้ยังมีอีกมาก หากแต่
การศึกษานี้ ผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานที่มี
ผู้ปริวรรตและจัดพิมพ์ออกเผยแพร่แล้ว กอปรกับเป็นเรื่องที่รู้จักกันแพร่หลายในหมู่
ชาวอีสาน แต่ยังไม่เคยมีใครนำมาศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียดตามนัยที่ผู้วิจัยตั้งจุดมุ่งหมาย
ไว้

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ กล่าวถึงวรรณกรรมเรื่องพญาคนคากว่า "หนังสือ
ผูกเรื่องพญาคนคากนี้ เป็นนิทานชาดกที่แฝงคติธรรมไว้อย่างสูงส่ง มีความไพเราะ

¹ ทั่วๆ ไป ปุณโณทก วรรณกรรมอีสาน หน้า 3

² จารุบุตร เรื่องสุวรรณ "สังขศิลป์ชัย" เอกสารการสัมมนาวรรณคดี
อีสาน ฉบับที่ 3 ณ วิทยาลัยครูสกลนคร 14 - 17 พฤศจิกายน 2522
หน้า 2 - 3

และชวนให้คิดไปได้ไกล การศึกษานิทานเรื่องนี้ นอกจากจะได้ประโยชน์ในทาง
อักษรศาสตร์แล้ว ยังมีผลพลอยได้ในทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และ
ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับจินตนาการของสังคมชาวอีสานโบราณเป็นอย่างดี"¹

และสิริวัฒน์ คำวันสา ผู้ศึกษาและสนใจวรรณกรรมอีสานอีกผู้หนึ่งกล่าวถึงวรรณกรรม
เรื่องนี้ว่า "นิทานเรื่องนี้ดูเหมือนจะมุ่งสอนผู้ปกครองและผู้มีอำนาจให้พิจารณา
ตนเองและให้ความเป็นธรรมแก่คนยากไร ²

วรรณกรรมเรื่องท้าวทักากาคาเป็นวรรณกรรมที่ได้รับความนิยมจากชาว
อีสานมากอีกเรื่องหนึ่ง จะเห็นได้จากหมอลำนิยมนำเอาไปแสดงกันมาก ทั้งนี้
คงเป็นเพราะว่าวรรณกรรมเรื่องนี้ให้รสชาติแก่ผู้ผู้ฟังได้ดั่งใจ ทั้งบทโคลง
บทรัก บทโคก ตลอดจนชั้น และแฝงข้อคิดคติสอนใจเอาไว้มาก จากรูป
กล่าวถึงนิทานเรื่องท้าวทักากาคาว่า "วรรณคดีเรื่องกาดำน้อยหรือท้าวทักากาคา
ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีการดำรงชีวิตของคนภาคอีสานโบราณไว้มาก เป็นหนังสือ
ซึ่งมีความยาวขนาดกลาง มีเค้าโครงเรื่องเป็นคติสอนใจน่าศึกษายิ่ง ท่อนท้าย
ท้าวทักากาคาก็ถอดรูปท่านองเดียวกับเจ้าเงาะนางรจนาของวรรณคดีภาคกลาง
โดยจบลงด้วยความสุขสมปรารถนา และกาดำน้อยก็ได้ตอบสนองบุญคุณต่อผู้มีพระคุณ
แก่ตนทุกคนด้วย"³

¹จารุบุตร เรื่องสุวรรณ "ดัชนีศิลปวิจัย เอกสารการสัมมนาวรรณคดี
อีสาน ฉบับที่ 3 ณ วิทยาลัยครูสกลนคร 14 - 17 พฤศจิกายน 2522
หน้า 2 - 3

²สิริวัฒน์ คำวันสา เอกสารการสัมมนาวรรณคดีอีสาน ฉบับที่ 8
ณ วิทยาลัยครูสกลนคร 14 - 17 พฤศจิกายน 2522 หน้า 7 - 8

³จารุบุตร เรื่องสุวรรณ ล.ค. หน้า 8 - 9

วรรณกรรมเรื่องท้าวสิงกะโล เบนเอิกเรื่องหนึ่งที่น่ารู้จักกันแพร่หลาย แต่ก็ยังมีผู้กล่าวถึงน้อยมาก จารุวรรณ ธรรมวัตร กล่าวถึงไว้เล็กน้อยในหนังสือ "ลักษณะวรรณกรรมอีสาน" ว่า สิงกะโล เป็นนิทานที่มีโครงเรื่องคล้ายเรื่องท้าวกำกาคำ. . . เนื่องจากตัวละครส่วนใหญ่ในเรื่องนี้ใช้ชีวิตอยู่กลางธรรมชาติในป่าเขา บทร้อยกรองจึงมีบทชมธรรมชาติมาก¹ ส่วนเรื่องท้าวเทากำนัน ยังไม่ปรากฏมีผู้กล่าวถึงไว้ ณ ที่ใด แต่อย่างไรก็ตามวรรณกรรมไม่ว่าจะมีผู้กล่าวถึงหรือไม่ก็ย่อมมีสิ่งที่น่าสนใจ น่าศึกษาค้นคว้าด้วยกันทั้งนั้น ซึ่งเป็นคุณค่าที่มีปรากฏอยู่แล้วในฐานะเป็นวรรณกรรม เพราะผู้ประพันธ์ย่อมวางทอเค้าโครงเรื่อง กวีนิพนธ์ ตลอดจนสภาพชีวิตของสังคมในยุคสมัยนั้นไว้ไม่มากก็น้อย ดร.วิทย์ กิระศรีบัณฑิต กล่าวถึงบทบาทของผู้ประพันธ์ในฐานะเป็นผู้สร้างวรรณกรรมว่า

ถ้าพิจารณาคุณลักษณะและการปฏิบัติงานของกวี เราจะสังเกตได้ว่า กวีถึงจะคนเดียวก็นับเปรียบเหมือนสาบคน คือนอกจากเป็นนักประพันธ์ร่างแต่งหนังสือแล้วยังเป็นหน่วยหนึ่งของกรณุนั้นสมัยนั้น และเป็นพลเมืองอีกด้วย เนื่องจากเหตุนี้ นอกจากจะต้องดำรงในอาชีพประพันธ์ของตนในฐานะที่เป็นกวีแล้ว ในฐานะที่เป็นพลเมืองหนึ่งของคนสมัยนั้นก็ย่อมเอาหูไปนาเอาตาไปไซ้เกี่ยวกับเหตุการณ์ ที่ตนเห็นเขาตาประจักษ์อยู่แก่ใจ หูได้ไม่ และในฐานะที่เป็นพลเมืองอีกเล่าก็ต้องใส่ใจในเหตุการณ์บ้านเมือง ความเคลื่อนไหวของประเทศชาติ ตลอดจนของชนและอาชีพที่ตนเป็นอยู่หน่วยหนึ่งอีกด้วย... เพราะเหตุว่ากวีไม่ใช่เป็นแค่กวี หากเป็นคนที่เกิดในยุคใดยุคหนึ่ง ซึ่งสิ่งแวดล้อม สภาพบ้านเมือง และเศรษฐกิจแตกต่างกับสมัยอื่น... ความคิดเห็น ความรู้สึกที่ตนมีอยู่เป็นส่วนร่วมของคนร่วมสมัย

¹ จารุวรรณ ธรรมวัตร ลักษณะวรรณกรรมอีสาน หน้า 176 - 177

ก็ไม่วายที่จะแพร่พรายออกมา¹

ด้วยเหตุผลและความน่าสนใจดังกล่าว จึงทำให้ผู้วิจัยเลือกศึกษาวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสาน โดยเลือกศึกษาเฉพาะวรรณกรรมประเภทนิทานที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอนอ่านและตัวละคร เอกมีลักษณะนิคปกติอย่างใดอย่างหนึ่งเมื่อแรกเกิด ทั้งนี้โดยมุ่งศึกษาคิดปะการใช้คำ การใช้สัมผัสในโวหารเปรียบเทียบ แก่นเรื่อง โครงเรื่อง ตัวละคร ตลอดจนค่านิยม ความเชื่อ และประเพณีที่ปรากฏในวรรณกรรม เพื่อเป็นการช่วยอนุรักษ์และเผยแพร่ความมีคุณค่าในด้านต่าง ๆ ดังกล่าวของวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสานให้แพร่หลายต่อไป

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาคิดปะการแต่งคำประพันธ์ประเภทกลอนอ่านของอีสาน ในด้านการใช้คำ การใช้สัมผัสใน และการใช้โวหารเปรียบเทียบ
2. เพื่อศึกษาวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสานในด้าน แก่นเรื่อง โครงเรื่อง และตัวละคร
3. เพื่อศึกษาค่านิยม ความเชื่อ และประเพณีที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสาน

¹วิทย์ ศิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 141 - 142

ความสำคัญของการศึกษากันคว้า

1. ทำให้ทราบศิลปะการแต่งกาประพันธ์ประเภทกลอนอ่านของอีสาน
ในด้านการใช้คำ การใช้สัมผัสในและการใช้โวหาร เปรียบเทียบ
2. ทำให้ทราบลักษณะบทกวีเรื่อง โครงเรื่องและตัวละคร ในวรรณกรรม
กลอนอ่านประเภทนิทานของอีสาน
3. ทำให้ทราบค่านิยม ความเชื่อและประเพณีส่วนหนึ่งของชาวอีสาน
4. เป็นการเผยแพร่วรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสานให้เป็น
ที่รู้จักกันแพร่หลายขึ้นในวงการศึกษามหาวิทยาลัย

ขอบเขตของการศึกษากันคว้า

วรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสานที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาครั้งนี้
เป็นเอกสารชั้นรอง มีอยู่ด้วยกัน 5 เรื่องคือ

1. พญาคนคาก ชาระโคยพระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ ศูนย์อนุรักษ์
วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัคมหาชัย อ.เมือง จ.มหาสารคาม
2. ท้าวเต่าคำ ชาระโคย น้อย ฉิวฉั่น
3. ท้าวสิงคะโล ปรีวรัตโคย นายเขือ สืบแก้ว อ.โขงเจียม

จ.อุบลราชธานี

4. ท้าวกำกาคำ ปรีวรัตโคย สุภณ สมจิตศรีปัญญา ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วิทยาลัยครูมหาสารคาม จ.มหาสารคาม

5. ท้าวหมาหยู ปรีวรัตโคย สุวิทย์ ชนะนุ อ.เรณูนคร จ.นครพนม

คำนิยามศัพท์เฉพาะ

กลอนอ่าน เป็นชื่อคาประพันธ์ชนิดหนึ่งของอีสาน มีชื่อเรียกเป็นภาษาอีสานอีกหลายชื่อ ได้แก่ "กลอนอ่าน กลอนเจ็ด กลอนเทศน์ โคงสถาน" มีลักษณะบังคับทางฉันทลักษณ์ดังนี้คือ

กลอนอ่านหนึ่งบทมี 2 บาท บาทละ 7 คำ อาจมีคำเสริมเข้าข้างหน้าของแต่ละบาทได้อีก 2 - 4 คำ และอาจมีคำสร้อยท้ายบาทของแต่ละบาทได้อีก 2 - 4 คำ คาประพันธ์ชนิดนี้ไม่บังคับลักษณะสัมผัส แต่บังคับเสียงวรรณยุกต์

การใช้คำ หมายถึง การเลือกสรรถ้อยคำมาใช้ในคาประพันธ์ประเภทกลอนอ่านอันได้แก่ การใช้คำเสริม การใช้คำสร้อย การหลากคำ การใช้คำซ้ำ และการใช้คำซ้อน

การใช้สัมผัสใน หมายถึง การใช้สัมผัสภายในวรรค หรือภายในบาทเดียวกัน ได้แก่ การสัมผัสอักษรแบบคำคู่ เทียบคู่ เทียบมรด เทียบรด ทบคู่ แทรกคู่ และแทรกรด

โวหารเปรียบเทียบ หมายถึง การใช้ภาษาอย่างมีศิลปะด้วยการนำเอาสิ่งต่าง ๆ อย่างน้อยสองสิ่งทั้งที่เป็นรูปธรรม และนามธรรมมาเปรียบเทียบกัน คือโวหารเปรียบเทียบแบบอุปมา อุปลักษณ์ อติพจน์ และบุคลาธิษฐาน

แกนเรื่อง หมายถึง แนวความคิดหลัก อันเป็นแกนกลางของเรื่อง เป็นสิ่งที่จะเชื่อมโยงเรื่องราวทั้งหมดเข้าด้วยกัน และจะปรากฏอยู่ตั้งแต่ต้นเรื่องจนจบเรื่อง

โครงเรื่อง หมายถึง การกำหนดเค้าโครงของพฤติกรรมหรือเหตุการณ์ และการสร้างความขัดแย้งต่าง ๆ เพื่อให้เรื่องดำเนินต่อเนื่องกันไปตั้งแต่ต้นจนจบ

ค่านิยม หมายถึง สิ่งที่เป็นในสังคมหนึ่ง ๆ เห็นว่าเป็นสิ่งที่มีค่าควรแก่การกระทำเท่าที่ปรากฏในวรรณกรรมร้อยกรองประเภทนิทานของอีสาน คือ การยกย่อง

ผู้มีอำนาจหรือชนชั้นผู้ปกครอง การเคารพผู้อาวุโส การยกย่องผู้มีความกตัญญู การนิยมผู้มีความสุภาพ อ่อนโยนและเจียมตัว การนับถือผู้มีความสามารถและกระทำดี และค่านิยมเกี่ยวกับสตรี

ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับนับถือ หรือยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทั้งที่ จะมีตัวตนหรือไม่ก็ตามว่าเป็นความจริง หรือมีอยู่จริง ได้แก่ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และความเชื่อทางไสยศาสตร์

ประเพณี คือพฤติกรรมหรือการกระทำที่ถือปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาจนเป็นที่ ยอมรับของสังคม เหนือที่ปรากฏในวรรณกรรม ได้แก่ ประเพณีการลงขวง ประเพณี งานศพ ประเพณีการสู้วัว ประเพณีบุญสงกรานต์ และยึดสืบสองคองสิบสี่

วิธีการในการศึกษาคนคว่ำ

- 1 คัดเลือกวรรณกรรมประเภทนิทานของอีสานที่มีลักษณะดังนี้
 - 1.1 เป็นวรรณกรรมที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอนอ่าน
 - 1.2 เป็นวรรณกรรมที่ตัวละครเอกของเรื่องมีลักษณะผิดปกติอย่างใด อย่างหนึ่งเมื่อแรกเกิด
 - 1.3 เป็นวรรณกรรมที่มีผู้ปริวรรต หรือชำระ และจัดพิมพ์ออกเผยแพร่ แล้วแต่ยังไม่มีผู้ใดนำมาศึกษาอย่างลึกซึ้งตามประเด็นที่ผู้วิจัย ต้องการการศึกษา
2. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมอีสาน เพื่อทำความเข้าใจถึงลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมอีสาน
3. ศึกษาแนวทางในการวิเคราะห์วรรณกรรมจากเอกสารและตารางต่าง ๆ เพื่อสรุปเป็นเกณฑ์สำหรับการวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสาน ดังนี้

3.1 วิเคราะห์ศิลปะการแต่งคำประพันธ์ประเภทกลอนอ่าน โดยพิจารณาในประเด็นต่อไปนี้

3.1.1 การใช้คำ

3.1.1.1 การใช้คำเสริม

3.1.1.2 การใช้คำสร้อย

3.1.1.3 การหลากคำ

3.1.1.4 การใช้คำซ้ำ

3.1.1.5 การใช้คำซ้อน

3.1.2 การใช้สัมผัสใน คำประพันธ์ประเภทกลอนอ่านของอีสาน นิยมใช้แต่สัมผัสในชนิดสัมผัสอักษร หรือสัมผัสพยัญชนะกันมาก การวิเคราะห์ครั้งนี้จึงมุ่งพิจารณาเฉพาะสัมผัสอักษร ดังนี้

3.1.2.1 คำคู่

3.1.2.2 เพียบคู่

3.1.2.3 เพียบรด

3.1.2.4 เพียบรด

3.1.2.5 พบคู่

3.1.2.6 แทรกรด

3.1.2.7 แทรกคู่

3.1.3 การใช้โวหารเปรียบเทียบ พิจารณาว่ามีการเปรียบเทียบในลักษณะใด โดยมุ่งพิจารณาตามลักษณะโวหารต่อไปนี้

3.1.3.1 อุปมา (Simile)

3.1.3.2 อุปคัมภีร์ (Metaphor)

3.1.3.3 อติพจน์ (Hyperbole)

3.1.3.4 บุคลาธิษฐาน (Personification)

3.2 ศึกษาวิเคราะห์ แก่นเรื่อง โครงเรื่อง และตัวละคร ศึกษา
ในประเด็นต่อไปนี้

3.2.1 แก่นเรื่อง ศึกษาค้นหาความสำคัญในฐานะเป็นแกนกลาง
ของเรื่องในแต่ละเรื่อง

3.2.2 โครงเรื่อง ศึกษาการกำหนดเค้าโครงโดยส่วนรวม
ของวรรณกรรมทั้งหมดที่นำมาศึกษา โดยแยกพิจารณาเป็น 2 ประเด็น คือ

3.2.2.1 การลำดับเหตุการณ์ของโครงเรื่อง
พิจารณาเรียงลำดับตามหัวข้อต่อไปนี้

3.2.2.1.1 สถานการณ์ในตอนเปิดเรื่อง

3.2.2.1.2 การเริ่มปรากฏของปัญหา

3.2.2.1.3 การคลี่คลายขยายตัว

ของปัญหา

3.2.2.1.4 การแก้ไข้ปัญหา

3.2.2.1.5 จุดจบของปัญหา

3.2.2.2 การสร้างความขัดแย้งในโครงเรื่อง

แยกพิจารณาเป็น 3 ลักษณะคือ

3.2.2.2.1 ความขัดแย้งระหว่าง

มนุษย์กับสังคม

3.2.2.2.2 ความขัดแย้งระหว่าง

มนุษย์กับธรรมชาติ

3.2.2.2.3 ความขัดแย้งภายในใจ

3.2.3 ตัวละคร พิจารณาบุคลิกภาพ และลักษณะนิสัยของตัวละคร ที่มีต่อการดำเนินเรื่อง โดยเลือกศึกษาเฉพาะตัวละครที่เด่น ๆ ได้แก่ ตัวละครเอก ตัวละครร้าย ตัวนาง และตัวอมนุษย์

3.3 ศึกษาแนวความคิดของสังคมเท่าที่ปรากฏในวรรณกรรม โดยพิจารณาจากท่าทีและพฤติกรรมที่แสดงออกของตัวละคร ตลอดจนการบรรยายของกวี แยกพิจารณาใน 3 ด้านต่อไปนี้

3.3.1 ค่านิยม

3.3.1.1 ยกย่องผู้มีอำนาจหรือชนชั้นผู้ปกครอง

3.3.1.2 เคารพผู้อาวุโส

3.3.1.3 ยกย่องผู้มีความกตัญญู

3.3.1.4 นิยมความสุภาพ อ่อนโยนและเจียมตัว

3.3.1.5 นับถือผู้มีความสามารถและกระทำดี

3.3.1.6 ความเป็นคนรักสนุก

3.3.1.7 ค่านิยมเกี่ยวกับสตรี

3.3.2 ความเชื่อ

3.3.2.1 ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

3.3.2.1.1 ความเชื่อเกี่ยวกับกฎ

3.3.2.1.2 ความเชื่อเกี่ยวกับชาตินี้

3.3.2.1.3 ความเชื่อเกี่ยวกับนรก-

แห่งกรรม

ชาติหน้า

สวรรค์

3.3 2.2 ความเชื่อทางไสยศาสตร์

3.3.2.2.1 ความเชื่อเรื่องเวทมนต์

คาถา

3.3.2.2.2 ความเชื่อเรื่องโชคกลาง

ของคลัง

3.3.2.2.3 ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์

3.3.3 ประเพณี

3.3.3.1 ประเพณีงานศพ

3.3.3.2 ประเพณีการสู่ขวัญ

3.3.3.3 ประเพณีบุญสงกรานต์

3.3.3.4 ประเพณีการลงแขก

3.3.3.5 สืบตลับทองทองลิบลิ

4. สรุปและเรียบเรียงผลการศึกษาค้นคว้า แล้วนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วรรณกรรมอีสาน เป็นมรดกสืบทอดทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของชาวอีสาน มีความสำคัญและมีคุณค่าในฐานะสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของกลุ่มชนชาวอีสาน ฉะนั้นจึงมีผู้สนใจศึกษาเอาไว้มากพอสมควร ผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางในการศึกษาครั้งนี้

จากรูปทรง เรื่องสุวรรณ¹ ได้ให้ความรู้โดยทั่วไปเกี่ยวกับวรรณกรรมอีสานไว้ในหนังสือ ของคี่อีสาน เป็นต้นว่า สภาพทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ

¹จากรูปทรง เรื่องสุวรรณ ของคี่อีสาน 344 หน้า

การปกครอง วัฒนธรรม ลักษณะทั่วไปของวรรณกรรม ลักษณะคำประพันธ์ และแนะนำวรรณกรรมอีสาน เรื่องเด่น ๆ ไว้อีกถึง 23 เรื่อง

จากรุวรรณ ธรรมวัตร¹ ได้ศึกษาลักษณะวรรณกรรมอีสานในหัวข้อต่าง ๆ เช่น ความรู้เบื้องต้นและวัฒนธรรมที่สนับสนุนวรรณกรรม ฉันทลักษณ์และกานิยมทางฉันทลักษณ์ คุณค่าของวรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมพุทธศาสนา วรรณกรรมรัก วรรณกรรมประวัติศาสตร์ และวรรณกรรมนิทาน

พิฑูร มลิวัลย์² ได้ชำระวรรณกรรมเรื่อง ขุนทิง พิมพ์ออกเผยแพร่เมื่อปี 2511 ในหนังสือเล่มนี้ผู้ชำระได้ให้ความรู้เกี่ยวกับ กลอนอ่าน หรือ โคลงสาร เอาไว้ด้วย

จากหนังสือที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมอีสานทั้ง 3 เล่มดังกล่าว ทำให้สามารถสรุปลักษณะข้อบังคับทางฉันทลักษณ์ของกลอนอ่าน หรือโคลงสารได้ ดังนี้

คำประพันธ์ประเภท ‘กลอน’^{*}

"กลอน" ในภาษาอีสานหมายถึง ไม่ที่พาดเรียงกันบนแป้นสำหรับวางเครื่องมุงหัจฉา กลอนในฉันทลักษณ์จึงหมายถึง คำที่เรียบเรียงเป็นแถวคั่งกลอนเรื่อน

กลอนของอีสานแบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ กลอนอ่าน และกลอนลำ ในที่นี้จะกล่าวถึงแต่เฉพาะกลอนอ่านเท่านั้น เพราะเกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้

¹จากรุวรรณ ธรรมวัตร ลักษณะวรรณกรรมอีสาน 209 หน้า

²พิฑูร มลิวัลย์ ขุนทิง หน้ากานำ

^{*}กลอน สะกดการันต์ตามเสียงอ่านในภาษาอีสาน ในที่นี้ผู้วิจัย จะใช้คำว่า กลอน เพื่อมิให้เกิดความสับสน

ลักษณะคณะ กลอนอ่าน 1 บทมี 2 บาท บาทละ 7 คำ แบ่งออกเป็น 2 วรรค วรรคหน้า 3 คำ และวรรคหลัง 4 คำ หรืออาจจะเขียนติดต่อกันทั้ง 7 คำเลยก็ได้ ในแต่ละบาทอาจมีคำเสริมเข้าข้างหน้าได้อีก 2 - 4 คำ และอาจมีคำสร้อยท้ายบาทของแต่ละบาทได้อีก 2 - 4 คำ ส่วนใหญ่มักนิยมใช้ 2 คำ คำประพันธ์ประเภทนี้ไม่บังคับกับลักษณะสัมผัส แต่บังคับเสียงวรรณยุกต์ แบ่งย่อยออกเป็น 2 ชนิด คือ

1. กลอนอ่านบทเอก หมายถึง กลอนอ่านที่กำหนดให้มีคำเอก 3 ตำแหน่ง และคำโท 2 ตำแหน่ง ดังแผนผัง

(๐ ๐) ๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐ (๐ ๐)
(๐ ๐) ๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐ (๐ ๐)

ตัวอย่าง

ผู้บ่าวยัง	พวงเพชรมาลา
ต ไชยซอน	เสียดสาวประสงคฺ์

2. กลอนอ่านบทโท หมายถึง กลอนอ่านที่กำหนดให้มีคำโท 3 ตำแหน่ง และคำเอก 3 ตำแหน่ง ดังแผนผัง

(๐ ๐) ๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐ (๐ ๐)
(๐ ๐) ๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐ (๐ ๐)

ตัวอย่าง

มีทั้ง ราชสีห์ข่าง	กวางทรายกายเือน
เลื่อนเลื่อนเก้า	เป็นเจ้าหมพล

หมายเหตุ

การวางรูปแบบการเขียน มีปรากฏอยู่ 2 ลักษณะคือ

1 วางหรือเขียนติดต่อกันทั้ง 7 คำ และรวมทั้งคำเสริม-คำสร้อยด้วย

เช่น

หลังเห็นไม้ลาวลมต้นหอม เขาหอม

ภูขรลัดเลียบพองน่านอง

ฯลฯ

2. แบ่งเป็นบาท และเป็นวรรคเหมือนแผนผังข้างบน เช่น

กินแต่ ข้าวทิพย์ล้วน ในทวีปชมพู
 ยูเกษมสุข คังสวรรค์เมืองฟ้า

ฯลฯ

ธวัช ปุณโณทก¹ เขียนถึงวรรณกรรมอีสานในค่านรูปแบบของวรรณกรรม
 อักษรโบราณที่กรืออีสานใช้ และจำแนกวรรณกรรมตามเนื้อหาไว้ 4 ประเภท คือ
 วรรณกรรมพุทธศาสนา วรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมประวัติศาสตร์ และวรรณกรรม
 นิทาน พร้อมทั้งกล่าวถึงคุณค่าของวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ เหล่านั้นโดยสังเขป

ประคอง เจริญจิตรกรรม² ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง วรรณกรรมอีสาน :
 สังขศิลป์ชัย ด้วยการนำเอาวรรณกรรมเรื่องสังขศิลป์ชัยฉบับของภาคอีสาน และของ
 ภาคกลางทุกฉบับมาศึกษา โดยยึดฉบับของอีสานเป็นหลัก มุ่งศึกษาละเอียดในค่าน
 วรรณศิลป์ เนื้อหา กลวิธีการประพันธ์ ผลการศึกษพบว่า สังขศิลป์ชัยมีคุณค่าเหมาะสม
 ที่จะเป็นวรรณกรรมชั้นเยี่ยมของภาคอีสานอีกเรื่องหนึ่ง

¹ธวัช ปุณโณทก วรรณกรรมอีสาน 562 หน้า

²ประคอง เจริญจิตรกรรม วรรณกรรมอีสาน : สังขศิลป์ชัย 307 หน้า

จารุวรรณ จันทรเกบ¹ ศึกษา แนวความคิดด้านค่านิยมในวรรณกรรม
ร้อยกรองของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมุ่งศึกษาเฉพาะค่านิยมที่ปรากฏใน
วรรณกรรม 4 เรื่องคือ กาละเกด นกกระเจอก ทำคำสอน และอิทธิพลสอนลูก
ผลของการศึกษาได้แสดงให้เห็นถึงค่านิยมด้านความงามของภาษาที่ใช้ในร้อยกรอง
ค่านิยมด้านวัฒนธรรม และด้านความเป็นอยู่

สุนันท์ ศาสตราวหา² เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์
เรื่องกาพย์เห่ ด้วยการศึกษาเรื่องกาพย์เห่ฉบับของภาคต่าง ๆ โดยยึดฉบับของ
ภาคอีสานเป็นหลัก ผลการศึกษาพบว่า วรรณกรรมอีสานเรื่องกาพย์เห่ มีลักษณะเป็น
วรรณกรรมประเภทโรمانซ์ หรือนิทานทรงเครื่อง จักร ๆ วงศ์ ๆ แบบนิทานชาดก
มีความไพเราะทางสำนวนโวหาร มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ แสดงหลักธรรมใน
การครองชีวิต และแสดงให้เห็นถึงภูมิวัฒนธรรมของชาวอีสานอีกด้วย

สุพรรณ ทองคล้าย³ ได้ศึกษาวรรณกรรมอีสานและเขียนเป็นวิทยานิพนธ์
ในหัวข้อ ลักษณะร้อยกรองพื้นถิ่นอีสาน โดยใช้ข้อมูลประเภทปริศนาคาถา หญา
คำสู่ขวัญ หมอลำ ผลพบว่าสภาพสังคมและภูมิปัญญาเป็นกบฏเจ้ากลอนเป็น
ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดร้อยกรองของชาวอีสาน สำนวนเนื้อหาพบว่า ร้อยกรอง
เหล่านี้สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมของพื้นถิ่นอีสานก่อนข้างจะรอบคอบ

¹จารุวรรณ จันทรเกบ แนวความคิดด้านค่านิยมในวรรณกรรมร้อยกรอง
ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 268 หน้า

²สุนันท์ ศาสตราวหา การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกาพย์เห่ 298 หน้า

³สุพรรณ ทองคล้าย ลักษณะร้อยกรองพื้นถิ่นอีสาน 210 หน้า

ปรีชา อุตระกุล¹ ได้เขียนปริญาณิพนธ์เรื่อง วรรณกรรมพื้นบ้านจาก
ตำบลวังกาใหญ่ อ.พิมาย จ.นครราชสีมา พบว่า ความเชื่อของชาวอีสานโบราณ
ที่ปรากฏในวรรณกรรม สามารถแบ่งอย่างกว้าง ๆ ได้ 3 ประเภทคือ ความเชื่อ
เกี่ยวกับศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับวิทยาคม ผีसाงเทวดา และความเชื่อเกี่ยวกับ
โหราศาสตร์

พิทยา เจริญสุวรรณ² ศึกษา ศิลปะการใช้ภาษาในกวีนิพนธ์ของ
อังคาร กัลยาณพงศ์ ในปริญาณิพนธ์ฉบับนี้ได้กล่าวถึงกลวิธีการใช้ภาษา และโวหาร
ที่ปรากฏ ซึ่งสิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นอารมณ์ จินตนาการ ความรู้ ความสนใจของ
อังคารที่มีต่อสภาพสังคม ธรรมชาติ ตลอดจนศิลปะและวรรณกรรม

สุจิตรา คุปตารักษ์³ เขียนปริญาณิพนธ์เรื่อง วิเคราะห์บทร้อยกรอง
ของนายผี โดยศึกษา ท่วงทำนองการเขียนเกี่ยวกับการใช้ถ้อยคำในด้านการเลือก
เสียงของคำ การใช้ถ้อยคำที่เหมาะสมกับเนื้อเรื่อง การใช้ถ้อยคำที่ทำให้เกิดความ
รู้สึก การใช้ถ้อยคำที่ทำให้เกิดจินตนาการ ท่วงทำนองเขียนเกี่ยวกับการใช้โวหาร
เป็นต้นว่า โวหารแบบอุปมา อุปลักษณ์ บุคลาธิษฐาน อติพจน์ การใช้สำนวนและคำพังเพย
การอ้างวรรณกรรมแบบฉบับ นอกจากนี้ผู้ศึกษายังได้วิเคราะห์รูปแบบ และแนวความคิด
ของนายผีเท่าที่ปรากฏในบทร้อยกรองด้วย

¹ปรีชา อุตระกุล วรรณกรรมพื้นบ้านจากตำบลวังกาใหญ่ อ.พิมาย
จ.นครราชสีมา 100 หน้า

²พิทยา เจริญสุวรรณ ศิลปะการใช้ภาษาในกวีนิพนธ์ของอังคาร
กัลยาณพงศ์ 315 หน้า

³สุจิตรา คุปตารักษ์ วิเคราะห์บทร้อยกรองของนายผี 607 หน้า

ประจักษ์ ประภาพิทยากร¹ ได้เขียนหนังสือชื่อ ร้อยกรอง ในหนังสือเล่มนี้ได้รวบรวมความรู้เกี่ยวกับคาประพันธ์ไทยทุกชนิดเอาไว้ เสนอแนะแนวพินิจพิจารณาหรือร้อยกรอง และรวบรวมข้อบัญญัติของกวีโบราณเกี่ยวกับลักษณะการใช้สัมผัสในทั้งชนิดสัมผัสสระ และสัมผัสอักษรเอาไว้ด้วย

กุหลาบ มลลิกะมาส² ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับการศึกษาวรรณคดี และการวิจารณ์วรรณคดีไว้ในหนังสือ วรรณคดีวิจารณ์ หลายเรื่อง ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ "โครงเรื่อง" ได้อธิบายถึงความหมายของโครงเรื่อง การวิเคราะห์โครงเรื่อง และพร้อมกันนี้ได้เสนอวิธีวิเคราะห์โครงเรื่องไว้ให้ดูเป็นตัวอย่างด้วย โดยจำแนกขั้นตอนในการวิเคราะห์ออกเป็น 6 ขั้นตอน คือ อธิบายถึงสถานการณ์ในตอนเปิดเรื่อง การเริ่มปรากฏของปัญหา การขยายตัวคลี่คลายของปัญหา การแก้ไขปัญหา การคลี่คลายเข้าสู่จุดจบ และจุดจบของปัญหา

สุพรรณ เชื้อนิล³ ได้ วิเคราะห์นวนิยายเรื่องขุนศึกของไม้ เมืองเดิม ในปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ผู้ศึกษาได้วิเคราะห์ "โครงเรื่อง" ของนวนิยายเรื่องนี้ด้วยพบว่าโครงเรื่องใหญ่ เป็นเรื่องชิงรักหักสวาทระหว่างชายสองหญิงหนึ่ง ซึ่งจัดอยู่ในสูตรของการวางโครงเรื่องชนิดที่ว่า สูตรสถานการณ์รูปสามเหลี่ยม (The Triangular Situation Formula) โดยใช้เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นฉาก

¹ประจักษ์ ประภาพิทยากร ร้อยกรอง 184 หน้า

²กุหลาบ มลลิกะมาส วรรณคดีวิจารณ์ 149 หน้า

³สุพรรณ เชื้อนิล วิเคราะห์นวนิยายเรื่องขุนศึกของ ไม้ เมืองเดิม

ประทีป เหมือนนิล¹ ได้อธิบายความหมายของ "โครงเรื่อง" ไว้ในหนังสือ วรรณกรรมไทยปัจจุบัน ได้จัดแบ่งส่วนประกอบของโครงเรื่องออกเป็น 3 ตอน คือ เปิดเรื่อง เป็นจุดเริ่มต้นของเรื่อง การดำเนินเรื่อง เป็นตอนที่ว่าด้วยเหตุการณ์และปมปัญหาข้อขัดแย้งต่าง ๆ ซึ่งจะทำให้เรื่องดำเนินต่อเนื่องกันไปอย่างสนุกสนานน่าสนใจ และตอนสุดท้ายคือการปิดเรื่อง เป็นตอนที่แสดงให้เห็นถึงจุดจบของปัญหาข้อขัดแย้งและเหตุการณ์ต่าง ๆ

สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร² ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ ผู้ศึกษาได้อธิบายความหมายของ "แก่นเรื่อง" และได้วิเคราะห์แก่นเรื่องในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี พบว่าไม่มีแก่นเรื่องใดสำคัญ และชัดเจนพอที่จะถือว่าเป็นแก่นเรื่องใหญ่ได้ จึงปรากฏแต่เฉพาะแก่นเรื่องย่อยเท่านั้น

วิภา กงกะนันท³ ได้เขียน วรรณคดีศึกษา ผู้เขียนได้ให้ความรู้เกี่ยวกับการศึกษาวรรณคดี องค์ประกอบของวรรณคดี และกลวิธีของการประพันธ์ที่น่าสนใจเช่น โวหารที่ถี่ใช้ในวรรณคดี ซึ่งผู้เขียนได้รวบรวมไว้ทั้งสิ้น 13 โวหาร นอกจากนี้ยังให้แนวในการศึกษา แนวเรื่อง (Theme) ตัวละคร และโครงเรื่อง เพราะสิ่งเหล่านี้จะช่วยทำให้ผู้อ่านวรรณคดีมองเห็นวัตถุประสงค์เฉพาะของผู้แต่งในการสร้างสรรค์งานชิ้นนั้น ๆ ขึ้นมา ทำให้มองเห็นความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องของปัญหาและเหตุการณ์ ทำให้การศึกษาวรรณคดีเป็นไปอย่างมีรสชาติ

¹ประทีป เหมือนนิล วรรณกรรมไทยปัจจุบัน 115 หน้า

²สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ 256 หน้า

³วิภา กงกะนันท วรรณคดีศึกษา 191 หน้า

พระยาอนุমানราชชน¹ ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับ วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทยไว้ในหนังสือหลายเล่มด้วยกัน ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้ที่น่าสนใจ คือการอธิบายถึงความหมายของคำว่า "ประเพณี" และการจำแนกประเภทของประเพณีออกเป็น 3 ประเภทคือ จารีตประเพณี (Mores) หมายถึง ประเพณีที่เกี่ยวเนื่องกับศีลธรรมที่คนในสังคมถือว่า ถ้าใครฝ่าฝืนหรือดื้อรั้นไม่กระทำตามจะถือว่าเป็นผิดเป็นชั่ว ขนบประเพณี (Institution) คือ ประเพณีที่สังคมได้วางเป็นระเบียบแบบแผนไว้ อาจจะโดยทางตรงหรือทางอ้อม ซึ่งระเบียบแบบแผนเหล่านี้จะกำหนดไว้อย่างชัดเจนว่าบุคคลจะต้องปฏิบัติอย่างไร มีขั้นตอนอย่างไร และประเภทสุดท้ายคือ ธรรมเนียมประเพณี (Convention) เป็นประเพณีที่ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาสามัญที่นิยมว่าควรประพฤติไม่ถือว่าเป็นผิดเป็นชั่วเหมือนจารีตประเพณี และไม่มีระเบียบแบบแผนชัดเจนเหมือนขนบธรรมเนียมประเพณี ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามก็ไม่ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญอะไรนัก

ความรู้ ความคิดจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าว ผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทาง เพื่อสร้างเป็นเกณฑ์ในการศึกษาวรรณกรรมร้อยกรองประเภทนิทานของอีสานครั้งนี้ ทั้งนี้เพื่อให้การศึกษาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและมีเหตุผลที่น่าเชื่อถือยิ่งขึ้น

¹พระยาอนุমানราชชน วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย 213 หน้า

²พระยาอนุমানราชชน การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิตชาวไทยสมัยก่อน

บทที่ 2

ศิลปะการแต่งคำประพันธ์

งานประพันธ์ประเภทร้อยกรองที่เป็นเรื่องยาวมักมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ 2 ประการ คือ รูปแบบ และเนื้อหา ดังนั้นการศึกษางานประพันธ์ประเภทนี้จึงหนีไม่พ้น การศึกษาในองค์ประกอบ 2 ประเด็นดังกล่าว

การศึกษาศิลปะการแต่งคำประพันธ์เป็นการศึกษาประเด็นย่อยส่วนหนึ่งของ รูปแบบ ซึ่งจะทำให้สามารถมองเห็นความไพเราะ ความงดงามของการใช้ถ้อยคำ ตลอดจนลีลาของการแต่งคำประพันธ์ในงานชิ้นนั้น

กลอนอ่าน

กลอนอ่านเป็นคำประพันธ์ชนิดหนึ่งที่กวีอีสานโบราณนิยมนำมาแต่งวรรณกรรม โดยเฉพาะวรรณกรรมเรื่องยาว สำหรับอ่านเป็นทานองเสนาะตามท่วงท่าของภาษา-อีสาน หรือสำหรับเทศน์ สวด หรืออ่านเพื่อเป็นข้อสอนใจและเพื่อความบันเทิงใจใน โอกาสต่าง ๆ เช่น งานเือนคี (งานศพ) และงานทำบุญต่าง ๆ

กลอนอ่านมีลักษณะเฉพาะดังนี้คือ กลอนอ่าน 1 บทมี 2 บาท บาทละ 7 คำ อาจมีคำเสริมเข้าข้างหน้าของแต่ละบาทได้อีก 2 - 4 คำ และอาจมีคำสร้อยท้ายบาท ของแต่ละบาทได้อีก 2 - 4 คำ คำเสริมและคำสร้อยเหล่านี้ก็จะนำมาใช้เพื่อประโยชน์ อย่างใดอย่างหนึ่งต่อบทประพันธ์ ดังจะได้กล่าวถึงในตอนวิเคราะห์การใช้คำเสริมและ คำสร้อย

กลอนอ่าน เป็นคำประพันธ์ที่ไม่เคร่งครัดในเรื่องลักษณะบังคับสัมผัสนอก แต่ คำนึงในเรื่องเสียงวรรณยุกต์อยู่บ้าง ดังนั้นถ้ายัดเสียงวรรณยุกต์เป็นเกณฑ์จึงจำแนก กลอนอ่านออกได้เป็น 2 ชนิด คือ

1. กลอนอ่านบทเอก หมายถึงกลอนอ่านที่กำหนดให้มีคำเอก 3 ตำแหน่ง และคำโท 2 ตำแหน่ง ดังแผนผัง

(๐ ๐) ๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐ (๐ ๐)
(๐ ๐) ๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐ (๐ ๐)

ตัวอย่าง

ยังมี นักรบกว้าง
สมภารมี

เฮียกชื่อนครศรี
หมื่นเมืองมาเต้า
(ท้าวเต้าคำ : 133)

2. กลอนอ่านบทโท หมายถึงกลอนอ่านที่กำหนดให้มีคำโท 3 ตำแหน่ง และคำเอก 3 ตำแหน่ง ดังแผนผัง

(๐ ๐) ๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐ (๐ ๐)
(๐ ๐) ๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐ (๐ ๐)

ตัวอย่าง

ปางเมื่อ จอมใจเจ้า
บังเกิด เป็นเต้าน้อย
ก็เพราะ บุญกรรมท้าว
จึงได้ ลงแหล่งหล้า

องค์พุทธโศสวยาชาติ
แนวเชื้อคำสกุล
เทียวถึงแกมส่ง
มาใช้ชาติเวร
(ท้าวเต้าคำ : 133)

ในการแต่งวรรณกรรมเรื่องยาวนั้น กวีอาจนำกลอนอ่านทั้ง 2 ชนิดนี้มาแต่ง
 คละกันไป กวีที่มีความสามารถสูงมักจะนำมาแต่งสลับกันไปเป็นคู่ ๆ หรืออาจเลือก
 แต่งเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้¹

จากการศึกษาวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสานครั้งนี้พบว่า ความ
 นิยมในการแต่งกลอนอ่านในวรรณกรรมทั้ง 5 เรื่องมีปรากฏทั้ง 2 ชนิด คือปรากฏทั้ง
 กลอนอ่านบทเอก และกลอนอ่านบทโท กวีแต่งกลอนทั้ง 2 ชนิดนี้คละกันไปอย่างไม่มี
 ระบบ กล่าวคือบางตอนอาจแต่งกลอนอ่านบทเอก 1 - 2 บทแล้วสลับด้วยกลอนอ่าน
 บทโท 2 - 4 บท หรืออาจแต่งกลอนอ่านบทเอก 1 บท แล้วสลับด้วยกลอนอ่านบทโท
 3 - 5 บท เป็นที่น่าสังเกตว่า กวีนิยมแต่งกลอนอ่านบทโทมากกว่าบทเอก ทั้งนี้ น่าจะ
 เป็นเพราะว่า กลอนอ่านบทโทให้จังหวะการอ่านเสียงสูง-ต่ำได้ไพเราะกว่า เหมาะแก่
 การอ่านตามสำเนียงภาษาอีสาน โดยเฉพาะในตอนจบบท กลอนอ่านบทโทจะจบลงด้วยเสียง
 สามัญซึ่งเป็นระดับเสียงปานกลาง ผู้อ่านสามารถอ่านทอดเสียง หรือเอื้อนเสียงต่อไป
 อย่างไม่รู้จบก็ได้ ต่างกับกลอนอ่านบทเอกที่จบบทด้วยคำโท ย่อมยากแก่การเอื้อนเสียง
 เพราะเสียงวรรณยุกต์บังคับอยู่ การเอื้อนเสียงจึงมีจำกัดกว่า

ตัวอย่างความนิยมในการแต่งกลอนอ่านบทเอก และบทโทจากวรรณกรรมที่ศึกษา

บัดนี้ข้าจัก เล่าพากฝัน	ปางก่อนโพธิญาณ ก่อนแห้ว
ยามยัง เทียวสงสาร	ส่งเวรเวียนไซ้
ปางเมื่อ จอมใจเจ้า	องค์พุทโธเสวยชาติ
บังเกิด เป็นเต้าน้อย	แนวเชื้อท่าสกุล
ก็เพราะ บุญกรรมท้าว	เทียวถึงแกมสง
จึงได้ ลงแหล่งหล้า	มาใช้ชาติเวร
เสียมหาก เห็นเป็นเรื่อง	ควรคนจำจื้อ

¹จารุวรรณ ธรรมวัตร ลักษณะวรรณกรรมอีสาน หน้า 31

จึงได้ เขียนชื่อไว้
ยังมี นักรบกว้าง
สมภารมี

หลานหลอนอ่านฟัง
เขียนชื่อนครศรี
หมื่นเมืองมาเท่า
(ท้าวเตาคำ : 133)

กลอนอ่านที่ยกมานี้มีด้วยกัน 5 บท บทแรกเป็นกลอนอ่านบทเอก สามบท
ถัดมาเป็นกลอนอ่านบทโท และบทสุดท้ายเป็นกลอนอ่านบทเอก

บัดนี้กล่าวถึง เทวีแก้ว
กับทั้ง นางหลาวน้อย
นางก็ ทงหอแก้ว
จิตแบ่งไว้
สองก็ คิดฮอดเจ้า
คุณอมเหลื่อง
สองศรีแก้ว
เมื่อขามน้อม

พระยาเมืองนางเอก
สองเจ้าห่มกัน
พิมานผาสาท
สองเจ้าเก็งกัน
คนอาจพระยาเมือง
หลาวโถมสูญเกล้า
ลาปรากฏผาสาท
ทูลเจ้าพระยอคเมือง
(ท้าวสิงคะโล : 26 - 27)

กลอนอ่านจากวรรณกรรมเรื่องท้าวสิงคะโลที่ยกมานี้มีทั้งสิ้น 4 บท สองบท
แรกเป็นกลอนอ่านบทโท บทถัดมาเป็นกลอนอ่านบทเอก และบทสุดท้ายเป็นกลอนอ่าน
บทโท

บัดนี้จักได้ เต่าปากฟัน
ปางเมื่อ เทียวสงสาร
นักปราชญ์เจ้า
เพื่อนได้ แปลคำสอน

ปางก่อนโพธิญาณ ก่อนแล้ว
โลกคนในพื้น ปางก่อนพ้น
แปลแต่งเป็นธรรม
บอกเป็นนิทานไว้

เป็นที่	อัศจรรย์แท้	ลือชาทั้งโลก
ทุกที่	ทวยเทพไท	ทั้งค่ายคอบคุณ แท้แล้ว
	ปฐมตนเค้า	นิทานแต่งเป็นมาลี
	ตามภาษา	ยากคนซึ้งฟังได้

(พญาคันคาก : ๑)

กลอนทั้ง 4 บทที่ยกมานี้ สองบทแรกเป็นกลอนอ่านบทเอก บทที่สามเป็นกลอนอ่านบทโท และบทสุดท้ายเป็นกลอนอ่านบทเอก

จากตัวอย่างที่ยกมาประกอบ จะเห็นว่าลักษณะการแต่งกลอนอ่านทั้ง 2 ชนิด ในวรรณกรรมที่ศึกษาครั้งนี้ปรากฏอย่างไม่สม่ำเสมอ และเป็นที่น่าสังเกตว่าในแต่ละตอนนั้นก็ว่าจะไม่มุ่งแต่งชนิดหนึ่งชนิดใดโดยเฉพาะ หรือทิ้งช่วงให้ห่างกันมากนัก กล่าวคือ ก็อาจจะแต่งกลอนอ่านบทโทอย่างมากประมาณ 4 - 6 บท แล้วแทรกด้วยกลอนอ่านบทเอก ประมาณ 1 - 3 บท

การที่กวีจะเลือกแต่งกลอนชนิดใดนั้น เป็นเรื่องที่ไม่มีความสำคัญมากนัก เพียงแต่ว่าถ้ากวีท่านใดสามารถแต่งสลับกันเป็นคู่ ๆ ได้ หรือเลือกแต่งแต่เฉพาะชนิดใดชนิดหนึ่งโดยตลอดทั้งเรื่องได้ ก็จะได้รับยกย่องว่าเป็นผู้มีความสามารถสูง

การแต่งกลอนอ่านทั้งบทเอก และบทโท มีสิ่งที่น่าสนใจ น่าศึกษาร่วมกันอยู่หลายประการ สิ่งเหล่านี้ล้วนช่วยให้บทกลอนมีความไพเราะ น่าอ่าน น่าฟังยิ่งขึ้น ผู้วิจัยถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นศิลปะของการแต่งคำประพันธ์ประเภทกลอนอ่านของอีสาน ซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนในวรรณกรรมที่ศึกษา แยกพิจารณาได้เป็น 3 ประเด็น ดังนี้

1. การใช้คำ
2. การใช้สัมผัสใน
3. การใช้โวหาร

การใช้คำ

การใช้คำ เป็นศิลปะอย่างหนึ่งที่ทำให้บทกลอนมีความไพเราะ ก็นใจ ให้ความหมายแจ่มชัด สามารถสื่อสารไปยังผู้อ่าน ผู้ฟังได้อย่างถูกต้องตรงตามความต้องการของกวี จากวรรณกรรมที่ศึกษาพบว่า กวีอีสานมีศิลปะการใช้คำที่เห็นได้เด่นชัด ดังนี้

1. การใช้คำเสริม

คำเสริม¹⁾ หมายถึง คำที่กวีนำมาแต่งเพิ่มเข้าข้างหน้าบทกลอนในแต่ละบาท เพื่อจุดประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่าง มีได้ตั้งแต่ 2 - 4 คำ การพิจารณาการใช้คำเสริมในกลอนอ่านของอีสานแยกออกได้เป็น 2 ประเด็นคือ

1.1 ลักษณะของคำเสริม เป็นการพิจารณาลักษณะองค์ประกอบของคำเสริมที่กวีใช้ว่า กวีใช้คำชนิดใดบ้างมาเป็นคำเสริม เนื่องจากกลอนอ่านกำหนดจำนวนคำในแต่ละบาทไว้บาทละ 7 คำ และกำหนดจังหวะในการอ่านเป็น 2 ช่วง คือช่วงแรก 3 คำ ช่วงหลัง 4 คำ ฉะนั้นถ้ากลอนบาทใดมีคำเสริม และคำสร้อยเพิ่มเข้ามาจึงต้องเว้นจังหวะตรงจุดที่เป็นคำเสริม และคำสร้อยนั้นต่างหากด้วย ดังนี้

(๐ ๐) / ๐ ๐ ๐ / ๐ ๐ ๐ ๐ / (๐ ๐)

ด้วยเหตุนี้ในการปริวรรต หรือชำระวรรณกรรมอีสานที่แต่งด้วยกลอนอ่าน ผู้ปริวรรต หรือผู้ชำระบางคนจึงเขียนกลอนโดยแบ่งวรรคตอนเสียใหม่ให้ถูกต้องตามจังหวะในการอ่านดังกล่าว เช่น

¹⁾ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ เรียกคำที่กวีไว้ในลักษณะนี้ว่าเป็น บุพพ
(จารุบุตร เรื่องสุวรรณ ของดีอีสาน หน้า 75)

ยังมี นางหนึ่งนั้น	เฮียกชื่อคานิว
เพื่อว่า โฉมสันทาง	ทั้งคาเสียงแล้ว
นางนั้น เป็นน้องแก้ว	พระยาใหญ่สาวตรี
หงพิฆานคำ	เก็งพระยาคนอาย
	(ท้าวสิงกะโล : 4)

อย่างไรก็ตามแม่ผู้แต่งและผู้ปริวรรคหรือผู้ชำระจะมีได้แบ่งวรรคตอนตาม จังหวะดังกล่าว แต่ผู้อ่านก็จะแบ่งจังหวะการอ่านเป็นเช่นนี้เสมอ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ สามารถพิจารณาได้ว่า ส่วนใดเป็นคาเสริม ส่วนใดเป็นคำสร้อย และส่วนใดคือ จำนวนคำบังคับในวรรค

จากเกณฑ์การพิจารณาดังกล่าว ทำให้พบว่าคำเสริมและคำสร้อยที่กวีนามา ใช้ในกลอนอาสนั้น มีปรากฏตั้งแต่ 2-4 คา เป็นส่วนใหญ่ ฉะนั้นการพิจารณาลักษณะ ของคำเสริมครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงแยกคำเสริมออกพิจารณาเป็น 2 ชนิด คือ

1.1.1 คำเสริมชนิด 2 คำ คำเสริมชนิดนี้มีลักษณะคล้ายกับ ลักษณะคำนำหรือคำขึ้นต้นในคำประพันธ์ประเภทกลอนของภาคกลาง มีคำเสริมหลายคา ที่เป็นคาเดียวกันกับคำนำ เช่น เมื่อนั้น บัดนั้น ปางนั้น อย่างไรก็ตามคาเสริม ส่วนใหญ่มีลักษณะแตกต่างไปจากลักษณะคำนำมาก

ลักษณะของคำที่กวีนามาใช้เป็นคำเสริมชนิด 2 คำนั้น ส่วนใหญ่กวี่จะใช้ คำเบา¹ หนึ่งคำเข้ากับคำหนัก² อีกหนึ่งคา เช่น เขาจัก ข้อยจัก น้องชิ บาบ ท้าวม่ ซากิ บางพอง นั้บแต่ ฯลฯ

เมื่อพิจารณาถึงลักษณะของคำหรือชนิดของคาที่กวีนามาใช้เป็นคาเสริมชนิด 2 คำ พบว่าสามารถแยกได้ ดังนี้

¹คำเบา หมายถึงคำที่มีความหมายไม่สมบูรณ์ในตัวเอง มักใช้ประกอบเข้า กับคำอื่น จึงจะทำให้ความหมายแจ่มชัดได้ เช่นคำว่า จัก ชิ ม่ หาก ก็ ฯลฯ

²คำหนัก หมายถึงคำที่มีความหมายสมบูรณ์อยู่ในตัว สามารถใช้ตามลำพังได้

1.1.1.1 นามหรือสรรพนามและสันธาน คำเสริม
ลักษณะนี้จะใช้คำนามหรือสรรพนามเป็นหลัก แล้วตามด้วยคำสันธานชนิดเชื่อมความ
คล้ายตามกัน ได้แก่ คำว่า "ก็ จึง จึง เลย" และสันธานชนิดเชื่อมความขัดแย้ง
ได้แก่คำว่า "หาก" ตัวอย่างเช่น

เขาก็	ยาก็	กนกก็	อินทร์ก็
เขาก็	ครุฑก็	สองก็	บายก็
แม่อีก	ปลวกก็	นางก็	แก้วก็
พระก็	เฮาก็	พระจึง	ท้าวจึง
คนจึง	บาจึง	ฝนจึง	เจ้าจึง
เฮาจึง	เฮาเลย	บาเลย	ข้อยหาก
เขาหาก	มันหาก	เอี่ยมหาก	มิ่งหาก

ฯลฯ

และรวมทั้งคำเสริมที่ประกอบด้วยคำสันธานเข้าคู่กับคำนามหรือสรรพนาม
เช่น

คันท้อง	คันทู	เมื่อนาง	เมื่ออินทร์
เมื่อท้าว			

1.1.1.2 นามหรือสรรพนาม + กริยา หมายถึง
คำเสริมที่ประกอบด้วยคำนามหรือสรรพนามเข้าคู่กับคำกริยาประกอบกริยาช่วย
เช่น คำว่า "จัก ชี ว่า อย่า จง ให้ ได้" การแต่งกลอนอ่านในบาทที่
ใช้คำเสริมลักษณะนี้ ก็จะต้องหากริยาสำคัญให้กับเนื้อความในกลอนบาทนั้นอีกต่างหาก
ตัวอย่างคำเสริมลักษณะนี้ เช่น

กั้จกั	ข้อยัจกั	เขายัจกั	นางยัจกั
เจ้ายัจกั	น้องยัจกั	พี่ยัจกั	เพีนยัจกั
บุญยัจกั	แมยัจกั	เฮียมยัจกั	เฮายัจกั
มันยัจกั	เขายัจกั	พี่ยัจกั	เจ้ายัจกั
หลานยัจกั	มันยัจกั	น้องยัจกั	เฮียมยัจกั
เจ้ายัจกั	นางยัจกั	ทนายัจกั	แมยัจกั
ข้อยัจกั	เขายัจกั	หมอยัจกั	เฮายัจกั
ลูกยัจกั	หลานยัจกั	เพื่อนยัจกั	นางยัจกั
โลกยัจกั	อายยัจกั	พระยัจกั	พ่อยัจกั

ฯลฯ

1.1.1.3 นามหรือสรรพนาม + วิเศษณ์ หมายถึง คำเสริมที่ประกอบด้วยคำนามหรือสรรพนามกับคำวิเศษณ์ คำวิเศษณ์ที่ใช้คือคำวิเศษณ์ที่ใช้ประกอบนามเพื่อชี้เฉพาะ ได้แก่คำว่า "นี้ นั้น" และคำวิเศษณ์ที่ใช้แสดงความปฏิเสธ ได้แก่ คำว่า "บ" ตัวอย่างคำเสริมชนิดนี้ เช่น

กั้บ	น้องบ	อายบ	ข้อยบ
บุญบ	น้าบ	มันบ	กูนี้
น้องนี้	เฮียมนี้	เขานัน	ทาวนัน
ขาคานัน	ยายนัน		

ฯลฯ

1.1.1.4 สันธาน คำเสริมลักษณะนี้หมายถึงคำเสริมที่เป็น คำสันธานทั้ง 2 คำ อาจจะเป็นสันธานชนิดเชื่อมความกล้อยตามกัน ชัดแย้งกัน เป็น เหตุเป็นผลกัน หรือให้เลือกละเอออย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ตัวอย่างเช่น

ค่อมว่า	กับทั้ง	แล้วจึง	ก็จึง
พอเมื่อ	เล่าเลย	ยามเมื่อ	ก็เพื่อ
ก็เพราะ	ตั้งหาก	หากว่า	ก็หาก
ส่วนว่า	ว่าแต่	แต่ครั้น	เพราะเพื่อ
ย่อนว่า	เพราะว่า	เพื่อว่า	ถือว่า
เลยเล่า	ค้นว่า	หรือแม้	ถึงว่า
กันแม้	บอกว่า	หากแม้	แม้หาก

ฯลฯ

1.1.1.5 กริยา หมายถึง คำเสริมที่ประกอบด้วยคำกริยาทั้ง 2 คำ อาจเป็นกริยาช่วยหนึ่งคำ กับคำกริยาสำคัญอีกหนึ่งคำ หรือเป็นกริยาช่วยทั้ง 2 คำ หรือถือว่าคำกริยาช่วยนั้นเป็นกริยาสำคัญขอ, ขอความ ตัวอย่างคำเสริมลักษณะนี้ เช่น

อย่าได้	หวังว่า	ชี้ได้	อย่าให้
ว่าจัก	จักกล่าว	อย่าไป	ว่าให้
อย่าชี้	อยากให้	ให้ขอย	ได้เห็น
อยากเอา	เห็นจัก	ขออย่า	ว่าเป็น
จงให้	จักว่า	คิดจัก	ชี้เอา
ยังจัก	หวังชี้	ยู่ทาง	ยินสนุก
ขอให้	เดินไป	มองเห็น	เหมือนดัง
ทั้งยิน	เดินบอก	แทนแท้	เป็นดัง
ปุ่นดัง	ฝันว่า	ขอเป็น	เชิญมา

ฯลฯ

1.1.1.6 มุพบท หมายถึงการนำคำมุพทมาใช้เป็น
คำเสริมเพื่อแสดงการเริ่มต้นหรือเริ่มเรื่องหรือเริ่มตอนใหม่ เช่น

เมื่อนั้น	แต่นั้น	บัดนั้น	ปางนั้น
อันว่า	ปางเมื่อ	ตั้งแต่	นับแต่
ถัดนั้น			

1.1.1.7 คำนามหรือคำสรรพนาม คำเสริม
ลักษณะนี้ก็จะใช้คำนามหรือคำสรรพนามล้วน ๆ ทั้งสองคำหรือทั้งสองพยางค์ โดยปกติ
จะใช้เป็นภาคประธานแสดงให้เห็นว่านามหรือสรรพนามนั้นเป็นผู้แสดงกริยาอาการ
นั้น ๆ (ดูรายละเอียดในหัวข้อที่กล่าวถึงจุดประสงค์ของการใช้คำเสริม) เช่น

นางสีดา	จ้าวควาย	พระอินทร์	น้ำทิพย์
บาคน	ฝูงเขา	ฝูงหมู	นักปราชญ์
พญาแถน	แขนขา	พระองค์	ข้าเฒ่า
คาบท้าว	บุญเจ้า	จอมท้าว	เจ้าผู้

ฯลฯ

1.1.2 คำเสริมชนิด 4 คำ หมายถึงคำที่กวีนามาแต่งเพิ่มเข้า
ข้างหน้า บทกลอนในแต่ละบาท ซึ่งประกอบด้วยคำ 4 คำ หรือ 4 พยางค์ ในการ
อ่านกลอนที่มีคำเสริมหลายคำเช่นนี้ ผู้อ่านจะต้องรวบคำให้กระชับเข้า และเว้นจังหวะ
ท้ายคำที่ 4 เสมอ เช่น

อันว่าพระพ่อ/ เอกราชเจ้าเพียงคำแลดู
เห็ว่าท้าวเกิด/ มาแต่บุญท้าวต่างคน เจ้าเอย

(พญากันคาก : 5)

คำเสริมชนิดนี้ก็นำมาใช้เพื่อช่วยทำให้บทประพันธ์ไพเราะขึ้น และช่วยเสริมให้ความหมายชัดเจนขึ้น (ดูรายละเอียดในหัวข้อจุดประสงค์ของการใช้คำเสริม)

เมื่อพิจารณาลักษณะของคำที่ก็นำมาใช้เป็นคำเสริมชนิดนี้พบว่า สามารถจำแนกได้ดังต่อไปนี้

1.1.2.1 บุพบท + นาม (หรือสรรพนาม) + สันธาน
หมายถึงคำเสริมที่ประกอบด้วยคำบุพบทใน 2 คำแรก ส่วนคำที่ 3 เป็นคำนามหรือสรรพนามและคำที่ 4 เป็นคำสันธาน เช่น

แต่นั้นนาก็	เมื่อนั้นยาจึง
แต่นั้นเมียก็	เปื่อนั้นพระจึง
แต่นั้นพอก็	เมื่อนั้นเขาจึง
แต่นั้นแดนก็	เมื่อนั้นพอก็
บัดนี้พี่ก็	ถัดนั้นนาก็
บัดนี้เียนก็	ถัดนั้นนางจึง

ฯลฯ

1.1.2.2 บุพบท + นาม (หรือสรรพนาม) + กริยา
คำเสริมลักษณะนี้คล้ายกับคำเสริมในข้อ 1.1.2.1 ต่างกันแต่เฉพาะคำที่ 4 จะเป็นคากิริยา คำกริยาที่ใช้อย่างส่วนใหญ่เป็นคากิริยาช่วย ตัวอย่างคำเสริมลักษณะนี้ เช่น

บัดนี้กูจัก	เทื่อนี้เียนจัก
บัดนี้เวรได้	แต่นั้นท้าวชิ
บัดนี้ข้าจัก	แต่นั้นมันเห็น
บัดนี้เียนชิ	อันนี้เฮาชิ

ฯลฯ

1.1.2.3 บุพบท • นาม (หรือสรรพนาม) หมายถึง คำเสริมที่สองคำแรกเป็นคำบุพบท และสองคำหลังเป็นคำนามหรือคำสรรพนาม เช่น

บัดนี้ ^๑ เมื่อ ^๒ เช้า	อัน ^๑ ว่า ^๒ พระ ^๓ พอ
บัดนี้ ^๑ ผู้ ^๒ ง ^๓ ช้า	อัน ^๑ ว่า ^๒ ลูก ^๓ คน
เมื่อ ^๑ นั้น ^๒ ลัด ^๓ ศรี	อัน ^๑ หนึ่ง ^๒ สุ ^๓ เจ้า
อัน ^๑ ว่า ^๒ นา ^๓ ง ^๔ น้อง	อัน ^๑ หนึ่ง ^๒ ไผ ^๓ ผู้
อัน ^๑ ว่า ^๒ ผู้ ^๓ ง ^๔ หมู	แต่ ^๑ นั้น ^๒ พระ ^๓ บาท ^๔ เจ้า

ฯลฯ

1.1.2.4 บุพบท • กริยา คำเสริมลักษณะนี้จะ ประกอบด้วยสองคำแรกเป็นคำบุพบทและสองคำหลังเป็นคำกริยา เช่น

เมื่อ ^๑ นั้น ^๒ ฟัง ^๓ ยิน	อัน ^๑ หนึ่ง ^๒ เหมือน ^๓ กัง
บัดนี้ ^๑ จัก ^๒ กล่าว	บัดนี้ ^๑ ควร ^๒ จัก
อัน ^๑ นี้เป็น ^๒ กัง	บัดนี้ ^๑ ขอ ^๒ ให้

ฯลฯ

จากการศึกษาลักษณะคำเสริมดังกล่าวมาข้างต้น มีข้อที่น่าสังเกตว่าคำเสริมชนิด 4 คำ มีปรากฏน้อยกว่าคำเสริมชนิด 2 คำอยู่มาก และส่วนใหญ่มักจะใช้ซ้ำคำเดิมอยู่เสมอ แตกต่างจากคำเสริมชนิด 2 คำ ซึ่งก็เลือกสรรมาใช้ได้อย่างหลากหลาย คำเสริมที่ปรากฏในวรรณกรรมนอกจากจะมีคำเสริมชนิด 2 คำ และ 4 คำ ดังกล่าวมาแล้วแล้ว ยังปรากฏว่ามีคำเสริมชนิด 3 คำอยู่บ้าง แต่มีปรากฏไม่มากนัก (ในวรรณกรรมเรื่องท้าวสิงกะโลไม่ปรากฏว่ามีคำเสริมชนิด 3 คำอยู่เลย) ผู้วิจัยจึงไม่น่ามากล่าวไว้ในที่นี้ ขอยกตัวอย่างพอเป็นสังเขป เช่น

ปี่เพียนย้ายวันคืนแถมถ่ายมาแล้ว
จกกล่าวถึงโพธิญาณเจ้าจอมบุญคนประเสริฐ
อันนื่อยาไค่กล่าวท่านเป็นยิ่งลือสะหาว
ส่งไปจาเหนียงคาวเคื่อนไปลือเทียมซ้อน
คือลูกโกเจียมยาไ่ว้นวนั้นชูงูเสื่อง
ข้านอยหากเป็นแนวพญาอยู่เมืองอุดรพูน
 (พญาคันคาก)

ขอเป็นลูกพระเจ้าลุ่มฟ้ากรุณาข้าผู้พลอยแค้น
ทิวาชายเป็นเตานอยบสมนองหนอสกุล
อกเฑาคาชีแตกม้างมิมมมอคชีวังแทแล้ว
เขาก็ยินสะออนนอกอ่าวคินงนำท้าว
 (ท้าวเฑาคำ)

1.2 จุดประสงค์ของการใช้คำเสริม เป็นการพิจารณาว่ากวีใช้คำเสริม
 ลักษณะต่าง ๆ ในข้อ 1.1 นั้นเพื่ออะไร มีประโยชน์ต่อการแต่งคำประพันธ์ประเภท
 กลอนอ่านอย่างไรบ้าง จากการศึกษาวรรณกรรมประเภทนิทานของอีสานครั้งนี้พบว่า
 กวีเลือกใช้คำเสริมเพื่อจุดประสงค์ต่าง ๆ ดังนี้

1.2.1 ใช้เพื่อเชื่อมความ หมายถึงการใช้คำเสริมเชื่อม
 เนื้อความเพื่อแสดงความสัมพันธ์กันอย่างไรอย่างหนึ่ง เช่น คล้อยตามกัน ชัดแย้งกัน
 เป็นเหตุเป็นผลกัน หรือให้เลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง คำเสริมที่ใช้เพื่อจุดประสงค์
 นี้ส่วนใหญ่จะเป็นคำเสริมที่ประกอบด้วยคำสันธานหรือคำบุพบท เช่นคำว่า "แล้วจึง"
 ค้อมว่า หากแต่ ก็เพราะ แม้ก็ ท้าวก็ พอเมื่อ เมื่อนาง อันว่า แต่ว่า
 แต่นั้น นับแต่ ถัดนั้น ฯลฯ

ตัวอย่าง

คอมว่าพราหมณ์นมไหวถวายพอแล้วอย่า
 ค่อนฟาคคองเสียดก้องบากกอร

(พญาคันคาก : 17)

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึงการทำพิธีแต่งงานทั้งท้าวกันคากขึ้นเป็นเจ้าเมืองสืบทอดจากพระบิดา หลังจากที่พราหมณ์ประกอบพิธีต่าง ๆ เสร็จแล้ว พราหมณ์ก็นมไหวถวายคำอวยพร เมื่อถวายคำอวยพรเสร็จ พนักงานก็ลั่นฆ้องกลองเป็นการแสดงให้ทราบว่ามีพิธีได้สิ้นสุดลงแล้ว คำว่า "คอมว่า" เป็นคำเสริมที่ช่วยให้ทราบถึงความต่อเนื่องของการประกอบพิธีในช่วงที่พราหมณ์ถวายคำอวยพร กับการลั่นฆ้องกลอง ซึ่งเป็นขั้นตอนสุดท้ายของการประกอบพิธีครั้งนี้ คำเสริม "คอมว่า" ในที่นี้จึงเป็นคำเสริมที่กวีใช้เพื่อแสดงการเชื่อมความที่คล้อยตามกันตามเวลา

สองก็พากันปลูกกอเฮือนแปลงยาว
สองก็พากันสร้างเฮือนกินค่อมเพิน
 หลายพำมือละคู่ได้ถายปี
เขาก็เอากันไต่เจ็ดปีปลายขอมมาแหลว

(ท้าวทักคำ : 2)

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึงสองสามีภรรยาหลังจากแต่งงานกันแล้ว ก็ช่วยกันสร้างบ้าน ตกแต่งบ้านและดูแลรักษา ตลอดจนช่วยกันสร้างฐานะของครอบครัว จนเวลาล่วงเลยมาถึง 7 ปีกว่า คำว่า "สองก็" เป็นคำเสริมที่ประกอบด้วยคำ 2 ชนิด คือ คานาม (สอง) กับคำสันธาน (ก็) คำว่า สอง หมายถึงสามีภรรยาคนนั้น ส่วนคำว่า ก็ เป็นคำสันธานเชื่อมเนื้อความ จากกลอนที่ยกมานี้แสดงว่า คนทั้งสองมีพฤติกรรมร่วมกัน คือต่างก็ช่วยกันสร้างบ้าน ช่วยกันตกแต่งและดูแลรักษามัน ในกลอนบทสุดท้าย กวีใช้

คำเสริม "เขากี้" มาเชื่อมความต่ออีก ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ต่อเนื่องของ
พฤติกรรมร่วมกันในฐานะสามี-ภรรยาของบุคคลทั้งสองติดต่อกันมานานถึง 7 ปี คำว่า
สองก็ และ เขากี้ ในที่นี้จึงเป็นคำเสริมที่กวีใช้เพื่อเชื่อมความคล้องตามกันตาม
เหตุการณ์

เสียงกล่อมกลิ้งเท้าทั่วทั้งเมือง
อระแอะเสียงสนั่นเมืองนั้นก้อง
ก็หากยินม่วนแม่มโนแม่ทั้งสอง
เลยเล่าลืมความทุกข์ส่วงกะใจหายฮ้อน

(ท้าวเต่าคำ : 138)

กลอนที่ยกมานี้เป็นตอนที่กล่าวถึงท้าวเต่าแสดงความสามารถให้ปรากฏ
ด้วยการเป่าแคน เสียงแคนของท้าวเต่ามีความไพเราะเพราะพริ้งอย่างยิ่ง เสียง
ดังก้องไปทั่วเมือง กวีใช้คำเสริม "ก็หาก" มาเชื่อมเนื้อความสืบต่อ ทำให้ทราบว่า
ถ้าใครได้ยินจะรู้สึกสนุกสนานเพลิดเพลินใจยิ่งนัก ยายและแม่ของเต่าเอง เมื่อได้ยิน
เข้าก็รู้สึกทานองเดียวกัน จนทำให้ลืมความทุกข์ยากอันเป็นเหตุของความเคียดแค้น
ร้อนใจเสียสิ้น คำว่า "เลยเล่า" เป็นคำเสริมที่ใช้เชื่อมเนื้อความที่เป็นเหตุเป็นผล
กันในบาทสุดท้าย กล่าวคือ ความไพเราะของเสียงแคนเป็นเหตุทำให้เกิดผลตามมา
คือ แม่และยายลืมความทุกข์ยากลำบาก

อันว่ามนุสโลกนี้มีฝนเป็นฮาากจึงแล้ว
ค้นว่าฝนขาดแล้วเมืองบ้านหลมหลวง

(พญากันคาก : 21)

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นตอนพญากันคากกล่าวถึงความสำคัญของฝนว่า โลกมนุษย์นั้นถือว่าฝนหรือน้ำเป็นสิ่งที่จำเป็นและสำคัญที่สุด เปรียบเหมือนเป็นรากของโลก ซึ่งถ้าหากรากขาดไปก็แสดงว่าชาวโลก (บ้านเมือง) จะต้องล้มจมล้มตายกันอย่างใหญ่หลวง คำว่า "คันว่า" เป็นคำเสริมแสดงเนื้อความในลักษณะเป็นเหตุเป็นผลต่อกัน นั่นก็คือ ถ้าหากฝนไม่ตกก็จะเป็นเหตุทำให้บ้านเมืองล้มจม (เพราะความแห้งแล้ง)

บัดนี้จักกล่าวถึงกาด้านอยู่ใสมภารมีมากก่อนแล้ว

ท้าวก็นอนตื่นแล้วสวญแจ้งออกมา

แต่นั้นท้าวก็หลังหล้าเปี่ยมทุกแห่งไปมา

ก็เห็นรอยตีนย่ำย่ำมาห่าง

(ท้าวก่ำกาคา : 24)

บทกลอนที่ยกมานี้มีคำเสริมที่ใช้เพื่อเชื่อมความอยู่ 2 คำ คือ "ท้าว" กับ "แต่นั้น" ท้าว เป็นคำเสริมที่ประกอบด้วยคำสรรพนาม (ท้าว) เข้าคู่กับคำสันธาน (ก็) ส่วน แต่นั้น ท้าว เป็นคำเสริมชนิด 4 คำ ซึ่งประกอบด้วยคำบุพบท (แต่นั้น) กับคำสรรพนาม (ท้าว) และคำสันธาน (ก็) กรู้นามาใช้เพื่อเชื่อมเนื้อความในตอนนี้อย่างเหมาะสมถึงพฤติกรรมการต่อเนื่องของท้าวที่กล่าวกันว่า ท้าวที่กล่าวคำตื่นขึ้นเมื่อพระอาทิตย์ส่องแสงสว่างจ้ามากแล้ว จากนั้นจึงได้สอดส่ายสายตามองออกไปรอบ ๆ และได้เห็นรอยเท้าของยายซึ่งนาตาข่ายมาวางกับตักเอาไว้

บัดนี้พอจักเอาหน่อท้าวเป็นคู่เคียงกันพอแล้ว

คาบแต่บุฮานถึงชอกแนนในฟ้า

คอบมาสองจาต่านหลายประการแล้วอย่า

นางจึงมาสู่ห้องสถานแก้วพอฤาษี

ก็จึงเห็นบาท้าวเสมออยู่กันแล้ว

ท้าวทักก็คิดคล้าย ๆ กันอยู่ในใจ
อันนี้ฮ้อยวานางบัวคำพอภาณีวางโพ้นแล้ว

(ท้าวหมาหยูบ : 18)

ตอนนี้เป็นคนหนึ่งที่พระภาณีเล่าเรื่องนางบัวคำ (ลูกสาวที่เกิดจากคอกบัว) ให้
ท้าวจันท (น้องชายของท้าวหมาหยูบ) ฟัง และบอกถึงเจตนาที่ต้องการจะยกนางให้
อยู่กับท้าว หากบุคคลทั้งสองเคยทำบุญร่วมกันมา หลังจากที่พระภาณีกล่าวจบนางบัวคำ
ก็เดินเข้ามาในห้อง และมองเห็นชายหนุ่มรูปงามนั่งอยู่กับพระภาณี ฝ่ายท้าวจันทก็คิดคำนึง
อยู่ในใจว่า หญิงสาวผู้นี้คงจะเป็นนางบัวคำคนที่พระภาณีตั้งใจจะยกให้แก่นั่น เนื้อเรื่อง
ตอนนี้สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันโดยตลอด ดังนี้ด้วยกวีเลือกใช้คำเสริมเข้าช่วย ได้แก่
คำว่า "ค้อมว่า" นางจึง ก็จึง ท้าวก็" คำว่า ค้อมว่า กับ นางจึง เป็นคำเสริม
ที่ช่วยทำให้ทราบถึงความต่อเนื่องของการสนทนาระหว่างพระภาณีกับท้าวจันทกับการ
เข้ามาของนางบัวคำ ผู้อ่านจะทราบได้ว่านางบัวคำเดินเข้ามาในห้องทันทีที่พระภาณี
พูดจบลง ส่วน กวีจึง และ ท้าวก็ ช่วยให้ทราบถึงพฤติกรรมของนางบัวคำและท้าวจันท
ซึ่งเกิดขึ้นต่อจากที่นางบัวคำเดินเข้ามาในห้องแล้ว พฤติกรรมของตัวละครทั้งสองเกิด
ขึ้นแทบว่าจะเป็นเวลาเดียวกัน คำเสริมทั้ง 4 คำนี้ จึงแสดงการเชื่อมเนื้อความคล้าย
ตามกันตามเวลา

1.2.2 ใช้เป็นคำเชื่อมแสดงการเปรียบเทียบ คำเสริมที่กวี
ใช้เพื่อแสดงการเปรียบเทียบส่วนใหญ่จะเป็นคำเสริมชนิดที่เป็นคำกริยา กวีจะใช้คำ
เสริมประเภทนี้เมื่อต้องการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งที่เห็นว่าคล้ายกัน หรือมี
ความรู้สึกว่าคล้ายกัน คำเสริมที่ใช้เพื่อจุดประสงค์นี้ได้แก่คำว่า "เหมือนดัง" คือตั้ง
ปานใด ปันคัง ดีท้อ เป็นต้น งามก็อ ฯลฯ" เช่น

พระก็นิระมิตตัวทอผมบันปิวมีข้า
 ข้าทวารทั้งแก้วสี่คานางนาค
เหมือนตั้งกันคากน้อยพะยานเต้นเข้าหว่างคัง นั้นแล้ว
 (พญาگانคาก : 3)

เนื้อความตอนนี้ยกมาจากวรรณกรรมเรื่องพญาگانคาก เป็นตอนที่กล่าวถึง
 พระโพธิสัตว์จุติลงมาปฏิสนธิในครรภ์ของนางสีดา มเหสีของเจ้าเมืองอินทปัตถ์ว่า
 พระองค์ได้เนรมิตตัวเองให้เล็กเท่ากับเส้นผม แล้วเสด็จเข้าสู่ครรภ์ของนาง โดย
 ทางช่องจมูก กวีใช้คำเสริม "เหมือนตั้ง" เป็นคำเชื่อมแสดงการเปรียบเทียบให้เห็น
 พฤติกรรมของพระโพธิสัตว์ในตอนนั้นว่า เป็นไปอย่างรวดเร็วมากเหมือนกับคางคก
 ตัวเล็ก ๆ กระโดดแผ้วเข้าไปในช่องจมูก

แต่นั้น คำผิวได้ ยินเสียงสัตว์สิ่ง
 นางก็ คิดออกคู้ ผัวแก้วหย่ายอม
 กับ มีปากได้ แค้นคังทางทิพ
เป็นตั้ง กลั่นขวานคม ป่อแลงหังค้ำ
 (ท้าวสิงคะโล : 47)

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึงนางคานิวซึ่งถูกท้าวสุวรรณคีรี และท้าวสิงคะโล
 สองพี่น้องลักพาตัวหนีมาจากเมืองบาดาล ระหว่างทางนางได้ยินเสียงร้องของสัตว์ป่า
 ต่าง ๆ ทำให้คิดถึงพญานาคผู้เป็นสามีอย่างยิ่ง แต่ก็ไม่สามารถบอกออกมาได้ ทำให้
 เกิดความกังวลแค้นกลัดกลุ้มใจเป็นที่สุด กวีได้เปรียบเทียบให้ผู้อ่านเข้าใจถึงความรู้สึก
 ของนางในตอนนั้นว่า เหมือนกับถูกบังคับให้กลั่นขวานคม ๆ ลงไปทั้งค้ำ ผู้อ่านจะรู้สึก
 ได้ถึงความเจ็บปวดและความกระวนกระวายใจที่ตัวละครตัวนี้กำลังได้รับอยู่ในขณะนั้น
 โดยกวีใช้คำเสริม "เป็นตั้ง" เป็นคำเชื่อมเพื่อแสดงการเปรียบเทียบดังกล่าว

อันวารสกลีนกลั้วหอมเข้าหัวหอ
 เขาก็แซว ๆ หัวหอมช่วยอัศจรรย์แทน
คือตั้งภุมะราไฆภาบเกษรดวงไม้

(ท้าวท้าวคำ : 86)

เนื้อความตอนนั้นกล่าวถึงพิธีแต่งงานของท้าวท้าวคำกับนางสุน พระอินทร์
 ได้เสด็จลงมาทักทายให้กับบุคคลทั้งสอง บทกลอนที่ยกมานี้เป็นการกล่าวพรรณนา
 ถึงความหอมของน้ำทิพย์นั้นว่า สกกลีนหอมรวรินไปทั่วบริเวณ เป็นที่แปลกประหลาดใจ
 แก่ทุก ๆ คนอย่างยิ่ง กวีได้เปรียบเทียบกลิ่นหอมของน้ำทิพย์นั้นว่าเหมวนกับกลิ่นหอม
 ของดอกไม้ ด้วยการให้คำเสริม "คือตั้ง" เป็นคำเชื่อม

ข้อ 3 นั้นในแม่น้ำมีจอกแถมแทน
 ก็มีทางชมชอกโคลแถมน้ำ
อันนี้เทียมตั้งสองเฝ้าเจ้าเฝ้ากันตายเปล่า
 เห็นที่เป็นเต้าน้อยนอนเฝ้าอยู่ค้าย

(ท้าวเต้าคำ : 170)

บทกลอนที่ยกมานี้เป็นตอนที่ท้าวเต้ากำลังทำเป็นโอรชนางไกรสรผู้เป็น
 ภรรยาเพื่ออุจ โดยกล่าวหาว่านางมีชู้ บทกลอนนี้เป็นคำเปรียบเปรยคำว่าของ
 ท้าวเต้าข้อที่ 3 ซึ่งเปรียบเปรยว่า ตามธรรมเนียมแม่น้ำย่อมต้องมีทั้งจอกแถมและ
 ตระไคร้ น้ำจะขาดไปเสียย่อมไม่ได้ หากแม่น้ำขาดสิ่งเหล่านี้ไปก็ย่อมจะผิดปกติ
 ธรรมชาติ เปรียบเหมือนนางไกรสรย่อมมีความต้องการตามธรรมชาติ แต่เมื่อต้อง
 มาแต่งงานกับท้าวเต้า ซึ่งมีรูปกายเป็นเต้าไม่สามารถสนองความต้องการให้ได้
 นางไกรสรจึงค้นรหา กวีใช้คำเสริมชนิด 4 คำ คือ "อันนี้เทียมตั้ง" เป็นคำเชื่อม

1.2.3 ใช้เมื่อกล่าวถึงตัวละคร การใช้คำเสริมเพื่อจุดประสงค์นี้หมายถึงการที่ผู้ใช้คำเสริมเมื่อต้องการกล่าวถึงตัวละคร เป็นการแสดงให้เห็นความสำคัญของตัวละครตัวนั้น หรือเป็นการบอกให้รู้ว่าตัวละครตัวนั้นจะเปลี่ยนบทบาทหรืออริยาบทใหม่อย่างใดอย่างหนึ่ง คำเสริมที่ใช้เพื่อกล่าวถึงตัวละครมีปรากฏอยู่หลายคำ แต่ที่ปรากฏบ่อย ๆ ได้แก่คำว่า "เมื่อนั้น ปางนั้น แต่นั้น อันว่า" การใช้คำเสริมเหล่านี้ก็มิได้จำกัดว่าคำใดควรใช้กับตัวละครที่มีฐานะหรือตำแหน่งเช่นใด เช่น

เมื่อนั้นศรีเสลิวแก้วพระเทวีชมชื่น
ฟังพากย์ถ้อยพระองค์แก้วแมนคง

(พญาคันคาก : 4)

ในบทนี้ "เมื่อนั้น" เป็นคำเสริมที่กวีนำมาใช้กับนางสีดา มเหสีของท้าวเอกราชา เจ้าเมืองอินทปัตถ์ ซึ่งกำลังมีความชื่นชมยินดีกับคานายบันที่พระสวามีเป็นผู้นำมา

เมื่อนั้นเสนาท้าวทั้งหลายเห็นต่าง
ฉิดปลาดเห็นท้าวเกิดมี
จึงพากันขึ้นโองทองถวายบาท
ผ่านหาราชเจ้าทูลแจ้งบอกความ

(พญาคันคาก : 10)

"เมื่อนั้น" ในบทนี้ใช้กับตัวละครที่เป็นเสนา ซึ่งต่างก็ประหลาดใจที่เห็นพระโอรสมีผิวพรรณเหมือนคางคก จึงพากันขึ้นกราบทูลให้เจ้าเมืองได้ทรงทราบ

เมื่อนั้นพระยาผีใต้ ยินลาพระกล่าว
เขาก็โดยอาจเจ้าขุนบ้างแต่งโสม

(ท้าวสิงคะโล : 203)

คำเสริม "เมื่อนั้น" ในบทนี้กล่าวถึงบทบาทของพระยาผี เมื่อได้ยินคำสั่ง
ของท้าวอินทะสิงห์ให้กระเทียมสิ่งของเพื่อไปสู่ขุนนางเกษรให้แก่สุวรรณคีรี (น้องชาย)
ก็ออกไปจัดการเตรียมอย่างพร้อมมูล

สีดาแก้วเพ็ญเอกราช

ปางนั้นนางบรรทมแทนแก้วปรางค์กว้างสูงจวน

(พญาคันคาก : 13)

พอเมื่อราชาเจ้าพญาหลวงเอกราช

ปางนั้นเสด็จขึ้นแล้วนางแก้วกล่าวถวาย

(พญาคันคาก : 3)

คำเสริม "ปางนั้น" ในกลอน 2 บทนี้ใช้เมื่อกล่าวถึงตัวละครที่มียศตำแหน่ง
สูง ทั้งสองบท บทแรกกล่าวถึงนางสีดา มเหสีของท้าวเอกราช และบทที่สองกล่าวถึง
ท้าวเอกราช

แต่นั้นทอนโทนเส้าสาธุการนบบาท

คำพระเจ้าสอนให้ใส่ใจ

(ท้าวสิงกะโล : 91)

"แต่นั้น" เป็นคำเสริมที่กวีใช้เมื่อกล่าวถึงตัวละคร ในที่นี้คือวิทยากร ซึ่ง
ยินดีที่จะจดจำคำสั่งสอนของท้าวสุวรรณคีรีไว้ตลอดไป

แต่นั้นผ่านพ้นพิงพากย์กบฏ

ท้าวไคถวายคำคืออันจริงแจ้ง

(พญาคันคาก : 6)

คำว่า "แต่นั้น" ในบทนี้ กวีใช้เพื่อเปิดความให้ทราบถึงบทบาทของท้าว
เอกราชา เมื่อได้ฟังคำขอร้องของพระโอรส (กัณคากุมาร) ที่ให้ไปสู่อหญิงสาว
ผู้มีความสวยงามเป็นเลิศมาให้ พระองค์ก็ทรงตอบรับแจ้งให้พระโอรสได้เข้าใจถึง
ความเหมาะสมต่าง ๆ ด้วยก็

แต่นั้นกองแงน้อยบายเาทัวเา
ถึมหุมนำนางเลาละเยเื่อ

(ท้าวเต่ากา : 135)

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นตอนที่นางกองแ่งไปซ่อนปลา และเกิดซ่อนได้เต่า จึง
เก็บเต่าไว้ในตระกร้า แต่เต่าคลานออกมาชูคอขึ้นเนื้อตัวและท้องของนาง นางโกรธ
มาก จึงจับเต่าโยนทิ้งลงน้ำไป กวีใช้คำเสริม "แต่นั้น" เพื่อกล่าวนำถึงตัวละครตัวนี้

คำเสริมที่กวีใช้เพื่อกล่าวนำถึงตัวละครนั้น นอกจากจะใช้คำว่า "เมื่อนั้น
ปางนั้น แต่นั้น" ดังกล่าวมาแล้ว ยังพบว่ากวีใช้คำเสริม "อันว่า" เป็นคำกล่าวนา
อีกเป็นจำนวนมาก เช่น

อันำองคษัตริย์เจ้านนทาทะวราช
เป็นอาจำงทรงสรำงสีบมา

(ท้าวเต่าคำ : 133)

คำเสริม "อันว่า" ในกลอนบทนี้กล่าวถึงท้าวหนันทาเทวราช ซึ่งเป็นเจ้าเมือง
กรองนครศรีในเรื่องท้าวเต่ากา

อันำนางเทวีแกวประสุถิกุมาน้อย
นิวางเื่อสื่อโสมคันคาก

(พญากันคาก : 4)

ในบทนี้ "อันว่า" เป็นคำเสริมที่ใช้กล่าวถึงนางสีดา บહેสีของเจ้าเมือง
อินทปัตต์ เป็นการขมวดของพวกเสนาอำมาตย์ว่า พระมเหสีประสูติ พระโอรสมี
ผิวพรรณเหมือนคางคก

อันว่าหลานข้าเฒ่าท้าวกำกาดำว่าตาย
ก็บ่เหมือนดังเฮาบางมกำคำ

(ท้าวกำกาดำ : 63)

กลอนบทนี้เป็นคำกราบทูลของยาย ซึ่งกราบทูลถึงท้าวกำว่าไม่เหมือนกับ
บุคคลโดยทั่วไป เพราะมีผิวพรรณตาผิดปกติ

เป็นที่น่าสังเกตว่า การใช้คำเสริม "อันว่า" เพื่อกล่าวถึงตัวละครนั้น
ก็จะมีใช้โดยกำหนดให้ตัวละครตัวอื่นเป็นผู้ใช้ เมื่อต้องการจะกล่าวถึงตัวละครอีก
ตัวหนึ่ง แตกต่างจากการใช้คำว่า "เมื่อนั้น แต่นั้น ปางนั้น" ดังที่กล่าวมาแล้ว
อยู่บ้าง

1.2.4 ใช้เพื่อแสดงการเริ่มต้น การใช้คำเสริมเพื่อแสดง
การเริ่มต้นในที่นี้ หมายถึงรวมถึงการใช้เพื่อบอกให้ทราบถึงการเริ่มเรื่อง การเบิก
เนื้อความเพื่อแสดงเหตุการณ์ใหม่ที่แทรกเข้ามา หรือการเริ่มต้นตอนใหม่ คำเสริม
ที่ปรากฏใช้บ่อย ได้แก่ "บัดนี้ แต่นั้น บัดนี้จักกล่าว บัดนี้กล่าวถึง ฯลฯ"
ตัวอย่างเช่น

บัดนี้กล่าวถึงแก้วนางนาคกำผิวก่อนแล้ว
นางก็เฝ้าหอปรางก็มีคำฮ้อน
ถึงเมื่อวันสุนแจ้งเสด็จเมื่อหาพี่
ท่านกล่าวขอลงน้ำโสภสร

(ท้าวสิงคะโล : 20)

คำเสริม "บัดนี้" ในที่นี้แสดงการเริ่มต้นตอนใหม่ของเรื่อง คือหลังจากที่ กวีได้เปิดเรื่องด้วยการกล่าวถึงเมืองสาวตรี ซึ่งเหตุการณ์ของเรื่องดำเนินไปอย่าง สงบราบรื่น จากนั้นกวีก็สร้างเหตุการณ์ใหม่ของเรื่องขึ้น ผู้อ่านจะสังเกตได้จากการ ที่กวีใช้คำเสริม "บัดนี้" เป็นคำกล่าวนา เนื้อเรื่องตอนนี้เริ่มเหตุการณ์ด้วยการกล่าว ถึงนางคามิน้องสาวของเจ้าเมืองได้เข้าขออนุญาตไปอาบน้ำในสระหลวง อันเป็นเหตุ ให้นางถูกลักพาตัวไป ทำให้เกิดความวุ่นวายต่าง ๆ ตามมาอย่างมากมาย

ในการใช้คำเสริม "บัดนี้" เพื่อแสดงการเริ่มเรื่องหรือเริ่มต้นใหม่นั้น บางครั้งกวีจะใช้คู่กับคำเสริมอื่น ทำให้กลายเป็นคำเสริมชนิด 4 คำ คำเสริมอื่นที่ นิยมนำมาใช้คู่กัน เช่น "จักได้ กล่าวถึง ข้าจัก ก็จัก" เช่น

บัดนี้จักได้เล่าพากพื้นปางก่อนโพธิญาณก่อนแล้ว

ปางเมื่อเที่ยวสงสารโลกคนในพื้นปางก่อนพ้น

(พญาคันคาก : 1)

กลอนที่ยกมานี้เป็นการเริ่มเรื่องของวรรณกรรมเรื่องพญาคันคาก กวีใช้ คำเสริม "บัดนี้จักได้" เป็นคำกล่าวนา แสดงเจตนาของกวีที่ต้องการบอกผู้อ่านให้ ทราบ และในวรรณกรรมเรื่องทำเอาคำ กวีเริ่มเรื่องว่า

บัดนี้ข้าจักเล่าพากพื้นปางก่อนโพธิญาณก่อนแล้ว

ปางเมื่อเที่ยวสงสารสงเวรเวียนไซ้

(ท้าวเตาคำ : 1)

ส่วนการใช้คำเสริม "บัดนี้" เพื่อแสดงการเริ่มต้นตอนใหม่ หรือเริ่ม เหตุการณ์ใหม่ในเรื่องนั้น มีปรากฏอยู่มาก ทั้งที่ใช้แต่ลำพังและใช้ร่วมกับคำเสริมอื่น เช่น

บัดนี้จักกล่าวก้าท้าวย่ำหาเมื่อยก่อนแล้ว จ

เหลือที่ทนทานคืออึ่งทองทะเลายม้าง

(ท้าวเต่าคา : 147)

ตอนนี้กวีใช้ "บัดนี้" มากล่าวนำเพื่อบอกให้ทราบเนื้อเรื่องตอนใหม่กำลังจะเริ่มขึ้นแล้ว ทำให้ผู้อ่านเตรียมตัวเตรียมใจที่จะรับรู้เนื้อเรื่องตอนใหม่ที่จะเกิดขึ้น ในตอนนี้เริ่มด้วยการกล่าวถึงท้าวเต่าว่า บัดนี้โตเป็นหนุ่มแล้ว (แต่ยังอยู่ในร่างของเต่า) และคิดอยากจะทำงานจนเกิดเป็นความกลัดกลุ้มใจอย่างหนัก

บัดนี้กล่าวถึงลัคศรีเจ้าภวานาในป่า

เจ้าก็เฝ้าอยู่ยังเขากว้างจิมสระพัง

พระก็มีลูกน้อยเสียดชื่อไกรสร

เพื่อว่าเกิดในจุมบัวพระเอาไปเลี้ยง

(ท้าวสิงคะโล : 56)

กลอนที่ยกมานี้เป็นการเริ่มต้นเนื้อเรื่องตอนใหม่ในวรรณกรรมเรื่องท้าวสิงคะโล กวีใช้ "บัดนี้กล่าวถึง" มาเป็นคำเสริม เพื่อบอกความให้ทราบเจตนาของกวีที่ต้องการจะเริ่มตอนใหม่อีกครั้งหนึ่ง หลังจากดำเนินเรื่องมาไคร่ระยะหนึ่งแล้ว เนื้อเรื่องตอนนี้เริ่มด้วยการกล่าวถึงฤาษีคนหนึ่งจากลัทธิภวานาอยู่ในป่าลึก มีลูกสาวซึ่งเกิดจากดอกบัวอยู่คนหนึ่งชื่อนางไกรสร

1.2.5 ใช้เป็นบทกวีช่วย คำเสริมที่ใช้เป็นบทกวีช่วยในที่นี้ หมายถึงการใช้คำเสริมเพื่อช่วยกวีสำคัญของข้อความ คำเสริมที่ใช้เพื่อจุดประสงค์นี้ ส่วนใหญ่จะเป็นคำเสริมที่ประกอบด้วยคำกริยาช่วยอย่างน้อย 1 คำ ซึ่งอาจจะใช้เข้ากับคำนามหรือสรรพนามหรือกริยาหรือกริยาช่วยตัวอื่น เช่น "ขอแก่ ขอให้ ขอเชิญ ให้คอย ให้เจ้า จงให้ อย่าได้ อย่าให้ น้องอย่า พังเขอ จักชี จักว่า"

ซีได้ ฯลฯ" คำเสริมที่ใช้เพื่อเป็นบทกวีช่วยในข้อนี้ สามารถแยกกล่าวได้ ดังต่อไปนี้

1.2.5.1 เป็นบทกวีช่วยเพื่อแสดงการขอร้องและวิงวอน หมายถึงการใช้คำเสริมเพื่อแสดงการเรียกร้องให้กระทำตามความปรารถนาของอีกฝ่ายหนึ่ง คำเสริมที่ใช้ ได้แก่ (ขอให้ ขอแก่ ขอเชิญ มาขอ พังเยอ ฯลฯ" เช่น

ขอให้บุญชูคำวิยะสงฆ์บนอบ
เหนือหว่างคือพระไตรแก้วสูงเสื่องแคทอน
ขอให้มีญาเฮื่องโลกสิออนกว้าง

(พญาคันคาก : 1)

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นบทไหว้ครูจากเรื่องพญาคันคาก กวีขอวิงวอนอำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยช่วยคำชูและประสาพรให้มีปัญญาเฉลียวฉลาด ในที่นี้กวีใช้ "ขอให้" มาเป็นบทกวีช่วยเพื่อแสดงการวิงวอนดังกล่าว โดยมีกวีสำคัญของเนื้อความ คือ "ชูคำ" และ "ปี่"

ลูกก็ก็ค้อยากได้แก้วแก่นกุมารี่
...
ขอแก่ราชาให้พระบิดาตนพอ
หากุมารี่ให้ไค้พอฮ้อยพางเพา แคทอน
ขอให้บิดาเจ้าเต็นคนทุกแห่ง
บอกให้เสแะต้าวทั้งค้ายเขื่อนเมือง
ให้เขาตกแคงตั้งนาสาหมงมะฉี

(พญาคันคาก : 6)

เรื่องราวตอนนี้กล่าวถึงท้าวคันคากเมื่ออายุได้ 20 ปี ก็ก็อยากจะมีคู่ จึง
 อ้อนวอนพระบิดาให้ไปสุ่ขอหญิงสาวมาให้จำนวนเป็นร้อย และขณะเดียวกันก็ขอให้ส่ง
 เสนาอำมาตย์สร้างและตกแต่งมหาปราสาทให้ด้วย กวีใช้คำเสริม "ขอแก่" และ
 "ขอให้" เป็นบทกริยาช่วยแสดงการขอร้อง โดยมีกริยาสำคัญของเนื้อความ คือ
 กวา "หา" "เดิน" และ "บอกให้"

เตาจึงอำปากค่านคอมแม่ทั้งยาย
ขอให้กรุณาฉายโศกเพียรแพงไว้
 ข้อยบไล้สัณถัมถมคุณเลี้ยงใหญ่คอกนา
ขอให้เลี้ยงเตาไว้เมื่อหน้าหากอิคุณแท้แล้ว

(ท้าวเต่าคำ : 137)

กวีใช้คำเสริม "ขอให้" มาเป็นคำเสริมแสดงการขอร้องวิงวอนของท้าวเต่า
 เมื่อกำลังจะถูกแม่และยายนำไปโยนทิ้งน้ำ คำเสริม "ขอให้" ทั้งสองคำนี้เป็นบทกริยา
 ช่วย คำแรกเป็นกริยาช่วยของกริยาแท้ที่ว่า "กรุณาฉายโศกเพียรแพงไว้" (ได้โปรด
 เมตตากรุณา) ส่วนคำที่สองเป็นกริยาช่วยกริยาแท้ "เลี้ยง" คือขอร้องให้เลี้ยงดู
 เอาไว้ก่อน วันข้างหน้าจะให้คุณ

ขอให้บนบาทแจ้งไขกลอนคำชื่อ
อย่าไถ้จับแง่เง้อมบังไว้บ่อนจริง แน่ทอน

(ท้าวสิงคะโล : 69)

ข้อความนี้เป็นตอนที่นางลาภุชภักตามความเป็นมาของท้าวอินทะสิงห์ (ท้าว
 สิงคะโล) ซึ่งแปลงกายเป็นเขียดเข้าหานาง กวีใช้คำเสริม "ขอให้" คู่กับ "อย่าไถ้"
 เพื่อแสดงการขอร้องของตัวละคร คือนางขอร้องให้ท้าวอินทะสิงห์เล่าความเป็นมา
 ให้ฟังด้วยความจริงใจ อย่าได้ปิดบังหรือบิดเบือนข้อเท็จจริง

1.2.5.2 ใช้เป็นบทกวีช่วยเพื่อแสดงการห้ามปราม
 หมายถึงการใช้คำเสริมเพื่อบอกให้ทราบถึงเจตนาที่ไม่ต้องการให้กระทำพฤติกรรม
 อย่างใดอย่างหนึ่ง คำเสริมที่ใช้ เช่น "อย่าให้ อย่าชื ขอย่า เจ้าย่า มึงอย่า
 าลา" เช่น

อย่าเอาหนีไปขายทั่วเมืองเยอเจ้า
 กันหากเฮาขายแท้ทั้งเมืองฮู้เมื่อ
 มันชื้อฮั่นฮอกเจ้ายายเฮาเที่ยงจริงแท้แล้ว
 (ท้าวเต่าคำ : 147)

ตอนนี้เป็นตอนที่ท้าวเต่าห้ามแม่และยายไม่ให้หาเต่าของท้าวเต่าไปขาย
 เพราะถ้าคนทั่วไปรู้ว่าเต่านั้นไม่ใช่เต่าธรรมดา (ข้างในเป็นทองคำและเป็นเงิน)
 จะทำให้เกิดความเดือดร้อน กวีใช้คำเสริม "อย่าเอา" เป็นกริยาช่วย โดยมีกริยาแท้
 คือ "หนีไปขาย" เป็นการแสดงให้เห็นเจตนาของท้าวเต่าที่ไม่ต้องการให้แม่และยาย
 กระทำเช่นนั้น

แต่นั้นกุมารน้อยมีความต้านตอบ
 มึงอย่ามากล่าวต้านสนับดี ท่านเอ๋ย
 มึงอย่ามากุมห้ามการกุศาคึก
 ตนพ้อายกุทาทอญคอง
 (ท้าวสิงคะโล : 82)

กลอนสองบทนี้เป็นตอนที่ท้าวสิงคะโลกับท้าวสุวรรณคีรีสองพี่น้องออกเดินทาง
 ติดตามหาอา โดยท้าวสิงคะโลจะเดินทางล่วงหน้าไปก่อน ในระหว่างทางสุวรรณคีรี
 ซึ่งเป็นน้องได้พบยักษ์ และจะกินเป็นอาหาร สุวรรณคีรีจึงกล่าวตอบไปว่า อย่าพูด
 เช่นนั้นไม่ดี อย่าเข้ามาชักขวางจะทำให้การงานล่าช้า เพราะพี่ชายได้เดินทาง

ล่วงหน้าไปค้อยู่ก่อนแล้ว กริไธคำว่า "บิงอย่า" เป็นการบอกห้าม ซึ่งนอกจากจะแสดงให้ทราบถึงเจตนาที่ต้องการห้ามแล้ว เนื้อความในตอนนี้ยังแสดงให้เห็นว่า ผู้พูดแม้จะยังตัวเล็กกว่าแต่ก็มีความเชื่อมั่นในฝีมือของตน จึงแสดงให้ผู้ฟัง (ยักษ์) เห็นความเหนือกว่าด้วยการเลือกใช้คำว่ามึง

การใช้คำเสริมเพื่อเป็นบทกวีช่วยแสดงการห้ามปราม และการขอร้อง วิวอนมีข้อที่น่าสังเกตอยู่ประการหนึ่งว่า กริไธมักใช้ควบคู่กันไปอยู่บ่อยครั้ง ทั้งนี้คงเป็นเพราะการห้ามปรามนั้น ตามปกติเป็นการแสดงให้เห็นถึงเจตนาของผู้ห้ามที่เห็นว่าการกระทำเช่นนั้นจะส่งผลร้ายต่อผู้ถูกห้ามและต่อผู้อื่น ฉะนั้นการห้ามปรามจึงมักแฝงน้ำเสียงของการขอร้องไว้ด้วยเสมอ ดังตัวอย่างเช่น

ลูกเอ๋ยให้เจ้าค้อยู่ตั้งเพียรทอบุญสมภารพอเทอญ
 อย่าไปจาโอหังให้อยู่พอเพียงค้ำ
 ให้เจ้าแบ่งตนไว้ทำเนียบคือนกเจ้า แท้เนอ
 ยามเมื่อบินเจ็ดเจ็ดริชาวเบื้องดงนกยาง

(พญาคันคาก : 6)

เมื่อท้าวเอกราชาเจ้าเมืองอินทปัตถ์จากเรื่องพญาคันคาก ได้ยินโอรส (คันคากกุมาร) วิวอนให้ไปสู่ขอหญิงสาวมาให้ เป็นร้อยเช่นนั้น ก็เห็นว่าเป็นความคิดที่ไม่เหมาะสม จึงกล่าวห้ามปรามไม่ให้พูดจาโอหังเกินตัว และขณะเดียวกันก็ขอร้องให้โอรสสงบเสถียรเจียมตัว โดยยกเอาพฤติกรรมของนกเจ้าขึ้นมาเปรียบให้ฟัง

1.2.5.3 ใช้เป็นบทกวีช่วยเพื่อแสดงการคาดคะเน การใช้คำเสริมเพื่อจุดประสงค์นี้มีลักษณะ ثانองเกี่ยวกับการใช้เพื่อแสดงการขอร้อง และห้ามปรามดังกล่าวมาแล้ว คือคำเสริมที่ใช้นั้นเป็นเพียงบทกวีช่วย ซึ่งกวีจะต้องหากวีสำคัญตัวอื่นให้กับข้อความนั้นอีกทีหนึ่ง คำเสริมที่แสดงการคาดคะเนถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต หรือแสดงเจตนาที่จะกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งในอนาคตที่ปรากฏใน

วรรณกรรม ได้แก่ "จักว่า จักชี ว่าจัก ชีได้ ข้าจัก กุจัก เอี่ยมชี บุญจัก
บัดนี้จัก บัดนี้ขอยจัก ฯลฯ" เช่น

ถัคนั้นอัยกาแก้วบายเอาท้าวเต่า
ว่าจักถัมน้ำนันท้องล่องไกล

(ท้าวเต่าคำ : 139)

คำเสริม "ว่าจัก" แสดงให้เห็นพฤติกรรมของยายที่จะเกิดขึ้นในอนาคต
(อันไกล) คือการโยนเต่าทิ้งลงแม่น้ำ

เฮาจักเอาหน่วยแก้วดวงประเสริฐเจ้าประการ
ของมุงคุณแต่ปฐมขอให้

(ท้าวสิงคะโล : 16)

"เฮาจัก" เป็นคำเสริมที่กวีใช้เพื่อแสดงให้เห็นเจตนาของพระยานาคที่ยินดี
จะมอบดวงแก้วอันประเสริฐเจ้าประการให้ทันที ถ้าให้สามารถนำนางคาผิวน้องสาว
ของเจ้าเมืองสาวัตถีมาได้

บัดนี้เพื่อนจักมาเฝ้าเมืองเฮาหลายมุ่นไปแล้ว
สู่อ่าหวังอยู่ไต่เสียดแก้วพระยอดเมืองนี้เค
แมนว่าเงินค่าแก้วเมียขวัญกับปะถีบ ก็ดีท่อน
เพื่อนจักหุยมายาคื้อเอาเสียดบ่หลอ เจ้าเอย

(พญาคันคาก : 43)

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นภาพของชายาพระยาแสน ซึ่งกล่าวกับพวกแกนทั้งหลาย
เมื่อทราบว่าพญาแสนถูกพญาคันคากจับตัวได้ในสนามรบ ข้อความตอนนี้เป็นการคาดคะเน
ที่นางมั่นใจว่าจะต้องเกิดขึ้นกับบ้านเมืองของนางแน่ กวีใช้คำเสริมเพื่อแสดงการคาดคะเน

ในเนื้อความตอนเดียวกันใกล้เคียงกันถึงสองคำ คือ "บัดนี้เพื่อนจัก" และ "เพื่อนจัก"
บัดนี้เพื่อนจัก เป็นคำเสริมชนิด 4 คำ กวีกำหนดให้ตัวละครใช้เพื่อแสดงการคาดคะเน
 ว่า บ้านเมืองของชาวแดนจะต้องศัตรูเข้าทำลายล้างให้วอดวายแน่ ๆ นางได้กล่าว
 ย้ำให้พวกแดนได้มองเห็นความหายนะในการพ่ายแพ้สงครามครั้งนี้ต่อไปว่า ชาวแดน
 ไม่มีทางที่จะรอดชีวิตอยู่ได้ เมื่อบ้านเมืองตกอยู่หน้าเช่นพญาแดน แม้แต่แก้วแหวน
 เงินทองและลูกเมียก็ต้องถูกยึดเอาไป คำเสริม "เพื่อนจัก" ในบาทสุดท้ายช่วยเน้นให้
 เห็นถึงความมั่นใจในการคาดคะเนเหตุการณ์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

บัดนี้เจ้าจักได้ผ่านพ้นเป็นเจ้านั่งปองว่าตาย

อันหนึ่งฮอยวากษัตริย์เจ้าพ่ายสวรรคตลงโฉดพระอรอนแล้ว

นางจักสุขอยู่สร้างเป็นเจ้านั่งปองนั้นแล้ว

(ท้าวทักดา : 34)

ข้อความที่ยกมานี้เป็นตอนที่นางกำนัลของนางขุนตานายฉวีให้แก่นาง เป็น
 การคาดหวังว่าจะต้องเกิดเหตุการณ์ดังคำทำนายนั้นในอนาคต กวีนำคำเสริม "บัดนี้
 เจ้าจัก" และ "นางจัก" มาเป็นตัวกำหนดให้เห็นการคาดหมายดังกล่าว

1.2.6 ใช้เพื่อเน้นความสำคัญ หมายถึง คำเสริมที่ใช้เพื่อ
 เน้นหรือย้ำให้เห็นความสำคัญของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือเป็นการชี้เฉพาะเจาะจงแก่สิ่ง
 นั้น ๆ คำเสริมที่ใช้เพื่อจุดประสงค์ในข้อนี้ คือคำเสริมที่ประกอบด้วยคำวิเศษณ์ชนิด
 นิยมวิเศษณ์ ได้แก่คำว่า "นี้ นั้น" โดยปกติจะใช้คู่กับคำนามหรือกาสรพนาม เช่น
 "เดานี้ นองนี้ ขอยนี้ เขื่อนนี้ ทาวนั้น ฝู้นั้น พระนั้น ยางนี้ ฯลฯ" เช่น

เดานี้ถูกเจ้าจริงแท้โทษมี

(ท้าวเตาคำ : 150)

กลอนบทนี้เป็นตอนที่ยายน้าแดงของท้าวเต่าไปสู่ขอลูกสาวเจ้าเมือง เป็นเหตุให้เจ้าเมืองโกรธแค้นมาก เพราะเข้าใจว่าถูก คาเสริม "เพานี้" จึงแสดงเจตนาของเจ้าเมืองที่มุ่งเน้นเฉพาะยาย

นางนั้น เว้าจ้อย ๆ เสียงมวนอรซอน

(พญาคันคาก : 13)

คำว่า "นางนั้น" ในที่นี้ก็มุ่งเน้นถึงนางศรีเจดีย์แก้ว ซึ่งเป็นตัวละครที่พระอินทร์อุ้มมาสู่สมกับคันทากุมาร กลอนบทนี้ก็ชี้เจตนาจะย้าให้ผู้อ่านได้ทราบถึงความไพเราะของน้ำเสียงของนาง ซึ่งทำให้ผู้ได้ยินได้ฟังรู้สึกชื่นชมและประทับใจอย่างยิ่ง (มวนอรซอน)

น้องนี้ หมายมาชอนชมคองคอมเต่า

(ท้าวเต่าคำ : 173)

คา "น้องนี้" เป็นคำเสริมที่ตัวละคร คือนางไกรสรใช้เพื่อเน้นให้ท้าวเต่าสามิได้ทราบความตั้งใจจริงของนางในอันที่จะกลับมาอยู่กินร่วมทุกข์ร่วมสุขกันต่อไป เนื้อเรื่องก่อนหน้านี้นักเล่าถึงนางไกรสรซึ่งถูกสามิไล่หนีจากบ้าน โดยทว่านางลอบมีชู้ เพื่อเป็นการลองใจ ในระหว่างที่นางกำลังเดินทางจากไปนั้น ก็ได้คิดว่าตนเองทำไมถูก มีเรื่องบาดหมางใจกับสามิแต่เพียงเล็กน้อยแค่นี้ก็ไม่อดทน หนีวิสัยของภรรยาที่ดีจึงตัดสินใจกลับ เมื่อกลับไปถึงนางจึงแสดงเจตนาอันแน่วแน่ให้สามิได้ทราบว่านางจะอยู่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามิ แม้สามิของนางจะอยู่ในร่างของเต่าก็ตาม

การนำวิเศษณ์ "นี้ นั้น" มาประกอบท้ายนามหรือสรรพนาม นอกจากจะเป็นการชี้เฉพาะเจาะจงนามหรือสรรพนามนั้นแล้ว ยังแสดงให้เห็นเจตนาของผู้พูดหรือผู้ใช้ควยว่าต้องการเน้นสิ่งนั้นเป็นพิเศษ ยิ่งกว่านี้มาใช้เป็นคำเสริมในบทประพันธ์ประเภทกลอนอ่าน ซึ่งผู้อ่านจะต้องเว้นจังหวะท้ายคำเสริมควยเช่นนี้ ขอมทำให้รู้สึก

ถึงเจตนาที่ต้องการ เน้นความสำคัญของสิ่งนั้นยิ่งขึ้นอีกเท่าตัว

1.2.7 ใช้เพื่อความสะดวกของเนื้อความ คำเสริมที่ใช้ในลักษณะนี้มีความแตกต่างออกไปจากการใช้คำเสริมที่กล่าวมาในข้อ 1.2.1 - 1.2.6 คำเสริมที่ใช้เพื่อจุดประสงค์นี้จะหมายเอาแต่เฉพาะคำเสริมที่เป็นคำหนักทั้งสองคำ ซึ่งอาจจะเป็นคำนามหรือคำสรรพนามหรือคำกริยา คำเสริมที่ประกอบด้วยคำนามหรือสรรพนามจะทำหน้าที่เป็นภาคประธาน ส่วนคำเสริมที่ประกอบด้วยคำกริยาจะทำหน้าที่เป็นภาคแสดง หรือเป็นกริยาสาคัญของข้อความ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ความหมายของกลอนบาทนั้นมีความหมายแจ่มชัดยิ่งขึ้น ซึ่งถ้าถกตีตีตั้งไปอาจทำให้ไม่ได้ความหมายตามที่ต้องการ ทั้งนี้เนื่องจากว่ายังไม่เคยกล่าวถึงนามนั้น หรือพฤติกรรมนั้นมาก่อน ถ้าหากถกตีใช้คำเสริมประเภทอื่นแทนในจุดนี้อาจทำให้ผู้อ่านผู้ฟัง เข้าใจความหมายคลาดเคลื่อนไปเป็นอย่างอื่นได้ เช่น

หลังคุณแท้นโคสุคดียิ่งจริงแล้ว

เครื่องทิพย์ตกแต่ฟ้าแสนสร้างก็จึงมีแท้แล้ว

(ท้าวสิงคะโล : 49)

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึงเมื่อตัวละครทั้งสามคือ นางหล้า นางลุน และ ท้าวสิงคะโล (กระต่าย) ถูกขับออกจากเมือง ก็เดินทางเข้าสู่ป่าลึก คอนั้นทั้งสามได้ไปพบปราสาทที่ตกแต่งเอาไว้สวยงาม มีสิ่งของ เครื่องใช้ครบบริบูรณ์ พร้อมกับมีหนังสือเขียนบอกเอาไว้ด้วยว่าพระอินทร์เป็นผู้สร้างให้ ทั้งสามจึง "หลังคุณแท้นโคสุคดียิ่งจริงแล้ว" (มองคุณสิ่งของขึ้นโคก็ล้วนแต่เป็นของดีสุดยอดทั้งสิ้น) เพราะสิ่งของทั้งหมดนี้เป็น "เครื่องทิพย์ตกแต่ฟ้าแสนสร้างก็จึงมีแท้แล้ว" คำว่า เครื่องทิพย์ ในกลอนบาทนี้หมายถึงสิ่งของต่าง ๆ ที่พระอินทร์เนรมิตขึ้น ทำหน้าที่เป็นภาคประธานของข้อความ ในที่นี้ถกตีใช้คำเสริมลักษณะอื่นแทนจะทำให้ผู้อ่านไม่เข้าใจความหมาย หรืออาจได้ความหมายที่ไม่ตรงกับเจตนาของถกตีที่ต้องการเน้นให้เห็นว่าตัวละครทั้งสามเกิดความยินดีกับสิ่งของอันเป็นของทิพย์เหล่านั้นอย่างยิ่ง

พญาแถนลาเมียฮักบอกความนางแก้ว
 ฟ้าจักอุ้มกอน้องชีพลักพรากรามไป น้อง เอย
 สงคามมีโคมชิงเมืองบ้าน
 คันทากมีไชยกล้าคืนมาชีลือชา

(พญาคันทาก : 31)

"พญาแถน" เป็นชื่อของตัวละครสำคัญตัวหนึ่งในวรรณกรรมเรื่องพญาคันทาก
 ในที่นี้ก็นำมาไว้ในตำแหน่งคำเสริม ซึ่งผู้อ่านจะเว้นจังหวะตรงท้ายคำ "พญาแถน"
 ด้วยตามจังหวะของการกลอนของอีสาน คำ "พญาแถน" ในกลอนบทนี้จึงทำหน้าที่เป็น
 คำเสริมและเป็นภาคประธานของเนื้อความตอนนี้ด้วย

ในทำนองเดียวกันคำเสริมที่เป็นกริยาสำคัญ ซึ่งกวีใช้เพื่อความสมบูรณ์ของ
 เนื้อความเช่นเดียวกับคำเสริมที่เป็นคำนาม และคำสรรพนามดังกล่าว มีปรากฏอยู่
 มากพอสมควร เช่น

อันว่าบาคน้าวเขฮีนไปฝั่ง
วางลงยังชุมเคียวกอกองกันไว้
 ...
 ยามเมื่อเคี่ยมันแดงจิงห่านโสมใส
ขมมากองก่อไว้ในยั้งอย่าชียาย

(ท้าวเตาคำ : 144)

ฝันว่าพระอาทิตย์ตกแก่ฟ้าเหนือพื้นสูงเฮือง
ฟังมาเข้าปากเจ้าเป็นยั้งเฮืองแสง

(พญาคันทาก : 3)

คำว่า "วางลง" "ชนมา" "ฝันว่า" และ "ฟังมา" ล้วนเป็นคำเสริมที่ทำหน้าที่เป็นกริยาสำคัญของข้อความที่ยกมาทั้งสิ้น โดยที่แต่ละคำจะมีค่านามทำหน้าที่เป็นผู้แสดงกริยาอาการเหล่านั้นปรากฏอยู่ในกลอนบทก่อน กลอนบทแรกผู้แสดงกริยา "วางลง" คือท้าวเต่า เมื่อยายนาแม่ลัดเตงโมมาให้ ท้าวก็นำแม่ลัดเตงทั้งหมดนั้นหย่อนลงไปในหลุมเดียวกัน

ส่วนบทที่สอง คำว่า "ชนมา" เป็นกริยาอาการของแม่และยายของท้าวเต่า ซึ่งท้าวเต่าได้ขอร้องบุคคลทั้งสองว่า เมื่อเจาเตงแห่งแล้วให้ช่วยกันเก็บเตงเหล่านั้นชนมาไว้ในยุ้งฉางอย่านำไปขาย

ในบทสุดท้ายคำว่า "ฟังมา" เป็นอาการของพระอาทิตย์ที่ตกลงมาจากท้องฟ้า แล้วกระเด็นเข้าปากนางสีดา เหตุการณ์นี้เป็นความฝันของนางสีดา ฉะนั้นนางสีดาจึงเป็นผู้แสดงอาการ "ฝันว่า" ในที่นี้ด้วย

คำกริยาทั้ง 4 คำนี้ ล้วนทำให้ความหมายของเนื้อความในกลอนแต่ละบาทแต่ละบทสมบูรณ์ชัดเจน ซึ่งถ้าตัดทิ้งไปหรือใช้คำเสริมประเภทอื่นจะไม่ได้ความตามที่ต้องการ

คำเสริมเป็นส่วนประกอบที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งของคำประพันธ์ประเภทกลอนอ่านของอีสาน ทั้งนี้จะสังเกตได้อย่างเด่นชัดว่า กวีนำคำเสริมมาใช้ในบทกลอนจำนวนมาก บางตอนปรากฏคำเสริมอยู่แทบทุกบาท คำเสริมเหล่านั้นมีหลายลักษณะและใช้เพื่อจุดประสงค์ต่าง ๆ กัน เช่น

<u>บัดนี้</u> กล่าวถึงแล้ว	นางนาทคำผิว ก่อนแล้ว
<u>นางก็</u> เนหาหอปรารค์	บ่มีคำฮ้อน
<u>ถึงเมื่อ</u> วันลุนแจ้ง	เสด็จเมื่อหาพี่
ตำนานกล่าวข้อ	ลงน้ำโสศตรง
<u>วันนั้น</u> น้องจัก ลงท่ากว้าง	หลายท้าวฟ้าไ้ พี่เอย
	(ท้าวสิงคะโร : 20)

จากบทกลอนทั้ง 6 บทที่ยกมานี้ จะเห็นว่ากวีใช้คำเสริมเข้ามาช่วยถึง 4 บาท คำเสริมคำแรก "บัดนี้" เป็นคำบุพบท กวีใช้เพื่อเบิกเนื้อความแสดงการเริ่มต้นเหตุการณ์ใหม่ในเรื่อง "นางก" เป็นคำเสริมที่ประกอบด้วยคำสรรพนามกับคำสันธาน ในที่นี้ใช้เพื่อเน้นบทบาทของตัวละครคือนางคำผิว "ถึงเมื่อ" เชื่อมการแสดงให้ทราบถึงพฤติกรรมในโอกาสต่อมาของนางคำผิว "วันนี้้องจัก" เป็นคำเสริมชนิด 4 คำ กวีใช้เพื่อแสดงให้เห็นความตั้งใจของตัวละครที่ต้องการจะกระทำพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในอนาคตอันใกล้

เมื่อนั้น แถนเลิง เจ้าถนล่อถนล่อ
 เขาก็ขึ้นขามไหว้เทวีเจ้าพระยอดเมือง
 บัดนี้ ผุ่งข้าน้อยทูลราชเทวี
 ตั้งหากเสียเองแล้วเพื่อนแข็งปะจนแพ
 ตกตาแตกฝ่ายเสียไชย์ มากแล้ว
 เลยเลาเสียจอมเมืองเพื่อนกุมเอาได้
 เสียทั้งข้างศรีพ่ายวันพระองค์ขี้โง่งนั้น
 กับทั้งนายขี้ท้ายหัวพร้อมพาพระองค์

าลา

(พญาคนคาก : 42)

กลอนอ่านทั้ง 8 บทที่ยกมานี้ จะเห็นว่ากวีใช้คำเสริมเข้ามาช่วยถึง 6 บาท ที่ไม่ปรากฏมีเพียงบาทที่ 5 กับบาทที่ 7 คำเสริมทั้ง 6 คำ คือ "เมื่อนั้น เขาก็ บัดนี้ ตั้งหาก เลยเลา กับทั้ง" เป็นคำเสริมที่มีลักษณะต่าง ๆ กัน กล่าวคือ "เมื่อนั้น บัดนี้" เป็นคำบุพบท "เขาก็" ประกอบด้วยคำสรรพนามกับคำสันธาน "ตั้งหาก เลยเลา กับทั้ง" เป็นคำสันธาน คำเสริมทั้ง 6 นี้ กวีใช้เพื่อจุดประสงค์ต่างกัน คือ เมื่อนั้น ใช้เพื่อกล่าวนำถึงตัวละคร คือหมายถึง แถนเลิง แถนล่อ และ

แกนหลัก เขาก็ไว้ใช้ เพื่อกล่าวถึงตัวละครทั้งสามนั้นโดยเฉพาะ ส่วน บัดนี้ เป็นคำเสริมที่กำกวมให้ตัวละครเป็นผู้ใช้เพื่อแสดงเวลาอันเป็นปัจจุบันที่ตัวละครทั้งสามต้องการกล่าวถึง ทั้งหาก ใช้เสริมแสดงความรู้สึกนึกหวังของตัวละคร (ที่อุทิศให้สงครามขับเคลื่อนกับข้าศึกมาเป็นเวลานาน แต่แล้วก็ต้องพ่ายแพ้) โดยเล่า เป็นคำเสริมเชื่อมเนื้อความแสดงความเหตุเป็นผลกัน คือจากการพ่ายแพ้สงครามครั้งนี้ เป็นเหตุให้พญาแถนผู้เป็นหัวหน้าต้องถูกจับตัวไปพร้อมกับช่างทรง กับทั้ง เชื่อมความแสดงความคล้อยตามกัน ทำให้ทราบว่าสิ่งที่ถูกข้าศึกยึดไปนั้น นอกจากพญาแถนและช่างทรงแล้ว นายท้ายช้างและควาญช้างก็ถูกจับไปด้วย

จากการศึกษาการใช้คำเสริมในกลอนอ่านของอีสานดังกล่าว ทำให้มองเห็นคุณค่าของคำเสริมและความจำเป็นที่วีระจะต้องเลือกใช้ เพื่อช่วยให้เนื้อความของบทกลอนสมบูรณ์ตามต้องการ จึงนับได้ว่าคำเสริมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งของคำประพันธ์ประเภทกลอนอ่าน

2. การใช้คำสร้อย

คำสร้อย เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของการแต่งคำประพันธ์ประเภทกลอนอ่าน มีผู้ให้ความหมายของคำว่า "คำสร้อย" เอาไว้อย่างได้แก่

จารุวรรณ ชรรมวัตร ให้ความหมายว่า "คำสร้อย คือคำที่เสริมเข้าท้ายวรรคเพื่อให้ได้ความหมายชัดเจนยิ่งขึ้น เช่นคำว่า แลนา ก็คือ เก้อเจ้า คำสร้อยนั้นนิยมใช้คำที่ให้เสียงเบาเป็นส่วนใหญ่"¹

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ² กล่าวถึงคำสร้อยในบทกลอนอ่านของอีสานไว้แต่เพียงสั้น ๆ สรุปความได้ว่า หมายถึงสร้อยหลังที่เพิ่มเข้าท้ายบทกลอนในแต่ละบาท มีได้ไม่เกิน 2 คำ ทั้งนี้ก็จะใช้เมื่อต้องการเท่านั้น

¹จารุวรรณ ชรรมวัตร ลักษณะวรรณกรรมอีสาน หน้า 32

²จารุบุตร เรื่องสุวรรณ ของดีอีสาน หน้า 78

เนื่องจากการวางรูปแบบการเขียนกลอนอ่านมีปรากฏอยู่ 2 ลักษณะ คือ แบ่งเป็นวรรคหน้า 3 คำ วรรคหลัง 4 คำ และเขียนคำเสริม-คำสร้อยแยกออกให้เห็นเด่นชัด (ดูตัวอย่างจากบทหน้า 14) ลักษณะเช่นนี้ย่อมไม่มีปัญหาในการพิจารณาว่าคำใดเป็นคำสร้อย ส่วนการวางรูปแบบในอีกลักษณะหนึ่งนั้น ก็จะเป็นการติดกันเป็นวรรคเดียวทั้งคำเสริมและคำสร้อย ลักษณะเช่นนี้จะยุ่งยากแก่การพิจารณาอยู่บ้าง แต่จากความหมายที่ท่านผู้วรรณกรรมอีสานได้ให้ไว้ดังกล่าวตอนต้น กรพกรกับการศึกษาคำสร้อยจากวรรณกรรมกลอนอ่าน ทำให้ได้ข้อสังเกตในการพิจารณาลักษณะคำสร้อย ดังนี้

- เป็นคำที่อยู่ต่อท้ายบทกลอนในแต่ละบาท โดยสังเกตได้จากเสียงและจังหวะของคำ กล่าวคือกลอนแต่ละบาทประกอบด้วยคำที่เป็นคำหลักของเนื้อความอยู่ 7 คำ (เป็นส่วนใหญ่) เสียงและจังหวะท้ายบาทจะจบลงในคำที่ 7 ฉะนั้นคำที่กริแต่งเพิ่มเข้าอีกจึงเป็นคำสร้อย
- คำสร้อยส่วนใหญ่จะประกอบด้วยคำเพียง 2 คำ โดยจะมีคำใดคำหนึ่งเป็นคำเบา¹ และอีกคำหนึ่งมักเป็นคำหนัก¹ เช่น แม่เอ๋ย น้องเอ๋ย กูเค นันเด แม่ทอน ฯลฯ หรืออาจเป็นคำเบาทั้งสองคำ เช่น ก็ดี ดอกนา แดเนอ พันเยอ แลนอ ฯลฯ
- ก็จะใช้คำสร้อยเพื่อช่วยเสริมเนื้อความหลักของบทกลอนอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ใช่เป็นความหมายหลักและก็อาจใช้หรือไม่ใช้ก็ได้ ไม่ได้ถือเป็นลักษณะบังคับของคำประพันธ์

การพิจารณาการใช้คำสร้อยในคำประพันธ์ประเภทกลอนอ่านครั้งนี้ ผู้วิจัยจะแยกกล่าวใน 2 ลักษณะ ดังนี้

¹ ความหมายของคำว่า คำเบา และคำหนัก ได้จากบทเดียวกันนี้หน้า 32

2.1 ลักษณะของคำที่กวีนำมาใช้เป็นคำสร้อย เป็นการพิจารณา

ลักษณะของคำหรือชนิดของคำ ที่กวีนำมาใช้เป็นคำสร้อยในคาประพันธ์ประเภทกลอน
อ่านของอีสาน จากการศึกษาพบว่าสามารถจำแนกออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ดังนี้

2.1.1 นาม,สรรพนาม + วิเศษณ์ หมายถึงคำสร้อยที่
ประกอบด้วยคำนามหรือสรรพนามหนึ่งคำและคำวิเศษณ์อีกหนึ่งคำ คำวิเศษณ์ที่ใช้ อาจ
เป็นคำวิเศษณ์ขยายความเพื่อบอกรับหรือขานรับหรือคำวิเศษณ์บอกสถานที่ หรือคำ
วิเศษณ์ที่ใช้ขยายบอกความแน่นอน หรือคำวิเศษณ์ที่ใช้เพื่อแสดงคำถาม เป็นต้น
ตัวอย่างคำสร้อยลักษณะนี้ เช่น

แม่เอย	พ่อเอย	ท่านเอย	ลูกเอย
เจ้าเอย	ยาเอย	พระเอย	ขอยเอย
แพงเอย	อนเอย	เอี่ยมเอย	อินายเอย
พี่ลื้อ	พอลื้อ	พี่ลื้อ	เขาพูน
ข้าพูน	เขานี้	พี่พูน	ปางนี้
ปางนั้น	เฮานั้น	แม่เต	พอแล้ว
เมืองพูน	พี่ทอน	กูแหลว	มันนั้น
พระองค์นั้น	กพี่	กุนั้น	นางนั้น
แม่แล้ว	พอทอน	พระองค์แล้ว	ฯลฯ

ฯลฯ

2.1.2 กริยา + วิเศษณ์ หมายถึงคำสร้อยที่ประกอบด้วยคำ
กริยาหนึ่งคำกับคำวิเศษณ์ชนิดใดชนิดหนึ่งอีกหนึ่งคำ โดยที่คำกริยาทำหน้าที่เป็นคำหลัก
ส่วนคำวิเศษณ์จะทำหน้าที่ขยายคำกริยานั้นอีกทีหนึ่ง เช่น

ไปนั้น	ไปแล้ว	ไปทอน	เป็นแล้ว
มีคายน	ไค้ลื้อ	คูนัน	คูนทอน
ไค้ทอน	มาทอน	มาลื้อ	ไค้ลื้อ
พังทอน	คูนทอน	ว่าลื้อ	ว่าคายน
เป็นลื้อ	อยูแล้ว	ลงทอน	คายนแล้ว
ชอบแล้ว			

ฯลฯ

2.1.3 วิเศษณ์ + วิเศษณ์ หมายถึงคำสร้อยที่ประกอบด้วยคำวิเศษณ์ทั้งสอง คำหรือเป็นคำวิเศษณ์คำเดียวแต่สองพยางค์ เช่น

มากแล้ว	นั้นเค	ที่ไค	คี้แล้ว
คี้ลื้อ	แนทอน	คอกนา	เพี้ยมเพอญ
เพี้ยทอน	นั้นทอน	แคลื้อ	คี้ทอน
นี้เค	แคนอ	กอนแล้ว	กอนทอน
พุนเขอ	พุนแล้ว	นั้นลื้อ	คอกแล้ว
แทแล้ว	แทนอ	แทลื้อ	จริงคายน

ฯลฯ

2.1.4 ลักษณะอื่น ๆ หมายถึงคำสร้อยที่ประกอบด้วยคำชนิดอื่น ๆ นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้วทั้งสามลักษณะ คำสร้อยจำพวกนี้มีปรากฏน้อยคำ แต่มีปรากฏบ่อยครั้งมาก บางคำปรากฏถึง 200-300 ครั้ง ตัวอย่างคำสร้อยลักษณะนี้ เช่น

กี้คี้	กี้มี	กี้มา	กี้ไป
บเค	บฐ	แลนา	แลนอ
แลเนอ	แลเขอ		

ฯลฯ

2.2 จุดประสงค์ของการใช้คำสร้อย กวีอีสานได้เลือกสรรคำสร้อย มาใช้ในการแต่งคำประพันธ์เพื่อช่วยเสริมเนื้อความของบทกลอนในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

2.2.1 ใช้แสดงการเริ่มต้น หมายถึงการใช้คำสร้อยเพื่อช่วย บอกให้ทราบถึงการเริ่มต้นเรื่องหรือเริ่มต้นตอนใหม่ หรือเริ่มเหตุการณ์ใหม่ของเรื่อง คำสร้อยประเภทนี้จะนิยมใช้คู่กับคำเสริม "บัดนี้ บัดนี้เอี่ยมจัก บัดนี้จักกล่าว บัดนี้ กล่าวถึง" คำสร้อยที่ปรากฏใช้บ่อยที่สุดคือคำว่า "ก่อนแล้ว ก่อนแล้ว" ตัวอย่าง เช่น

บัดนี้เอี่ยมจักนับชาติท้าวปาง ก่อนทรمانก่อนแล้ว
ไซ้คาสอนสืบมาเฮอยู่

(ท้าวหมาหุบ : 1)

(เริ่มต้นเรื่องของวรรณกรรมเรื่องท้าวหมาหุบ)

บัดนี้จักเล่าพากพื้นปาง ก่อนโน้พธิญาณก่อนแล้ว
ยามยังเที่ยวสงสารส่งเวรเวียนไซ้

(ท้าวเต่ากา : 1)

(เริ่มต้นเรื่องของวรรณกรรมเรื่องท้าวเต่าคำ)

บัดนี้จักได้เล่าพากพื้นปาง ก่อนโน้พธิญาณก่อนแล้ว
ปางเมื่อเที่ยวสงสารโลกคนในพื้นปางก่อนพื้น

(พญาคันคาก : 1)

(เริ่มต้นเรื่องของวรรณกรรมเรื่องพญาคันคาก)

บัดนี้เอี่ยมจักเขียนกล่าวพื้นท้าว ก่ากาคำก่อนแล้ว
ขอให้กาดางมั่งคำชาวแบ้า

(ท้าวก่ากาคำ : 1)

(เริ่มต้นเรื่องของวรรณกรรมเรื่องท้าวก่ากาคำ)

บัดนี้กล่าวถึงพระยาหลวงเจ้า นาคาพญานาค ก่อนแล้ว
พระกั เนาอยู่ต่ำ ในพื้นปากเสม

(ท้าวสิงคะโล : 5)

(เริ่มต้นตอนใหม่ตอนหนึ่งในเรื่องท้าวสิงคะโล เป็นการเริ่ม
กล่าวถึงพญานาค ซึ่งเป็นตัวละครสำคัญที่ทำให้เกิดเหตุการณ์ใหม่ในเรื่องขึ้น)

บัดนี้จักกล่าวม้วนโสมชาติชาดกก่อนแล้ว

(ท้าวเตาคำ : 183)

(เริ่มต้นการกล่าวประชุมชาดก ซึ่งเป็นตอนสุดท้ายของเรื่อง
ท้าวเตาคำ)

2.2.2 เพื่อช่วยเน้นความหมาย ได้แก่การใช้คำสร้อยเพื่อช่วย
เน้นหรือย้ำความหมายให้มีน้ำหนักขึ้น ทำให้ผู้อ่านตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งที่วิ
กาลัยกล่าวถึง คำสร้อยที่กวีเลือกมาใช้เพื่อจุดประสงค์นี้ ได้แก่ แท้แล้ว แท้คาย
นี้เด คังนี้ จริงแล้ว ฯลฯ

"บารมีสร้างจอมเมืองกุมहेล्लोम
บุญเขท้าวปองกุมไฟพลแท้แล้ว"

(พญาคันคาก : 2)

คำสร้อย "แท้แล้ว" ช่วยเน้นให้ตระหนักในอานาจุบุญบารมีของพญา
เอกราชา ว่าสามารถปกป้องคุ้มครองไฟพลให้อยู่กันอย่างมีความสุขได้

"นับแต่นางเหี้ยวสอนเอาสวังศคโย
ก็หากได้เกิดกึ่งชีวิตร้อยมากหลายแท้แล้ว"

(ท้าวเกาตู : 135)

"แท้แล้ว" ในกลอนบทนี้ช่วยเน้นให้ทราบว่า กุญ ปคา ทชอนมาได้นั้นมี

จำนวนมากจริง ๆ

ขอยบไล้ลืมถืมถมคุณเลียงใหญ่คอกนา
ขอให้เลียงเท่าไว้เมื่อหน้าหากชิตูณแท้แล้ว

(ท้าวเต่าตา . 137)

คาสร้อย"คอกนา แท้แล้ว"ทั้งสองคำนี้น่าไว้วางใจเพื่อแสดงเจตนาของตัวละคร
ที่ต้องการบ้ายให้ผู้ฟังเกิดความมั่นใจว่า ถ้าเลียงไว้ตัวละคร(ท้าวเต่า)จะไม่ลืมนุญคุณ และ
ผู้เลียงก็จะได้ประสมความเจริญก้าวหน้าอย่างแน่นอน

จักเอียนวบเพทเพียงลือเลชทุทธีแองแท่ค้าย

ในชมบุกระเคื่องคินแดนกว้าง

(พญาคันคาก . 5)

พระยาเอกราชากล่าวบ้ายให้ทุกคนตระหนักถึงบุญบารมีของคันคากกุมาร คำว่า
"แท่ค้าย"ช่วยแสดงให้เห็นความมั่นใจของผู้พูดได้แจ่มชัดขึ้น

สังว่าแนวนามคนเกิดเป็นหมาน้อยนี้เด

เฮาก็เกิดแต่น้อยอยู่ 2 ณมนแล้ว

อันว่าดูคนเป็นลูกหมาบ่หอนเห็นสันนี้

(ท้าวหมาหยู . 3)

กตอนที่ยกมาในตอนนี้ กวีใช้คาสร้อยเพื่อช่วยเสริมให้ความหมายมีน้ำหนักขึ้น
ด้วยกันถึง 3 คำคือ"นี้เด"ช่วยเน้นให้เห็นความผิดปกติที่ชายาของเจ้าเมืองคลอกดูออก
มาเป็นสุนัข "นี้แล้ว"ช่วยบ้ายให้เห็นว่าความผิดปกติดังกล่าวนี้เป็นเรื่องที่แปลกมากจริงๆ
ผู้พูดแม้อายุจะมากแล้วจนผมเปลี่ยนสีก็ยังไม่เคยพบเห็นเช่นนี้มาก่อน "สันนี้"เป็นคาสร้อยที่
ช่วยเน้นเหตุการณ์ที่ผิดปกติดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ให้หนักแน่นมากยิ่งขึ้นอีกครึ่งหนึ่ง

อันว่าแดงช้อยสามหน่วยมาโอมคังนี้

ตั้งหากนิคานุอานแต่กาลปฐมเบอง

(ท้าวเต่าตา . 150)

คำว่า "ทั้งนี้" เป็นคำสร้อยที่ช่วยเสริมเพื่อบรรยายเหตุการณ์ของยายที่นาแดง
3 ไปไปสู่ขอลูกสาวของเจ้าเมือง โดยเน้นให้เห็นว่าการกระทำนั้นผิดจารีตประเพณี
ที่เคยปฏิบัติกันมาแต่โบราณอย่างยิ่ง

2.2.3 ใช้เพื่อแสดงคำถาม การใช้คำสร้อยเพื่อจุดประสงค์
นี้หมายถึงการใช้คำสร้อยเพื่อแสดงความสงสัย ความข้องใจ หรือเพื่อถามของ
ตัวละครตัวใดตัวหนึ่ง หรือของกวีที่มุ่งถามเพื่อชวนให้คิด การใช้คำสร้อยเพื่อแสดง
คำถามดังกล่าวนี้ ผู้ใช้อาจใช้ไม่มุ่งที่จะเอาคำตอบก็ได้ การใช้คำสร้อยเพื่อจุดมุ่งหมาย
นี้มีปรากฏอยู่มาก เช่น

อันนี้จักว่าอินทร์ตาแทดวงสวรรค์เทวโลกนั้นหรือ
ฮว่าเจ้าลุ่มฟ้าเมืองท้าวที่ปเฮานี้เค
โอหนอญูเคยยังจักเคยคอมไคเป็นมิ่งผิวขวัญบ่เค
ฮว่าจักคอยคุดายคังกวายกล้านนั้นหรือ
(ท้าวหมาหยุบ : 18)

คำว่า "นั้นหรือ บ่เค" ในที่นี้ก็นำมาใช้เพื่อแสดงความสงสัยของนางบัวคา
เมื่อเข้าไปพบชายหนุ่มนั่งอยู่กับพ่อตาของตน ด้วยความสง่างามของชายหนุ่ม ทำให้นางบัวคาไม่แน่ใจว่าจะเป็นมนุษย์หรือเป็นเทพ จนทำให้คิดผ่นต่อไปอีกว่า ตนเองจะ
เคยได้ทำบุญร่วมกับชายหนุ่มผู้นี้มาก่อนหรือไม่ หรือจะเป็นเหมือนควายาอยกินว่าวกล้า
(โอกาสที่จะได้กินยานัก) ความข้องใจสงสัยเหล่านี้นางบัวคามิได้เอ่ยถามใคร
เป็นแต่เพียงนึกสงสัยข้องใจอยู่คนเดียว

เจ้าแม่เป็นเต้าน้อยมือสันจิเป่าเป็นแม่ลื้อ
(ท้าวเตาคำ : 136)

"แม่สื่อ" ในกลอนบาทนี้เป็นคำสร้อยที่ใช้แสดงคำถามของยาย เมื่อไถ่เงิน หลานชาย (ซึ่งยังอยู่ในร่างของเต่า) ให้ไปซื้อแคนมาให้ นางจึงเกิดความสงสัยว่า (ท้าว) เต่าจะเป่าได้อย่างไร กลอนบาทนี้ถ้ากวีไม่ใช่คำสร้อย "แม่สื่อ" เข้าช่วย ผู้อ่านจะไม่สามารถเข้าใจเจตนาของยายได้เลย

ยายยาเอาแตงคึดคอดตามเครือเค้แล้วสื่อ
แตงนั้นยังคึดขวันเครือเค้เดิมคั้งเกาบเค

...

อันว่าลูกคนเป็นเต่าน้อยยายเข่าหอนเห็นบเค

(ท้าวเต่าคา : 146)

กวีใช้คำสร้อย "แล้วสื่อ บเค" มาเป็นคำถามของท้าวเต่า ซึ่งถามยายและแม่ว่าไถ่มาแตงที่ทั้งสองปลิดออกจากขั้วไปต่อเข้ากับขั้วเดิมของมันหรือยัง และคิดได้สำเร็จหรือไม่ ในที่นี้ผู้พูดถามเพื่อต้องการคำตอบจริง ๆ

ส่วนคำว่า "บเค" ในบาทสุดท้ายนั้น ผู้ถาม (ท้าวเต่า) ถามโดยมิได้ ต้องการให้ตอบ เพียงแต่ถามเพื่อให้คิดว่า หากยายและแม่ไม่เชื่อว่าคำพูดของท้าวเต่า (ที่ว่าแตงนั้นสามารถติดเข้ากับขั้วเดิมมันได้) จะเป็นจริงหรือไม่ ก็น่าจะนึกถึงความจริงที่เป็นอยู่ในตอนนี้ว่า คนยังสามารถคลอคลอออกมาเป็นเต่าได้ แม่และยายก็ไม่เคยเห็นมาก่อนมิใช่หรือ

ฮอยว่าอินทระษัตรีย์ให้หลงพากเมืองมานั้นสื่อ

ฮอยว่ามาเขาเอียนอียานายยังหันบเค

(ท้าวกำกาดำ : 32)

"นั่นสิ บ่เค" ในกลอนตอนนี้ก็นำมาใช้เป็นคำสร้อยเพื่อแสดงความข้องใจสงสัยของนางลุน เมื่อได้ศพพวงมาลัยที่ยายเฝ้าสวนนาเข้าไปถวาย เนื่องจากพวงมาลัยเหล่านั้นแสดงให้เห็นว่าผู้ร้อยจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในเรื่องนี้อย่างยิ่ง ซึ่งแตกต่างจากพวงมาลัยที่นางเคยได้พบเห็นมาวันก่อน ๆ จึงทำให้สงสัยว่าน่าจะต้องเป็นฝีมือของคนที่ไม่ใช่ยายอย่างแน่นอน

2.2.4 ใช้เพื่อแสดงการขอร้อง หมายถึงการนำคำสร้อยมาช่วยเสริมเนื้อความเพื่อแสดงการขอร้อง วังวอน หรือขอความช่วยเหลือ คำสร้อยที่ใช้เพื่อจุดประสงค์นี้มักลงท้ายด้วยคำว่า "ถอน ทอน ท่อน" เช่นคำว่า แถ่ถอน พี่ทอน ไปทอน แม่ทอน กอนถอน หั้นทอน ฯลฯ เพราะคำเหล่านี้มีกระแสวิ่งที่อ่อนโยน น่าสงสาร น่าเห็นใจ เช่น

จงหาซื้อปีไค้มาให้แก่หลานแถ่ทอน

(ท้าวเต่าคำ : 137)

ท้าวเต่าขอร้องยายให้ช่วยไปหาซื้อปีไค้ให้ เนื้อความในกลอนบทนี้ ถ้าตัดคำสร้อย "แถ่ทอน" ออกจะกลายเป็นคำสั้งหนักที่

ขอเป็นลูกพระเจ้าลุ่มฟ้ากรุณาข้าผู้พลอยแถ่ทอน

(ท้าวเต่าคำ : 149)

ยายขอความเมตตาสงสารจากเจ้าเมืองตอนไปสู่ขอธิดาของเจ้าเมืองให้กับท้าวเต่า คำว่า "แถ่ทอน" ในที่นี้ช่วยเสริมให้การขอร้องวังวอนของยายดูน่าเห็นใจยิ่งขึ้น

ขอให้มาชูคำตนพระองค์ให้เอื้องอุ้ง
ลูที่แม่มงมุงปรารภณาแถ่ทอน

(พญาคันทก : 7)

คันคากุมารอธิษฐานวิงวอนขอให้พระอินทร์ช่วยเหลือให้ประสมสิ่งที่ตนตั้งใจ
หมายเอาไว้ ความจริงเนื้อความของกลอนบทนี้ให้ความหมายในเชิงขอร้องอยู่แล้ว
เพราะมีคำเสริม "ขอให้" ช่วยกล่าวนำไว้ตั้งแต่ตอนต้นบท แต่คำสร้อย "ແຕ່ອ່ນ"
ก็ช่วยเน้นให้เห็นการขอร้องนั้นให้ดูน่าสงสารมากขึ้น

จงไปหาพราห์ทั้งขวานไม้ไผ่แก่นมาทอน

(ท้าวเตาคำ : 144)

ท้าวเตาขอร้องยายและแม่ให้ไปหาไม้พราห์และขวานสำหรับตัดต้นไม้มาให้
เนื้อความในกลอนบทนี้ ถ้าไม่มีคำสร้อย "มาทอน" จะแสดงเจตนาของผู้พูดเป็นอีก
ลักษณะหนึ่งทันที นั่นก็คือแทนที่จะเป็นการขอร้องก็จะกลายเป็นการสั่ง

อันว่าแคนคากว่างกรุงศรีชัยอมอบ

ขอให้คิดกอบเก็บคอมข้าไฟพลแด่แม่

(ท้าวเตาคำ : 182)

พญานันทาเทวราชขอร้องท้าวเตาคา (ตอนถอดรูปแล้ว) ให้กลับไปครอง
เมืองแทน คำสร้อย "ແຕ່แม่" ช่วยแสดงเจตนาของพระยานันทาเทวราชให้ชัดเจนขึ้น
ทำให้ทราบว่าผู้พูดมีความต้องการเช่นนั้นจริง ๆ

กับทั้งบัณฑิตผู้ญาคมกักเคียมฟังถอน

อย่าได้ขับขานตายนเต้นชอย กล่าวขวัญแลเนา

(ท้าวหมาหยูย : 1)

กว้อออกตัวก่อนที่จะเริ่มแต่งวรรณกรรมเรื่องท้าวหมาหยูย โดยขอความเห็นใจ
จากบัณฑิตหรือท่านผู้รู้ทั้งหลาย ขอให้ถ้อยในความคิดพลาคที่อาจจะเกิดขึ้น คำสร้อย
"ฟังถอน และ แลเนา" ช่วยแสดงให้เห็นเจตนาให้ชัดเจนขึ้น

2.2.5 ช่วยเสริมให้เนื้อความสมบูรณ์ขึ้น หมายถึงการนำคำสร้อยมาใช้เพื่อช่วยทำให้ความหมายของเนื้อความในกลอนบาทนั้นหรือบทนั้นสมบูรณ์ขึ้น ซึ่งถ้าหากกวีไม่ใช้คำสร้อยในตำแหน่งดังกล่าวจะทำให้ไม่ได้ความหมายตามที่ต้องการ

สมควรไ้ถูกุเคื้อนแถมถายมาแล้ว

ท้าวจึงออก ๆ คำนคมด้วยยายาย

(ท้าวเต่าคำ : 137)

คำว่า "มาแล้ว" เป็นคำที่กวีนำมาแต่งเพิ่มเข้าไปในตำแหน่งของคำสร้อยในที่นี้ช่วยเสริมให้เนื้อความสมบูรณ์ขึ้นว่ากาลเวลาได้เปลี่ยนไปหลายเดือนหลายปีแล้ว และตัวละครที่กวีต้องการกล่าวถึงก็เจริญเติบโตไปตามกาลเวลานั้นด้วย

เมื่อนั้นเทวีหน้ามีสีใสส่องมาแล้ว

(ท้าวมหาหุยก : 4)

คำสร้อย "มาแล้ว" ช่วยเสริมให้ทราบความหมายที่สมบูรณ์ของข้อความนี้ว่าตัวละครที่กล่าวถึงนั้นบัดนี้ได้มีใบหน้าที่แจ่มใสขึ้น ซึ่งแสดงให้ทราบได้ว่า ก่อนหน้านั้นตัวละครต้องตกอยู่ในสภาพที่เหงาหงอย หรือวิตกกังวลอะไรบางอย่างแน่ ในที่นี้ถ้ากวีไม่ใช้คำว่า "มาแล้ว" มาช่วยเสริมต่อท้าย ผู้อ่านจะไม่สามารถทราบความรู้สึกของตัวละครก่อนหน้านี้อได้เลย ผู้อ่านจะเข้าใจแต่เพียงว่าตัวละครที่กล่าวถึงมีความสดชื่นแจ่มใส ซึ่งเป็นการเข้าใจที่ไม่ถูกต้องสมบูรณ์ตามที่กวีต้องการ

อันให้เหมือนดังแกงเอื้อยฝ้ายเฮือนหามาสับเหมือนแล้ว

(ท้าวมหาหุยก : 6)

กวีใช้คำสร้อย "บ่เหมือนแล้ว" มาช่วยเสริมให้ความหมายของข้อความนี้สมบูรณ์ขึ้น กล่าวคือคำสร้อยนี้ช่วยแสดงให้เห็นการเปรียบเทียบและแฝงด้วยน้ำเสียง

เชิงเหินแสม ข้อความนี้เป็นตอนหนึ่งของการเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาว ฝ่ายหญิงได้กล่าวกับฝ่ายชายว่า แง่งที่ยกมาให้รับประทานนี้ถ้าจะให้ดีเหมือนแกงของคนที่อยู่ที่บ้าน ละก็คงไม่เหมือนแน่ กลอนบทนี้ถ้าตัดคำสร้อยนี้ออกจะไม่ได้ความหมายตามที่ต้องการ เลย

2.2.6 ช่วยทำให้น้ำเสียงฟังไพเราะขึ้น การใช้คำสร้อยเพื่อจุดประสงค์นี้ หมายถึงการนำคำสร้อยมาช่วยเสริมให้น้ำเสียงของถ้อยคำในบทกลอนมีความไพเราะอ่อนหวานฟังรื่นหู ชวนให้ผู้อ่านผู้ฟังสบายใจขึ้น

ความสมแอกน้อยมันชิมมันฮ่อมโกลกเอ๋ย
คือตั้งชอบสมข้างหมากโปงกลางบสมตางนั้นแล้ว
แสนซีเอาเชือกโบนโยนไต่กับตั้งลูกเอ๋ย

(พญาคันคาก : 6)

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นตอนที่พญาเอกราชาว่ากล่าวตักเตือนคันคากกุมารให้รู้จักเจียมเนื้อเจียมตัว อย่าได้คิดหาหญิงสาวที่เลิศเลอเกินตัวมาเป็นคู่ เพราะไม่คู่ควรกัน ชาวเมืองจะเย้ยหยันเอาได้ คำสร้อยลูกเอ๋ยทั้งสองคำนี้ช่วยทำให้น้ำเสียงของการตักเตือนนั้นฟังดูอ่อนโยนขึ้น ผู้อ่านจะรู้สึกได้ถึงความรัก ความเอ็นดู และความเห็นใจของพญาเอกราชาที่มีต่อคันคากกุมาร บทกลอนตอนนี้นักวิจารณ์ไม่นำคำสร้อย "ลูกเอ๋ย" มาใช้ น้ำเสียงของถ้อยคำในบทกลอนนี้จะแข็งกระด้าง แสดงเจตนาของผู้พูดว่าต้องการทำนิติเตียนอย่างชัดเจนทีเดียว

น้องจงหลิงคุยาบ ๆ เหลี่ยมยุงมายเมียขวัญนเอย
แหว ๆ เสียงลำนน้ำแค้นน้ำ
เจ้งจงฟังควอน ๆ ก้องโกป่าชันไกลพูนเอย
ยินทุกเป็นอรชอนกังยามยังบ้าน
เจ้งจงฟังคัพพิ้งฮ้องเทิงภูวอน ๆ พูนเอย

(ท้าวพญาหยูบ : 12)

กาสร้อย "พุ่มเยอ" ทั้ง 3 กาในกลอนที่ยกมาตอนนี้ช่วยเสริมเนื้อความที่ต้องการบอกเล่าถึงสถานที่ที่อยู่ห่างไกลออกไปของสิ่งที่กำลังกล่าวถึง และยังแฝงไว้ด้วยน้ำเสียงที่อ่อนโยน พังแล้วชวนให้สบายใจ เนื้อความในตอนนี้ถ้าทวิไม่ใช้คำสร้อย "พุ่มเยอ" มาช่วยเสริมต่อท้ายบทกลอนในแต่ละบาทจะทำให้หน้าเสียงห้วนกระด้างและมีความหมายเป็นคำสั่งหนึ่ แต่ในที่นี้คำสร้อยดังกล่าวได้ช่วยทำให้คำสั่งนั้นกลายเป็นคำบอกเล่าเชิญชวนที่ไพเราะอ่อนหวานขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

3. การหลากคำ

การหลากคำ หมายถึงการใช้คำต่างกันแต่มีความหมายเหมือนกัน หรือคล้ายกันหรือเป็นไปในทำนองเดียวกัน มาเขียนไว้ในที่ใกล้กัน ทำให้การใช้คำในบทประพันธ์ตอนนั้น ๆ ไม่เกิดความซ้ำซาก ทำให้ผู้อ่านไม่เกิดความรู้สึกเบื่อหน่าย และยังเป็นการแสดงความรู้ความสามารถของกวี ขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นความหลากหลายของถ้อยคำในภาษาอีกด้วย

การหลากคำในบทกลอนอ่านของอีसान นอกจากจะไม่ทำให้เกิดความซ้ำซากในการใช้คำแล้ว ยังแสดงให้เห็นศิลปะการเลือกใช้คำแสดงความรู้สึกและอารมณ์ต่าง ๆ ของกวีในขณะเดียวกันด้วย ทำให้ผู้อ่านมองเห็นระดับของคำที่กวีเลือกใช้ กวีอีसानมีศิลปะในการใช้คำลักษณะนี้ปรากฏให้เห็นอยู่มาก เช่น

แต่นั้นท้าวก็หลิงลาเปี่ยมปักดูเวียงอัคแจบ
บาบาวทาวทะยานขมแมกเวียง
 พอเมื่อบาออกแล้วถึงที่ในเมือง
 แต่มันฝูงหมู่รายโถงเห็นชั้นธมนำเจ้า
 เขาก็แซว ๆ คำนธมขึ้นควมบา
 มาลืออายกานน้อยคุณฟ้าคอยแท้ตาย

แต่นั้นชายโง่ง^๑ท่านคอมบาชีชั่ว
 เขาก็ไปเที่ยวเล่นในคุ้มแห่งพระยาพะเยา
 พระยาก็คิดใคร่เห็นหน้าเจ้าท้าวกำกาคำว่าคาย
 ภูมิพระก็คิดใคร่ฟังเสียงแคนแห่งบาบุญกว้าง
 พี่นก็ไต่ยีนเสียงแคนท้าวบาคานมาเป่าวันนั้น
 พี่นก็ใช้เด็กน้อยมาแท้เทียบถามว่าคาย
 เขาก็มาแจ้งแล้วอวนหนีเสียก่อนจริงคาย
 คุช้อยแก้วดแล้วเขานั้นท้าวคืนหันแล้ว
 บัดนี้เจ็ญศรีแจ่มเจ้ากาคำน้อยหนุ่ม
 อันนี้ศรีแก่นแก้วทิไปเล่นขวงโต นี่เด

(ท้าวกำกาคำ : 55-56)

ความหมาย ตอนนั้นท้าวกำกาคำเห็นประตูเมืองปิดเรียบร้อยแล้ว จึง
 ตัดสินใจกระโดดข้ามกำแพงเข้าไป เมื่อไปถึงชายหนุ่มที่มาจากรัง (ของเจ้าเมือง)
 ต่างก็ตืออกดีใจ เข้ามาพูดคุยและซักถามว่ามาแล้วหรือ พวกเราคอยอยู่นานแล้ว
 เข้าไปเที่ยวเล่นในวังของเจ้าเมืองกันไหม เจ้าเมืองอยากเห็นหน้าท่าน เนื่องจาก
 ชอบใจเสียงแคนที่ท่านเป่าวันนั้น ท่านใช้ให้เด็กออกมาตามแต่บังเอิญท่านกลับไป
 เสียก่อน วันนี้ก็เลยอยากชวนเข้าไปพร้อมกัน ไม่ทราบว่าวันนี้ท่านจะไปขวง^๑ไหน
 หรือเปล่า

จากบทกลอนที่ยกมาในตอนนี้จะเห็นว่าวิถีชีวิตเก่าแก่ชนชาวน้อยหลายคำ
 คำเหล่านี้ต่างก็หมายถึงท้าวกำกาคำทั้งสิ้น ได้แก่คำว่า "ท้าว บาคาน อวน
 บาบ่าวท้าว บา เจ้า คอมบา อ้าย บาบุญกว้าง ศรีแวมเจ้า ศรีแก่นแก้ว"

^๑ขวง หมายถึงสถานที่ที่หนุ่มสาวใช้เป็นที่พบปะพูดคุย หรือเกี่ยวพาราสักัน
 ในยามค่ำคืนหลังจากเสร็จธุระการงานแล้ว

คาแทนตัวเหล่านี้ นอกจากแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของถ้อยคำในภาษาแล้ว
ยังแสดงหรือบ่งบอกความรู้สึกในลักษณะต่าง ๆ กันไปด้วย ได้แก่

1. แสดงความยกย่องเทอดทูนว่าเป็นผู้มีบุญหรือมีอำนาจ คือ "บาบุญกว้าง
บาบาว้าว อ้าย ศรีแจ่มเจ้า ศรีแกนแก้ว"

2. แสดงความรักใคร่เอ็นดู คือ "ท้าว เจ้า อวน บาคาน คอมบา
บา"

ชลหาฝนหลังจลงลนัย้อย
ไหลนองถ่วมปรุพีพื้นแผ่นดิน
อัสจรรยัแห่งองลนแผ่นดิน
ขรรณีพื้นขางดินคังสนัน
เค็ง ๆ เสี่ยงแผ่นดินคาพื้น

(พจนานุกรม : 5)

ความหมาย ฝนตกรินอยู่ตลอดเวลา น้ำเจิ่งนองท่วมพื้นแผ่นดินไปทั่วเป็นที่
อัสจรรยัยิ่งนัก เกิดเสียงคังสนันหวั่นไหวไปทั่วทั้งแผ่นดิน

ในที่นี้กวีใช้คำว่า "ปรุพี พื้นแผ่นดิน แผ่นดิน ขรรณี ดิน พื้น" ในความหมาย
ว่าแผ่นดิน การใช้คำต่าง ๆ กันแต่มีความหมายเหมือนกันในที่ใกล้เคียง ๆ กันเช่นใน
กลอนที่ยกมานี้ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเพลิดเพลินและสนุกกับการเล่นคำของกวีไปด้วย

โธ่นอไถสรแก้วกัลยาเจ้าพี่แพงเออย
พี่ก็ไปไถขางมาแล้วออกพระอวนนี้แล้ว
ขอให้ไถสรแก้วมาเอาโดยควนเทียวทอน
พี่ก็ขึ้นบไถอวนน้องจงอืดแดทอน
เมื่อนั้นไถสรแก้วลงมาเอาพี่
ก็จึงอุ้มเตานน้อยนำขึ้นออกเถียงแทแล้ว

ถักรับมาจึงเดียวเฝ้าคานลงนางหลายช่อง
แล้วจึงทานต่อนางแก้วกลาวคดี

(ท้าวเตาคำ : 167)

ความหมาย ไกรสรผู้ใดชื่อว่าเป็นยอดหญิงและเป็นที่รักของพี่เอ๋ย บัดนี้
พี่ได้กลับมาจากการไปไล่ช้างแล้ว ขอให้ไกรสรลงมารับโดยด่วนด้วยเถอะ พี่ไม่สามารถ
ขึ้นไปข้างบนได้ ขอให้เมตตาสงสารพี่ด้วย ตอนนั้นไกรสรได้ลงไปรับและอุ้มสามี (เตา)
ขึ้นไปบนกระโจม จากนั้นท้าวเตาก็เริ่มพูดลงใจนางไปต่าง ๆ นานา

ในบทกลอนที่ยกมานี้ กวีได้เลือกใช้คำมาแทนตัวนางไกรสรอยู่หลายคำ ได้แก่
คำว่า "แก้วกลยา เจ้าพี่ แพงเฮย พระอวน อวนน้อง นาง น้อง นางแก้ว"
คำเหล่านี้ล้วนแสดงความรู้สึกที่ผู้ใช้มีต่อผู้ถูกเรียกในลักษณะต่าง ๆ เนื้อเรื่องตอนนี้
เป็นตอนที่ท้าวเตาเรียกให้นางไกรสรซึ่งเป็นภรรยา ลงไปช่วยอุ้มตนขึ้นไปบนกระโจม
คำเหล่านี้กวีได้เลือกนำมาใช้เพื่อแสดงให้ผู้อ่านทราบถึงความรู้สึกของท้าวเตาที่มีต่อ
นางไกรสร ผู้อ่านจะรู้สึกได้ว่าท้าวเตารัก ยกย่อง และชื่นชมในตัวนางไกรสรเป็น
อย่างยิ่ง

บัดนี้พระบาทเจ้าพันแม่เมื่อโสง

เชิญจอมหัวยานานเคียวนี้

แต่นั้นเทวีเข้าเฝ้าถึงพระยาแก้ว

แปะบาทพินตีนเจ้าใส่หัว

แต่นั้นราชาเจ้ามีคำทานต่อ

เจ้าหน่อเชื่อนางเค้าจงฟัง พี่ทอน

(ท้าวสิงกะโล : 31)

ความหมาย ในตอนนี้ท่านเจ้าเมืองให้เชิญท่าน (แม่) ไปพบ ให้รีบไป
เดี๋ยวนี้ เมื่อพระนางไปถึงได้เข้าไปก้มกราบแสดงความเคารพด้วยการยกเท้าของ
เจ้าเมืองขึ้นแตะบนศีรษะ จากนั้นเจ้าเมืองก็เริ่มชี้แจง

กวีใช้คำว่า "พระบาทเจ้า พระยา ราชเจ้า" แทนผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็น
กษัตริย์หรือเจ้าเมือง คาถาเหล่านี้สามคำนี้แสดงให้เห็นความรู้สึกของผู้ใช้ว่า ต้องการ
ยกย่องและเทอญคุณด้วยเห็นว่าบุคคลผู้นั้นเป็นผู้มีอำนาจและสูงศักดิ์

การใช้กาแสดงความยกย่องในลักษณะนี้ยังมีปรากฏอีกหลายคำ เช่น ภูธร
ราชาไท พระองค์เจ้า ภูวนาถ บานัญกว้าง จอมโลก พระยอดเมือง จอมเจ้า
จอมหัว พระยาเจ้า พระยาหลวงเจ้า เป็นต้น

ฝนตกหยาดย่อยฮ่ำพื้นแผ่นดิน เจ้าเอ๋ย
เลยเล่าบังเกิดแห่งแล้งในทวีปชมพู
ถึงเจ็ดปีเจ็ดเดือนฝนบลงฮ่ำพื้น
พิชชะในชมพูกว้างตายไปแห่งเหี่ยว
ทั้งก้วยย่อยตายเสี้ยงเกือบทะลึง
แม่น้ำน่านะที่น้ำสมุทรหลวงเขินขาดไปแล้ว
แม่น้ำน้อยเขินแห่งใจดวง เจ้าเอ๋ย
ยังแต่นาทิพย์เจ้าพญาหลวงกันคาก
บ่**หอน**บกขาดแห่งเต็มล้นอยู่เลิง นั้นแล้ว
กาลนั้นน้ำสมุทรเหือดแห่งเขินขาดเสียหมด
นะที่หลวง**บกขาด**เห็นหัวแซ

(พญาคันคาก : 20)

ความหมาย ฝนไม่ตกเคยแม่แต่หยดเดียวติดต่อกันนานถึงเจ็ดปีเจ็ดเดือน ทำให้เกิดความแห้งแล้งไปทั่ว พืชพันธุ์กล้วยอ้อยแห้งเหี่ยวเฉาตายกันไปสิ้น น้ำในแม่น้ำลำคลองแห้งขอด เหลือแต่น้ำทิพย์ของพญากันคากมิได้เหือดแห้งไปด้วย คราวนั้นแม่แต่น้ำในมหาสมุทรก็พลอยเหือดแห้งไปด้วย น้ำในแม่น้ำขนาดใหญ่ตื่นเหินจนเห็นหัวจระเข้

บทกลอนในตอนนี้ก็ใช้คำแสดงความหมายของความแห้งแล้ง ชาดน้ำอันเนื่องมาจากฝนไม่ตกอยู่หลายคา ได้แก่ "แห้งแล้ง เขินขาด เขินแห้ง บก ชาด แห้ง บกชาด เหือดแห้ง" นอกจากนี้ยังใช้คำว่า "แห้งเหี่ยว" ซึ่งเป็นลักษณะของพืชเมื่อขาดน้ำ และใช้คำว่า "โง่ฉง" ซึ่งหมายถึงดินแห้งแตกเป็นผงมาสอดแทรกไว้ด้วย จึงทำให้ลักษณะของความแห้งแล้งอันเนื่องมาจากการขาดน้ำมีความหมายเด่นชัดยิ่งขึ้น

การใช้คำต่าง ๆ กัน แต่มีความหมายคล้ายกันในเรื่องความตอนเดียวกัน ดังที่กล่าวมา สามารถสรุปได้ว่า "การหลากคำ" นอกจากแสดงให้เห็นถึงการใช้คำอย่างมีศิลปะ ทำให้ผู้อ่านไม่เกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายต่อการที่กวีพรรณนาถึงเรื่องนั้นซ้ำอยู่กับที่แล้วกลับยังทำให้ความหมายของข้อความในตอนนั้นชัด เจนขึ้นอีกด้วย

4. การใช้คำซ้อน

การใช้คำซ้อน หมายถึงการนำเอาคำที่มีความหมายเหมือนกัน หรือคล้ายกันหรือเป็นไปในทำนองเดียวกันมาเขียนซ้อนเข้าด้วยกัน และรวมทั้งการนำคำที่มีเสียงใกล้เคียงกันมาเขียนซ้อนกันด้วย คำเหล่านี้เมื่อซ้อนกันแล้วจะทำให้ความหมายของคำเปลี่ยนแปลงไปอย่างหนึ่งอย่างใด เช่น ทำให้ความหมายป็นน้ำหนักขึ้นหรือลดลง หรือทำให้ความหมายชัดเจขึ้น

ในวรรณกรรมอีสานที่ศึกษาปรากฏคำซ้อนอยู่เป็นจำนวนมาก คำซ้อนเหล่านี้มีปรากฏทั้งคำซ้อนชนิด 2 คำ 3 คำ และ 4 คำ ดังจะยกตัวอย่างมาแสดงไว้พอสังเขปดังนี้

คำข้อนชนิด 2 คำ เช่น

ให้เจ้าพาสอง เขา ท้าว คีน เคียว นี้
ว่าบ เห็น นาง แก้ว เก้ง แปน เปล่า
ฝูง ช้าง ชัก กัน เข้า ไป ซึง ยาค

ฯลฯ

(ท้าว คีน - กลับ, คีน กลับ)
 (แปน เปล่า - ว่าง เปล่า)
 (ซึง ยาค - แย่ง ซึง)

(ท้าว สิง คะ โล)

ผาสาท คัง กวม ไว เอื้อ เอื้อง
สอง กะ สั ทัว ตัน จาก ัน แล้ว ฮุง
ฉิว ผาง นี่ คือ โสม คัน คาก
บ่ ได้ เป็น ทาส ข้อย ให้ เข้า แก่ ไถ

ฯลฯ

(เอื้อ เอื้อง - เรื้อ เรื้อง)
 (ตัน จา - พุค คุย, พุค จา)
 (ฉิว ผาง - ฉิว พรวน)
 (ทาส ข้อย - ข้า ทาส)

(พญา คัน คาก)

สุม สอก เสื่อ ผืน คำ แสน คำ
เรา ฮับ ฟ้าว เมื่อ เฝ้า บาท คำ
เสื่อ สา ง เฒ่น คอง ฟ้าว พัง

ฯลฯ

(สุม สอก - สวม ใส่)
 (ฮับ ฟ้าว - รียบ เร้ง, รียบ ร่อน)
 (เสื่อ สา ง - ผี, เสื่อ, สั ทัว ร้าย
คอง คอง - ป่า คอง
ฟ้าว พัง - รียบ ร่อน, รียบ เร้ง)

(ท้าว ก่า กา ดำ)

คำข้อนชนิด 3 คำ เช่น

บ่ มี คน เจ็บ ป่วย ไข้ เป็น เอื้อ น คุ่ม ทอง
บ่ มี กัว เก้ง ย่าน สง คาม ลือ เกง

(เจ็บ ป่วย ไข้ - ป่วย ไข้)
 (กัว เก้ง ย่าน - กล้ง เกรง)

กันว่บุญชูขอยคำชิมาไ้เกิดถึงบูเต (ชู้ว่บุญคำ-คำจน,
ชวยเหลื่อ)

เก็องเค็ยคแกนแนหลอแนลอ (เก็องเค็ยคแน-
โกรธแน)

ฯลฯ

(พญาคันคาก)

เจ้าอย่าไ้คอยชาฮีบเงเื่อวลบแม่เนอ (ฮีบเงเื่อว -
รีบรเง, รีบรอน)

มีแต่บุพพิงเนาหนอนชอนคัน (บุพพิง-บุพพิง)
หังเลาอกองเากลวเามอคชีวัง (อกองเา-กลคกลม)

ฯลฯ

(ท้าวเฑาะคำ)

คำขอนชนิค 4 คำ เชน

ผวก็ฮีบพำวโจมน้ำสวยสีสรงลำง (สวยสีสรงลำง-ลำง, อาบ)
อันวาทานเจ้าคำปื่อคบงแนอ (คำปื่อคบง-คำสนิท)
กจกคบบาคนไ้ทายเมเยนมอคชีวัง (ทายเมเยนมอคชีวัง-ทาย)
ทุชำชนยาคยื่อริงยาคเลือแง (ยาคยื่อริงยาค-เยงริง)
สอยาชำทกแตงเาคา (ทกแตงเาคา-ทกแตง,
ทระเเทรียม)

น้ำกีวาบ ฯ แหังขกมาคเนไไป (แหังขกมาคเน-แหัง)

ฯลฯ

(พญาคันคาก)

ถึงที่เกหาห้องเฮือนเข้าฮีบแต่ง (เกหาห้องเฮือน-บ้าน)
 เขาก็โคยมมีพังเพื่อนพุนฟ้า (พังเพื่อนพุนฟ้า-รีบร้อน)
 เห็นว่าพี่เป็นเตานอยบ้าย่านหยอนกลัว
 (ยาย่านหยอนกลัว -
 กลัวเกรง, ย่าเกรง)

ฯลฯ

(ท้าวเตาคำ)

ไอน้อยยที่จักมุดมอดเมี้ยนตายแล้วแท้ตาย
 (มุดมอดเมี้ยนตาย- ตาย)
 เมื่อนั้นพระพ่อเจ้ากริ้วโกรธโกรธา (กริ้วโกรธโกรธา-
 โกรธ, โมโห)
 ท้าวก็ฮ้องเอี้ยกเอิ้นจาตอข้างแพง (ฮ้องเอี้ยกเอิ้นจา-
 ร้องเรียก)

ฯลฯ

(ท้าวมหาหุຍ)

การศึกษาการใช้คำซ้อนในวรรณกรรมกลอนอ่านของอีสานครั้งนี้ ผู้วิจัยจะ
 แยกพิจารณาใน 2 ประเด็นต่อไปนี้

4.1 ตำแหน่งของการใช้คำซ้อน เมื่อพิจารณาตามรูปแบบของการ
 เขียนกลอนอ่าน ซึ่งแบ่งแต่ละมาทออกเป็น 2 วรรค คือวรรคหน้า 3 คำ และ
 วรรคหลัง 4 คำ แล้วจะพบว่ากวีอีสานนำคำซ้อนเหล่านี้มาใช้ในตำแหน่งต่าง ๆ กัน
 จำแนกได้ดังนี้

4.1.1 ใช้ในตำแหน่งต้นวรรค หมายถึงการนำคำซ้อนชนิด 2 คำ
 มาไว้ในตำแหน่งสองคำแรกของวรรคหน้าหรือสองคำแรกของวรรคหลัง เช่น

ผิวฉางเนื้อ คือโสบนันคาก

(ผิวพรรณเหมือนหนังคางคก)

แปงปอมเนื้อ คึงโสบนันคาก

(ปลดปล่อยรูปโฉมให้เป็นคางคก) '๕

ยู^๑ทาง^๒ เอ^๓แตง^๔ยอ^๕ง เหมือน^๖คัง^๗เมือง^๘สวรรค์

(มี^๑แต่^๒สนุก^๓อยู่^๔กับ^๕การ^๖แตง^๗ตัว^๘ เหมือน^๙กับ^{๑๐}ชาว^{๑๑}สวรรค์)

อย่า^๑ได้^๒ บัง^๓เบียด^๔เจ้า^๕ บุญ^๖กว้าง^๗บ่^๘ตี^๙ แท้^{๑๐}แล้ว

(อย่า^๑ได้^๒คิด^๓เบียด^๔เบียน^๕ผู้มี^๖บุญ)

ขบตอกขวาง มา^๑หมู^๒ตา^๓คน

(กัดตอ^๑ย^๒ขวาง^๓มา^๔ตลอด^๕จน^๖หมู^๗คน)

ฯลฯ

(พญา^๑คัน^๒คาก)

ยาม^๑เมื่อ^๒ หาย^๓ส่วง^๔ไข^๕ ใจ^๖เจ้า^๗ขึ้น^๘มาน

(เมื่อ^๑ส^๒ร้าง^๓หาย^๔จาก^๕ไข^๖ จิต^๗ใจ^๘ก็^๙ส^{๑๐}ด^{๑๑}ขึ้น^{๑๒}ขึ้น)

อย่า^๑ก็^๒ เช็ด^๓ขาม^๔แล้ว^๕ หลาน^๖เอ^๗ย^๘อย่า^๙วิ^{๑๐}อา^{๑๑}ว

(อย่า^๑ก็^๒เช็ด^๓หลาน^๔แล้ว^๕หลาน^๖เอ^๗ย^๘อย่า^๙ได้^{๑๐}พู^{๑๑}อีก)

พระ^๑จิง^๒ เป็^๓อง^๔บิ^๕น^๖หน้า^๗ ถา^๘ม^๙แห่ง^{๑๐}ไกร^{๑๑}สร

(พระ^๑องค์^๒จึง^๓หัน^๔หน้า^๕มา^๖ถา^๗ม^๘นาง^๙ไกร^{๑๐}สร)

ค้อม^๑ว่า^๒ พี่^๓สัง^๔แล้ว^๕ ให้^๖อ^๗ำ^๘นำ^๙กัน

(หลังจาก^๑พี่^๒สัง^๓เสีย^๔ ส^๕รี^๖ง^๗แล้ว^๘ก็^๙ร^{๑๐}ำ^{๑๑}ให้)

ฯลฯ

(ท้าว^๑เตา^๒คำ)

นางก็ จาจื่อไว้ เลยกั้ตัวฉั่ว
 (นางก็ จกจ่าเอาไว้แล้วกล่าวตอบสามี)
 กับ ปุ่นปานเหลน ลูกคี่งเฮาแหลว
 (ก็ยอมไม่เหมือนลูกหลานที่แท้จริงของเรา)
 ข้อยจัก บินบนไป ฮอกถึงเคี้ยวนี้
 (ข้าจะเหาะไปให้ถึงเคี้ยวนี้แหละ)

ฯลฯ

(ท้าวทากาคา)

4.1.2 ใช้ในตำแหน่งท้ายวรรค หมายถึงการนำคำซ้อนชนิด 2 คำ มาไว้ในตำแหน่งท้ายวรรคหน้า หรือท้ายวรรคหลัง และรวมทั้งการนำคำซ้อนชนิด 3 คำมาไว้ในตำแหน่งท้ายวรรคหลัง เช่น

ไต่ลุ่มฟ้า บ่มีแต่เปียบปาน
 (ไต่แผ่นฟ้านี้ไม่มีสิ่งใดจะเปียบเทียบได้)
 สั่งให้ เสนต้าว สีคองป่าวเคิน
 (สั่งให้เสนาต้าวสีคองเพื่อป่าวประกาศ)
 เพิ่งบานบุญ พระยอดเมืองแปงสร้าง
 (อาศัยบุญของเจ้าเมือง จึงได้สร้างสรรค์)
 พระก็ เสกจี่สูง สนามกว้างจอกเขา
 (พระองค์ก็เสกจี่ไปยังท้องสนามแล้วหยุดพัก)

ฯลฯ

(พญากันคาก)

เขาก็ มาหลายล้น ปนกันขึ้นไขว่
 (เขาก็มากันเป็นจำนวนมาก ปะปนกันคู้ขวกไขว่ไปหมด)
 มีแต่ คีตโศกเศร้า ใจเจ้าหวังเว
 (ได้แต่คีตโศกเศร้า จิตใจว่าเหว)
 ทาโกรธา คำนางสุน้อย
 (ทำเป็นโกรธแค้น แล้วดูคำนางอย่างรุนแรง)
 าลา
 (ท้าวเต่าคำ)

หมด ๆ จันดาบพระองค์แฝงเฝ้า
 (เสี่ยงเสพเงินและเฝ้าแพศของพระองค์ตั้งสนับไปทั่ว)
 เจ้าจึงขอยกให้พรานธนูนายโคต
 (จึงยกให้แก่พรานธนูช่วยเมตตา)
 เตโชแข็งขมเขาขามยาน
 (ฤทธิ์เดชแก่กล้าสามารถขมคนเขาให้เกรงกลัวได้)
 าลา
 (ท้าวมหาหุຍ)

4.1.3 ใช้ทั้งวรรค หมายถึง การนำคำซ้อนชนิด 3 คำ
 มาใช้ในตำแหน่งวรรคหน้า และใช้คำซ้อนชนิด 4 คำมาใช้ในตำแหน่งวรรคหลัง เช่น

แสนมากล้น อนันต์คือคิ้วทอง
 (มีเป็นจำนวนมากมายก่ายกองจนล้นหลาม)
 บัทางแท้ เสมอเพียงคั้งเดียว
 (ไม่แตกต่างกันเลย คุประคุดอย่างเดียวกัน)

เมื่อนั้น แถนอยู่ฟ้า หลังล้ามองเห็น
 (ตอนนั้นพญาแถนซึ่งอยู่บนฟ้าก็มองเห็น)
 ไม่มีคน ทุกข์ยากไ้ จนหมอดอนาถา
 (ไม่มีคนทุกข์ไ้ หรือยากจนคนแค่น)

ฯลฯ

(พญาคันคาก)

เข้าและน้ำ ประพอยไ้
 (ทั้งข้าวและน้ำปลอยปละละวางหมด)
หยดจอกยั้ง ครวญน้อยเหน้อยแคลน
 (หยดพัสักครุ เพราะรู้สึกละน้อย)
 อันหนึ่งหากจัก คองคอยท่า หลายวันคาเกิก
 (อนึ่งหากรอกอยหลายวันจะทำให้เสียเวลามาก)
 โยธาหาญ แต่งขุนคทา
 (เสนาทหารเตรียมพร้อมไว้คอย)
 แต่นั้น โมหังกล้า โกรธากริ้วโกรธ
 (ยักษ์ตนชื่อโมหังโกรธแค้นอย่างมาก)

ฯลฯ

(ท้าวสิงคะโล)

4.1.4 ใช้ในตำแหน่งक्रमवर्तक หมายถึง การใช้คำซ้อน
 ครอบอยู่ระหว่างวรรคหน้ากับวรรคหลังในบทกลอนแต่ละบาท อาจเป็นคำสุดท้ายของ
 วรรคหน้ากับคำแรกของวรรคหลัง หรือสองคำสุดท้ายของวรรคหน้ากับคำแรกของวรรคหลัง
 หรือสองคำสุดท้ายของวรรคหน้ากับสองคำแรกของวรรคหลัง หรือคำสุดท้ายของวรรคหน้า
 กับสองคำแรกของวรรคหลัง หรือคำสุดท้ายของวรรคหน้ากับสามคำแรกของวรรคหลัง
 คำซ้อนที่ใช้ในตำแหน่งนี้มีปรากฏทั้งชนิด 2 คำ 3 คำ และ 4 คำ เช่น

อันว่า ฉิวฉางไส ส่องงามเงาแก้ว
 (ฉิวพรรณดุษศไสงามราวกับแก้ว)
 คือคัง ปฐพีหุบ หล่มลงเภาร้าง
 (ราวกับแผ่นดินจะถล่มหลายลง)
 พระไค้ ปาณ่วย โศคแฉงปางฮ้าย
 (พระองค์ไค้ปราณี่โปรดปรานพวกแฉงในยามเคืองร้อน)

ฯลฯ

(พญาคันคาก)

บ้ายยัง ข้าเล่าฮ้อง เ็นคำสามที
 (ท้าวยังร้องคำข้าเ็นอีกสามครั้ง)
 น้องบ่ มีซัดซ้อง ขึ้นพระทัยทวงพี่
 (น้องจะไม่ซัดขึ้นน้ำใจพี่)
ควงบนบด มีคมัวเพื่อนพิน
 (ทองฟ้าเบื่องบนมีคมัวไปทั่ว)

ฯลฯ

(ท้าวเตาคำ)

กูชี่ เอาไปถิม โศคเสี้ยนหันแล้ว
 (กูจะเอาไปปล่อยทิ้งเสี้ยน)
 เขาก็ ตกแต่งหาง คาพร้อมสู่อัน
 (เขาก็ตระเตรียมไว้พร้อมทุกอย่าง)
 มันก็ บปากตัน เว้าคอหัวสัง
 (มันไม่พูดจาหรือยิ้มหัวกับใครเลย)

ฯลฯ

(ท้าวกำกาคำ)

4.2 จุดประสงค์ของการใช้คำซ้อน การใช้คำซ้อนในตำแหน่งต่าง ๆ ดังกล่าวมาในข้อ 4.1 นั้น กวีใช้เพื่อประโยชน์ต่อการแต่งคำประพันธ์ในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

4.2.1 เพื่อความไพเราะของเสียงอ่าน หมายถึง การใช้คำซ้อนเพื่อช่วยให้เสียงของกลอนพยางค์สั้น โคลง ฉันท์ นมโนล ไม่ห้วนกระด้าง คำซ้อนที่ใช้ในลักษณะนี้ ได้แก่คำซ้อนที่มีเสียงพยัญชนะต้นเหมือนกัน กวีจะนำคำซ้อนเหล่านี้วางไว้ในตำแหน่งต้นวรรค ท้ายวรรค หรือกรอมนวรรค เช่น

พระไต่ปาดิผายโผดแดนปางย้าย

(พจนานุกรม : 51)

"ผายโผด" เป็นคำซ้อนที่มีเสียงพยัญชนะต้นเดียวกัน คือเสียง ผ ในที่นี้ กวีนำมาใช้ในตำแหน่งคำท้ายของวรรคหน้าคือคำว่า ผาย และคำแรกของวรรคหลังคือคำว่า โผด ซึ่งเป็นการใช้คำซ้อนในตำแหน่งกรอมนวรรค (ดูตัวอย่างตำแหน่งการใช้คำซ้อนลักษณะนี้ในข้อ 4.1.4) ในการอ่านผู้อ่านจะต้องเว้นจังหวะของเสียงที่ท้ายคำว่า ผาย คือ "พระไต่/ ปาดิผาย/" แล้ว จึงจะอ่านวรรคหลังต่อ เมื่อกวีนำคำ โผด ซึ่งมีเสียงพยัญชนะต้นเดียวกันมารับโดยทันที จึงทำให้เสียงอ่านตรงท้ายวรรคหน้ากับต้นวรรคหลังรับกันได้อย่างเหมาะสมจะทำให้เสียงของกลอนบทนี้มีความไพเราะเพิ่มขึ้นมาก การรับส่งสัมผัสในลักษณะนี้ กวีโบราณเรียกว่าเป็นการสัมผัสแบบ นิสสัย¹

เป็นที่น่าสังเกตว่าการใช้คำซ้อนเพื่อความไพเราะของเสียงอ่านนั้น กวีมักนิยมเลือกใช้คำซ้อนที่มีเสียงพยัญชนะต้นเป็นเสียงเดียวกัน อาจเป็นคำซ้อนชนิด 2 คำ

¹นิสสัย คือ "การใช้อักษรที่สุดของวรรคหน้าสัมผัสอักษรกับคำต้นของวรรคหลัง" (ประจักษ์ ประภาพิตยากร ร้อยกรอง หน้า 19)

3 คำ หรือ 4 คำก็ได้ การใช้คำซ้อนในลักษณะนี้จึงถือเป็นการเล่นสัมผัสอักษรได้ด้วย เช่น

เสียงเสพก้องแกนไกทุยขอ

(พญาคนคาก : 53)

คำว่า ไก¹ เป็นชื่อเครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง บางท่านว่าเป็นแคนขนาดเล็ก เมื่อนามาเขียนคู่กับคำว่า แกน จึงถือได้ว่าเป็นคำซ้อนที่วิม้งซ้อนเพื่อความไพเราะของเสียง

แตงก็หคเหี่ยวแห้งคือเคาะเล่าตาย

(ท้าวเตาคำ : 147)

"หค เหี่ยว แห้ง" เป็นคำที่มีความหมายทำนองเดียวกันคือไม่สดชื่น เมื่อนามาเขียนเรียงกันจึงทำให้เป็นคำซ้อนชนิด 3 คำ ในที่นี้ให้ความไพเราะด้านเสียงสัมผัสอักษร

เขาก็โดยภูมิฟังเพื่อนพุนฟ้าว

(ท้าวเตาคำ : 15)

"ฟังเพื่อนพุนฟ้าว" เป็นคำซ้อนชนิด 4 คำ ในที่นี้นอกจากจะให้ความไพเราะทางด้านเสียงอ่านแล้วยังเสริมความหมายให้ชัดเจนขึ้นอีกด้วย ทำให้มองเห็นภาพพจน์ของพวกเสนาอำมาตย์ที่ต่างก็รีบรับบงกชกุญแจเมื่อได้ยินรั้ววังของเจ้าเมือง

¹อาจารย์พิฑูร มลิวัลย์ ให้คำอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับคำว่า ไก ว่า "เคยพบประโยคคำพูดในทางวรรณคดีอีสานบางเรื่อง เช่น เรื่องท้าวฮุ่ง คุมีลักษณะเป็นเครื่องดนตรีประเภทตี"

บัญชีหมื่นล้านอนันต์คือตัวตง

(ท้าวสิงกะโล : 126)

คา "ชื่อ ตัว ตง" เป็นหลักการนับของชาวอีสานในสมัยโบราณ ซึ่งมีหลักการนับดังนี้ คือ หน่วย ลิบ อ้อย พัน หมื่น แสน ล้าน โกฏิ ก่อ ชื่อ ตัว ตง อสงไขย ในที่นี้ภควีใช้คำว่า ชื่อ ตัว ตง มาเขียนซ้อนเข้าคู่กับคำว่า หมื่น ล้าน ซึ่งเป็นหลักการนับเช่นกัน ส่วนคำว่า อนันต์ แม้จะไม่ใช่วิธีการนับเหมือนคำอื่น ๆ แต่ก็ให้ความหมายแสดงจำนวนมากทำนองเดียวกัน จึงถือได้ว่าทั้งหมดนี้เป็นคำซ้อน ซึ่งเมื่อรวมกันแล้วจะช่วยเสริมความหมายซึ่งกันและกัน ทำให้ผู้อ่านเข้าใจถึงเจตนาของภควีที่ต้องการบอกให้ทราบว่า ทหารในกองทัพของฝ่ายพญานาคนั้นมีเป็นจำนวนมากจนไม่อาจจะนับได้ คำซ้อนในวรรคนี้นอกจากจะช่วยเสริมความหมายแล้วยังทำให้เสียงอ่านฟังไพเราะไม่ห้วนกระด้างอีกด้วย

4.2.2 เน้นความหมาย หมายถึงการใช้คำซ้อนเพื่อย้ำความให้หนักแน่นหรือเพื่อช่วยขยายความหมายให้เห็นว่าสิ่งนั้น เรื่องนั้นเป็นเรื่องสำคัญยิ่งใหญ่หรือเป็นการบอกจำนวน เช่น

บัดนี้มาว่าท้าวณคยอนกาคา

เหมือนดังคิงทาค่า เฮือเฮื่องเหลืองเหลือม

(ท้าวกำกาคา : 84)

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึงท้าวกำกาคาคำตอนละครูปแล้ว ภควีพรรณนาผิวกายของตัวละครตัวนี้ว่า ผุดผ่องสวยงามเหมือนกับทาคัยทองคำดูเหลืออร่ามไปทั้งตัว คำว่า "เฮือเฮื่องเหลืองเหลือม" เป็นคำซ้อนชนิด 4 คา ภควีนำมาใช้ขยายเนื้อความของกลอนวรรคหน้าที่ว่า "เหมือนดังคิงทาค่า" (เหมือนดังกายทาคัยทองคำ) เป็นการเน้นหรือขยายความให้ทราบว่าผิวพรรณของท้าวกำกาคาเมื่อละครูปแล้วมีความสดใส

สวยงามจริง ๆ คำว่า เชื้อเชื้อเพลิงเชื้อ ในที่นี้มิได้แสดงความหมายให้ทราบ
 อยู่แค่วิพจน์เท่านั้น แต่ผู้อ่านจะมองเห็นภาพออกไปได้ไกลมากกว่านั้นคือ ความ
 ผิดของสวยงามดังกล่าวเป็นไปทั่วเรือนร่าง นั่นคือท้าวทากาคาได้กลายเป็นชายหนุ่ม
 ที่มีรูปร่างสง่างามเยี่ยงงาม จึงนับได้ว่าคำซ้อน 4 คำนี้ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพ
 ลักษณะขัดแย้ง (contrast) ของชายหนุ่มก่อนถอดรูปกับหลังถอดรูปแล้ว
 ใคอย่างแจ่มชัด

เมื่อนั้นพญาแสนอยู่ฟ้าหลังล้ามองเห็น
 สมภาพบาบุญหนักเกริงพระอินทร์เมืองฟ้า

(พญาคันคาก : 19)

คำว่า "หลังล้ามองเห็น" เป็นคำซ้อนชนิด 4 คำ ซึ่งแต่ละคำมีความหมาย
 ในทำนองเดียวกัน คือต่างก็เป็นคำแสดงอาการ มอง หรือ ดู แต่การนำคำทั้ง 4 คำ
 นี้มาซ้อนกันและนำมาใช้ในตำแหน่งวรรคหลังของกลอนในบทนี้กลับเป็นการช่วยเน้น
 ให้เห็นกริยาอาการของตัวละครที่กระทำการกล่าวถึงชัดเจขึ้น กล่าวคือทำให้เข้าใจ
 อาการมองของพญาแสนครั้งนี้ว่า เป็นพฤติกรรมที่แสดงให้เห็นความเอาใจจดจ่อใน
 ลักษณะสอดส่องดูความเคลื่อนไหวของสิ่งที่ถูกมอง (ในที่นี้คือพญาคันคาก) และพฤติกรรม
 ดังกล่าวดำเนินติดต่อกันเป็นเวลานานพอสมควร นั้นแสดงว่าพญาแสนได้สอดส่องดู
 ความเคลื่อนไหวของพญาคันคากด้วยความสนใจมาเป็นเวลานาน จนแน่ใจว่าพญาคันคาก
 เป็นผู้มียุบารมีศักดิ์เทียมกับพระอินทร์จริง ๆ

อันว่าการไคแท้ทั้งหลายล้นมา
 พื่อสาทุกค่านมีย้านหยอนแก้ว

(ท้าวเตาถ้ำ : 166)

คำสอน "ยานหยอนกัว" ในกลอนบทนี้ช่วยเน้นความหมายของคำว่า "กลัว" ให้นักแน่นขึ้น แสดงให้เห็นความรู้สึกของผู้พูดว่า มิได้หวาดหวั่นพรึ่นพริงเลย แม้แต่น้อย ในที่นี้เป็นคำกล่าวของชายหนุ่ม (ท้าวเตาปลอมตัวเป็นชายหนุ่มแปลกหน้าเข้าไปเกี้ยวพาราสีเพื่อลอบดูใจภรรยา) ผู้พูดเลือกใช้คำสอนนี้มาช่วยเสริมให้ถ้อยคำในกลอนบทนี้มีน้ำหนักขึ้น ทำให้ผู้ฟังตระหนักในความสามารถของผู้พูดว่า สามารถทำงานทุกอย่างได้ ไม่ว่าจะเป็นงานหนักหรืองานเบา เป็นการเรียกร้องความสนใจจากหญิงสาว

ชาติที่คนหยามช้านี้ฮีบหนี

(ท้าวเตา : 166)

เนื้อเรื่องของกลอนบทนี้สืบต่อจากบทข้างบน คือนางลุนไค้แข็งแรงให้ชายหนุ่มฟังถึงความไม่เหมาะสมเพราะนางมีสามีแล้ว แต่ชายหนุ่มกลับเขาลวนลามอย่างไม่เกรงใจ ในที่นี้กวีกำหนดให้ตัวละครคือนางลุนเลือกใช้คำว่า "หยามช้าน" มาคำว่าชายหนุ่ม ซึ่งแสดงให้เห็นเจตนาได้อย่างชัดเจนว่า ผู้พูดคำว่าผู้ฟังว่าเป็นคำชั่วช้าเลวทรามอย่างที่สุด ถ้าผู้พูดเลือกใช้คำเตี๋ยโคต ๆ ว่า เลว หรือ ชั่ว จะไม่ให้ความรู้สึกเน้นหนักเหมือนการใช้คำสอนคำนี้ การเลือกใช้คำสอน "หยามช้าน" ในที่นี้จึงช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกของตัวละครได้เป็นอย่างดี

4.2.3 เพื่อช่วยให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ เนื่องจากกลอนอ่านทั้ง 2 ชนิด (กลอนอ่านบทเอกและบทโท) กำหนดเสียงวรรณยุกต์ไว้ต่างกัน บางครั้งกวีไม่อาจหาคำที่มีเสียงวรรณยุกต์ตามที่กำหนดได้ เนื่องจากเสียงและความหมายของคำไม่ตรงตามต้องการ กวีจึงใช้การซ่อนคำเข้าช่วยแก้ปัญหาดังกล่าว เช่น

ลือ๑นา๑ท้าว๑คือ๑โสม๑เช๑ย๑ค๑น๑ค๑าก
บ๑ทาง๑แท๑๑เสมอ๑เพ๑ียง๑ค๑ง๑เ๑ียว

(พญาค๑น๑ค๑าก : 6)

กลอน๑บท๑นี้๑เป็น๑กลอน๑อ่าน๑บท๑โท ๑ซึ่ง๑ก๑า๑หนด๑เสียง๑วรรณ๑ยุกต์๑เอก 3 ๑ตำแหน่ง
และ๑โท 3 ๑ตำแหน่ง ๑คือ

(๑ ๑) ๑ ๑ ๑ ๑' ๑ ๑ ๑ ๑' (๑ ๑)
(๑ ๑) ๑ ๑ ๑ ๑' ๑ ๑' ๑ ๑ (๑ ๑)

ใน๑บาท๑ที่๑สอง๑กวี๑ใช้๑การ๑ซ้อน๑คำ๑ที่๑มี๑ความ๑หมาย๑ใน๑ห๑น๑อง๑เ๑ียว๑กัน๑ถึง 4 ๑คำ ๑คือ
๑เสมอ๑เพ๑ียง๑ค๑ง๑เ๑ียว ๑จะ๑เห็น๑ว่า๑กวี๑เ๑ือก๑ใช้๑คำ๑ว่า ๑๑เพ๑ียง ๑และ ๑๑ค๑ง ๑ซึ่ง๑เป็น๑คำ๑โท๑และ
๑คำ๑เอก๑ได้๑ตรง๑ตาม๑ที่๑ก๑า๑หนด ๑ความ๑จริง๑ก๑า๑ที่๑ให้๑ความ๑หมาย๑แสดง๑การ๑เป๑ร๑ียบ๑เ๑ีย๑บ๑เช่น๑นี้
๑ยังมี๑อีก๑มา๑ก๑มาย๑หลาย๑คำ ๑เช่น๑ถ้า๑ใช้๑ว่า ๑"๑เสมอ๑เหมือน๑เ๑ียว๑กัน" ๑หรือ ๑"๑เป๑ร๑ียบ๑ปาน
๑เ๑ียว๑กัน" ๑หรือ ๑"๑ประ๑ค๑ุ๑เ๑ียว๑กัน" ๑หรือ ๑"๑แมน๑เหมือน๑เ๑ียว๑กัน" ๑หรือ ๑"๑แมน๑คือ
๑อัน๑เ๑ียว" ๑ก็๑จะ๑ได้๑ความ๑หมาย๑ตาม๑ที่๑กวี๑ก๑อง๑การ ๑แต่๑จะ๑ไม่๑ถูก๑ต้อง๑ใน๑๑ค๑า๑น๑เสียง ๑เมื่อ
๑อ่าน๑เป็น๑ส๑ำ๑เน๑ียง๑ภาษา๑อีสาน๑จะ๑รู้๑ว่า๑ชัด๑มาก

ส๑ัต๑ว์๑พา๑กัน๑๑แล๑น๑เต๑น ๑๑เข้า๑ป่า๑ค๑ง๑ค๑อน๑แล๑นา
๑๑ย๑ทาง๑เ๑ียว๑แส๑วง๑หา๑ป่า๑ค๑ง๑พ๑ง๑ห๑ญ๑า

(ท้าว๑สิง๑คะ๑โล : 129)

กลอน๑อ่าน๑บท๑นี้๑เป็น๑กลอน๑อ่าน๑บท๑เอก ๑ซึ่ง๑ก๑า๑หนด๑คำ๑เอก-๑คำ๑โท ๑ดังนี้

(๑ ๑) ๑ ๑ ๑ ๑' ๑ ๑ ๑ ๑ (๑ ๑)
(๑ ๑) ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑' (๑ ๑)

ในกลอนบทนี้กวีใช้คำซ้อนเพื่อช่วยให้บทกลอนถูกต้องตามเสียงวรรณยุกต์ที่กำหนดไว้ถึง 2 วรรค คือในวรรคแรกได้แก่คำว่า "แล่นเต็น" และวรรคสุดท้ายคือ "ป่าคองพงพญา"

คำว่า แล่นเต็น ประกอบด้วยคำ 2 คำคือคำว่า แล่น กับ เต็น ซึ่งมีความหมายคล้ายกัน (บางครั้งอาจใช้แทนกันได้) คำว่า แล่น ในภาษาวีสานอกเสียงเป็นเสียงเอก ส่วน เต็น ออกเสียงเป็นเสียงโท (ตรงกับภาษาไทยกลาง) ในที่นี้กวีนำคำทั้งสองคำมาซ้อนกัน และใช้ในตำแหน่งดังกล่าวจึงทำให้ถูกต้องตรงเสียงวรรณยุกต์ที่กำหนดไว้

และในวรรคสุดท้ายที่ท่อนองเดียวกัน กวีใช้คำซ้อนชนิด 4 คำ คือ "ป่าคองพงพญา" ซึ่งคำแรกเป็นคำเอก และคำสุดท้ายเป็นคำโท ในที่นี้จึงนับได้ว่ากวีเลือกใช้คำได้ถูกต้องตรงตามเสียงวรรณยุกต์ที่กำหนดไว้

พญาจักรเจ้าจอมเมืองผาโยธ

สั่งให้เสนาท้าวที่ครองป่าวเติน

(พญาคันนาก : 16)

กลอนบทนี้กวีนำคำซ้อนชนิด 2 คำ คือคำว่า ป่าวเติน มาไว้เป็นสองคำสุดท้ายของบท ในบาทสุดท้ายของกลอนอ่านชนิดนี้กำหนดให้คำที่ 3 ของวรรคหลังเป็นคำเอก ดังนี้ (๐ ๐) ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ (๐ ๐) ฉะนั้นการที่กวีใช้คำซ้อน "ป่าวเติน" มาไว้ในตำแหน่งนี้จึงทำให้เสียงวรรณยุกต์ในคำที่ 3 วรรคหลังถูกต้องตามกำหนดบังคับ นอกจากนี้การนำคำว่า เติน มาซ้อนคู่กับคำว่า ป่าว แล้วนำมาใช้เป็นสองคำสุดท้ายของบท ย่อมทำให้เสียงของกลอนบทนี้ฟังไม่ห้วนกระด้างอีกด้วย ทั้งนี้ เพราะคำว่า เติน เป็นคำที่มีระดับเสียงสามัญ ทำให้ผู้อ่านสามารถอ่านทอดเสียงออกไปได้ ในจุดนี้ถ้ากวีใช้คำอื่นมาซ้อนคู่กับคำ ป่าว เช่นใช้ว่า ป่าวยัง (ซึ่งให้ความหมายท่อนองเดียวกัน) จะรู้สึกได้ถึงความไม่ไพเราะทันที โดยเฉพาะเมื่ออ่านตามท่อนองเสียงภาษาวีสาน

5. การใช้คำซ้ำ

การใช้คำซ้ำ หมายถึงการใช้คำเดียวกันหรือวลีเดียวกันซ้ำกันตั้งแต่ 2 ครั้งขึ้นไป อาจเขียนไว้ติดกัน โดยใช้เครื่องหมายไม้ยมก (ฯ) เขียนแทนคำหลังหรือไม่ใช้ก็ได้ รวมทั้งการใช้คำเดียวกันหรือวลีเดียวกันแต่เขียนแยกไว้ในต่างวรรคต่างบาท ทั้งนี้ต้องอยู่ในเนื้อความตอนเดียวกัน และแสดงให้เห็นถึงความเหมาะสมจะงดงามในเชิงศิลปะด้วย

การใช้คำซ้ำในวรรณกรรมกลอนอ่านของอีสาน ส่วนใหญ่จะใช้เมื่อต้องการเน้นให้เห็นความสำคัญของสิ่งนั้น ๆ หรือต้องการให้เห็นว่าการกระทำหรือเหตุการณ์นั้น ๆ ดำเนินติดต่อกันไป หรือซ้ำเพื่อแสดงการเลือนเลียงธรรมชาติและในบางครั้งซ้ำเพื่อแสดงให้เห็นว่าสิ่งนั้นมีจำนวนมากหรืออยู่ในภาวะของความสูงสุดที่สิ่งนั้นจะมีหรือจะเป็นไปได้

การพิจารณาการใช้คำซ้ำในวรรณกรรมกลอนอ่านของอีสานครั้งนี้ ผู้วิจัยจะแยกพิจารณาใน 2 ประเด็น คือ ตำแหน่งของการใช้คำซ้ำ และจุดประสงค์ของการใช้คำซ้ำ ดังนี้

5.1 ตำแหน่งของการใช้คำซ้ำ เมื่อพิจารณาถึงตำแหน่งของการใช้คำซ้ำ พบว่ากวีใช้ในแต่ละตำแหน่งต่าง ๆ ดังนี้

5.1.1 ใช้ในตำแหน่งคำเสริม หมายถึงการนำคำหรือวลีเดียวกันมาใช้ในตำแหน่งคำเสริม ซึ่งเป็นคำที่กวีนำมาเพิ่มเข้าข้างหน้าคำประพันธ์ในแต่ละบาท การใช้คำซ้ำในลักษณะนี้จะเป็นการแสดงความหมายว่าสิ่งนั้น หรือเหตุการณ์นั้น ๆ แยกเป็นส่วน ๆ เช่น

บางพอง เสาะไค้อย
บางพอง เก็บเอาส้ม
ทั้งกล้วยพ้อม

ถวายเจ้าพระยอดนาง
ทั้งหวานพ้อมฟ้า
ถวายเจ้าพระยอดนาง

<u>บางพ่อง</u> เก็บหมากพร้าว	ชักแก้งถึงลง ก็มี
<u>บางพ่อง</u> เก็บพลูมัน	จีบสลาถวายเจ้า
<u>บางพ่อง</u> ไค้คอกไม้	ทุกสิ่งของหอม
...	

(ท้าวกำกาคำ : 38)

<u>กลางวัน</u> พาไปเล่น	กินนรีสวนคอก
<u>กลางวัน</u> พาแอวเล่น	ถึงน้ำแม่ชะเล
<u>กลางวัน</u> พาไปเล่น	ฮิมสะพังยาวหย่าน
	(ท้าวสิงกะโล : 56)

คื่น ๆ ก้อง	ข้างใหญ่พาขวัน ขันเยอ
<u>ตัวหนึ่ง</u> ใ้ใส่กอง	เสบขามญกวาง
<u>ตัวหนึ่ง</u> ใส่พาดก้อง	ที่เสบขาคาน
<u>ตัวหนึ่ง</u> ใส่สวนไล	เสบขามญกวาง
<u>ตัวหนึ่ง</u> ใส่ปีทอ	แกหึ่งแคนชุย
เขากี้ ใส่พาดก้อง	อวนเจ้าแหไป แท้แล้ว
	(ท้าวกำกาคำ : 81)

การซ้ำคำ "บางพ่อง กลางวัน ตัวหนึ่ง" ที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ แสดงให้เห็นว่าพฤติกรรม หรือการกระทำของนามที่กล่าวถึงนั้นแยกจากกันเป็นคนละส่วน กล่าวคือ

การใช้คำซ้ำ "บางพ่อง" ในบทกลอนตอนนี้ กล่าวถึงนางลุนพร้อมทั้งพี่ทั้งหูก และนางสนมกำนัลจากเรื่องท้าวกำกาคำพากันไปชมสวน นางสนมเหล่านั้นต่างคนต่างก็หาของป่าเข้าไปถวายนางลุน คำว่า บางพ่อง ในแต่ละบาทแสดงให้เห็นถึงการกระทำ

ของนางสนมแต่ละคนเหล่านั้น คือบางคนเก็บอ้อย บางคนเก็บสับและกล้วย บางคนเก็บมะพร้าวโดยทิ้งลงมาทั้งทะลาย บางคนจับหมากจับพลูไว้คอย และบางคนก็ไปเก็บดอกไม้ของหอมนำเข้าไปถวาย

ส่วนการใช้คำซ้ำ "กลางวัน" เป็นตอนที่กล่าวถึงพฤติกรรมของท้าวสิงคโกลในคราวที่อาศัยอยู่ในปราสาท (พระอินทร์เนรมิต) กลางป่าว่า ในแต่ละวันหลังจากรับประทานอาหารเข้ากันแล้ว ท้าวสิงคโกลก็น้องชายคือสุวรรณคีรีจะออกไปเที่ยวเล่นในสถานที่ต่าง ๆ เช่น สวนดอกไม้ แม่น้ำ และตามขอบสระ

และการใช้คำซ้ำ "ตัวหนึ่ง" ในตำแหน่งคำเสริมที่ยกมา เป็นตอนที่กล่าวถึงขบวนช้างตอนแห่ท้าวท้าวคำคำเข้าไปในวังของเจ้าเมือง บรรดาช้างที่เข้าขบวนในวันนั้นล้วนได้รับการตกแต่งอย่างสวยงาม และใช้บรรทุกเครื่องดนตรีเพื่อบรรเลงไปตลอดทาง เช่น ช้างบางเชือกบรรทุกกลองขนาดใหญ่ บางเชือกบรรทุกฆ้อง และบางเชือกบรรทุกสวนไล เปี๊ยะ และขลุ่ย

5.1.2 ใช้ในตำแหน่งคำสร้อย หมายถึงการนำคำหรือวลีเดียวกันมาไว้ในตำแหน่งคำสร้อยท้ายบาทติดต่อกันอย่างน้อย 2 ครั้ง การใช้คำซ้ำในตำแหน่งนี้ส่วนใหญ่จะเป็นการย้ำความ หรือเน้นความให้หนักแน่นขึ้น เช่น

มึงสั่ง มากล่าวว่า	ซิเอาทีมปล่อยหนี <u>นั่นเด</u>
อันว่า ลูกแก่นแก้ว	แตกออกนอก <u>นั่นเด</u>
มันบ่ แมนหมุหมา	สั่งเล่าซิเอาไปทีม <u>นั่นเด</u>
แมนว่าหมุหมา	เพิ่นกะยังเลี้ยง ซิเก็บแบกแกมอ่า <u>นั่นเด</u>

(ท้าวท้าวคำ : 7)

คำว่า "นั่นเด" เป็นคำสร้อย ในตอนนี้ก็ใช้ซ้ำกันถึง 4 ครั้ง การซ้ำคำ "นั่นเด" ในที่นี้แสดงการเน้นความหมาย ผู้พูดต้องการย้ำให้ผู้ฟังตระหนักในความสำคัญของเหตุการณ์ที่กล่าวถึง และขณะเดียวกันก็แฝงไว้ด้วยคำถามให้คิด เนื้อเรื่อง

ตอนนี้กล่าวถึงสามีของนางหล้า เมื่อทราบว่าภรรยาจะนำลูกชาย (เพ็งคลอด) ซึ่ง
 นิวพรรณดาติดปกติของตนไปทิ้งเสียในป่าก็เกิดความไม่พอใจ จึงต่อว่าต่อขานและคุ
 กกันขึ้น เนื้อความในบาทแรกเป็นการย่ำให้ภรรยาได้ตระหนักในคำพูดของนางที่ว่าจะ
 นำลูกไปทิ้งพร้อมกับแฝงไว้ด้วยคำถามให้คิดว่า "ทำไมจึงจะต้องทำเช่นนั้น"

บาทที่สองย่ำให้เห็นว่าแม่ลูกจะคำติดปกติจากบุคคลทั่วไปบ้าง แต่ก็ได้ชื่อว่า
 เป็นลูกเกิดกับอกตนจะทำเช่นนั้นได้อย่างไรกัน

บาทที่สามเป็นการเน้นให้เห็นความสำคัญของลูกอีกครั้ง ด้วยการชี้ให้เห็นว่า
 ลูกนั้นเป็นคนไม่ใช่หมูหมาจะเอาไปทิ้งเสียง่าย ๆ อย่างไม่ไยดี

และในบาทสุดท้ายเป็นการชี้ให้เห็นถึงหน้าที่ของผู้ให้กำเนิดที่จะต้องเลี้ยงดู
 ลูกให้เจริญเติบโต โดยการยกตัวอย่างขึ้นมาเปรียบเทียบให้เห็นว่า แม้แต่หมูหมา
 คน เขาก็ยังเลี้ยง

ค้นว่า จักพาฝ่าย	บหลายวันถึงพอ <u>แท้แล้ว</u>
บัดนี้หลานจัก ยังอยู่	พึงท่าชาวมัน <u>แท้แล้ว</u>
รักถุบัน เวอาฮอดฝั่ง	<u>แท้แล้ว</u>
แล้วทอนี้ ถวายให้พระยอคุณ	<u>แท้แล้ว</u>

(ท้าวสิงคะโล : 106)

เนื้อเรื่องตอนนี้อยู่ในวรรณกรรมเรื่องท้าวสิงคะโล เป็นตอนที่ท้าวสิงคะโล
 กับท้าวสุวรรณคีรี (น้องชาย) ลงไปรับอาหญิงขึ้นมาจากเมืองนาคไ้แล้ว อาได้แนะนำ
 ให้หลานทั้งสองนำตนกลับไปส่งคืนพญานาคเสีย เพราะเกรงว่าจะทำให้เกิดเรื่อง
 เครื่อร้อนตามมา ท้าวสิงคะโลได้แสดงให้เห็นความตั้งใจอันแน่วแน่ที่จะต้องนำอากลับ
 ไป ซึ่งผู้อ่านจะสังเกตได้จากการซ้ำคำ "แท้แล้ว" ในตำแหน่งคำสร้อย ในที่นี้กวินามา
 ซ้ำกันถึง 4 ครั้งติดต่อกัน จึงเป็นการย่ำให้เห็นเจตนาของตัวละครในตอนนั้นว่า คำพูด
 ทุกคำที่กล่าว (ในแต่ละบาท) นั้น ได้ตัดสินใจแน่วแน่แล้ว ไม่มีสิ่งใดที่จะมาทำให้
 เปลี่ยนแปลงได้

5.1.3 ใช้ในตำแหน่ง 2 คำแรกของวรรคหน้า การซ้ำคำในตำแหน่งนี้หมายถึง การนำคำคำเดียวมาเขียนซ้ำกัน 2 ครั้ง และใช้คำดังกล่าวนี้เป็น 2 คำแรกของวรรคหน้า โดยมากจะใช้เครื่องหมายไม้ยมก (ฯ) แทนคำหลัง เพื่อแสดงถึงความมากมายของสิ่งนั้น ๆ การซ้ำคำในตำแหน่งนี้ส่วนใหญ่จะปรากฏในทางบาทกัน เช่น

หลังผอ่เยี่ยมบาทาวอยู่สวรรค์
ยน ฯ ย้ายคนหลวงหลายมาก
ยาบ ฯ แทนแต่เจ้าสุพาย
คีน ฯ ก้องเสียงสนั่นนึ่งเนื่อง พ้นเขย
 (ท้าวทักคำ : 82)

การซ้ำคำ "ยน ฯ ยาบ ฯ คีน ฯ" ในที่นี้เป็นการซ้ำคำคำเดียวกัน กวีนำคำซ้ำนี้มาใช้เป็น 2 คำแรกของวรรคหน้า คำว่า "ยน ฯ" เป็นการซ้ำเพื่อบอกอาการเคลื่อนย้ายของคนจำนวนมาก กวีต้องการเน้นให้ผู้อ่านรู้สึกถึงจำนวนคนที่เข้าร่วมขบวนในวันนั้นว่ามากมายกายกองจริง ๆ ในบาทถัดมากวีใช้คำซ้ำว่า "ยาบ ฯ" ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายทำนองเกี่ยวกับคำ ยน ฯ ในที่นี้กวีนำมาไว้ในที่ใกล้เคียงกับความหมายของคำว่า ยาบ ฯ จึงเป็นการเสริมให้เห็นลักษณะของการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนหมู่มากนั้นชัดเจนยิ่งขึ้น กล่าวคือทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพการเคลื่อนไหวไปข้างหน้าของกลุ่มคนกลุ่มนั้นว่า มีลักษณะสั่นไหวติดต่อกันไปอย่างซ้ำ ๆ เหมือนกับการกระพือมของคลื่นเล็ก ๆ ในหนองน้ำขนาดใหญ่เมื่อถูกลมพัด ส่วนคำว่า "คีน ฯ" เป็นการซ้ำเพื่อเลียนเสียงธรรมชาติ ในที่นี้หมายถึงเสียงกลอง และเสียงดนตรีต่าง ๆ ที่เข้าร่วมในขบวนครั้งนั้น

โอง ฯ สุกข์ตัวตาเต็มเปี่ยม
สน ฯ มาอาชาไนย์เก้โกฏ

หลังคฺมาบ ๆ เหลือมณาสาทวารทอง
 พังยีน ทวน ๆ ก้องก้องเสฟสะบัดไถย

(พญาคันคาก : 2)

คำว่า "โอง ๆ สน ๆ มาบ ๆ ทวน ๆ" เป็นการซ้ำคำเดียวกัน
โอง ๆ ซ้ำเพื่อบอกลักษณะของปราสาทที่มีความกว้างขวางใหญ่โตมองดูสุดลูกหูลูกตา
สน ๆ ซ้ำเพื่อแสดงให้เห็นว่ามีม้าเป็นจำนวนมากมายจนดูขวัไชวสับสนไปหมด
มาบ ๆ แสดงลักษณะการสะท้อนแสงที่แวววาวของปราสาท ทั้งประตู หน้าต่าง ทำให้
 ทราบได้ว่าปราสาทเหล่านั้นประดับด้วยแก้วนานาชนิด และคำว่า ทวน ๆ เป็นการซ้ำ
 เพื่อเลียนเสียงดนตรีที่บรรเลงระห่่มก้องอยู่ตลอดเวลา การซ้ำคำทั้ง 4 จุดนี้ เมื่อ
 รวมความแล้วจึงเป็นการแสดงให้เห็นความสวยงามของบ้านเมือง ความมั่งคั่ง ความ
 สงบสุข และความสนุกสนานของชาวประชาอย่างแจ่มชัด

นอกจากนี้ยังพบว่า มีการซ้ำวลีในต่างบาทต่างบทกันอีกด้วย การซ้ำวลีใน
 ลักษณะดังกล่าวนี้ก็จะนำมาไว้ในเนื้อความตอนเดียวกัน เช่น

หลังไปกำทางอุตรข้างใหญ่
 เห็นแต่คอยหมอกขึ้นควนแก้วทั่วไป
 หลังไปกำบัสสิเมฟ้าหยอน
 เห็นแต่ก้อนฐีฟ้าเหนือฟ้าเลื่อนไหล
 หลังไปกำทักชีมัวมืด
 เห็นแต่ฟ้าตั้งก้อนเลี่ยนชั้นกายกัน
 หลังไปกำบวัระพาตวันออก
 เห็นแต่น้ำหมอกย่อยควนแก้วมืดมัว

(พญาคันคาก : 12)

"หลังไปกำ" ในที่นี้เป็นกรรว่าวลีในต่างบททางมาท โดยซ้ำกันถึง 4 ครั้ง แต่ก็มีควาหมายอย่างเดียวกันคือ "มองไปทาง" กรรว่าวลี 3 คำนี้เป็นวรรคหน้าของ บทกลอน ถ้าเขียนตามรูปแบบการเขียนโดยแยกกลอนออกเป็นวรรคหน้าวรรคหลัง จะได้ ดังนี้

<u>หลังไปกำ</u>	ทางอุดรช้างใหญ่
เห็นแต่ คอยหนอกขึ้น	ควนแก้วทั่วไป
<u>หลังไปกำ</u>	บัสสิเมฟ้าหยอน
เห็นแต่ กวนชีฟ้า	เหนือฟ้าเลื่อนไหล
<u>หลังไปกำ</u>	หักซึ้งมัวมืด
เห็นแต่ ฟ้าตั้งก่อน	เลื่อนชั้นกายกัน
<u>หลังไปกำ</u>	บวรระพาทาวันออก
เห็นแต่ น้ำหมอกย่อย	ควนแก้วมืดมัว

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าววมปราสาทของพญากันคาก (ที่พระอินทร์เนรมิตให้) ว่าเมื่อขึ้นไปยืนอยู่บนปราสาทแล้วจะสามารถมองเห็นไปได้ไกลทั่วสารทิศ แสดงให้เห็นความใหญ่โต และความสูง เค้นของปราสาทหลังนั้น

การชาวลิในบทกลอนตอนนี้ เป็นการบอกให้ทราบถึงลักษณะอาการ หรือ พฤติกรรมอย่างเดียวกันและเกิดขึ้นในช่วงเวลาติดต่อกัน

5.2 จุดประสงค์ของการใช้คำซ้ำ การนำคำ ซ้ำมาใช้ในตำแหน่งต่าง ๆ ในข้อ 5.1 นั้น เมื่อพิจารณาจุดประสงค์หรือประโยชน์ที่มีต่อบทประพันธ์แล้วพบว่ากรรว่ามีเจตนาใช้เพื่อประโยชน์ต่าง ๆ ดังนี้

5.2.1 ใช้เพื่อเลียนเสียงธรรมชาติ หมายถึงการนำคำที่มีเสียงใกล้เคียงกับเสียงธรรมชาติอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น เสียงร้องไห้ เสียงคนตรี เสียงควมูควาง เสียงนกกร้อง ฯลฯ มาใช้ซ้ำกันอย่างน้อยตั้งแต่ 2 ครั้งขึ้นไป

การใช้คำซ้ำในลักษณะนี้จะช่วยให้เข้าใจบรรยากาศของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่กำลังกำลังกล่าวถึงได้เป็นอย่างดี เช่น

คนที่ขวา ๆ ท่วงกังสนั้นในเวียง (ขวา ๆ เป็นเสียง
ทักท้วงของคนหม่อมมาก)

แต่นั่นคืบ ๆ กองกอง เสพสะบัดไชย์ พุนเอย
(คืบ ๆ ครืน ๆ เป็น

เสียงกลองหรือเสียงดนตรีที่บรรเลงพร้อมกันหลาย ๆ ชิ้น)

ทาค ๆ กองไหลขึ้นทาคพอง (ทาค ๆ เสียงน้ำไหล
แสดงให้เห็นลักษณะของสายน้ำที่มีขนาดใหญ่พอสมควร และไหลในอัตราที่เร็ว)

ทม ๆ กองเสพพระองค์เพื่อนพื้น (ทม ๆ เสียงฆ้อง
เสียงกลองที่บรรเลงดังกระหึ่มไปทั่ว)

(พญาคันคาก)

เขาก็แหว ๆ ท่วงฮอยบาชีชั่ว แลนอ (แหว ๆ เป็นเสียง
ทักท้วงแสดงความตื่นเต้น หรือแสดงความสนใจของคนหม่อมมาก ท่านองเดียวกับคำว่า
ขวา ๆ)

ยายก็แจค ๆ อ้องมือผ่านะเหลียงอก (แจค ๆ เสียงร้อง
ด้วยความผิดหวังหรือโกรธแค้น)

ท้าวก็เป่าจัน ๆ เสียงเสบเมืองสวรรค์ แลเอย
(จัน ๆ เสียงแคนที่

เป่าด้วยจังหวะเร่งเร้า ชวนให้สนุกครื้นเกรง)

ฯลฯ

(ท้าวกำกาคำ)

5.2.2 บอกลักษณะอาการของสิ่งต่าง ๆ หมายถึงการนำคำ
 ที่ตามปกติจะใช้เพื่อบอกอาการ หรือบอกลักษณะของสิ่งต่าง ๆ เช่น ลักษณะของแสง
 ลักษณะของการเคลื่อนไหว ฯลฯ มาใช้ซ้ำกัน 2 ครั้ง โดยที่กวีจะใช้เครื่องหมาย
 ไม้มยंक เขียนแทนคําหลัง การซ้ำคําลักษณะนี้จะช่วยทำให้ผู้อ่านเข้าใจลักษณะของสิ่งนั้น
 แจ่มชัดขึ้น เช่น

คั่นแหงว ๆ หงายไว้หว่างสะแนน (แหงว ๆ บอกลักษณะ
 การคั่นอยู่กับที่ของสิ่งของที่มีขนาดเล็ก ๆ)

ข้างก็เส้น ๆ เข้าประศุทวนท้าวเต่า (เส้น ๆ บอกลักษณะ
 การเคลื่อนไหวของข้างจำนวนมากที่คาน้ำเข้าไปยังที่ใดที่หนึ่ง)

เมียง ๆ แสงส่องศรีใสแจ้ง (เมียง ๆ บอกลักษณะ
 แสงที่สว่างพอเรือง ๆ)

(ท้าวเต่าคาน้ำ)

หลิมคฺมบ ๆ เหลื่อมหอบางผาสาท (มบ ๆ บอกลักษณะ
 ความแวววาวของสิ่งของต่าง ๆ ในที่นี้หมายถึงปราสาท)

โอง ๆ สดชั่วตาเต็มเปี่ยม (โอง ๆ บอกลักษณะ
 ของห้องโถงที่โล่งกว้าง)

ยบ ๆ เหลื่อมคาวล่อมเอื้อเอื้อง (ยบ ๆ บอกลักษณะ
 ความแวววาวเป็นริ้ว ดูเหมือนสิ่งนั้นมีการเคลื่อนไหวด้วย)

(พญาคันคาก)

อันว่าย่าว ๆ น้ำค้าย่อยหยาดลง (ย่าว ๆ บอกลักษณะ
 ของน้ำตาที่ไหลไม่ขาดสาย)

ยน ๆ ย้ายคนหลวงหลายมาก (ยน ๆ บอกลักษณะ
 การเคลื่อนไหวของคนหมู่มาก)

ยาบ ๆ แพนแห่เจ้าบุญกว้างผู้พาย (ยาบ ๆ เป็นลักษณะ
การเคลื่อนที่ไปข้างหน้าอย่างช้า ๆ ของคนหมามาก)

มันก็เีคกอกชอก ๆ เต้นสะหยองเลนหยอกสาว
(กอกชอก ๆ ลักษณะ
การกระโดดโลดเต้นเพื่อหยอกล้อหรือล้อเลียน)

ฯลฯ

(ท้าวท่ากาคา)

5.2.3 เพื่อแสดงความหมายแยกเป็นส่วน ๆ การใช้คำซ้ำเพื่อ
แสดงความหมายแยกเป็นส่วน ๆ ที่ปรากฏในวรรณกรรมที่ศึกษา ปรากฏเฉพาะการ
ซ้ำคำในตำแหน่งคำเสริม กล่าวคือก็จะนำคำเดียวกันหรือวลีเดียวกันมาใช้ซ้ำกันใน
ตำแหน่งของคำเสริมหน้าบทกลอน ด้วยเจตนาที่มุ่งกล่าวถึงสิ่งนั้นแยกเป็นส่วน ๆ ไป
เช่น

ก้านหนึ่ง	นางกายแก้ว	สุระภีร์พวงพี ก็มี
	คันทะมาศข้อย	สีหน้าพื้นหอม
<u>คอกหนึ่ง</u>	ผิวแดงเข้ม	หอมไกลในเรือน ก็มี
<u>คอกหนึ่ง</u>	งวงจ้องไว	สีใสสุทธิยิ่ง
<u>คอกหนึ่ง</u>	บ่เหี่ยวแห้ง	ฮอคขวบสามปี ก็มี
มีทั้ง	โอบ ๆ หอม	กลิ่นจันทร์เจือ
<u>คอกหนึ่ง</u>	เป็นวันค้ำ	กง เกวียนคันบิน ก็มี
<u>คอกหนึ่ง</u>	หอมออนอวน	เสมอคานกลิ่นนม
<u>คอกหนึ่ง</u>	บานเจือก้าน	เป็นแนวเอื้องเอื้อ

ฯลฯ

(ท้าวสิงคะโล : 149)

บทกลอนที่ยกมานี้ กรูใช้คำว่า "ดอกหนึ่ง" มาซ้ำกันในตำแหน่งคำเสริม ถึง 6 ครั้ง เพื่อมุ่งเน้นให้ผู้อ่านมองเห็นความสำคัญของดอกไม้เป็นดอก ๆ ไป

5.2.4 เพื่อเน้นน้ำหนัก หมายถึงการใช้คำซ้ำเพื่อเน้นให้เห็น ความสำคัญหรือเน้นให้ตระหนักในคุณค่าของสิ่งที่กล่าวถึง หรือแสดงเจตนาที่ต้องการ ย้ำเป็นกรณีพิเศษ การซ้ำคำเพื่ออุกมุงหมายนี้ปรากฏเด่นชัดเมื่อกรูซ้ำคำในตำแหน่ง คำสร้อย เช่น

อันว่าอมสาวแล้วก็เย็นใจไปเที่ยว บักเวรเอ๋ย

มีงก็ไปให้ไค้เงินค่าแสนซึ้ง บักเวรเอ๋ย

(ท้าวทักคำ : 71)

"บักเวรเอ๋ย" เป็นการซ้ำในตำแหน่งคำสร้อย ในที่นี้แสดงเจตนาของผู้พูด ที่ต้องการเน้นเฉพาะผู้กำลังฟัง เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นตอนที่ยายกำลังคำว่าท้าวทักคำ หลังจากให้ยายไปสู่ขอริศาของเจ้าเมืองให้แล้ว ตัวเองก็จะไปเที่ยวป่า ทำเหมือนไม้ เค็ดร่อนกับคำลั่นสอจำนวนมากมายมหาศาลที่เจ้าเมืองกำหนดไว้ จึงทำให้ยายไม่ พอใจ คำ "บักเวรเอ๋ย" ในที่นี้นอกจากจะเป็นการซ้ำเพื่อต้องการเน้นเฉพาะตัว ท้าวทักคำแล้ว ยังซ้ำเพื่อเน้นให้เห็นความรู้สึกของยายด้วย

คันว่า จักพาพาย

บัคนี้หลาน จัก ยังอยู่นี้

วัตถุบัน

แล้วทอนี้

บหลายวันถึงพอ แทแล้ว

ฟังหาขามัน แทแล้ว

เอาอาฮอดฝั่ แทแล้ว

ถวายไ้พระยอคคุณ แทแล้ว

(ท้าวสิงคะโล : 106)

การซ้ำคำ "ແ່แล้ว" ในบทกลอนตอนนี้เป็นการย้ำให้เห็นความตั้งใจของตัวละครคือท้าวสิงคะโล ที่ตั้งใจจะพาอาภักจับไปส่งคืนให้บิดาให้สำเร็จให้ได้

นางก็ ยอมมือไหว้	อินทร์พรหมทนประเสริฐ
ซาขอ ผากหนอท้าว	เดินก้าวขอคดี <u>ແຕ່</u> ทอน
อันหนึ่งขอให้ ลุลากไค้	เมียมิ่งเพียบเพลา
ซาตาถึง	อย่ามีมาต้อง <u>ແຕ່</u> ทอน
บัดนี้ วัตถุขึ้น	นางเมืองหงโศก
แล้วทอนี้	ถวายไท้ที่ควร <u>ແຕ່</u> ทอน
	(ท้าวสิงคะโล เล่ม 2 : 7)

"ແຕ່ทอน" ในบทกลอนที่ยกมาตอนนี้ เป็นการซ้ำคำในตำแหน่งคำสร้อยท้ายบทกวีนำมาใช้เพื่อแสดงให้เห็นเจตนาของตัวละครที่เรียกร้องวิงวอนขอให้ว่านางเทพเจ้าที่ศักดิ์สิทธิ์ช่วยปกป้องรักษาและประสาทพรให้ ตามปกติคำว่าແຕ່ทอนในภาษาอีสานจะใช้เพื่อแสดงการขอร้อง ในที่นี้กวีนำมาใช้ซ้ำกันถึง 3 ครั้ง จึงแสดงให้เห็นชัดว่าต้องการเน้นให้เห็นการขอร้องของตัวละคร

การใช้สัมผัสใน

กลอนอ่าน เป็นคำประพันธ์ที่ไม่บังคับลักษณะสัมผัสนอกหรือสัมผัสบังคับ แต่นิยมใช้สัมผัสในแบบสัมผัสอักษรซึ่งปรากฏอยู่อย่างมากมาย ด้วยเหตุนี้ผู้รู้บางท่านจึงเรียกกลอนชนิดนี้ของอีสานว่า "กลอนอ่านอักษรสังวาส"¹ กวีสามารถเลือกใช้สัมผัสอักษรเหล่านี้เพื่อสร้างจังหวะตามเนื้อความและเสียงของกลอนได้เป็นอย่างดี สัมผัสในแบบสัมผัสอักษรในบทร่ายกรองที่นำมาศึกษาสามารถจำแนกได้ ดังนี้

¹ จารุวรรณ ธรรมวัตร ลักษณะวรรณกรรมอีสาน หน้า 32

1. อักษรหรือคำคู่ หมายถึงการใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะต้นเสียงเดียวกัน เขียนเรียงติดกัน 2 คำ เช่น

อันว่ามารดาเจ้าจอมแพงชมชื่น
เห็นนางนงหัวจันทน์นำ
เมื่อนั้นกิมรีนนางแพงจึกแจ่ง
แกงอ่อมข้าวเหนียวเพียวพลัน
พอลรวาเชียวกันโคโดยฮีบ

(ท้าวเต่าคำ : 135)

ความหมาย มารดาของนางกองแพงรู้สึกจิตใจที่เห็นลูกสาว (กลับจากไปซ่อนปลา) ทั้งพูดทั้งหัวเราะ ส่วนนางกองแพงก็รับนำปลาชิวและตัวเหนียว¹ (ที่หามาได้) ไปทำแกงอ่อมและข้าว² อย่างรวดเร็ว

เฮาขึ้นภูฮานชิปลุกแปงสองเจ้า
ท้าวนาไห้ไคทุกสิ่งของควรรนั้นเนอ
เงินกำมีมากหลายจริงแท้
อันหนึ่งไห้ไคช่างม้าตัวอาคพอพัน
นายคอขับสู่ตัวทั้งท้าย

(ท้าวกำกาคำ : 69)

ความหมาย เรา (เจ้าเมือง) จะไม่ฝ่าฝืนจารีตประเพณีโบราณ บินดีที่จะให้ทั้งสอง (ท้าวกำกับนางลุน) ไล่แต่งงานกัน แต่ว่าให้หาสิ่งของที่ควรรต่อไปนี้ให้ครบพร้อมทุกสิ่งคือ เงินทองให้มีจำนวนมากพอ ช้างและม้าพร้อมทั้งนายควาญและคนขับจำนวนหนึ่งพัน

¹ เหนียว เป็นสัตว์น้ำจืดชนิดหนึ่งมีลักษณะคล้ายตัวกิ้งก่าใช้เป็นอาหารได้

² ข้าว เป็นวิธีการปรุงอาหารชนิดหนึ่งคล้ายต้มยำ

เมื่อนั้นแถมก็ฮวายอาคมเป่าเป็นงูฮาย
 เคียระคาคลนไปคาบกีนกบ
 มีทั้งงูเหลื่อมอองลิงห้างหา
 งูเหาหอมมวนออมแลนไป
 หำหานฮายจงอางแลนได
 สองนาคฮายกุมเกี้ยวไลกิน

(พญาคันคาก : 33)

ความหมาย ฝ่ายพญาแถมเป่ามนต์เสกเป็นงูร้ายมากมายก่ายกอง แล้วส่งไปกินกบ (ของฝ่ายพญาคันคาก) มีทั้งงูเหลื่อม งูสิงห์ งูเห่า งูจงอาง และงูแสลงอาทิตย์ เลื้อยไล่กันพัลวัน

การใช้สัมผัสในแบบคำคู่ในบทร้อยกรองประเภทกลอนอ่านของอีสานมีปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก ในบางตอนจะมีครบทุกบาท (ดังที่ยกมาเป็นตัวอย่าง) แต่บางช่วงอาจเว้นห่างไปบ้าง แต่อย่างไรก็ตามในช่วงที่กวีมิได้ใช้สัมผัสในแบบคำคู่ กวีก็จะใช้สัมผัสแบบอื่น ๆ แทน ดังจะได้กล่าวถึงในตอนต่อไป

การใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะต้นเสียงเดียวกันเช่นนี้มีปรากฏใช้กันมากในภาษาไทย ส่วนใหญ่มักจะปรากฏในรูปของคำสร้อย เช่น หัวหู มือไม้ ไปเปย กินแก้น มาเมอ ฯลฯ คำสร้อยเหล่านี้มีทั้งที่มีความหมายสมบูรณ์โดยตัวของมันเอง เช่นคำว่า หัว-หู, มือ-ไม้ และบางคำเป็นเพียงสร้อยที่ไม่มีความหมาย แต่ช่วยทำให้เสียงฟังไม่หวน เช่น ไป-เปย, กิน-แก้น, มา-เมอ

จากการศึกษาการใช้สัมผัสในแบบคำคู่ในกลอนอ่านของอีสานพบว่า คำคู่เหล่านั้นส่วนใหญ่จะเป็นคำที่มีความหมายสมบูรณ์โดยตัวของมันเอง เมื่อนำมาใช้คู่กันจึงทำให้ นอกจากจะเพิ่มความไพเราะทางคำอันเสียงแล้ว ยังให้ความหมายขยายความเพิ่มขึ้นอีกด้วย เช่น

ฮอกฮ้วยน้อยสวังสอนชอกปลา

(ท้าวเตาคำ : 135)

ในที่นี้มีสัมผัสในแบบคำคู่อยู่ 2 คู่ คือ ฮอกฮ้วย กับ สอนชอก แต่ละคำต่างก็มีความหมายสมบูรณ์อยู่ในตัว คือ ฮอก แปลว่า ไปถึง ห้วย คือ ชารน้ำขนาดเล็ก สอน หมายถึง ขอน ชอก แปลว่า หา, เสาะ ดังนั้น เมื่อวันนำคำเหล่านี้มาใช้เป็นสัมผัสในแบบคำคู่ จึงมีผลตอบทักท้วงถึงสองคู่ด้วยกัน คือนอกจากจะให้ความไพเราะทางคำนเสียงสัมผัสแล้ว ความหมายของเนื้อความยังขยายเพิ่มออกไปด้วย ทำให้เรื่องดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ซึ่งต่างจากคำสร้อยในภาษาไทยกลาง (ดังที่กล่าวมาแล้ว) จากบทกลอนที่ยกมาให้ความหมายขยายความว่า "เมื่อไปถึง (ฮอก) ชารน้ำเล็ก ๆ (ห้วย) นางก็ใช้สวิงซอน (สอน) เพื่อเสาะหา (ชอก) ปลา"

นอกจากนี้การใช้สัมผัสในแบบคำคู่ ยังปรากฏในลักษณะของคำซ้อนอีกด้วย กล่าวคือคำที่มีเสียงพยัญชนะต้นเสียงเดียวกัน 2 คำนั้น ต่างก็มีความหมายคล้ายกันหรือเป็นไปในทำนองเดียวกัน เช่น

แม็กโหยหิวข้าวบ่มีสังขิจ้ำจ่อม

(ท้าวเตาคำ : 134)

คำว่า โหยหิว เป็นคำที่มีความหมายคล้ายกันคือ โหย เป็นอาการอ่อนเพลียหมดแรง ส่วน หิว เป็นอาการหมดแรงเนื่องจากต้องการอาหาร เมื่อนำมาใช้คู่กันจึงทำให้ความหมายเด่นชัดขึ้นอีกว่า อาการหิว (ของแม่) นั้นมีมากจริง ๆ

สำหรับคำว่า จ้ำจ่อม เป็นสัมผัสแบบคำคู่ที่ประกอบด้วยคำ 2 คำ คือ จ้ำ เป็นอาการที่ไขขาวเหนียวข้นเป็นคำแล้วจิ้มลงไปในการ (เป็นลักษณะของการรับประทานอาหารของชาวอีสาน) คำว่า จ่อม ถ้าเป็นคำนามหมายถึงชื่ออาหารชนิดหนึ่งซึ่งใช้ปลาตัวเล็ก ๆ มาหมักไว้ ถ้าเป็นกริยาหมายถึงอาการซึ่งค่อย ๆ หย่อนสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

(ทำอย่างเบามือ) ในที่นี้ก็นำมาใช้คู่กับคำว่า จำ ซึ่งเนื้อความของกลอนบทนี้
คำว่า จอม จะต้องให้ความหมายเป็นกริยา และเป็นคำที่ทำให้ความหมายของกลอน
บทนี้แจ่มชัดขึ้นอีกมาก ผู้อ่านจะรู้สึกถึงความวิหิงษาของตัวละคร อันเนื่องจากไม่มี
อะไรให้สัมผัสประทานกับขาวเหนียวได้เลย

การใช้สัมผัสอักษรแบบคำคู่ดังที่กล่าวมานี้ ถ้าพิจารณาถึงตำแหน่งที่กวีใช้
จะพบว่ากวีเลือกใช้ในตำแหน่งต่อไปนี้

1.1 ใช้ในตำแหน่ง 2 คำแรกของวรรคหน้า หรือ 2 คำแรกของ
วรรคหลัง เช่น

บ่ไ้ เคื่องคำฮ่อน แดนไคกาอ่อน
(ไม่มีความเคื่องคร่อนเกิดขึ้น ณ ที่ไค)
ก็หาก ไคเกิดกุง ชีวสร้อย มากหลาย แท้แล้ว
(ปรากฏว่าไคกุง ไคปลากะระที่ปลาชีวปลาสร้อยมากมาย)
เต่าก็ คุดเคียนทอง เลือกหลัง ทั้งคิง
(เต่าก็ชวนทอง (นางทองแพง) จนเลือกไหลโซมตัว)
(ท้าวเต่าคำ)

ขอให้ นิ่วแนบส่วย เหมือนคังอินทร์เขียน
(ขอให้นิ่วเรียงงามเหมือนคังพระอินทร์วาด)
สองก็ บนบอกให้ หึงค่ายช่วยชู แก่ทอน
(สองสามีภรรยาก็บนบานศาลกล่าวขอให้ทุกอย่างช่วยคำชู)
กูจัก ปุนปลุกให้ เป็น เ้งเมือง
(กูจะแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมือง)
อันว่า บาคานท้าว หลังหล้า ไปมา
(ท้าวกำเหลียวมองไปมา)

ฯลฯ

(ท้าวกำกาคำ)

1.2 ใช้ในตำแหน่ง 2 คำท้ายของวรรคหน้า หรือ 2 คำท้ายของ
วรรคหลัง เช่น

ฟังเยอ สาวหนุ่มน้อย ชูเกาสามเหิง
(ฟังนะสาวหนุ่มน้อยและชูเกาที่ร่างบรรณาน)
เมื่อนั้น อินทร์ตาเจ้า เหิงสวรรคยศยั้ง
(กล่าวถึงองค์อินทร์ผู้มียศยั้งบนสวรรค์)
นางก็ นอนคืบคืบ อ้าวกนึ่งก็คอย
(นางก็นอนคืบคืบค้ำนั่งอยู่ตลอดเวลา)

ฯลฯ

(ท้าวกำกาคำ)

เนาหอสูง ไปมีชายช่อน
(พักอยู่บนปราสาทสูง ยังไม่มีชายคู่)
ฝันว่า ไปพบพ่อ ตัวขนาดเหลวหลวง
(ฝันว่าได้ไปพบเหยี่ยวตัวใหญ่โตมาก)
เสียงออนอวน คือเพี้ยคังพรหม
(เสียงของกุมารไพเราะระราวกับเสียงพรหม)

ฯลฯ

(ท้าวสิงคะโล)

1.3 ใช้ในตำแหน่งคำท้ายวรรคหน้า และคำแรกของวรรคหลัง เช่น

ดื่มหม่นน้ำ นางเล่าคืบเมื่อ
(โยนทิ้งลงน้ำแล้วนางก็กลับบ้าน)

อันว่า มารดาเจ้า จอมแพงชมชื่น
 (มารดาของนางรักใคร่ชื่นชมนางมาก)
 เมื่อนั้น ก็นั้นน้อย นางแพงจัดแจง
 แกงอ้อมชั่ว ชีวเหี้ยวเหี้ยว^๗ลัน
 (นางกองแพงรีบจัดแจงทำแกงอ้อมและทำแจวปลารั่วทันที)

ฯลฯ

(ท้าวเต่าคำ)

กูจัก ไปหอบอ้อม เอาให้แก่มึง
 (กูจะไปอ้อมเอามาให้มึง)
 บังตัวลับ ลอบไปมีข้า
 (บังตัวแอบไปอย่างรวกเร็ว)
 สงมา เย็นใจเลน หลายวันคาเคิก สันนี้
 (ทำไมถึงใจเย็นเสียเวลาหลายวันอย่างนี้)

ฯลฯ

(ท้าวสิงคะโล)

๑.๔ ใช้ในตำแหน่งคาที่ ๒ และ ๓ ของวรรคหลัง เช่น

ลงนทีที่หลวง หมื่นนางนำเฝ้า
 (ลงไปยังห้วงน้ำใหญ่ มีนางกำนัดเฝ้าแทนเป็นจำนวนมาก)
 คั้นว่า อินทร์แต่งตั้ง เป็นเชื้อชาติเดียว
 (ถ้าพระอินทร์ช่วยเป็นคนเชื้อชาติเดียวกัน)
 อย่าได้ เคืองคำควย ประสงค์นางแนวต่าง
 (อย่าได้ชดเคืองควยเหตุประสงค์นางต่างเชื้อชาติกันเลย)

(พญาคันคาก)

บุญจัก ชักช่วยให้ เถึงแกว เกาขวัญ นั้นแหลว
 (บุญจะชักนำไปให้พบคู่ครองแน่แล้ว)
 กับทั้ง นางเหลาแกว ลงพร้อมพรำกัน
 (พร้อมกับนางซึ่งเป็นคู่ครองก็ลง (ไปเกิด) พร้อมกัน)
 ขอให้ ลูกของข้า ยืนหมั่นหมื่นปี แค่เคอ
 (ขอให้ลูกของข้าจะมีอายุยืนหมื่นปีด้วยเกิด)

ฯลฯ

(ท้าวกำกาคำ)

2. เติม หมายถึงการใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะต้นเป็นเสียงเดียวกัน หรือที่มีเสียงใกล้เคียงกันเขียนติดกัน 3 คำ ในวรรณกรรมกลอนอ่านที่ศึกษา กวีสามารถเลือกใช้สัมผัสแบบเติมคู่ได้อย่างเหมาะสม ทำให้จังหวะของเสียงอ่านดีขึ้น เป็นการเพิ่มความไพเราะให้บทกลอนอย่างเห็นได้ชัด การใช้สัมผัสในแบบนี้ก็จะเลือกใช้ ใน 4 ตำแหน่งต่อไปนี้ คือ

2.1 ใต้ในตำแหน่งวรรคหน้า เนื่องจากกลอนอ่านกำหนดคำในวรรคหน้าไว้ 3 คำ ฉะนั้นเมื่อนำสัมผัสอักษรแบบเติมคู่มาใช้ในตำแหน่งนี้จึงเท่ากับใช้เป็นวรรคหน้าของบทกลอนไปเลย เช่น

ปางเมื่อ จอมใจเจ้า องค์พุทธโฆสเสวยชาติ
 (ปางเมื่อองค์พระโพธิสัตว์ได้เสวยชาติอีกครั้ง)
 จึงไ้ ลงแหลงหล้า มาไขชาติเวร
 (จึงได้ลงมาจุติเพื่อไขกรรม)
 เขาก็ ขบคายเคี้ยว กินเลี้ยงหมู่แดน
 (เขาก็ขบกินข้าวแดนจนหมดสิ้น)

ฯลฯ

(พญาคันคาก)

แต่นั้น คลັบลากลาลัย ถึงฤๅเกินหา
 (จากนั้นก็เหมือนจะถึงเดือนห้า)
ทุกที่ทั่ว เมื่อบ้านออกเฮือน แท้แล้ว
 (เจ้าเมืองทุกคนต่างก็กลับบ้านเมืองของตน)
 ทั้งหาก มัวมีคไม้ เลียนทนถึงใบ เจ้าเคย
 (มากไปควยตนไม้ขึ้นเต็มไปหมด)

ฯลฯ

(ท้าวมหาหุຍ)

สุมสอเสื่อ ขึ้นค่าแสนค่า
 (สวมใส่เสื่อผ้ามีราคา)
อุปฮาดฮาย สมหน้าแปลกลึง แทนอ
 (รูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์เทียบได้กับลิง)
 หากจัก มุกมอกเมี้ยน ตายแท้กอบมัน นี่แหละ
 (อาจจะตอตายเพราะมันแน่แล้ว)

ฯลฯ

(ท้าวกากาคำ)

นับแต่ เดินคงกัน ประมาณไค่ดองเกือน
 (นับตั้งแต่ที่ไค่ออกเดินทางมานี้ประมาณ 1 เดือนมาแล้ว)
 ยังมี นางหนึ่งนั้น เสียดื้อคำผิว
 (ยังมีหญิงสาวคนหนึ่งชื่อ คำผิว)
 พระจึง นบนอบนิว พูลบาทอินทร์ตา
 (พระองค์จึงประนมมือขึ้นทูลต่อองค์อินทร์)

ฯลฯ

(ท้าวสิงคะโล)

2.2 ใช้ในตำแหน่ง 3 คำแรกของวรรคหลัง เช่น

งามยิ่งย้อย บุณบันแปลกเขียน

(สวยงามราวกับภาพวาด)

บ่ได้ เกื่องค้าย่อน แคนไคควาอ่อน

(ไม่มีความเคียดแค้นร้อนใจเกิดขึ้น ณ ที่ใดเลย)

เจ้าอย่า ไคอยู่ธา ฮีบเฮ่งเฮ้วกลับ แม่เนอ

(เจ้าอย่าได้ชักช้าให้รีบกลับมานะ)

ทม ๆ เสียง คิ่นเค็งกุงฟ้า

(เสียงคังกระหึ่มก้องไปถึงฟากฟ้า)

ลือจัก อุ่มอ่อนนอย ชมชื่นสว่างใจ สานอ

(หรือจะเข้าโอบอ้อมและเชยชมเสียให้ชื่นใจ)

ฯลฯ

(ท้าวเตาคำ)

มันก์ เนาคอสูง เขตของเข่า จ้อม

(มันก์อยู่ปราศหลังสูง เวลาคมควย,

เอามาวาง มอมมันไม้ธา

(เอามามอบให้อย่างไม่ชักช้า)

หัวพอก้าน คาเข่มแข่งฉิว

(หัวล้าน ฉิวเหลือองราวกับทองคำ)

ฯลฯ

(ท้าวสิงกะโล)

2.3 ไว้ในตำแหน่ง 3 คำสุดท้ายของวรรคหลัง เช่น

สาวสนมล้อม เสียนถันแถวดี
 (มีนางสนมนั่งแวดล้อมอยู่เรียงสลับ)
 สังกะ กิ่งอิมทอง เป็นนายแห่ง
 (ทำไมไม่กินเสียให้อิม ช่างน่าเบื่อหน่ายนัก)
 อันว่า ดินมือท้าว และตัวเกียต๋ำ
 (ทั้งมือเท้าและตัวของท้าวก็เกียต๋ำนัก)
 ให้เชื้อ เอาแดงเต้า ไปโอบเอาอ่อน
 (ให้ท่านเอาแดงไปสู่ขุนนาง)

ฯลฯ

(ท้าวเต้าคา)

กับ มีลูกเต้า แทนสร้างสืบสาย แลนอ
 (ก็ยังไม่มียุทธ์ที่จะสืบสกุล)
 อันว่า ลูกหลานเจ้า คำป้อคบัง
 (ลูกที่คลอดออกมานั้นคำสนิทจริง ๆ)
 สูย้าชา ไปถอนเหี่ยวตาม
 (พวกสูย้าชา ให้รีบไปไต่ถาม)
 คื่น ๆ น้ำ คือฟองเพื่อนฟาก
 (เสียงน้ำที่ฟองคังครื่น ๆ)
 ถึงเมื่อ เวลาช้า พอแดถึงเที่ยง
 (เวลาล่วงเลยไปจนถึงเที่ยง)

ฯลฯ

(ท้าวกำกาคำ)

การใช้สัมผัสในแบบเพียบคู่ใน 3 ตำแหน่งดังกล่าวมานี้ ผู้อ่านจะสังเกตได้
ว่าสามารถช่วยให้เสียงของกลอนพยางค์สั้นไหลอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากเป็นคำที่
มีเสียงพยัญชนะต้นเสียงเดียวกันเรียงกันถึง 3 เสียง นับว่าช่วยให้บทกลอนมีความ
ไพเราะขึ้นอย่างมาก และนอกจากนี้คำสัมผัสดังกล่าวทั้ง 3 คำนั้น ยังช่วยให้ความหมาย
ของกลอนบทนั้นชัดเจนยิ่งขึ้นอีกด้วย เช่น

- ช่วยเน้นหรือย้ำความให้หนักแน่น เช่น

อ้างว่า ลูกท่านเจ้า คำป้อคป้ง
(ท้าวท่ากาคำ : 5)

คำว่า "ป้อคป้ง" ในที่นี้ขยายคำว่า "คำ" ทำให้น้ำหนักของคำว่า "คำ"
หนักแน่นและชัดเจนยิ่งขึ้น แสดงให้เห็นว่าเด็กที่คลอกออกมานั้นคำจริง ๆ คือคำสนิท
ตั้งแต่หัวจดเท้า เสริมความรู้สึกให้ทราบว่าคาจนผิดจากญาคูลทั่วไปในสังคมนั้น

หากจัก มุคมอกเมียน ตายแท้คอมมัน นี่แหละ
(ท้าวท่ากาคำ : 11)

"มุคมอกเมียน" ให้ความหมายเน้นหนักตามเจตนาของผู้พูดที่ต้องการเน้น
ให้เห็นว่าจะต้องตาย (เพราะทารกกคนั้น) อย่างแน่นอน

สัมผัสอักษรแบบเพียบคู่ที่ให้ความหมายเชิงย้ำความ เน้นความดังกล่าวนี้นี้เป็น
ที่น่าสังเกตว่า ส่วนใหญ่จะปรากฏในลักษณะของคำซ้อน (ดูรายละเอียดได้จากหัวข้อ
การใช้คำ)

- ช่วยให้ความหมายขยายกว้างออก การใช้สัมผัสอักษรแบบเพียบคู่ เป็น
จำนวนไม่น้อยที่กริยาเพื่อช่วยในการประหยัคำ เช่น

ไผ่ยู มาค่อข้าง ตายไซชาคขวัญ
(ท้าวสิงคะโล : 157)

"โซ่ชาคชวัญ" ในที่นี้หมายถึงเป็นโซ่เนื่องจากความตกใจกลัวจนขวัญหนีดีฝ่อ ทำนองเดียวกับที่ชาวบ้านเรียกกันว่าเป็นโซ่ห้าโกรน ซึ่งคนป่วยจะล้มเจ็บเนื่องจากได้ไปพบเห็นสิ่งที่ทำให้ตกใจกลัวสุดขีด เช่นอาจจะเป็นผี ยักษ์ ฯลฯ ในที่นี้การใช้ "โซ่ชาคชวัญ" เพื่อต้องการแสดงให้เห็นว่า ใครก็ตามถ้าบังอาจมาทณช่วงควาย จะต้องตกใจกลัวความหวาดกลัวจนเป็นโซ่ตายอย่างแน่นอน การใช้สัมผัสอักษร 3 คำนี้ จึงนับได้ว่าเป็นการใช้คำน้อยแต่กินใจความมาก

2.4 ใช้ในตำแหน่งกรอมวรรค การใช้สัมผัสอักษรแบบที่นิยมคู่ในตำแหน่งนี้จะปรากฏในลักษณะต่อไปนี้ คือ

2.4.1 ปรากฏใน 2 คำสุดท้ายของวรรคหน้ากับคำแรกของวรรคหลัง เช่น

เปียวชิ ไปชอกเชื้อ ชาติเท่าคือกัน
(หากจะไปเสาะหาคนที่มีเชื้อชาติเป็นเท่าเหมือนกัน,
ตั้งหาก งามเลิศล้ำ หลานสะโกลูกกู นี้เค
(หลานสะโกของข้างามจริง ๆ)
ปลุกหมากไม้ มีพร้อมพำแดง
(ปลุกทั้งไม้ผล ไม้ และแดง)
ปลวกก็ ยินดี ก๊วย คอมบาซุชอย
(ปลวกก็ยินดีที่จะช่วยเหลือ)
ยามยัง เทีย สงสาร สงเวรเวียนโซ
(ยามเมื่อยังเวียนว่าอยู่ในสงสารวัฏ)

ฯลฯ

(ท้าวเท่าคำ)

ภูก็ ใจก็คอม ตั้งภูเขากล่า

(ซาก็ก็ใจควยอย่างมาก)

ทั้งหลายล้น ลืมนเป็นบ่วง

(หลายคนลืมนั่วจนเป็นบ้า)

ซาก็ หลงพอยพัก พากมาไกลบ้าน

(ซาพลัฟรากจากบ้านมาไกล)

าลา

(ท้าวกำกาคำ)

2.4.2 ปรากฏในตำแหน่งคำสุดท้ายวรรคหน้า กับสองคำแรก
ของวรรคหลัง เช่น

लगन ขึ้นคลีแล้ว เลยแลนเป็ยโต

พอเมื่อ ขุนทุลแล้ว ลางกมชาบ

(เมื่อขุนทุลเสร็จก็กมลงกราบ)

สวนไลคบ ทอยคี่นำ

(มีการที่สวนไลและฆ้อง)

ทางยาวฮี ฮอดโฮงบาทำ

(ถนนยาวเหยียดไปจนถึงปราสาทของท้าว)

าลา

(ท้าวกำกาคำ)

พระก็ ทงสนกลน หลิงแลเมื่องนาค

(พญาคันคากเพลิดเพลินกับการเหี่ยวชมเมืองนาค)

อันนี้ บุญก่อสร้าง แสนชั้นก็จึงเป็น น้องเอ๋ย
(ทั้งนี้คงเป็นเพราะบุญที่เคยสร้างสมมาแต่ชาติปางก่อนน้องเอ๋ย)

ฯลฯ

(พญาคนคาก)

การใช้เสียงสัมผัสอักษรในตำแหน่งนี้มีผลทำให้กลอนไพเราะขึ้นอีกลักษณะหนึ่ง
ดังที่เคยกล่าวมาแล้วว่า จังหวะการอ่านกลอนอีสานนั้นจะแบ่งวรรคหน้า 3 คำ และ
วรรคหลัง 4 คำ ฉะนั้นเมื่อคำสุดท้ายของวรรคแรกกับคำแรกของวรรคหลังเป็นคำที่
มีพยัญชนะต้นเป็นเสียงเดียวกัน ย่อมทำให้เสียงของคำในตำแหน่งดังกล่าวมีสอดคล้อง
กันได้อย่างนุ่มนวล

3. เพี้ยนมรด หมายถึงการใช้คำที่มีพยัญชนะต้นเป็นเสียงเดียวกัน หรือ
มีเสียงใกล้เคียงกัน 4 คำมาเขียนเรียงติดกัน ก็คือเลือกใช้สัมผัสในแบบนี้เพื่อช่วยให้
จังหวะและเสียงของกลอนมีความไพเราะ ห้วนองเกี่ยวกับการใช้สัมผัสแบบเพี้ยนมา
แต่ผู้อ่านผู้ฟังจะรู้สึกได้ถึงความรื่นเริงใจของเสียงได้ดีกว่า ทั้งนี้เพราะมีคำที่ไม่คล้อง
พยัญชนะต้นเสียงเดียวกันถึง 4 คำติดต่อกัน เช่น

เขาก็ ลาเลิกแล้วลง ร่มสู่คน

(เขาต่างก็เลิกลาและแยกย้ายกันไป)

กับทั้งสาวใจ พอพัน ร่มพรา

(พริ้งพริ้วคายนางสนมกำนัลร่วมพันคน)

ท้าวหากจัก สวัสดิ์ ยืนยาวยศยิ่ง จริงค้าย

(ท้าวจะสุขสวัสดิ์ อายุยืนยาว จะมีเกียรติ)

อย่าให้นางนายนอนได้อ้าเขา
(อย่าให้นาง (สุน) นอนหลับได้ สงสัยให้ตั้งอ้าได้หยุด)

ฯลฯ

(ท้าวทากาคำ)

คาตายแขนกอกนกองท่า
(ความตายนั้นแขนคอกอยู่คู่กับทุกคน)
ตาอย่าเฝ้าเห็นทองแท่งเฮฯ
(ตา (พรวน) อย่าบอกว่าโคพบที่อยู่ของพวกเรานะ)
นายนสามเคื่อนคงเคินคงกว้าง
(ทองเที่ยวอยู่ในป่ากว้างนานถึง 3 เดือนแล้ว)

ฯลฯ

(ท้าวสิงกะโล)

เป็นที่น่าสังเกตว่า การใช้สัมผัสอักษร เหล่านี้ นอกจากจะช่วยทำให้เสียง
ของกลอนฟังไพเราะรื่นหูแล้ว ก็จะใช้เพื่อประโยชน์ตอบทบทวนศัพท์ในลักษณะ
อื่น ๆ อีกด้วย เช่น

- เพื่อเน้นความให้หนักแน่นขึ้นหรือชัดเจนขึ้น เช่น

ก็เพราะบุญกรรมท้าวเที่ยวถึงแถมส่ง

(ท้าวเต่าดำ : 1)

คำว่า "เที่ยวถึงแถม" เป็นการย้ำให้เห็นผลกรรมของท้าว (ท้าวเต่า)
ว่าได้มาเกิดเป็นเต่าในชาตินี้ก็เพราะผลกรรม หรือเวรกรรมที่เคยทำไว้ในชาติ
ปางก่อน ซึ่งท้าวจะต้องชดใช้เวรกรรมนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื้อความตอนนี้ ถ้า
จะใช้แค่เพียงว่า "ก็เพราะบุญกรรมท้าว" ก็สามารถสื่อความหมายตามที่ต้องการได้

เพราะกลอนในบาทแรกได้กล่าวมาแล้วว่า "บังเกิดเป็นเต้าน้อยแนวเชื้อตำสกุล"
(บังเกิดเป็นเต้าชาติเชื้อสกุลคำ) แต่เมื่อกรีนำคำว่า "เที่ยวถึงแถม (ส่ง)" มา
ต่อท้ายอีก จึงแสดงให้เห็นเจตนาของกรีนำคำนี้มาเพื่อต้องการย้ำ หรือเน้นให้ตระหนัก
ในความสัมพันธ์ของ ผลกรรม นั้น

หวังชิปะบ่อยฮ้างฮามให้หางสองแท้สือ
(ท้าวมหาหุຍ : 89)

สัมผัสอักษร "ฮ้างฮามให้หาง" ทั้งหมดนี้ มีความหมายไปในทำนองเดียวกัน
คือ ฮ้าง แปลว่า ร้าง, เลิกกลั่นไป ฮาม หมายถึง หาง, ละเว้น และคำว่า
ให้หาง หมายถึง หาง, เห็นหาง, จาก ดังนั้นเมื่อกรีนำมาใช้ติดต่อกันในเนื้อความ
เดียวกัน จึงทำให้ความหมายของคำว่า "ปะบ่อย" เน้นชัดขึ้น ทำให้เจตนาของผู้พูด
ปรากฏชัดว่าต้องการเน้นเนื้อความดังกล่าว คือเน้นความหมายที่ต้องการจะถามว่า
"จะละทิ้งให้ร้างหางไกลกันจริง ๆ หรือ"

- เพื่อช่วยขยายความให้กว้างออก การใช้สัมผัสอักษรในลักษณะนี้ หมายถึง
การใช้คำที่มีพยัญชนะต้นเสียงเดียวกัน 4 คำ แต่ละคำมีความหมายไม่ซ้ำกัน ทำให้
ความหมายของกลอนบทนั้นหรือบทนั้นขยายกว้างออกไป แสดงให้เห็นนาฏการที่ไม่
ย่ำอยู่กับที่ เช่น

ยายก็ยอบาชั้นชนคำคนเบิ่ง
(ท้าวเต่าคำ : 159)

กลอนบทนี้กรีนำคำมาเล่นสัมผัสอักษรกัน 3 คำ แต่มี 4 พยางค์ คือคำว่า
บาชั้น ชนคำ และ คน ทั้ง 3 คำนี้ให้ความหมายไปคนละอย่าง ทำให้มองเห็น
พฤติกรรมของตัวละครและความเคลื่อนไหวของสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ที่เป็นไปอย่าง
สอดคล้องกัน กล่าวคือผู้อ่านจะมองเห็นพฤติกรรมของยายและขณะเดียวกันก็เห็นความ

เคลื่อนไหวของบุคคลอื่น ๆ ที่อยู่แวดล้อม ซึ่งต่างก็มุ่งความสนใจมายังพฤติกรรมของ ยายที่ค่อย ๆ หยิบเท้าออกมาจากยาม แล้วก็ยกขึ้นวางบนชั้นทองคำใบนั้น

อวนจักวางมวลงเมืองมอมมันตงเสี้ยง

(ท้าวกำกาคำ : 87)

คำว่า "มวลงเมืองมอมมัน" ให้ความหมายขยายตัวไม่ย่ำอยู่กับที่เช่นกัน กล่าวคือคำแต่ละคำนั้นแม้จะมีความหมายเป็นอิสระต่อกัน แต่ก็ให้ความสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน ทำให้เนื้อความในตอนนี้อ่านเป็นเรื่องราวต่อเนื่องไป

น่านสามเคื่อนคุงเคินคองกว้าง

(ท้าวสิงคะโล : 46)

สัมผัสอักษร "เคื่อนคุงเคินคอง" ในที่นี้ก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า กวีเลือกใช้คำมาเล่นสัมผัสอักษร เพื่อช่วยขยายความให้กว้างออก หรือคำเป็นเรื่องราวต่อไปโดยความไม่ย่ำอยู่กับที่ ในที่นี้ให้ความหมายว่าตัวละครได้มุ่งหน้าเดินอยู่ในป่า กว้างนั้นติดต่อกันนานถึง 3 เคื่อนแล้ว

การใช้สัมผัสอักษรแบบเทียบมรดกดังกล่าวมานี้ ถ้าพิจารณาถึงตำแหน่งที่กวีเลือกใช้แล้วพบว่า จะปรากฏอยู่ใน 4 ตำแหน่งต่อไปนี้

3.1 ใช้ในตำแหน่งวรรคหลัง หมายถึงการนำคำสัมผัสอักษรทั้ง 4 คำ นั้นมาใช้เป็นวรรคหลังของบทกลอนทั้งหมด ในกรณีนี้จะทำให้เสียงของคำในวรรคนี้ สัมผัสอักษรคล้องจองกันทั้งวรรค เช่น

อันหนึ่ง ฝูงเฝ้าเชื้อ น้อยนาถนงคณา
(อีกกลุ่มหนึ่งล้วนเป็นสาวแรกรุ่นทั้งนั้น)

ท้าวหาก จักสวัสดีสืบ ยื่นยาอบสปีง จริงกาย
(ท้าวจะประสมแต่ความโชคดี มีเกียรติและมีอายุยืน)

ฯลฯ

(ท้าวกำกาคำ)

เฮาจัก ตามนาโค นาคเนาในน้ำ
(เราจะไปตามพญานาคที่อาศัยอยู่ในเมืองบาดาล)
เป่าพลขึ้น คังเคิมเคินไค
(เป่าเวทมนต์ช่วยแก้ไขไพร่พลจนฟื้นและเคินไคเหมือนเดิม)
แต่นั้น พระยาหลวงเจ้า เนานอนนิทเน่ง
(จากนั้นเจ้าเมืองก็นอนหลับสนิท)

ฯลฯ

(พญาคันคาก)

เจ็คนางแท้ ทงโสมใสสอง
(นางทั้งเจ็ดล้วนมีรูปโฉมสวยงามทั้งสิ้น)
เขาก็ โดยภูมิ พั่งเเือนพุนพ้าว
(พวกเขาต่างก็รับคำแล้วรีบออกไปอย่างรวดเร็ว)

ฯลฯ

(ท้าวเต่าคำ)

3.2 ใช้ในตำแหน่งสองคำท้ายของวรรคหน้าและสองคำแรกของ
วรรคหลัง เช่น

อวนจัก วางมวลงเมือง มอมมันตงเลี้ยง
(เราจะยกบ้านเมืองทั้งหมดมอบแก่เขา)

อันว่า ลมไกวกวัก แกว่งไกวเพื่อนพิน
 (ลมพัดกระหน่ำจนสิ้นสะเทือนไปทั่ว)
 ทั้งหาก งามยิ่งย้อย ยอคิ่งสาวสวรรค์
 (ช่างงามหยดย้อยประหนึ่งชาวสวรรค์)

ฯลฯ

(ท้าวสิงคะโล)

เพราะบ่ มีปูปลา ปลาแปนคายคู้
 (ปราศจากปูปลา และสิ่งอื่นใดที่จะใช้เป็นอาหารได้)
 ไม่บ่ มีลาวลม ลงหล่นพอใบ คอกนา
 (ไม่มีไม้หักล้มหรือลงหล่นแม้แต่ใบเดียวหรรอก)
 ยายย่า เอาแทงตึก ทอดตามเครือเค้า แล้วลื้อ
 (ยายได้เอาแทงไปตึกเข้ากับเถาเค็มมันแล้วหรือ)

ฯลฯ

(ท้าวเต่าคำ)

3.3 ใช้ในตำแหน่งวรรคหน้าและคำแรกของวรรคหลัง หมายถึง
 การใช้ 3 คำแรกของสัมผัสแบบเต็มมรดเป็นวรรคหน้าของบทกลอน และใช้คำที่ 4
 เป็นคำแรกของวรรคหลัง เช่น

สองก็ สุขสืบสร้าง สวนกว้างสว่างสบาย
 (ทั้งสองอาศัยอยู่ในสวนกว้างความสุขตลอดมา)
 ออย่าได้ ขึ้นชั้ช้อย ขอวานเว้าแม่
 (อย่าได้ปฏิเสธเลย ลูกขอวานแม่สักครั้งเถอะ)

เขาก็ก หลงไหลลุ่ม ลุ่มคนออกท่า
(ยายก็เคลิบเคลิ้มหลงไหลลุ่มตัวจนเผลอลุกขึ้นรำ)

ฯลฯ

(ท้าวเต่าคำ)

เขาก็ก ลาเลิกแล้ว ลงพร้อมคู่คน
(เขาก็กเลิกลากันไปพร้อม ๆ กัน)
อย่าให้ นางนาถน้อย นอนไค้อย่าเขา
(อย่าให้นางหลับได้ ให้พากันเล่น (ส่งเสียงก้ง) อย่าไค้หยุด)

ฯลฯ

(ท้าวกำกาคำ)

3.4 ใช้ในตำแหน่งคำสุดท้ายของวรรคหน้าและสามคำแรกของ
วรรคหลัง เช่น

หวังซี ปะป๋อฮ้าง ฮามให้หางสอง แท้ลื้อ
(หวังจะปลดปล่อยหย่าร้างให้หางไกลกันจริง ๆ หรือ)
สุกที่ พีฮักน้อง น้อยหน่อนางสวรรค์ แท้แล้ว
(พีนี้แสนจะรักนางผู้ใดชื่อว่าเป็นสาวสวรรค์)

ฯลฯ

(ท้าวหมาหยุย)

สมภารมี หมื่นเมืองมาเต้า
(ควมบุญบารมีจึงทำให้บ้านเมืองอื่นเคารพยำเกรง)
ยายนั้น มีลูกน้อย นามหน่อแนวหญิง
(ยายมีลูกสาวอยู่คนหนึ่ง)

ถัดนั้นท้าวก็ หยับเข้าใกล้ เกี้ยวทอดไกรสร
 (จากนั้นท้าวหนุ่มก็หยับเข้าใกล้ แล้วลวนลามนางไกรสร)
คอมกลาวแล้ว เลยเลาตงเดียง
 (เมื่อกลาวจบก็ลงจากกระทอมไป)

ฯลฯ

(ท้าวเต้าคำ)

บางพอง เว้ากันแล้ว แล้วเหลาเลบหัว ก็มี
 (บางคนเมื่อพูดจบก็หัวเราะ)
บาคานเลย ลวกลาวตงห้อง
 (ท้าวจึงลาและออกจากห้องไป)

ฯลฯ

(ท้าวกำถากำ)

4. เทียบรถ เป็นการนำเอาคำที่มีพยัญชนะต้นเป็นเสียงเดียวกัน หรือ
 ที่มีเสียงใกล้เคียงกันมาเขียนติดต่อกันถึง 5 คำ ดังที่ได้ทราบมาแล้วว่า กลอนของ
 อีสานนั้นในแต่ละบาทจะมีคำหลักอยู่แค่บาทละ 7 คำ ส่วนที่นอกเหนือจากนี้อาจเป็น
 คำเสริมและคำสร้อย ฉะนั้นถ้าในบาทใดก็ตามกวีใช้สัมผัสอักษรแบบเทียบรถ จึง
 ทำให้ดูเหมือนว่ากวีเล่นสัมผัสอักษรกลอนล้วน เช่น

ไหมคำเคียนคาคคอแขวนไว้
 (ใช้ไหมทองคำผูกคอไว้)
ทาคมคิ้วคอกางคือเลี่ยม
 (ทาคม คิ้ว คอ และกาง (สวयงาม) รวากับเหลา)

ฯลฯ

(ท้าวสิงคะโล)

กอมว่า สองกลาวแล้วลับเหลี่ยมลงแดง แลเอย

(เมื่อทั้งสองพูดคุยกันเสร็จก็คำพอดี)

หวังว่า เป็นคนขึ้นขอกอยกองเพ็ง

(หวังว่าจะเป็นคน เมื่อโตขึ้นจะได้พึ่งพาอาศัย)

ถูก ขึ้นชักข่มกองเคาพอสอน

(ลูกจะไม่ฝ่าฝืนจารีตประเพณีที่พ่อเคยอบรมสั่งสอน)

วอนเสียงใสสอเชิงชมเกี้ยว

(ออกอ้อนคววน้ำเสียงเชิงเกี้ยวพาราสี)

เมื่อนั้น นันทาพร้อมพลแพนพวกไพร่

(พญานันทา (เจ้าเมือง) พร้อมควยไพร่พลทั้งหลาย)

ฯลฯ

(ท้าวเต่าคำ)

การใช้สัมผัสอักษรแบบเทียบรตนนั้นว่าช่วยให้เสียงของคำในบทกลอนทั้งไพเราะรื่นหูอย่างยิ่ง ผู้อ่านและผู้ฟังจะรู้สึกได้ถึงความหลังไหลของเสียงสัมผัสได้อย่างชัดเจนทีเดียว เพราะใช้คำสัมผัสอักษรเสียงเดียวกันติดต่อกันถึง 5 คำ

เมื่อพิจารณาถึงตำแหน่งที่กวีเลือกใช้สัมผัสแบบเทียบรตนในบทกลอน พบว่ามีปรากฏในตำแหน่งต่อไปนี้

4.1 ใช้ในตำแหน่งคำสุดท้ายของวรรคหน้ากับวรรคหลังทั้งวรรค การใช้ในลักษณะนี้หมายถึงการนำคำแรกของสัมผัสอักษรแบบเทียบรตมาเป็นคำสุดท้ายของวรรคหน้า และอีก 4 คำที่เหลือใช้เป็นวรรคหลังทั้งหมด เช่น

อันว่า บาคานท้าว ทำที่เหิ่วทอง

(ชายหนุ่มท้าวที่เหมือนกับเป็นคนแปลกหน้าท้วงเหียวมา)

บารึง คีนครองกอง กั๋งเคิมเคินค้อม
 (ท้าวจึงกลับเข้ากระครอง (เต่า) เหมือนเคิม แล้ว
 แกล้งเคินค้อมออกมา)

บรบวรแล้ว เลยลงลาเจ็ก
 (เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้วก็เจ็กลากันไป)

พอคราวแล้ว แดงลาเลยเล็ก
 (หลังจากรับประทานอาหาร เป็นกันเสร็จแล้ว)

ฯลฯ

(ท้าวเต่าคำ)

4.2 ใ้ในตำแหน่งารรคหน้าทั้งวรรคและสองกาแรกของวรรคหลัง

นางหน่มหนา หน่ายหน้าปากหา
 (หญิงสาวทั้งหลายต่างกล่าวขวัญถึง)
 (ท้าวหมาบุญ)

ลูกบ ชินชัคขัว คองเค้าพ่อสอน
 (ลูกจะไม่ฝ่าฝืนจารีตประเพณีที่พ่อเคยอบรมสั่งสอน)
บาก็ อินอินออย อมอ่านเสนาหา
 (ท้าวก็อำบกลอนรัก (กลอนลำ) แต่เพียงเบา ๆ)
ไผหอน ชินชัคขัว คองเกยเกี่ยวจ่อง มานัน
 (ใครจะกล้าฝ่าฝืนจารีตประเพณีที่เคยปฏิบัติกันมา)

ฯลฯ

(ท้าวเต่าคำ)

4.3 ใช้ในตำแหน่งสองคำสุดท้ายของวรรคหน้า กับสามคำแรกของ
วรรคหลัง เช่น

ตากมคิ้ว คอคางคือเียน
(ตากม คิ้ว คอและคางสวดยงามราวกับเหล่า)
ไผคำเียน คาคคอชวนให้
(ไผ่ไผ่ทองคำผูกคอให้)
ขอยา มีไพบ ไผ่คางเียนเข้า
(ขอยาให้มีไพบเียนเียนเลย)

ฯลฯ

(ท้าวสิงคะโล)

ถึงที่ เคหังหอง เียนเียนสับแ่ง
(เมื่อไปถึงบ้านก็รับทำ (แ่ง) ทนที่)
เจ้าก็ เว้าจ้อยจ้อย จาแจงแจมใส
(เจ้าก็พุดแจว ๆ น้ำเสียงแจมใส)
วอนเสียงใส สอเชิงชมเกี้ยว
(ออกอนควนน้ำเสียงเชิงเกี้ยวพาราสี)

ฯลฯ

(ท้าวเต่าคำ)

5. ทบค หมายถึงการใช้สัมผัสอักษรซิกกัน 2 คู่ เช่น

ตั้งหางกามยิ่งแมมิวนคำ
(ชางกงคงกาม มิวนคำมิวนคำมิวนคำ)

กาเวว^๑คน^๒ส่งเสียง^๓ยามเช้า
 (กาเหว่า^๑ส่งเสียง^๒ร้องในยาม^๓เช้า)
 พระก็^๑คิด^๒คิดถึง^๓สิ่ง^๔ภาวนา
 (ท้าว^๑ก็^๒มุ่ง^๓มั่น^๔รักษา^๕ศีลภาวนา)

ฯลฯ

(ท้าว^๑มหา^๒หยุ^๓)

เมื่อ^๑จัก^๒พากัน^๓มา^๔มา^๕ชิง^๖ยา^๗ค^๘เอ^๙อนัน^{๑๐}
 (หาก^๑จะ^๒พา^๓กัน^๔ทำ^๕ลา^๖บ^๗ และ^๘ช^๙วง^{๑๐}ชิง^{๑๑}เอ^{๑๒}ามา)
 คน^๑หมื่น^๒คือ^๓ตาย^๔เม^๕ียน^๖ม^๗อด^๘จ^๙ม^{๑๐}ว่า^{๑๑}ตาย^{๑๒}
 (ผู้^๑คน^๒ล^๓ม^๔ต^๕าย^๖ไป^๗เป็น^๘จ^๙ำน^{๑๐}ว^{๑๑}น^{๑๒}ม^{๑๓}าก)
 สือ^๑จัก^๒ไ^๓กล^๔แ^๕จ^๖ม^๗เ^๘า^๙ด^{๑๐}ไ^{๑๑}ค^{๑๒}า^{๑๓}ว^{๑๔}
 (ไม่^๑กล^๒า^๓จ^๔า^๕ก^๖ไ^๗กล^๘แ^๙ม^{๑๐}เ^{๑๑}็^{๑๒}ย^{๑๓}ง^{๑๔}แ^{๑๕}ว^{๑๖})
 ท^๑าน^๒นี้^๓เ^๔า^๕แ^๖ง^๗ห^๘อง^๙แ^{๑๐}ค^{๑๑}ว^{๑๒}ฝ^{๑๓}าย^{๑๔}ไ^{๑๕}
 (ท^๑าน^๒นี้^๓เ^๔็^๕เป็น^๖ค^๗น^๘มา^๙จ^{๑๐}า^{๑๑}ก^{๑๒}บ^{๑๓}าน^{๑๔}เ^{๑๕}ม^{๑๖}ี^{๑๗}อง^{๑๘}ไ^{๑๙})

ฯลฯ

(ท้าว^๑สิง^๒กะ^๓โล^๔)

การใช้สัมผัสอักษรแบบทบทวนในบทกลอนอ่าน มีปรากฏในตำแหน่งต่าง ๆ กัน
 ดังนี้

5 1 ใช้ในตำแหน่งสองคำท้ายวรรคหน้ากับสองคำแรกวรรคหลัง
 การใช้สัมผัสอักษรในลักษณะนี้ หมายถึงการนำคำที่พยัญชนะต้นเสียงเดียวกันคู่แรก
 มาไว้ในตำแหน่งสองคำสุดท้ายของวรรคหน้าและคู่ที่สองในตำแหน่งสองคำแรกของ
 วรรคหลัง เช่น

ก็จึง เห็นศรีแจ่มเจ้า คางหาคทราย
 (ก็จึงเห็นท้าว (ก่า) ติดค้างอยู่ที่หาคทราย)
 พระตามแก่นแก้ว นางนาถทั้งหลาย
 (พญา (เจ้าเมือง) จึงตามความสมัครใจของนางทั้งหลาย)
ฝูงหมู เข้าขวางใจ โดยไ้อออกพัน
 (ตองหาเหล่าชาทาสขวางใจให้ไไ้อถึงพันคน)
จักว่า วันคืนคือ คงเคียวสวรรกฟ้า
 (ไมว่ากลางวันหรือกลางคันสว่างสไสวเหมือนกับเมืองสวรรค)

ฯลฯ

(ท้าวก่ากาคา)

คองนาถน้อง ลงเหลนทาเพียง
 (กอยคุนางลงอาบน้ำที่ท่า)
วันนี้ กุมวนแมง เคินคำวบคา แม่เอย
 (วันนี้ (ทั้งสาม) เคินทางอยางสนกสนานราบรื่นโคยตลอค)
บคันเาจัก ทายมอคเี้ยน ในนี้บ่เหลือ ฟีแว
 (พวกเราอาจตองทายกันอยู่ที่นี้นเนอนแลว)

ฯลฯ

(ท้าวลิงคะลเ)

5 2 ใช้ในตำแหน่งวรรคหน้าทั้งวรรคกับคำแรกของวรรคหลัง
 การสัมผัสแบบทวิในตำแหน่งนี้ กวีจะแยกคำสัมผัสอักษรในคู่ที่สองออก โดยนำคำแรก
 วางไว้ในตำแหน่งคำสุดท้ายของวรรคหน้า ส่วนคำหลังนำมาเป็นคำแรกของวรรคหลัง
 เช่น

เขาก็ เคาคาคก แตงพลเลิงแล้ว
 (เขาก็ตระเตรียมไพร่พลไว้ให้พร้อมสรรพ)
ตานไต่ถอย ถามเจ้านาคหลวง
 (ไต่ถามเอาจากพญานาค)
 เขาก็ เฮนตก ตื่นกะใจก้วย่าน
 (เขาก็ตื่นตระหนกตกใจด้วยความกลัว)
พัดพากแก้ว โกหน้าพากพ้อย นั้นแล้ว
 (พลัดพรากจากกันไกล)

ฯลฯ

(พญาคันคาก)

แก้วกำพรา แพงล้านก้อยไป พ่อเนอ
 (ลูกกาพราของพ่อขอให้ไปคือเกิด)
เปียงนั้นเสียง เสบพระยาเมืองเจ้า
 (เสียงเสพงันเจ้าเมืองคังสนั่นหวั่นไหว)
 อย่าได้ ไลลาเวน วางเสียปะเปล่า นั้นเนอ
 (อย่าได้ปล่อยปละละวางกันเลยนะ)

ฯลฯ

(ท้าวทากาคำ)

5.3 ใช้ในตำแหน่งคำท้ายวรรคหน้ากับสามคาแรกของวรรคหลัง
 การใช้สัมผัสอักษรแบบพจนานุกรมในข้อนี้มีลักษณะตรงกันข้ามกับข้อ 5.2 กล่าวคือถ้าจะแยกคำ
 สัมผัสในคู่แรก โดยนำคำแรกวางไว้ในตำแหน่งคำสุดท้ายของวรรคหลัง ส่วนคำที่ 2
 นำมาใช้เป็นกาแรกของวรรคหลัง และคู่ที่สองก็นำมาเป็นคำที่ 2 และ 3 ของวรรคหลัง
 ตามลำดับเช่น

บัดนี้ยั้ง ข้า โดยคำ เจ้า จอมเมือง มี อา จ
 (บัดนี้พวกข้าพเจ้าเป็นศิริมคำสั่งของท่านเจ้าเมือง)
 เมื่อจัก พากัน ม้าง มา ชิง ยา ค เ อ า นั น
 (เมื่อจะพากันไปชิงชิงเอามา)
 คนหมื่น ตื้อ ตาย เมี้ยน มอ ค จ ม ว า ค า ย
 (มีคนล้มตายเป็นจำนวนมาก)

ฯลฯ

(ท้าวสิงคะโล)

อินท ร ก ี มี คำ ส อ น ล ้ง บ า น ญ ก ว ่า ง
 (พระอินทร์จึงอบรมสั่งสอนท้าว)
 ออค ด ง น ้ำ น ำ เจ้า จ อ ค เ า
 (เมื่อไปถึงฝั่งแม่น้ำจึงพาท้าวหยุดพัก)
 น้ำตา ไ ห ล ห ล ้ง ย อ ย ย า ว ล ง
 (น้ำตาไหลอาบหน้า)

ฯลฯ

(ท้าวกำกาคำ)

5.4 ใช้ในตำแหน่งวรรคหลังทั้งหมด เช่น

บัดนี้ ส ู อ ย ่า ข ่า ท ก แ ต ง ค เ า ค า
 (บัดนี้อย้าชักข้าให้รับตระเตรียมให้พร้อมสรรพ)
 โสง ข ่า ง มา เล ิ ย น ล อ ม ไ ห ว ่ ซ ึ น
 (มีโรงช่างโรงมามากมายเต็มไปหมด)

เสนาตาย ขาดคอเหลือล้น
(เสนาทหารคอขาดและล้มตายกันมาก)

ฯลฯ

(พญาคันคาก)

สอง ๆ วัน ลับลงแสงศร่า
(ใกล้ที่จะสิ้นแสงเสียแล้ว)
ก็จึง มาทั้งสอง ฮอดเฮาภายฟ้า
(ท่านทั้งสองมาพบเราถึงที่นี่)
เพื่อยากได้ นาถน้อยฮ่วมเฮียง
(พี่ประสงค์ไฉนจะมารวมเรียงเคียงหมอนด้วย)

ฯลฯ

(ท้าวมหาหุຍ)

ข้าจัก ไปเอาเจ้า องค์อามามอบ
(ข้าจะไปรับอาภักดิ์มามอบคืนให้)
แต่นั้น กุมมารน้อย ขานคำฮับฮับ
(ตอนนั้นกุมารรีบรับคำ)
เงินหมั้นคือ คาเขมส์แสน
(ทั้งเงินและทองคำจำนวนมากมาย)

ฯลฯ

(ท้าวสิงคะโล)

การใช้สัมผัสอักษรแบบซิกกัน 2 คู่ (ทบคู่) ดังที่กล่าวมานี้ มีปรากฏในวรรณกรรมที่ศึกษาเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นความนิยมในการใช้สัมผัสอักษรแบบนี้

ของกวีชาวอีสานอีกอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีการใช้สัมผัสอักษรแบบฉีกกัน 3 คู่ หรือสัมผัสอักษรแบบคำคู่ฉีกกับเพี้ยนมรด หรือสัมผัสแบบเพี้ยนมรดฉีกกับเพี้ยนมรด เช่น

- ฉีกกัน 3 คู่ เช่น

แต่นั้นพ่อก็สับเสียดฝ่าฝ่านหลากลายคำ
 (จากนั้นพ่อก็สวมเสียดฝ่าฝ่านตีให้)
 ฝ่าก็คาก็คกแตงคีคาแล้ว
 (สามีไค้ระเทรียมเอาไว้ให้พร้อมแล้ว)
 ลางคนมือนวคนววนคอขยขย
 (บางคนโน้มคอลง แล้วชวนควนวายไปหมค)

ฯลฯ

(ท้าวท่ากาคำ)

เจ้าจงคีนคอบนองนางแกวกลวาจา
 (เจ้าจงกลับไปบอกให้นางทราบ)
 มีแต่คัดคิศกศราไจ้าหวังวเ
 (ไค้แต่กิดคิศกศราจิตไจวาเหว)
 กับหังชาวงไชเกยเาบินบัวเทแล้ว
 (พร้อมหังชาทาสที่เคยรับไช)

ฯลฯ

(ท้าวสิงคะโล)

- คำคู่-เพี้ยนคู่ เช่น

หังเลาคิคหยอนยานไทหาวทานพระยา
 (หังรู้สีกหวาคกลัวทานเจ้าเมื่อง)

ลางคนปิ่นปายไม้ว่องเมิดเหล็ยว่น่อ
 (บางคนที่ปิ่นตันไม้ขึ้นคุด)
 ถัดนั้นท้าวจึงกลับเพศเพี้ยยวลืออบลงไป
 (จากนั้นท้าว (เตา) ก็กลับคืนสู่ร่างเดิมแล้วลอบลงไป)
 ถึงในนาว้างเวิงว้างกว้าง
 (ถึงทุ่งนาที่เวิงว้างกว้างไกล)

ฯลฯ

(ท้าวเต่าคำ)

- เที้ยมคู้-คำคู้ เซน

แลงคำคู้ลืออบเคยนอมนอบสลา
 (ทุกเช้าคำเคยนำหมากพลูเข้ามาถวาย)
 เมื่อนั้นยาจึงนบนอบนั้วกมกราบทูลถวาย
 (จากนั้นยายจึงประนมนิ้วก้มลงกราบ)

ฯลฯ

(ท้าวเต่าคำ)

- เที้ยมคู้-เที้ยมคู้ เซน

แยงยอยกโสรคสรงสองเจ้า
 (คอย ๆ เดินเข้าไปรคนำให้กับคนทั้งสอง)
 ก็หากหอมหื่นเข้าเท้าทั่วทั้งเมือง
 (ช่างหอมตรลบอบอวลไปทั่วเมือง)

ฯลฯ

(ท้าวกำกาคำ)

แม็กก็สุมสวนเสียงแปนปานเป็นท่ง
 (แม็กเฒ่าไม้ (ที่ท้าวเต่าตัด) จนโล่งเตียนเป็นส่วนกว้าง)
 บางน่องหัวเราะเยาะเย้ยไยน้องนี่นั้น
 (พี่) บางคนหัวเราะเยาะน้องเสียงดังลั่น)

ฯลฯ

(ท้าวเต่าคำ)

- พบคู่-เทียมคู่ เช่น

ยายก็ดาก็แล้วลงเฮือนเข้าฮีบ
 (เมื่อยายเตรียมทุกอย่างพร้อมแล้ว ก็รีบลงจากบ้านไป)
 พระก็ตกแต่งพร้อมพลลั่นลงลง
 (พระองค์ก็เตรียมไพร่พลจำนวนมากมายั้วพร้อม)

ฯลฯ

(ท้าวท่าคำ)

ตั้งหากจนใจแททั้งตัวเตี้ยคำ
 (ช่างจนใจจริง ๆ ค่ายตัวเป็นคนสกลต่ำ)
 ขอให้สงสารเอี่ยมฮามเผื่อฝังขึ้น
 (โปรดสงสารขอให้พี่มีโอกาสได้อยู่ใกล้ชิดด้วยเถอะ)

ฯลฯ

(ท้าวเต่าคำ)

- เที่ยบรด-กำคู่ หรือคำคู่-เที่ยบรด เช่น

อย่าไค่ขึ้นชั้ช้อย ขอวาน เว้าแม่
 (อย่าไค่ปฏิสะลูกเลย ขอวานแม่ (สักครั้ง)เถอะ)
หึกหึก หาวห้าว เยยเยาะ มา
 (ห้าวเราะเยาะหึ ๆ)
 กับทั้งนางสาวไซ่พ้อ พันพร้อม พร่ำ
 (พร้อมทั้งสาวไซ่อีกจำนวนพัน)

ฯลฯ

(ห้าวกำกาคำ)

เถิงเถียง นาเบ่ง นอบ ในหั้น
 (เมื่อไปถึงกระท่อมในนา ก็เข้านอน)
 ขอให้ส่ง สาร เชื้อ ชาย เคี้ยว คอม ยา
 (ขอให้ส่งสารลูกชายคนเคี้ยวของยาควยเถอะ)

ฯลฯ

(ห้าวเต่าคำ)

6. แทรกคู่ หมายถึงการใช้สัมผัสอักษรโดยมีคำอื่นคั่นกลางหนึ่งคำ

ผิดแต่หัว เมือง กำ แคน ไกล ขอ ออน
 (แม่แต่หัวเมืองทางไกลก็ขอเข้ามาออนน้อม)
 เออนางหนี จาก กุ จริง แท้
 (พานางหนีจากเราไปแน่แล้ว)

ทุกคำ^๑เราหมาย^๒นำ^๓หยาค^๔นำ^๕
(ทุก^๑เรา^๒คำ^๓ตั้ง^๔ใจ^๕จะ^๖ทำ^๗บุญ^๘กร^๙รว^{๑๐}ค^{๑๑}น้ำ^{๑๒}ไป^{๑๓}ให้^{๑๔})

ฯลฯ

(ท้าว^๑สิง^๒กะ^๓โล^๔)

ฉิว^๑ดวง^๒นอย^๓นาง^๔หลา^๕ตาง^๖หลัง^๗
(ฉิว^๑พร^๒รต^๓ของ^๔นาง^๕ดุ^๖ณิ^๗ค^๘แฉก^๙ไป^{๑๐}จาก^{๑๑}เค^{๑๒}ม)
เขา^๑แห่ง^๒ทอง^๓เฝีย^๔ง^๕นอย^๖ทง^๗นา^๘
(ไป^๑อยู่^๒กระ^๓หม^๔นอย^๕กล^๖าง^๗ทง^๘นา^๙)

ฯลฯ

(ท้าว^๑เท^๒า^๓คำ^๔)

การใช้สัมผัสแบบแทรกอยู่ในที่นี้ ผู้วิจัยได้หมายรวมเอาการใช้สัมผัสอักษรแบบคำคู่ตั้งแต่ 2 คู่ขึ้นไป โดยมีคำอื่นคั่นกลางหนึ่งคำ หรือการใช้สัมผัสอักษรแบบอื่น ๆ โดยมีคำอื่นคั่นกลางหนึ่งคำเข้าไว้ในข้อนี้ด้วย เช่น

เมื่อนั้นแม่แจ่ม^๑เจ้า^๒พัก^๓ขัง^๔ชา^๕เคียด^๖
(แม่^๑ของ^๒ท้าว^๓ (กำ^๔) ทั้ง^๕เกลียด^๖และ^๗ทั้ง^๘โกรธ^๙)
ลมก็^๑พัด^๒ฟาก^๓ซึง^๔สอง^๕เจ้า^๖จาก^๗กัน^๘
(ทั้ง^๑สอง^๒ถูกลม^๓พา^๔พัด^๕จน^๖ตอง^๗พลัด^๘พราก^๙จาก^{๑๐}กัน^{๑๑}ไป^{๑๒})
อัน^๑ว่า^๒อี^๓หลา^๔นอย^๕มัน^๖นั้น^๗ลว^๘คน^๙อน^{๑๐}
(และ^๑แล^๒ว^๓นาง^๔หลา^๕ก็^๖รื^๗ม^๘เข้า^๙น^{๑๐}อน^{๑๑})

ฯลฯ

(ท้าว^๑กำ^๒กา^๓คำ^๔)

อันหนึ่งแหวนเก๋ด้านกำคามณีโชติ
 (อีกสิ่งหนึ่งเป็นแหวนทองคำประดับกำมณีโชติที่มีค่ายิ่ง)
 ชนุนหมากมีมีล้านมวงมัน
 (ทั้งชนุนและมะม่วงมีครบถ้วน)
 พระกลาวแล้วเขาเลิกลาลง
 (เมื่อเจ้าเมืองกลาวจบ เขาก็เลิกลากลับไป)

ฯลฯ

(ท้าวสิงคะโล)

7. แทรกรถ หมายถึงการใช้สัมผัสอักษรโดยมีคำอื่นคั่นกลาง 2 คำ

ท้าวเห็นเลยเอมาเลียง
 (พระท้าวไปพบเข้าเลยเอมาเลียงดู)
 เจ้ากัมรณมิงเมียนลคชวเมื่อเาน
 (นางไค่ถึงแกกรรมไแล้ว)

ฯลฯ

(ท้าวหมาหยูย)

ไปมีกลาวว่ยอยองว่าคี่
 (ไม่มีไครกลาวชมว่าคี่)
 กุณีดังหากนิคฮีตแทคองเาบควรแทนา
 (กุณีทำนิคจารีตประเพณีแทเกากวนนแลแล้ว)

ฯลฯ

(ท้าวเฒ่าคำ)

ไปชอกไค^๑มัน^๒เลี้ยง^๓ดู^๔เมีย^๕
 (ไปชอกเผือกมันนำมาเลี้ยงดูเมีย)
 แล้วจึง^๖เชิญ^๗แจม^๘เจ้า^๙สาม^{๑๐}น้อย^{๑๑}จอก^{๑๒}เขา^{๑๓}
 (แล้วจึงเชิญบุคคลทั้งสามหยุดพัก)

ฯลฯ

(ท้าวสิงคะโล)

เป็นที่น่าสังเกตว่าการใช้สัมผัสอักษรในกลอนอ่านของอีสานนั้นเป็นที่นิยมกันมาก ผู้อ่านผู้ฟังจะพบการใช้สัมผัสอักษรในแทบจะทุกบาททุกบท โดยกวีจะเลือกใช้ลักษณะใดลักษณะหนึ่งใน 7 ลักษณะที่กล่าวมาแล้ว และมีปรากฏบ่อยครั้งมากที่กวีเลือกใช้สัมผัสอักษรลักษณะต่าง ๆ คละกันไป เช่น

มา^๑จึง^๒คีน^๓ครอง^๔คอง^๕ก้ง^๖เคิม^๗เคิน^๘ค้อม^๙
 คราว^{๑๐}เคี้ยว^{๑๑}คั้น^{๑๒}คลาน^{๑๓}มา^{๑๔}หา^{๑๕}แม่^{๑๖}
 เวา^{๑๗}จอย^{๑๘} ๆ คอ^{๑๙}บ^{๒๐}ควาย^{๒๑}แม^{๒๒}ยาย^{๒๓}
 ข้อย^{๒๔}ก็^{๒๕}ไป^{๒๖}ป่า^{๒๗}ไม่^{๒๘}หมา^{๒๙}ยว^{๓๐}เวิง^{๓๑}ไฮ^{๓๒}
 ใน^{๓๓}ป่า^{๓๔}กว้าง^{๓๕}กอง^{๓๖}ไม่^{๓๗}มุ่น^{๓๘}กระ^{๓๙}จาย^{๔๐}

ฯลฯ

(ท้าวเต่ากา : 142)

ความหมาย ท้าวจึงกลับเข้าสู่กระคอง (เต่า) แล้วกลา^๑ ว้อม^๒กลับ^๓ มาหาแม่และยาย พร้อมกับบอกว่าได้ไปตัดไม้ถางป่าเพื่อทำไร่^๔ เรียบ^๕ เรื่อย^๖ แล้ว

จากบทกลอนที่ยกมาจะพบว่ากวีใช้สัมผัสอักษรหลายลักษณะคละกัน ได้แก่ คำคู่ คือ คีนครอง เคี้ยวคั้น คอควาย ทบท คือ กว้างกอง - ไม่มุ่น และ เทียมรถ คือ คองค้งเคิมเคินค้อม

นอกจากนี้ยังปรากฏการใช้สัมผัสอักษรนอกเหนือจากที่วิโธราณได้กำหนดไว้
อีก คือการใช้สัมผัสชิดกันถึง 3 คู่ ได้แก่ ไปบ้ำ - ไม้มาย - วงเว้ง และยังนำ
เอาสัมผัสแบบคำคู่มาใช้ชิดกันกับเพี้ยนมรดอีกด้วย คือ คื่นครอง - ทองคังเต็มเคินค้อม

โอนอกรรมไคของแซนมาณิชาตีสันนี้
คันทว่าอินทร์แตงตั้ง เป็นเชื้อชาติเคียว
กูจักเซยชมบนองนอนแฝงเทาชั่วชีวังแล้ว
ลือจักไกลแจมเจ้าคุไคควา
อันหนึ่งไฉนผู้คิดเกื้อยแก่การชิตขงนังอกพื้
อวนจักวางมวลงเมืองมอมมันตงเสียง
(ท้าวสิงคะโล : 10)

ความหมาย ไม่ทราบว่าจะเป็นตัวเวอร์กรรมใดจึงทำให้เกิดนิชชาติเช่นนี้
หากพระอินทร์ไคช่วยให้เกิดรวมชาติกัน จะขอรักใคร่แต่นางจนกว่าชีวิตจะหาไม่ จะ
ไม่ขอห่างไกลเลยแม้เพียงแค่ว่า อนึ่งหากใครก็ตามถ้าสามารถช่วยแก้ไขปัญหาที่คับอก
อยู่ขณะนี้ได้ จะยกบ้านเมืองมอมมันผู้นั้นทันที

จะเห็นได้ว่ากลอนที่ยกมานี้ กวีเล่นสัมผัสอักษรหลายลักษณะด้วยกัน ได้แก่
คำคู่ คือ ของแซน แตงตั้ง เชื้อชาติ ทยคุ คือ เซยชม-น่องนอน แจมเจ้า-คุไค
เพี้ยนมู คือ เกื้อยแก่การ เพี้ยนมรด คือ มวลงเมืองมอมมัน

แต่นั้นพระบาทเจ้าขึ้นสู่ชั้นทางฮ่อมเขาฮ่อม และเขอ
เสนาหลายเหมื่อยแคนยินแคน
แสนอีกหล้าโฮยแสงจัดแต่ง
แสงสอคมไคเคินเขาหวางเขา
ไหลหลามเข้าภูงอนเมืองงอน

เกาคอนฮองมีมัวมีคมัว
 สุดที่ทางหากควยฉั่นของชั้น
 ออกจากนั้นถึงแม่อโนมา
 เป็นสระหลวงใหญ่ยาวแสนชั้น
 สิ้นหันสุดฟากฟองเพื่อนขึ้น

(พญาคันคาก : 29)

ความหมาย ถัดจากนั้น (พญาคันคาก) ก็ยกทัพขึ้นไปยังภูเขาส่งขันและทางแคบมาก เสนาอำมาตย์ทั้งหลายต่างเมื่อย่ำหอบคแรงไปตาม ๆ กัน พระอาทิตย์เริ่มอ่อนแสง กองทัพก็หลัดไหลเข้าสู่เทือกเขาคักเข้าไปอีก นกส่งเสียงร้องระงมไปทั่วในที่ลุ่มก็ถึงหน้าผาซึ่งชันมาก พบสระน้ำขนาดใหญ่เสียงคลื่นฟากกระทบจนพื้นดินสะเทือน

การเล่นสัมผัสอักษรจากบทกลอนตอนนี้ ผู้อ่านจะเห็นว่ากลวิธีเล่นสัมผัสอักษรหลายชนิดด้วยกัน และมีปรากฏอยู่แทบทุกบาท ไต่แก สัมผัสอักษรแบบแพทกคุ¹ คือ ออม-อม แคน-แคน เขา-เขา งอน-งอน แะ มัว-มัว สัมผัสแบบคำคู่ ไต่แก สู้ชั้น โยยแสง แสงสอต ไหลหลาม เกาคอน แสนชั้น สัมผัสแบบ เทียมคุ คือ ฟากฟองเพื่อน ชั้นของชั้น สัมผัสแบบ เทียมรท คือ มีมัวมีคมัว และสัมผัสแบบทบคุ คือ ใหญ่ยาวแสนชั้น

¹การเล่นสัมผัสอักษรแบบแพทกคุนี้ ถ้าวิเคราะห์เล่นสัมผัสในคำที่ 5 กับคำที่ 7 ของบาทเดียวกัน โดยให้คำที่ 5 กับคำที่ 7 เป็นคำที่มีพยัญชนะต้นเสียงเดียวกัน สระเดียวกัน ตัวสะกดเดียวกัน แต่ละคำเสียงวรรณยุกต์ต่างกันจะถือว่าเป็นการเล่นสัมผัสที่ไพเราะที่สุด เรียกเป็นภาษาอีสานว่า สัมผัสแบบ เพทาวะ (จากรุวรรณ ธรรมวัตร ลักษณะวรรณกรรมอีสาน หน้า 36)

จากตัวอย่างที่ผู้วิจัยยกมาประกอบทั้งหมดในหัวข้อนี้ เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นว่าคำประพันธ์ประเภทกลอนอ่านของอีสานนั้น กวีนิยมเล่นสัมผัสในแบบสัมผัสอักษรกันอย่างหลากหลาย ก่อให้เกิดความไพเราะชวนฟังซึ่งตรึงใจทั้งทางคำเสียงของคำ ห้วงเหวของกลอน และเสริมความหมายในแต่ละบาทแต่ละบทได้อย่างเห็นได้ชัด

การใช้โวหารเปรียบเทียบ

โวหารเปรียบเทียบเป็นชั้นเชิงในการใช้ถ้อยคำ เพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความประทับใจ มองเห็นภาพได้แจ่มชัด จนทำให้ผู้อ่านผู้ฟังรับรู้และเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของผู้เขียนได้

การใช้โวหารเปรียบเทียบเป็นศิลปะอย่างหนึ่งในการประพันธ์เรื่องราวของประเภทกลอนอ่านของอีสาน โวหารเปรียบเทียบจะช่วยให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจสิ่งที่กวีกำลังกล่าวถึงได้ชัดเจนยิ่งขึ้น หรือทำให้ทราบความรู้สึกของกวีว่าต้องการยกย่องความมีคุณค่า หรือความค้อยค่าของสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เป็นอย่างดี การใช้โวหารเปรียบเทียบในวรรณกรรมกลอนอ่านของอีสานที่นำมาศึกษา มีปรากฏอยู่มากมายหลายลักษณะในที่นี้จะนำมากล่าวแต่เฉพาะที่เห็นว่าเด่น ๆ เท่านั้น ดังนี้

1. การเปรียบเทียบแบบอุปมา (Simile) หมายถึงการเปรียบเทียบโดยนำเอาของสองสิ่งที่มีลักษณะคล้ายกันหรือเป็นไปในทำนองเดียวกันมาเปรียบเทียบกัน คำที่กวีนิยมนำมาใช้เป็นคำเชื่อม หรือเป็นตัวกลางในการเปรียบเทียบ ได้แก่ เหมือนกับ ทั้ง เพียง ปาน ค้ำคั่ง เท่าพอ เก่ง เป็นทั้ง เทียบ ปูนั่ง ปานั่ง เช่น

ถันนางงามน้อย เหลียวเห็นนางสาว

ปานั่ง ผ่านบ เหลือมกล้วน สิ้นสาย

(ท้าวกำกาคำ : 91)

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึงนางลุนตอนมองเห็นท้าวกำกาคำเมื่อถอยรูปแล้ว ก็เปรียบเทียบให้เห็นว่า นางคกใจกลัวจนตัวสั่นเหมือนกับได้เห็นฟ้าแลบแปลบปลาย ขึ้นอย่างไม่มีวีแววมาก่อน เป็นที่น่าสังเกตุว่าก็จะนำเอาสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวขึ้นมาเป็นหลักในการเปรียบ ฟ้าแลบฟ้าร้องเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่พบเห็นได้อยู่เสมอ และผู้หญิงจำนวนไม่น้อยที่มักตื่นตระหนกตกใจทุกครั้งที่พบเห็น การที่กวีนำเอา เหตุการณ์ดังกล่าวนี้มาเปรียบจึงทำให้ผู้อ่านเข้าใจและมองเห็นภาพของนางลุนตกใจกลัวตอนนี้ได้ชัดเจนยิ่งกว่าการที่กวีจะอธิบายด้วยถ้อยคำตามธรรมดาเสียอีก

ส่งไปจาเห็นียงคาวเคื่อนไปลื้อเทียมซ้วน
 หาสาวสมเสมอหน้าบาบุญจึงแมนคอง
 เอามาเทียมพางข้างแลงเข้าซิเก็งกัน
คือกึ่ง เกวียนบสมล่องจัวเทียมมันบคอง
คือกึ่ง คนหาน้ำบสมแหะเลาคอน นั้นแล้ว
 เปียนบสมกะดงมันซิเคื่องเพียดจอ
 คาวบสมแอกน้อยมันชิมันฮอมโค ลูกเอย
คือกึ่ง ขอบสมขางหมากโปงกลางบสมตาง นั้นแล้ว
 แสนซิเอาเชือกโยนโยนไค้กับดั่ง ลูกเอย

(พญาคันคาก : 6)

พญาเอกราชาเปรียบเทียบกับคันคากุมารซึ่งเป็นโอรสได้ทราบว่า ขณะนี้ คันคากุมารยังมีรูปโฉมไม่แตกต่างอะไรกับคางคก การที่คันคากุมารนั้นหมายอยาก ไค้สตรีผู้เลอโฉมมาเป็นชายนั่นจึงไม่เหมาะสมอย่างยิ่ง เปรียบเหมือนเกวียนกับล้อ ที่มีขนาดไม่พอเหมาะกัน วัวก็จะลากได้ไม่คล่องแคล่ว หรือไม่ก็เหมือนกับคนหาน้ำ ถ้ำหาบไม่เท่ากันก็จะกลายเป็นกอง หรือเหมือนกระดิ่งกับจอบที่ขนาดไม่เท่ากัน หรือ เหมือนใช้เชือกเส้นใหญ่ (คาว) มัดแอกเล็ก ๆ ย่อมมัดได้ไม่กระชับเพราะเชือก

เส้นใหญ่เกินไป หรือไม่ก็เหม็นกับขอที่มีขนาดไม่พอเหมาะกับข้าง หรือเหมือนกับ
โปงลางที่มีขนาดไม่พอเหมาะกับวัวตัว แม้จะใช้เชือกช่วยโยกไกวอย่างไรเสีย
ของโปงลางก็คงได้ไม่ดีเท่าที่ควร

การเปรียบเทียบแบบอุปมาในตอนี้ กวีใช้คำว่า คือตั้ง เป็นคำเชื่อม มี
ลักษณะเป็นการอุปมาซ้อนอุปมา แม้ในบางบทจะไม่ปรากฏคำเชื่อม เช่น "เบี่ยนบ่
สมกะคงบั้นซีเคื่องเพี้ยจ้อ ค่าวบ่สมแอกน้อยมันซิมมันฮ่อมใด ลูกเออย" แต่ผู้อ่านก็
ทราบได้ว่ากวีละคำเชื่อมคือตั้งไว้ในฐานะเข้าใจ เพราะในบทกลอนสองบาทนี้ ถ้า
กวีจะใช้คำเชื่อมมาเสริมข้างหน้าเขาก็กจะทำให้จำนวนคำในแต่ละบาทนั้นเกิน
กำหนดบังคับมากไป

การนำเอา วัวเทียมเกวียน คนหาบน้ำ (เชือก) ค่าวกับแอก ขอกับ
ข้าง และโปงลางกับวัวตัว มาเป็นตัวอย่างในการเปรียบเทียบตอนี้ นอกจากจะ
ทำให้เข้าใจเจตนาของผู้พูด (ที่ต้องการชี้ให้เห็นถึงความไม่คู่ควรคงแล้ว) ได้
ชัดเจนแล้ว ยังทำให้ทราบถึงความเป็นอยู่ของชาวบ้านอีสานในสมัยโบราณได้อีกด้วย

ข้าว่าไปพบพ่อเปื่องใหญ่แดนไกล

งูงามเหมือนตั้งอินทร์ลงสร้าง

(ท้าวสิงคะโล : 68)

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นตอนที่นายพรานบอกเรื่องที่ได้อุปมาปราสาทของท้าว
สิงคะโลกลางป่าลึกแก่เจ้าเมืองไคทราบ ว่าบริเวณตรงนั้นเป็นเมืองใหญ่มีความสวยงาม
เหมือนกับเป็นเมืองที่พระอินทร์เป็นผู้ลงมาสร้าง

เป็นที่น่าสังเกตว่าการกล่าวชมความงามของสิ่งใด ๆ ก็ตาม กวีมักนำเอา
พระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ อาจจะกล่าวในทำนองว่าพระอินทร์เป็นผู้สร้าง
เป็นผู้วัด หรือเป็นผู้เฝ้า หรือไม่ก็นำเอาสิ่งของหรือสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระอินทร์
เช่น สวรรค์ มหাপราสาทเวไลยนต์ ฯลฯ มากล่าวเปรียบเทียบเพื่อให้ผู้อ่านผู้ฟัง

มองเห็นภาพความงามของสิ่งที่กล่าวขมนั้น ทั้งนี้จะเป็เพราะคนไทยมีความเชื่อ และศรัทธาพระอินทร์มากกว่าเทพเจ้าองค์อื่น ๆ เชื่อว่าเป็นเทพที่คอยช่วยเหลือ พระโพธิสัตว์ในการบำเพ็ญบารมี ช่วยเหลือผู้มีบุญที่ตกยาก มีคุณธรรม มีวัตรปฏิบัติที่ดี สิ่งของเครื่องใช้ทุกชิ้นของพระอินทร์ล้วนสวยงามและมีคุณค่า ชาวอีสานก็มีความ เชื่อในเรื่องนี้ทานองเกี่ยวกับคนไทยภาคอื่น ๆ ฉะนั้นในวรรณกรรมอีสานทุกเรื่อง จึงมีพระอินทร์เข้ามาเกี่ยวข้องอยู่เสมอ โดยเฉพาะด้านการเปรียบเทียบเพื่อชี้ให้เห็นความสวยงามและความมีคุณค่าของสิ่งนั้น ๆ เช่น ในวรรณกรรมเรื่องพญาคันคาก กวีกล่าวชมความงามของนางศรีเสลียวแก้วชายาของพญาคันคากว่า

ได้เห็นนางยอดแ้วเทียมพางบานู
 ทงคึงโสมก้งนางสวรรค์ฟ้า
 เทียมมาทาวกุมารกันคาก
 กือค้งหยาคเตฟ้าพระอินทร์แท้มแตงลงนั้นแล้ว

(พญาคันคาก : 10)

ความหมาย ได้เห็นนางนั่งอยู่เคียงข้างกันคากกุมาร นางนั้นมีรูปโฉมราวกับ นางสวรรค์ หรือไมก็เหมือนกับนางที่พระอินทร์เป็นผู้แต่งสร้างแล้วนางคงมามอบให้ (พญาคันคาก)

และอีกตอนหนึ่งกล่าวชมถึงความสุขสบายของชาวเมืองอุครกูรวุปี ซึ่งเป็น เมืองของนางศรีเสลียวแก้วว่า

มีแทขงทิพย์ล้วนเสวยโภชเมืองสวรรค์
 เสวยคาสุขค้งคาวคึงสฟ้า แท้แล้ว

(พญาคันคาก : 14)

ความหมาย มีแท่งของทัพย์เสมือนหนึ่งของเสวยของชาวสวรรค์ ชาวเมือง
 อยู่กันด้วยความสุขสำราญประหนึ่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
 ในวรรณกรรมเรื่องท้าวทักคำ กวีกล่าวชมความงามของท้าวทักคำ
 เมื่อถอดรูปแล้วว่า

สมเสลาท้าวทักคาน้อยหนุ่ม
 ท้าวก็ถอดคาบแล้งงามลาเกิงพระอินทร์แท่นาย
 ตั้งหางงามยิ่งย้อยยอคยั้งในสวรรค์
 ก็คั้งองค์อินทร์ตาพระลวกลงมาแม่
 (ท้าวทักคำ : 88)

ความหมาย ท้าวทักคำถอดรูปเป็นหนุ่มน้อยทิ้งามสง่ายิ่ง จนทำให้เข้าใจ
 กันว่าพระอินทร์เสด็จลงมาปรากฏตัวบนแท่นนั้น
 และในวรรณกรรมเรื่องท้าวเต้าคำ กวีกล่าวชมความงามของท้าวเต้าคำ
 ตอนถอดรูปไว้ท่านเองเคยยกกันว่า

ถอดคาบไว้วางซ่อนเชื่องเสีย
 แล้วเล่าทรงภูษาคังพรหมกายฟ้า
เหมือนคั้งเทวดาชาวสวรรค์สงหล่อ
 แท้ในพิภพอวเมืองนี้ไปปานใดเค
 (ท้าวเต้าคำ : 165)

ความหมาย (ท้าวเต้า) ถอดคาบเต้าออกซ่อนไว้แล้วสวมเสื้อผ้าสวยงาม
 ราวกับทวยเทพ หัวแค้นดินในโลกนี้ไม่อาจจะหาผู้ใดเปรียบปานได้

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวหมาหุຍ กวีได้กล่าวถึงหญิงสาวที่ถูกนำไปให้ยักษ์
กินว่า

นางหนึ่งเป็นลูกเจ้าพระยาใหญ่เมืองแสน
นางนั้นเป็นธิดาใหญ่ มาสอนหน้า
อายุได้สิบหกปีงามยิ่งจริงแล้ว
อันวาสนูปเจ่างามยิ่งคังอินทร์เห็นแล้ว

...

นางหนึ่งเป็นลูกพระยาใหญ่เมืองจัน
เอี้ยกชื่อว่านางคำซาวคังอินทร์ลงแทม

(ท้าวหมาหุຍ : 29)

ความหมาย นางหนึ่งเป็นธิดาของเจ้าเมืองแสน ฟังจะเริ่มแตกเนื้อสาว
อายุได้ 16 ปี สวยงามเหมือนหนึ่งองค์อินทร์... อีกนางหนึ่งเป็นธิดาเจ้าเมืองจัน
ชื่อนางคำซาว นางสวยราวประหนึ่งพระอินทร์เป็นผู้วาด

2. การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ (metaphor) เป็นการ
เปรียบเทียบที่นำเอาลักษณะเด่นของสิ่งที่ต้องการเปรียบมากล่าวทันทีโดยไม่มีคำเชื่อมโยง
หรืออาจมีคำว่า เป็น¹ และบางครั้งอาจมีคำว่า คือ เท่า เป็นคำเชื่อมด้วย² หรือ
เราอาจสรุปลักษณะการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ได้อีกว่า เป็นการเปรียบเทียบของ
สิ่งสองสิ่งว่าเป็นสิ่งเดียวกันหรือเท่ากันทุกประการ

เมื่อพิจารณาการใช้โวหาร เปรียบเทียบแบบนี้ในวรรณกรรมกลอนอ่านแล้ว
พบว่า ส่วนใหญ่กวีจะใช้คำ "คือ เท่า แม่น" เป็นคำเชื่อม เช่น

¹ชลธิรา สัตยารัตนา "การอ่าน" ในการใช้ภาษา หน้า 202-203

²วิภา กงกะนันท์ วรรณคดีศึกษา หน้า 29

ตัว ๆ นี้ธรรมดาแข็งแรงกว่า
 เมื่อนี้แสงอ่อนน้อยให้ย่ำยันแห่งตัว
คือแขนขวา กับแขนซ้าย เกินกันชั้นหนึ่ง
 (ท้าวเตาตา : 177)

ความหมาย ได้ชื่อว่าเป็นสามีนั่นยอมแข็งแรงกว่า จึงให้ย่ำเกรงไว้ม่าง
 เปรียบคือแขนขวา กับแขนซ้าย ซึ่งแขนขวายอมแข็งแรง เกินอยู่เท่าตัว

ในที่นี้ก็นำเอาความแข็งแรงอันเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของชายและหญิง
 มาเปรียบเทียบกัน โดยธรรมชาตินั้นชายจะแข็งแรงกว่าผู้หญิง ก็จึงเปรียบเทียบ
 ชายหรือสามีเป็นแขนขวา และเปรียบเทียบฝ่ายหญิงหรือภรรยาเป็นแขนซ้าย จึงถือ
 ได้ว่าการเปรียบเทียบในจุดนี้เป็นการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์

อันว่าตาเมืองนั้นคือบัณฑิตคนประเสริฐ

...

อันว่าเชื่อนเมืองนั้นแมนโตแก้วสามประการ

...

(พญาคันธก : 21)

ความหมาย ตาเมืองนั้นคือบัณฑิต เชื่อนเมืองคือพระรัตนตรัย...

การเปรียบเทียบในตอนนี้มีลักษณะเป็นอุปลักษณ์ ในบาทแรกก็เปรียบเทียบบัณฑิต
 ว่าเป็นตาเมือง ทั้งนี้คงเนื่องจากเห็นว่าบัณฑิตคือผู้รอบรู้ มีความสามารถเฉลียวฉลาด
 มองการณ์ไกล ถ้าเปรียบไปแล้วก็เหมือนกับตาของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ซึ่งสามารถมอง
 เห็นสิ่งต่าง ๆ ได้ ก็จึงนำมาเปรียบเทียบให้เป็นตาของบ้านเมือง ส่วนบาทที่สองเปรียบ
 พระรัตนตรัยเป็นเชื่อนเมือง เพราะพระรัตนตรัยเป็นสิ่งที่ชาวพุทธทุกคนให้ความเคารพ
 ยึดถือเพื่อความปลอดภัยในการดำเนินชีวิต ฉะนั้นจึงถือว่าพระรัตนตรัยเป็นเชื่อนหรือ
 เป็นรั้วที่จะให้ความปลอดภัยแก่บ้านเมืองด้วย

เจ้าผู้เขี่ยมเขื่อนหน้าแนวคือเชื้อโกป้า
 น้องอยากเอาเมื่อไ้บ้านเป็นเชื้อโกชวัญ แดนอ
 (ท้าวกำกาคำ : 40)

ความหมาย เจ้าผู้มีควงหน้าและท่าที่ประเปรียวเหมือนโกป้า น้องน้ออยาก
 เอาไปเลี้ยงไ้บ้านให้เป็นเชื้อโกชวัญเหลือเกิน

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึงนางจุนเมื่อเห็นมาลัยที่ท้าวกำกาคาร้อยและฝากยาย
 เป้าชวนนำเข้าไปถวาย ก็ทราบได้ทันทีว่าคนร้อยมาลัยนั้นจะต้องเป็นคนเฉลียวฉลาด
 มีชาติตระกูล ก็เกิดมีใจพิศพจน์จึงนอนคิดคำนึงอยู่แต่ลำพังในห้องส่วนตัว

ในที่นี้กำกาคำให้นางจุนนึกเปรียบเทียบชายหนุ่มที่ร้อยมาลัยนั้นว่าเป็นโกป้า
 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นบุคคลที่ประเปรียวเฉลียวฉลาด แต่ไม่ใช่คำว่า เป็น เชื่อม
 จึงเป็นการเปรียบเทียบที่ ส่วนบาทที่สองใช้คำว่า เป็น เป็นคำเชื่อมโยง

เขานั้นแฉวนามเฒ่าขนุนนอชาติชั่วอาเอย
 เหา็นนี้พริกชาติเชื่อนามน้อยค่าแพงแท้แล้ว
 (ท้าวอิงคะโล : 117)

ความหมาย พวกเขา (พญานาค) นั้นเปรียบเหมือนหมากเฒ่า หมากขนุน
 ไม่มีพิษสงอันใดที่น่ากลัว แต่พวกเรา (ท้าวอิงคะโลและท้าวสุวรรณคีรี) แม้จะตัวเล็ก
 แต่ก็เล็กอย่างพริกขี้หนูที่มีความร้อนแรงยิ่งนัก

ในที่นี้เปรียบเทียบพญานาคกับผลไม้ป่า และเปรียบเทียบตัวผู้พูดกับพริก
 เป็นการเปรียบเทียบที่ไม่มีคำเชื่อมโยง

ขอให้ศรีสลดอนแ้วแพงเพาอักแจบ
 ลูกอย่าไ้กล่าวเฝ้าคำฮ้ายอวสะหา

มันชี เป็นไม้ไผ่บ้านเกิดใหม่หง่ากอ
 ชีเป็นช่างลั่นขอให้มันหลังกาลเฉียน

(พญาคันคาก : 87)

ความหมาย ขอให้ลูกจงสงบเสงี่ยมเจียมตัวอย่าพูดจาสามทาวเช่นนั้น
 มันจะเป็นเหมือนไม้ไผ่บ้านที่เกิดอยู่กลางกอ (โอกาสที่จะได้ชูยอดออกมานั้นย่อมยาก)
 อย่าหาเป็นช่างไม้กลั้วขอหรือช่างเหลื่อขอให้คิดพิจารณาถี่ถี่ก่อน

กลอนบทนี้ก็เปรียบเทียบคณคากุมารเป็นไม้ไผ่เกิดกลางกอ และเป็นช่าง
 ที่ไม่กลั้วขอ เป็นการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ ไขคำว่า เป็น เป็นคำเชื่อมโยง

3. อติพจน์ (Hyperbole) หมายถึงโวหารการเปรียบเทียบ
 ในลักษณะที่กล่าวเกินจริง เพื่อเน้นความรู้สึกให้เด่นชัด

วรรณกรรมกลอนอ่านของอีสานทั้ง 5 เรื่อง มีปรากฏการใช้โวหาร
 เปรียบเทียบลักษณะนี้อย่างมากพอสมควร ส่วนใหญ่ก็จะใช้เมื่อต้องการพรรณนาให้เห็น
 ความยิ่งใหญ่ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง เช่นในวรรณกรรม
 เรื่องพญาคันคาก กวีได้พรรณนาถึงความแห้งแล้งของชาวโลกเมื่อขาดฝนว่า

กาลนั้นน้ำสมุทรเหือดแห้งเงินขาดเสียหมด
 นะทีหลวงบกขาดเห็นหัวแซ
 เกิดอัคคีสุกฮ้อนเป็นควันคองเมฆ
 ไฟหากไหม้แม่น้ำทั้งไหม้แผ่นดินเจ้าเอย
 ควันทั่วเท้ามืดที่ปจักรวาล
 สัพพสัตว์มีเหลื่อมอดชีวังตายเลี้ยง

(พญาคันคาก : 20)

ความหมาย ตอนนั้นน้ำในมหาสมุทรแห้งขอด น้ำในแม่น้ำสายใหญ่ ๆ ก็ตื้นเขิน จนมองเห็นหัวจระเข้ หัวทั้งผืนน้ำและแผ่นดินเกิดไฟลุกไหม้ เปลวไฟและควันไฟลุกโหมขึ้นไปถึงเมฆ หมอกควันมีกลิ่นคุดไปทั่วจักรวาล มวลสัตว์ทั้งหลายล้วนล้มตายกันจนหมดสิ้น

จะเห็นว่าเนื้อความในตอนนี้เป็นกรกล่าวเกินความจริง เพราะถ้าหากเกิดความแห้งแล้งรุนแรงถึงขนาดน้ำในมหาสมุทรแห้ง ไฟลุกไหม้ไปทั่วทั้งแผ่นดินและผืนน้ำจนสัตว์ทั้งหลายตายหมดเช่นนั้นแล้ว ชาวเมืองอินทปัตย์และพญาคันคากเองก็คงไปอาจรรอดชีวิตอยู่ได้ แต่การที่กล่าวพรณนาเช่นนี้ มิได้หมายความว่าวิโกหก หลอกลวง หากแต่เป็นการเน้นให้เห็นความเดือดร้อนของชาวโลก ซึ่งถือว่า ฝน หรือน้ำเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะชาวอีสานเมื่อขาดฝน นั้นยอมแสดงว่าต้องขาดน้ำควย เพราะไม่อาจไปหาน้ำจากที่อื่นใดมาทดแทนได้ ฉะนั้นเมื่อฝนไม่ตกความแห้งแล้งอย่างแสนสาหัสก็จะปรากฏให้เห็นทันที

อันว่าท้าวทานอบบุญกว้างโลกลือ แท้ตาย

แปลงชั่วแล้วคืนเดี้ยวบุญเมื่อจริงนอ

ตั้งหากงามเลิศเงินลวนชูอันแทนอ

เขาก็แซว ๆ พร้อมชิงกันมาเบ็ง

บางพองดูกลแล่นไหนดนบกอย แทนอ

บางพองอุมลูกแล้วทั้งเล่าจุงหลานก็มี

จุงแขนหลานแล่นไปจีจั้ง

กลางพองลีมุ่นง์เสื่อปะเปื้อนนมแล่น

...

กลางคนฟ้าวบายเอาขึ้นชาวเมียบาคบาก็มี

กลางคนเ็นผิวโศวน้ำยาว

ตัวผัดเอ็นเมียนั่นว่าอีอาที่มี
 ลางคนขึ้นกลีแจ้วเลยแล่นเปื่อยโตก็มี
 ผูกหมบาวสำนอยเขาทวงโฮแซว
 เขาก็ว่าให้ทูขอเตานอยเมื่อชั่วใสแสงแดดอน
 มันก็งุ่มเตานอยเลยชำแล่นไป
 เหยียบเค็กนอยลุ่มลาวเป็นกอง

...

(ท้าวท่ากาคำ : 78-79)

ความหมาย ชาวเมืองตื่นเต้นและสนใจเป็นอย่างยิ่งที่ทราบว่า ท้าวท่า
 กาคำสามารถสร้างสะพานเงินสะพานทองแล้วเสร็จภายในคืนเดียว จึงหลังไหลพา
 กันไปดูจนลืมนอนหลับ (ผู้หญิง) บางคนลืมนมกระทั้งสวมเสื้อ บางคนวิ่งจนผ้านุ่งหลุด
 ก็ไม่รู้ตัว จนต้องวิ่งเปลือยกาย เมื่อถูกหนุ่มวัยรุ่นทักท้วงก็ได้แต่ไข่มือบิดแล้ววิ่งหนี
 เหยียบเค็กนอยลุ่มลาวไปเป็นกอง

การพรรณนาภาพชาวเมืองที่ตื่นเต้นอยากไปดูสะพานเงินสะพานทองของ
 ท้าวท่ากาคำในเช้าวันนั้นจะไม่มีรสชาติเลย ถ้าวิโมโหโหว่หารแบบอติพจน์เข้าช่วย
 การที่ท้าวท่ากาคำว่าผู้หญิงบางคนลืมนมกระทั้งสวมเสื้อ วิ่งเปลือยกายเพราะผ้าถุงหลุด
 โดยเจ้าตัวไม่รู้สึกรู้สีกตัว และเหยียบเค็กนอยลุ่มลาวเป็นกองเช่นนี้ ช่วยทำให้
 มองเห็นความซุกซนสนุกสนาน ความตื่นเต้นคึกคะนองของชาวเมืองได้อย่างเด่นชัด
 การพรรณนาตอนนี้บางจุดอาจไม่ถึงกับเป็นการกล่าวเกินความจริง เช่นดูร่องตาม
 ก็ไม่สนใจ สามีเผลอหยิบผ้าถุงสีขาวของภรรยามาพาคำ ภรรยาเรียกสามีว่าน้าชาย
 หรือสามีเรียกภรรยาว่าอา เหล่านี้ย่อมไม่เกินความจริงเท่าไรนัก เพราะในยาม
 ฟ้าแลบฝนตก ฟ้าคะนองมาก ๆ นั้น คนเราอาจหลงลืมหรือเผลอตัวได้ แต่การที่จะกล่าวว่าลืมนอนต้องวิ่ง
 เปลือยกาย และเหยียบเค็กนอยลุ่มลาวเป็นกองนั้น ก็จะเป็นการกล่าวเกินจริงอยู่มาก

แต่อย่างไรก็ตามการกล่าวเกินความจริงในจุดนี้ก็มีผลทำให้บทประพันธ์เด่นขึ้นในคำ
ที่หาให้ภาพแจ่มชัด

ค่อมว่าแล้วขยอแกว่งกายยิง
เหมือนกังภูผาหล่นเคลื่อนลงทะลายม้าง
ป็นผ่นขึ้นเวหาอากาศ
เวียนแควลอมเขาด่านดวงบน
แพนหลวงควายมภิบาลทั้งสี่
เลยสะพานวางคามกระดาศสอ
กับทั้งเพพาค้าวเขาลวงหิมเวศ ก็ดี
อยู่บไคหนีสี่ล็กศร
กับทั้งน้ำสมุทน้ำเป็นฟอง เอ้าอุด
นาคอยูนน้ำกล้วยานผายพัง

(ท้าวสิงกะโล : 77)

ความหมาย เมื่อท้าว (สุวรรณคีรี) กล่าวจบก็ยกขลุ่ยขึ้นยิง เสียงดังสนั่น
หวั่นไหวราวกับภูเขาระเบิด ลูกขลุ่ยแหวกอากาศขึ้นสู่เบื้องบน สะพานสะเทือนจนทำให้
พญาแคนและยมบาลทั้งสี่ต้องวางกระดาศคินสอ เหลาเทวดาและปวงสัตว์ในป่าหิมพานต์
ต่างหลบหลีกศรกันจาละหวั่น น้ำในมหาสมุทรปั่นป่วนเป็นคลื่นเป็นฟอง สิ้นสะเทือนวุ่นวาย
จนนาคไม่อาจอยู่ได้

การกล่าวเกินความจริงในตอนนี้ กวีมิได้มีเจตนาจะโกหกหลอกลวง แต่เป็น
เจตนาที่ต้องการชี้ให้ผู้อ่านเห็นความเก่งกล้าสามารถและความมีอิทธิฤทธิ์ของ
ท้าวสุวรรณคีรี อันเป็นคุณสมบัติของตัวละครเอกในวรรณกรรมประเภทเรื่องประโคนโลก
เพื่อสร้างศรัทธาให้กับตัวละครตัวนี้ ซึ่งผู้อ่านจะต้องยอมรับความสามารถของตัวละคร
ตัวนี้ในโอกาสต่อไปอย่างไม่ต้องคลางแคลงใจ

ประโยชน์ต่อการดำเนินเรื่องเท่านั้น เช่น เพื่อต้องการแสดงให้เห็นถึงบุญบารมีของ
ตัวเอก (ซึ่งเชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์) ทั้งในเรื่องท้าวสิงคะโลพกนกและสัตว์
ต่างคอยให้ความช่วยเหลือแก่ท้าวสิงคะโลและสุวรรณคีรีเป็นอย่างดียิ่ง ในระหว่างที่
กุมารน้อยทั้งสองออกเดินทางติดตามหาอา ดังกลอนว่า

นกก็ไหลหลังเข้ามาเยี่ยมหล้ามา
 ลางตัวไค้ชุนนบมีม่วง
 ปากคาบเข้าถวายเจ้าหน่อพุทโธ
 นับแต่ถึงกังพ้อมในคงหิมเวศ
 ไหลหลังเข้าคอยเยี่ยมหล้ามา
 ลางตัวไค้กล้วย้อยสรรพสิ่งนานา
 ตาลหวานเอามาถวายขึ้นชมคอมเจ้า
 นับแต่กว้างฟานพ้อมหมีเหมื่อยหมื่นเถื่อน
 เขาก็มาเฝ้าเจ้ากุมารน้อยหน่อพุทโธเจ้าเอย
 (ท้าวสิงคะโล : 55)

ความหมาย นกทั้งหลายต่างเข้ามาเยี่ยม บ้างก็คาบชุนนบ คายมะยม
 มะม่วงเข้ามาถวาย แม้แต่ถึงกังที่อยู่ป่าหิมพานต์ก็มาคูด้วย บางตัวก็นำกล้วย
 ้อยมาถวายด้วยความชื่นชมรักใคร่ และแม่แตกว้าง ฟาน หมี หมูป่าก็พากันมาเฝ้า
 กุมารน้อยทั้งสองด้วยเช่นกัน

ในที่นี้กวีกาหนดให้ นก ลิง กว้าง ฟาน หมี และหมูป่า มีความรู้สึกนึกคิด
 และอากัปกิริยาเหมือนมนุษย์ ก็มีความจงรักภักดีต่อกุมาร พร้อมกับแสดงความรู้สึก
 นั้นออกมาด้วยการนำเอาผลไม้เข้าไปถวาย คอยเฝ้าแทน ซึ่งตามปกติแล้วสัตว์
 เหล่านี้ย่อมไม่สามารถจะแสดงพฤติกรรมเช่นนี้ได้

และอีกตอนหนึ่งเป็นตอนที่นางเกษรจะเดินทางเข้าไปในเมืองกับท้าวสุวรรณคีรี (สามี) ก็ได้กล่าวคำรำล่าวถึงของและบรรดาสัตว์ป่าต่าง ๆ ที่ตนเคยพบเห็น เสมือนหนึ่งเห็นว่าสิ่งของและสัตว์เหล่านั้นมีความรู้สึกนึกคิด สามารถเข้าใจภาษามนุษย์ได้ ว่า

เมื่อนั้นนางก็ลาจากห้องหอคำท่านสิ่ง
 ทั้งเหล่ายาว ๆ นำอำหนาหลังลง
 ขอยอยู่ที่เยื่อหอคำแก้วเม็งคำสาคลื่อ ภูเอย
 กุจักปะไปแล้วอย่าเศร้าอยู่ที่ แดทอน
 ขอยอยู่ที่เยื่อเพพาคาวเขาวงเวละวาทภูเอย
 ขาขอยอนบนิ้วคุณเจ้าเหลื่อมมุง แดทอน
 อันหนึ่งฝูงคณาเนื้อในคงไพรยมาส ภูเอย
 สุกหามาสุเลนสถานแกวชวัน แทแล
 ขอยอยู่ที่เยื่อชุมเขวฮ้องฟังคณาสัตว์ป่าภูเอย
 เขาขอยชุมกะทาเหมนหมูเห็น
 ขอยอยู่ที่เยื่อลิงกังฮ้องทะนึ่งฮ้องท่า ภูเอย
 บามมือเขาเสียงเจ้าอนไพร
 ขอยอยู่ที่เยื่อหักหันไม้ตนตำเลียบล่ำ
 ทั้งยมผาตากเตยตาวคอ

...

(ท้าวสิงคะโล : 207)

ความหมาย นางเกษรออกจากที่พักไปล่าสิ่งของต่าง ๆ ด้วยความอาลัย
 บัง โดยเริ่มตั้งแต่พื้นนอนหมอนมุ้งสาคลื่อ เทวคารักษาป่า เพื่อกเขา ฝูงสัตว์ป่า
 นานาชนิดที่เคยวิ่งเล่นด้วยกัน เช่น นกเขา นกคุ้ม นกกระทา เม่น หมู อีเห็น

ลิง และชะนี และรวมทั้งคนไม้ในแนวป่าทั้งหลาย เช่น มะยม ต้นเตย ต้นตาล
ต้นก่อ ขอให้ทุกสิ่งจงอยู่กันด้วยความเป็นสุขสืบไปด้วยเถิด

จากบทกลอนจะเห็นว่ากวีกำหนดให้นางเกษรพบกับพี่พัก สัตว์ป่าและต้นไม้
การกล่าวคำอำลาของนางอยู่ประหนึ่งว่าสิ่งของทั้งหลายเหล่านั้นจะเข้าใจภาษาที่นาง
พูด การที่กวีนำเอาโวหารลักษณะนี้เข้ามาแทรกในตอนนี้จะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจ
ความรู้สึกของนางเกษรที่ต้องพลัดพรากจากถิ่นที่ตนเคยพักอาศัยมาตั้งแต่เล็กจนโต
ได้เป็นอย่างดี

เนื่องจากวรรณกรรมที่นำมาศึกษาครั้งนี้ เป็นเรื่องที่ตัวละครเอกถือกำเนิด
ผิดปกติ และเชื่อว่าตัวละครเหล่านั้นล้วนเป็นพระโพธิสัตว์ที่ต้องเกิดมาเพื่อชดใช้
กรรม บางเรื่องอาจถือกำเนิดเป็นสัตว์เดียรัจฉาน ดังนั้นเพื่อแสดงบุญบารมีของ
ตัวเอกให้ปรากฏ และเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินเรื่อง กวีจึงต้องกำหนดให้
ตัวละครเอกที่เป็นสัตว์เหล่านั้นสามารถพูดภาษามนุษย์ได้ หรือมีอากัปกริยาเหมือน
มนุษย์ เช่น ตัวเอกในเรื่องท้าวเตาคำ ซึ่งถือกำเนิดเป็น เต่า ได้เอ่ยคำขอชีวิต
เมื่อกำลังจะถูกขายและแม่นำไปโยนทิ้งน้ำ

เต่าจึงอำปากด้านคอมแม่ทั้งยาย
ขอให้กรุณาอย่าใดคเพียรแพงไว้
ขอยบไล้สืมถืมถมคณเลี้ยงใหญ่คอกนา
ขอให้เลี้ยงเต่าไว้เมื่อหน้าหากิคุณแท้แล้ว

(ท้าวเตาคำ : 137)

ความหมาย เต่าจึงเอ่ยปากพูดกับแม่และยายว่า ขอความกรุณาได้โปรด
เลี้ยงเต่าตัวนี้ไว้ด้วยเถิด ลูกจะไม่ลืมบุญคุณของท่านทั้งสอง ขอให้เลี้ยงเอาไว้ต่อไป
ข้างหน้าจะเจริญ

และในเรื่องท้าวหมาหยูยตัวเอกซึ่งถือกำเนิดเป็นสุนัข ก็พบกับพ่อเมื่อจะถูก
นาไปลอยแพว่า

เมื่อนั้นหมาหยูยน้อย วิหิตาทุลมาท
ขอให้เลี้ยงขอยไว้เมื่อหน้าหากซิดีพ่อเอย

(ท้าวหมาหยูย : 3)

ความหมาย หมาหยูย (ตัวนั้น) เอยปากพูดกับพ่อว่า ขอให้เลี้ยงไว้ก่อน
เถิดกายภาคหน้าจะดี

นอกจากนี้ยังปรากฏว่าวีถีบุคลาธิษฐานในรูปของการกำหนดให้ตัวละคร
ที่เป็นสัตว์ (ไม่ใช่ตัวเอก) พูดภาษามนุษย์ได้ด้วย เช่น

เมื่อนั้นพญานาคตันทุลมาทภูธร
ถวายการฝนต่อพระองค์จึงแจ้ง
อันว่ากณนั้นมีสะพังวังใหญ่พระเอย

...

(พญาคันคาก : 23)

ความหมาย พญานาคทูลตอบพญาคันคากเกี่ยวกับกำเนิดฝนว่า ต้นกำเนิด
นั้นเกิดจากสระใหญ่...

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวทักคำ พระอินทร์ได้ส่งกลางมาช่วยท้าวทักคำตอน
แพไปติดค้างอยู่บนหาดทราย กาทันนั้นสามารถพูดภาษามนุษย์ได้ เช่น

แต่นั้นกาดำน้อยมีคำถามต่อ
เจ้าก็คิดอยากไปอยู่สร้างเมืองกว้างที่ใดนี้เค

หรือว่าคืออยากไปสนุกเล่นในวังน้ำใหญ่นั้นลือ
หรือว่าคืออยากไปเที่ยวกำแพงเมืองกว้างที่ไคนี้เค

(ท้าวกำกาคำ : 14-15)

ความหมาย ตอนนั้นกาท้วนได้ถามท้าวกำกว่า ท่านคิดอยากไปสร้างบ้าน
แปลงเมืองที่ไคหรือ หรือว่าอยากไปเล่นน้ำในสระใหญ่ หรืออยากไปเที่ยวชมเมืองไค
การใช้โวหารแบบบุคลาธิษฐานในวรรณกรรมที่ศึกษาค้นศึกษามา ทำให้
สังเกตเห็นว่าวีจะเลือกใช้ในโอกาสต่าง ๆ กัน เช่น ใช้เพื่อแสดงให้เห็นบุญบารมี
ของตัวเอก ใช้เพื่อช่วยในการดำเนินเรื่อง และเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจหรือมองเห็นภาพ
ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

บทที่ 3

วิเคราะห์แก่นเรื่อง โครงเรื่องและตัวละคร

วิเคราะห์แก่นเรื่อง

คำว่า "Theme" มีผู้กำหนดคำขึ้นใช้แทนคำนี้ในภาษาไทยแตกต่างกัน อยู่หลายคำ เช่น คร.วิทย์ ศิวะศิริยานนท์ ใช้ว่า "แนวเรื่อง"¹ ศาสตราจารย์ กุหลาบ มลลิกะมาส ใช้ "สาระของเรื่อง"² และ ชลธิรา สุตยาวัฒนา ใช้ ว่า "แก่นเรื่อง"³ แต่อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาถึงความหมายแล้วต่างก็ให้ความหมาย ในทำนองเดียวกัน คือหมายถึงแนวความคิด หรือแก่นของเรื่อง ซึ่งถือเป็นหลักหรือ เป็นแกนกลางของเรื่อง ในที่นี้ผู้วิจัยขอเลือกใช้คำว่า "แก่นเรื่อง"

สุวรรณ เกรียงไกรเพชร ให้ความหมาย "แก่นเรื่อง" ไว้ว่า หมายถึง แนวความคิดหรือแกนกลางของเรื่อง ซึ่งจะปรากฏอยู่ตั้งแต่ต้นจนถึงปลายเรื่อง เป็นสิ่งเชื่อมโยงเรื่องทั้งหมดเข้าด้วยกัน ส่วนประกอบต่าง ๆ เป็นต้นว่า โครงเรื่อง ฉาก ตัวละคร บทสนทนา ล้วนเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อแสดงแก่นเรื่องที่ผู้แต่งต้องการ สิ่งเหล่านี้จะผูกพันสอดคล้องกับแก่นเรื่องโดยตลอด⁴ หรืออาจกล่าวได้ว่า "แก่นเรื่อง เป็นตัวควบคุมและกำหนดการเลือกสรร การสร้างตัวละคร (Characters)

¹ คร.วิทย์ ศิวะศิริยานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 116

² กุหลาบ มลลิกะมาส วรรณคดีวิจารณ์ หน้า 83

³ ชลธิรา สุตยาวัฒนา การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้ กับวรรณคดีไทย หน้า 116

⁴ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 4 - 8

โครงเรื่อง (Plot) ฉาก (Setting, ความขัดแย้ง (Conflict) ทัศนะ (Point of view) ตลอดจนท่วงทำนอง (Style) ซึ่งชวนการเลือกสรรเหล่านี้อาจเป็นได้ทั้งโดยนักวิจารณ์ และวิชาด้านิกของผู้แต่ง"¹

การพิจารณาแก่นเรื่องของวรรณกรรมจะช่วยให้ได้ทราบถึงแนวความคิดหลักของผู้แต่งที่ต้องการสะท้อนออกมาให้ผู้อ่านเห็น เนื่องจากกวีได้ชื่อว่าเป็นผู้รู้ เป็นผู้มีความสามารถ และเป็นหน่วยหนึ่งของสังคม ฉะนั้นความคิดหลักที่กวีสะท้อนออกมาในวรรณกรรม จึงย่อมเป็นแนวความคิดส่วนใดส่วนหนึ่งของสังคมนั้น ๆ ด้วย ทั้งนี้เนื่องจาก "ความคิดของผู้แต่งเช่นที่ว่านี้ เมื่อแสดงออกมาแล้วก็คือ ทัศนะที่ผู้แต่งคนนั้นมองมนุษยในโลกล" ² นั่นเอง เป็น "ทัศนะที่ผู้แต่งแสดงให้เห็นถึงธรรมชาติของมนุษย์อย่างใดอย่างหนึ่ง (หรือหลายอย่าง) ของมนุษย" ³

โดยการตีความตามนัยดังกล่าวนี้ การศึกษาแก่นเรื่องจึงทำให้เราได้ทราบแนวความคิดอย่างใดอย่างหนึ่งของกลุ่มชนนั้น

การพิจารณาแก่นเรื่องในวรรณกรรมกลอนอ่านของอีสานครั้งนี้ ผู้วิจัยจะพิจารณาความสำคัญในฐานะเป็นความคิดหลัก หรือแกนกลางของเรื่องในวรรณกรรมแต่ละเรื่องว่ามีความสามารถหาได้แจ่มชัดเพียงใด และแก่นเรื่องดังกล่าวได้แสดงลักษณะอันเป็นธรรมชาติของมนุษย์ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจมนุษย์และพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมได้กว้างขวางเพียงใด

¹นิพนธ์ อินสิน ความขัดแย้งในวรรณกรรมสามเรื่องของสุนทรภู่ หน้า 19

²กุหลาบ มั่งลิกะมาศ วรรณคดีวิจารณ์ หน้า 33

³ดู.

วรรณกรรมเรื่องพญาคันคาก

ความนับของคำว่า "แก่นเรื่อง" ทั้งได้กล่าวมาข้างต้น ทำให้พิจารณาได้ว่า วรรณกรรมเรื่องพญาคันคาก กวีมุ่งแสดงแก่นเรื่องหรือความคิดหลักที่ว่า ชนชั้นผู้ปกครอง ที่จะต้องเป็นผู้มีคุณธรรม มีเมตตาจิต และมีความรับผิดชอบสูง

เนื้อเรื่องย่อ

พญาเอกราชาเป็นกษัตริย์ครองเมืองอินทปัตต์ มีมเหสีชื่อสีดา พญาเอกราชาเป็นกษัตริย์ที่ทรงทศิษราชธรรม ปกครองไพร่ฟ้าประชาชนด้วยความร่มเย็นเป็นสุขตลอดมา ต่อมามเหสีได้ประสูติโอรสพระองค์หนึ่ง มีหน้าตาผิวพรรณผิดแปลกจากมนุษย์ โดยทั่วไปมาก คือมีลักษณะเหมือนคันคาก (คางคก) ประชาชนต่างเลียดถ้อกันไปต่าง ๆ นานา แต่พระบิดาและพระมารดาก็รักใคร่เอ็นดูกุมารน้อยเป็นอย่างมาก เพราะเชื่อว่ากุมารน้อยผู้นี้จะต้องเป็นผู้มีบุญมาเกิด จึงเลี้ยงดูด้วยดีตลอดมา และทวยเหตุที่กุมารมีหน้าตา และผิวพรรณเหมือนคันคากนี้เอง จึงเรียกชื่อกุมารว่า "คันคากกุมาร" เมื่อคันคากกุมารอายุได้ 20 ปี ก็มีความประสงค์อยากได้พระชายา จึงอ้อนวอนให้พระบิดาไปสุ่ขอหญิงสาวที่สวยที่สุดมาให้ พระบิดากล่าวหาทหานไว้ด้วยเห็นว่าเป็นการไม่เหมาะสม คินนั้นคันคากกุมารจึงตั้งใจอธิษฐานไหว้วอนต่อพระอินทร์ขอให้ช่วยคลม้านคาลให้บรรลู่ในสิ่งที่ปรารถนา พระอินทร์ได้เนรมิตมหาปราสาทซึ่งพร้อมด้วยแก้วแหวนเงินทอง และสิ่งของเครื่องใช้ทุกอย่างให้ และไปอุ้มสมนางศรีเสลียวแก้วจากเมืองอูครกูรหิปีมาให้ คินนั้นคันคากกุมารได้ถอดรูปเป็นชายหนุ่มรูปงาม รุ่งเช้าชาวเมืองอินทปัตต์ต่างพากันแปลกประหลาดใจอย่างยิ่งที่ได้พบเห็นปราสาทหลังใหญ่โตมโหฬาร และสวยงามยิ่งหลังนั้น ต่างเล่าลือโจษจันกันไปทั่ว

๑ อูครกูรหิปี ในที่นี้เป็นชื่อเมืองเมืองหนึ่งที่ปรากฏในวรรณกรรม

พญาเอกราชาทรงตีพระทัยอย่างล้นเหลือที่ได้ทราบว่ บัดนี้พระโอรสออกรูป
คันคากออกและกลายเป็นชายหนุ่มรูปงาม มีชายาที่คู่ควรกัน จึงมันพระทัยยิ่งขึ้นว่าจะ
ต้อง เป็นผู้มีบุญญาธิการเหมือนดังคาดคิดไว้แน่ จึงทรงมอบเมืองให้ปกครองแทน

พญาคันคากและพระชายาทรงปกครองบ้านเมืองด้วยความเป็นธรรม ทรงไว้
ซึ่งทศพิธราชธรรม และมีเมตตาจิตต่อประชาชนเสมอหน้า พญาคันคากจึงเป็นที่เคารพ
รักเทิดทูนของประชาชน ตลอดจนเจ้าเมืองและประชาชนชาวเมืองอื่น ๆ ต่างพากัน
หันมาให้ความสนใจ และยกย่องบูชาพญาคันคากจนลืมิใส่ใจพญาแฉ่น เป็นเหตุให้พญาแฉ่น
โกรธแค้น จึงสั่งห้ามพวกนาคไม่ให้เล่นน้ำอำนวยฝนแก่ชาวโลก โลกมนุษย์แห่งแล้งอยู่
นานถึง 7 ปี พญาคันคากได้รวมสมัครพรรคพวกและไพร่พลทั้งราษฎรและสัตว์จำนวนมาก
ยกขึ้นไปรบกับพญาแฉ่นจนได้รับชัยชนะ พญาแฉ่นมอบเมืองให้ ก่อนยกกองทัพกลับ
พญาคันคากได้อบรมพญาแฉ่นมิให้ละเลยต่อหน้าที่และสืตครองแต่เก่าก่อน จากนั้นจึงคืน
เมืองให้พญาแฉ่นแล้วยกกองทัพกลับ และครองเมืองอินทปัตย์สืบต่อมาด้วยความร่มเย็น
เป็นสุข พวกมนุษย์ได้ขึ้นไปเรียนวิชาอาคมกับพวกแฉ่นกันมากมาย ต่อมาผู้ที่ไปร่ำเรียน
มาเกิดรื้อนวิชาฆ่าฟันกันเอง เกิดความเกือรื้อนรุ่มวายุขึ้นในเมืองมนุษย์ พญาแฉ่นจึง
ยิงธนูศัลย์ลงมาปราย มนุษย์ล้มตายกันจำนวนมากและเป็นเหตุให้ภูเขอาันเป็นเส้นทาง
ขึ้นสู่เมืองแฉ่นพังทลายลงกลายเป็นหนองแสสืบมาจนถึงทุกวันนี้.

จากเนื้อเรื่องย่อจะเห็นว่า ความคิดหลักอันเป็นแก่นเรื่องนั้นก็วิม้งแสดงออก
ให้ผู้อ่านทราบคือ ชนชั้นผู้ปกครองที่ดีจะต้อง เป็นผู้มีคุณธรรม มีเมตตาจิตและมีความ
รับผิดชอบสูง แนวความคิดนี้ถือเป็นแกนกลางของเรื่อง เพราะปรากฏให้เห็นตั้งแต่ต้น
จนจบ ผู้อ่านจะสังเกตเห็นว่าพฤติกรรมของตัวละคร ตลอดจนเหตุการณ์ทั้งหลายทั้งมวล
ในเรื่องล้วนเกี่ยวพันกับแก่นเรื่องนี้ทั้งสิ้น เมื่อใดที่เจ้าเมืองหรือชนชั้นผู้ปกครองยึดมั่น
ในคุณธรรมมีความรับผิดชอบต่อเมื่อนั้นบ้านเมืองก็จะสงบสุข ในทางตรงกันข้ามถ้าเจ้าเมือง
หรือชนชั้นผู้ปกครองไร้คุณธรรม ละเลยต่อหน้าที่ที่รับผิดชอบความเกือรื้อนก็จะปรากฏ
ให้เห็นทันที ผู้อ่านจะสังเกตเห็นแก่นเรื่องดังกล่าวนี้ได้ตั้งแต่ตอนเริ่มเรื่อง โดยกวีได้

ปล่อยตัวละครตัวแรกออกมาให้แสดงพฤติกรรม เช่นว่านี่ตั้งแต่เริ่มต้น คือพญาเอกราชา
เจ้าเมืองอินทปัตต์ ทั่วไปพรรณากุณสมบัติของเจ้าเมืองผู้นี้อย่างตรงไปตรงมาว่า
เป็นผู้มีคุณธรรมสูง ปฏิบัติหน้าที่ของชนชั้นผู้ปกครองได้เป็นอย่างดี เป็นผลทำให้ชาว
อินทปัตต์อยู่กันอย่างมีความสุข สนุกสนาน อุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร และ
ทรัพย์สินเงินทอง ดังนั้นทกลอนพรรณนาเอาไว้ยืดยาว ขอยกมาพอสังเขป ดังนี้

กาลนั้นยังมีผู้เสนาพญาเอกราชา
ช่วยเปื้อนวินาศถนนครแถบฐานกาลเค้า
จอมธรรมเจ้าครองเมืองทศพิชราช
ไต่ลุ่มฟ้าลือท้าวผู้เคียว นั้นแล้ว

...

บมิได้เคี้ยวตร้อนฝูงไข่วาวเมือง
ชลตาฝนหลังลงลินัย้อย
บุทางแบ่งการสร้างนาสวนฮั่วไร
ชายจ่ายซื้อการสร้างสูงเฮือง
บมิทุกข์ยากคั่นยากแค้นชะโมยโจร
บุสาบายกะเลินสุขทั่วเปื้องชาวจำ

...

(พญาฉันตาก : 1-2)

ความทรงไว้ซึ่งความเป็นผู้มีคุณธรรมสำหรับพระราชของเจ้าผู้ครองนคร
อินทปัตต์ได้สืบทอดให้ปรากฏอย่างเด่นชัดขึ้นอีก เมื่อพญาคันนากพระโอรสเสด็จขึ้น
ครองราชย์สืบต่อ พญาคันนากและพระชายาทรงเป็นผู้มีเมตตาจิต ใฝ่ทาน ทรงมีความ
รักความห่วงใยไพร่ฟ้าประชาชน กอปรกับทั้งสองพระองค์ทรงเป็นผู้มีพระสิริโฉมสง่างาม
ซึ่งเหตุการณ์ได้ผันแปรไปทั่วในดินแดนนี้ ย่อมแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มี

บุญญาบารมี จึงยิ่งส่งผลสนับสนุนให้ประชาชนเพิ่มความศรัทธาและภาคภูมิใจในองค์
พระประมุขของเขายิ่งขึ้น

ความเป็นผู้มีบุญบารมี และทรงไว้ซึ่งทศพิศราชธรรมของราชาชาวเมือง
อินทปัตต์คนใหม่เป็นที่โจษจันเลื่องลือไปยังเมืองต่าง ๆ กว้างไกลออกไปยิ่งกว่าแต่ก่อน
เจ้าเมืองนครน้อยใหญ่ต่างให้ความยำเกรง ยอมอ่อนน้อมด้วยความจริงรักภักดี ต่างก็
ยึดถือพญาคันคากเป็นที่พึ่ง ให้ความเคารพยกย่องถึงกับถวายดอกไม้ธูปเทียนกราบไหว้
บูชาเสมือนหนึ่งเห็นว่าเป็นเทพที่ศักดิ์สิทธิ์

เมื่อนั้นทุกประเทศทั่วพญาใหญ่หลายเมือง
เขาก็ก้มทูลคำนับถวายพระองค์เจ้า
เสนาท้าวเนืองนับแสนโกฏิกี่พัน
ขอเอาเทียนดอกไม้ธูปเทียนเจ้าเที๋ยวลัน
โอมมาไหว้ถวายพรภูวนาถ

...

(พญาคันคาก : 16 - 17)

ความหมาย เจ้าเมืองน้อยใหญ่ทั้งหลายต่างนำดอกไม้ธูปเทียนมาถวายเพื่อ
แสดงความจงรักภักดี...

แม้แต่สิ่งหัตถ์สารถีก็ให้กราบยกย่องเทอญและเลิกทำร้ายรังแกซึ่งกันและกัน

เมื่อนั้นพญากรูทเจ้าพญานาคสองสหาย
มีปองเวรฮักกันปานปอง
คือเลิกในอุทรท่องเวรร้างเว้นห่าง
เดชจักรพรรดิท้าวกรมกึ่งสี่ยั่วแวงนั้นแล้ว
บุญมาท้าวโพธิญาณสอนสั่ง
สัตว์อยู่ใต้ลุ่มฟ้ามทำฮายต่อกัน

(พญาคันคาก : 17)

ความหมาย พญาครุฑกับพญานาครักใคร่ป้องกันกันดี ไม่มีอาฆาตจองเวร เหมือนหนึ่งเป็นพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน ทั้งนี้ด้วยบุญบารมีขององค์จักรพรรดิท่าน สัตว์ทั้งหลายไม่ทำร้ายรังแกกัน

ประชาชนพลเมืองด้วยกันช่วยความสุข ไม่ต้องตรากตรำทำงาน ไร่นาตลอดจน การปั้นผ้ายทอผ้าก็ละวางกันหมดสิ้น ทั้งชายหญิงต่างมีข้าวปลาอาหารและเสื้อผ้าอาภรณ์ ทรัพย์ได้ใช้สอยกัน เป็นความสุขสบายอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน

ด้วยเหตุนี้ประชาชนจึงมุ่งแต่รักษาศีลบำเพ็ญทาน บ้านเมืองสงบสุขไม่มีขโมย หรือคนชั่วช้าเลวทรามคอยทำความเดือดร้อนให้แก่สังคม ดังปรากฏในบทกลอนว่า

บุสาวายสข้าง เมืองสวรรค์ฟ้า
 ยุทางทงสี่ห้าอัฏฐาเกิลแปด
 คนบาปในโลกนี้ปางนั้นบมี เจ้าเฮย
 คนคอมเคี้ยชี่ลักชะโมยโจร
 ในโลก เบพหนมีเสมอน้ำ
 มีแต่คนก็ลวนใจบุญนักปราชญ์
 ทงสืบสร้างศีลแก้วแท่งทาน

(พญาคันคาก : 18)

ความหมาย อยู่สุขสบายราวกับชาวเมืองสวรรค์ ต่างก็มีเวลารักษาศีลห้า ศีลแปด ในสมัยนั้นคนชั่วคนเลว ขโมยโจรหรือคนแคะคนคอมไปปรากฏ มีแต่คนใจบุญ ใจกุศล

การที่พญาคันคากทรงเป็นกษัตริย์ที่มีบุญบารมี ปกครองไพร่ราษฎรด้วยความ เป็นผู้ใจคุณธรรม มีเมตตา จึงเป็นผลทำให้บ้านเมืองสงบสุข ประชาชนและสัตว์ทั้งหลาย อยู่กันด้วยความรักใคร่สามัคคี มีความสุขสบายกันทั่วหน้าเช่นนี้ ได้ส่งผลสะท้อนกลับ ออกมาในอีกแง่หนึ่ง ซึ่งเห็นได้ชัดจากการกล่าวเน้นให้เห็นแก่เรื่องของวรรณกรรม

เรื่องนี้ให้เด่นชัดยิ่งขึ้น นั่นก็คือเมื่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายต่างพากันมุ่งความสนใจไปที่ พญาคันคาก ให้การบูชากราบไหว้พญาคันคากเสมือนหนึ่งเป็นเทพที่ศักดิ์สิทธิ์ ต่างก็ลืมหู หูไปเสียสิ้น เป็นเหตุให้พญาแฉกโกรธแค้น จึงสั่งห้ามพวกนาคมิให้เล่นน้ำอำนวย ผ่นแก่งโลกมนุษย์ ทำให้ผ่นไม่ตกติดต่อกันนานถึง 7 ปี การที่พญาแฉกจะเลยค่อหน้าที และยังสั่งห้ามผู้อยู่ใต้บังคับบัญชามิให้ปฏิบัติหน้าที่เพื่อความสุขสมบูรณ์ของสังคมเช่นนี้ แสดงถึงความไม่รับผิดชอบค่อหน้าที่ของพญาแฉก ความไม่มีคุณธรรมของพญาแฉกผู้ซึ่ง อยู่ในฐานะชนชั้นผู้ปกครองอีกระดับหนึ่ง หากพญาแฉกจะอ้างเหตุผลว่าที่ทำเช่นนั้นเพราะ ต้องการลงโทษชาวโลกที่ไม่ให้ความเคารพ ก็ยังจะเป็นข้ออ้างที่แสดงให้เห็นถึงความ เห็นแก่ตัว และความมักมากในอาภรณ์ สรรเสริญของชนชั้นผู้ปกครอง ข่มเป็นการ ไม่ถูกต้องแน่และยังเป็นผลร้ายค่อตัวพญาแฉกเองด้วย เพราะนอกจากชาวโลกจะไม่ เคารพบูชาแล้ว พฤติกรรมดังกล่าวของพญาแฉกกับจะเป็นแรงกระตุ้นให้ชาวโลกเกิด ความเกลียดชังขึ้นอีกด้วย สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นคุณสมบัติของชนชั้นผู้ปกครองที่สังคมมนุษย์ ไม่พึงปรารถนา เนื้อเรื่องจุดนี้จึงเป็นจุดที่ช่วยเสริมให้แก่นเรื่องชัดเจนนยิ่งขึ้น

แก่นเรื่องที่กวีกำหนดไว้ให้เป็นแกนกลางของเรื่องยังปรากฏค่อไปอีก กล่าวคือ เมื่อพญาแฉกไม่ปฏิบัติตามจารีตประเพณีและหน้าที่ของตน จนเป็นผลเสียหาย สร้างความเดือดร้อนให้กับมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายอย่างหนักเช่นนี้ พญาคันคากในฐานะที่เป็นภคินี ผู้ยิ่งใหญ่ของชาวโลก และเป็นผู้ที่กวีกำหนดให้เป็นชนชั้นผู้ปกครองที่มีคุณธรรม มีความ รับผิดชอบค่อหน้าที่ที่จำต้องหาทางแก้ไข ในตอนนี้จะเป็นการย้ำแก่นเรื่องให้เด่นขึ้นมา อีกตอนหนึ่ง พญาคันคากได้เริ่มดำเนินการแก้ไขปัญหาคด้วยการสอบถามถึงสาเหตุทำให้ ผ่นไม่ตกจากพญานาค และเมื่อได้ทราบสาเหตุที่แน่ชัดแล้ว พญาคันคากจึงรับสั่งให้สร้าง ถนนขึ้นไปยังเมืองแฉกทันที แล้วยกกองทัพซึ่งมีทั้งมนุษย์และสัตว์เคี้ยวรจนาเป็นจำนวน มากขึ้นไปทำสงครามกับพญาแฉก เพื่อเป็นการเตือนสติพญาแฉกให้รู้จักรับผิดชอบค่อหน้าที่ จุดนี้เป็นอีกจุดหนึ่งที่กวีใช้เป็นเครื่องมือในการแสดงแก่นเรื่อง กล่าวคือการที่ผู้อยู่ใต้ บังคับบัญชาหรือประชาราษฎรความเคารพนับถือในตัวผู้ปกครอง อันเนื่องมาจากความ

ไม่มีคุณธรรมนั้น ย่อมเป็นความเสียหายอย่างมาก และยิ่งเมื่อเรื่องตอนนี้แม้แต่สัตว์
เดียรัจฉานทั้งหลายก็พลอยขาดความเคารพยำเกรงไปด้วย จึงช่วยเน้นให้เห็นความ
น่าละอายและความเลวของผู้ปกครองหนักข้อขึ้นไปอีก พญาคันคากแม้บัดนี้จะถอดรูป
เป็นมนุษย์แล้วก็จริง แต่ถ้ามองในแง่สัญลักษณ์จะเห็นว่ากวีมุ่งสะท้อนให้เห็นถึงเฝ้าพันธุ์
ที่แท้จริง คือเป็นสัตว์เดียรัจฉานซึ่งมีฐานะต่ำต้อยยิ่ง แต่ก็อาจหาญหาการศึกกับพญาแถน
ผู้มีเฝ้าพันธุ์สูงส่งอย่างห้าวหาญ และยังชักจูงใจรวบรวมเหล่าสัตว์ตระกูลต่ำอื่น ๆ
เป็นพวก กบ เขียด แร้ง กา ฯลฯ เข้ารวมรบด้วย ดังปรากฏในบทประพันธ์ว่า

แต่นั้นพระก็วางความให้ฝูงสัตว์กบ เขียด
สู้อย่าเข้าไปพัวพันก่อนพลที่ขยวเทอย
เมื่อนั้นเสน่ ๆ เต้นฟังกองกบ เขียด
คืบ ๆ เคาทะยานเต็นชูตัว
เดียระคาคลันเต็มท่งนาหลวงพุนเอย
อือทื่อกองทอญเขาก้า
โฉบโยบเต้นเสียงฮ้องมีมันพุนเอย
ฝูงชาวเมืองแถนผอเห็นก้วยาน

(พญาคันคาก • 33)

ความหมาย พญาคันคากรับสั่งให้พวกกบ เขียด และสัตว์ทั้งหลายเข้าร่วม
สงครามด้วย ทำให้สัตว์เหล่านั้นตื่นเต้นไปตาม ๆ กัน ส่งเสียงร้องและกระโดด
โลดเต้นเต็มท้องทุ่งไปหมด พวกชาวแถนเห็นเข้าต่างหวาดกลัว

ผลของการสู้รบปรากฏว่าพญาคันคากเป็นฝ่ายชนะ พญาแถนยอมมอบเมืองให้
ในตอนนี้พญาคันคากไคอบรมสั่งสอนพญาแถนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม รับผิดชอบต่อหน้าที่
ไม่ให้ละเลยต่อฮีตคอง¹ ที่เคยประพฤติปฏิบัติมา ทั้งนี้เพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของ

¹ฮีตคอง หมายถึงจารีตประเพณีที่ชนชั้นผู้ปกครองจะต้องปฏิบัติ ดูรายละเอียด
ในตอนที่วิเคราะห์ประเพณีที่ปรากฏในวรรณกรรมในบทต่อไป

มวลมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ใต้อำนาจบารมี

บัดนี้พึงเยอเจ้าทั้งหลายจำจื้อเอาทอน
อย่าไคละฮืดไค้คองเถาแต่ปฐม บั้นเนอ
ฮืดแต่ไค้ปางกอนกาลหลัง
โลกไค้มีมาเหิงแตงคองธรรมไว้
...

(พญาคันคาก : 46)

ความหมาย ขอให้ท่านจงฟังและจงจำไว้ อย่าไค้ละเลยต่อจารีตประเพณี
และหน้าที่ที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่เก่าก่อน

ในฐานะที่เป็นผู้ปกครอง มีอำนาจ และเคษานุภาพจะต้องไม่ชมเชยรังแก
หรือถูกเหยียดหยามผู้ที่ค้อยกว่า ดังคำสั่งสอนของพญาคันคากตอนหนึ่งว่า

อันนี้คองธรรมแท้พญาเถนให้จำจื้อเอาทอน
อย่าไค้ยากไพน้อยคนไค้ชมเชยแท้เนอ
อันหนึ่งเห็นว่าเพื่อนหากตองตอยฮ้ายคำบ้าย่าไค้ว่านั้นเนอ

(พญาคันคาก : 48)

ความหมาย อันนี้เป็นคุณธรรมที่พญาเถนจะต้องจงจำไว้ อย่าไค้แย้งชิง
ชมเชยผู้ที่มีกำลังค้อยกว่า อนึ่งคนยากไร้รอนาถอย่าไค้คิดว่าด้วยขาดความยำเกรง
ต่อเขาเลย

การที่กวีกำหนดให้พญาคันคากอบรมพญาเถน มิให้ละเลยต่อฮืดคองนั้นเป็น
เจตนาของผู้แต่งอย่างเด่นชัดที่จะทำให้แก่นเรื่องนี้ปรากฏอยู่จนถึงตอนจบเรื่อง จึง
นับไค้ว่าความเป็นผู้มีคุณธรรม กอปรด้วยเมตตาจิต และความรับผิดชอบต่อนหน้าที่ของ
ผู้ปกครองคือแกนกลางที่ปรากฏอย่างเด่นชัดตั้งแต่ต้นจนจบของวรรณกรรมเรื่องพญาคันคาก

จากที่ได้พิจารณาแก่นเรื่องในวรรณกรรมเรื่องพญาคันคากดังกล่าวมา จะเห็นว่าวรรณกรรมเรื่องนี้เป็นเรื่องประเภทที่มุ่งเน้นแก่นเรื่อง คือเป็นวรรณกรรมประเภท Thematic Fiction หรือ External Fiction ความเป็นผู้มีคุณธรรม มีเมตตา และรับผิดชอบต่อหน้าที่ของชนชั้นผู้ปกครองคือแนวความคิดหลักที่มุ่งแสดงให้เห็นปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ ก็ได้ชี้ให้เห็นคุณธรรมดังกล่าวตั้งแต่ต้นจนจบ จึงเปรียบเสมือนเส้นด้ายที่ร้อยเอาโครงเรื่อง หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้เชื่อมโยงผูกพันกันไปโดยตลอดทั้งเรื่อง.

วรรณกรรมเรื่องท้าวเตาเต่า

วรรณกรรมนิทานเรื่องท้าวเตาเต่าเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในชาติที่ถือกำเนิดเป็นเต่าเต่า แก่นเรื่องของวรรณกรรมเรื่องนี้คือ คุณค่าของมนุษย์อยู่ที่ความดีและความสามารถ

เนื้อเรื่องย่อ

ท้าวเต่าเป็นลูกของนางกองแพงลูกสาวของยายเฒ่าสวนของพระยานันทาเทวราชเจ้าเมืองนครศรี นางกองแพงท้องโดยไม่มีพ่อ จึงสร้างความอับอายให้กับบุคคลทั้งสองเป็นอย่างมาก และยิ่งเพิ่มความอับอายมากยิ่งขึ้นเมื่อเด็กที่คลอดมานั้นเป็นเต่าแทนที่จะเป็นคน จึงพากันนำเต่าตัวนั้นไปโยนทิ้งน้ำ ในระหว่างทางเต่าได้เอ่ยคำขอชีวิตไว้ นางกองแพงกับยายจึงนำกลับมาเลี้ยงไว้ เวลาผ่านไปประมาณ 3 ปี ท้าวเต่าได้แสดงความสามารถให้แม่และยายได้เห็นด้วยการเป่าแกน เสี่ยงแคนของท้าวเต่าไพเราะเพราะพริ้งมากจนทำให้แม่และยายลืมความทุกข์ยากลงไปได้ มีความสุขใจอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน ต่อมาเมื่ออายุได้ 13 ปี ท้าวเต่าก็ชวนแม่และยายไปทำไร่ปลูกแตงปลูกข้าวโพด

ต่อมาท้าวเตาได้อ้อนวอนยายให้นำแท่ง 3 ใบ ไปสู่ขอธิดาคนสุดท้ายของ
พระยานันทาทะวราช ยายทนอ้อนวอนไม่ได้จึงจำต้องไป เจ้าเมืองรู้สึกโกรธมาก
หาว่ายายเฝ้าสวนถูกลัก จึงให้เสนาขับไล่พร้อมกับขว้างแท่ง 3 ใบนั้นตามยายออกไป
ด้วย ปรากฏว่าแท่งทั้ง 3 ใบแตก จึงรู้ว่าที่แท้ข้างในแท่ง 3 ใบนั้นเป็นเงินและเป็น
ทองคำ จึงมั่นใจว่าชายหนุ่มที่ให้นายนาแท่งมาสู่ขอธิดาของตนนั้นจะต้องเป็นผู้ที่มีสกุล
แน่ จึงให้เสนาออกไปตามยายกลับมา แต่ยายได้หลบหนีไปเสียแล้วด้วยความกลัว
ท้าวเตาไม่ยอมพ่ายแพ้ต่อความล้มเหลวตามที่ยายบอก จึงขอร้องให้นายนาแท่งกลับไป
ใหม่อีกในวันต่อมา ด้วยความรักและสงสารหลาน ยายจึงต้องเสี่ยงไปอีกครั้ง เหตุการณ์
กลับตรงกันข้ามกับวันก่อน ยายได้รับการต้อนรับอย่างดียิ่ง เจ้าเมืองให้ก้มไปนำ
ท้าวเตามาให้ดู พร้อมกับสอบถามความสมัครใจของลูกสาวทั้งเจ็ดว่า ใคร จะสมัคร
เป็นภรรยาของท้าวเตาบ้าง ไกรสร ธิดาคนสุดท้ายยินดีที่จะแต่งงานด้วย จึงถูกพี่ ๆ
ทั้งหกหัวเราะเยาะจนทนไม่ไหว ท้าวเตาจึงพาภรรยาออกไปสร้างกระท่อมอยู่ชายป่า
ท้าวเตาหักล้างดวงพวงจนกลายเป็นทุ่งนากว้างขวาง ในระหว่างที่พักอยู่ที่นั่นท้าวเตาได้
ลองดูใจนาง หลายครั้ง เพื่อพิสูจน์ว่านางจะรักและจริงใจต่อท้าวเตาผู้ซึ่งมีร่าง
เป็นเตาจริงหรือไม่ จนแน่ใจจึงถอดครูปกลายเป็นชายหนุ่มรูปงาม และสร้างนครใหม่
ของตนขึ้น

พระยานันทาทะวราชได้ทราบข่าวนี้ด้วยความเสียใจอย่างยิ่ง และได้มอบ
บ้านเมืองให้ท้าวเตาปกครองแทนด้วย ส่วนที่สาวทั้งหกต่างรู้สึกเสียใจที่ตนได้ปฏิเสธ
การแต่งงานกับท้าวเตาในตอนแรก จึงพากันเข้าป่าเพื่อเสาะหาเตามาเป็นสามี ด้วย
หวังว่าคงจะถอดครูปได้เหมือนท้าวเตา แต่ก็ต้องผิดหวังจึงได้แก่ใจกับไกรสร น้องสาว
ซึ่งบัดนี้ได้ปกครองบ้านเมืองเคียงคู่กับสามีซึ่งมีรูปโฉมสง่างามยิ่งอย่างเป็นสุข

จากเรื่องที่เล่ามาจะเห็นว่าเหตุการณ์ของ เรื่องนี้ปรากฏเป็นเรื่องราวขึ้น
เมื่อนางกองแพงคลอกลูกออกมาเป็นเตา นางกับแม่จึงพาเตาตัวนั้นออกไปจากบ้าน
ตั้งใจว่าจะนำไปโยนทิ้งน้ำ เพราะเห็นว่า เป็นเรื่องผิดปกติธรรมดาที่นาอับอายยิ่ง

ในระหว่างทางเตาตัวนั้นกลับสามารถพูดภาษา มนุษย์ได้ โดยร้องขอชีวิตและขอให้แม่
และยายช่วยเหลือยิ่งกว่า ดังบทกลอนว่า

ขอให้กรุณายาโยคเฟ้อรพวงไว้
ขอยบไล้ลมก็มดมกุนเลี้ยงใหญ่คอกนา
ขอให้เลี้ยงเตาไว้เพื่อน้ำหากวิญญูแท้แล้ว

(ท้าวเตาตา : 137)

ความหมาย ขอให้โปรดเมตตาเลี้ยงไว้ด้วยเจ็ด ลูกจะไม่ลืมบุญคุณของท่าน
วันข้างหน้าจะเจริญ

ท้าวเตา ซึ่งขณะนี้ยังอยู่ในร่างของเตาได้แสดงความสามารถให้แม่และยาย
เห็น โดยสามารถพูดภาษามนุษย์ได้ นับว่าเป็นพฤติกรรมที่น่าประหลาดใจอย่างยิ่ง
เพราะแม่เตาผู้ที่เกิดมาเป็นคนแก่ ๆ กว่าจะพูดได้ก็ใช้เวลารวบปีหรืออาจเป็นปี แต่
หลานของยายซึ่งเป็นเตากลั้มพูดภาษามนุษย์ได้ตั้งแต่แรกเกิด และสามารถพูดเป็น
ประโยคเสียด้วยไม่ใช่ได้เพียงบางคำ จึงสร้างความศรัทธาให้กับแม่และยายในตอนนั้น
ทันที นอกจากนี้ท้าวเตายังแสดงให้เห็นถึงความตั้งใจอันดีงามในอันที่จะตอบแทนบุญคุณ
ของแม่และยายในวันข้างหน้าด้วย ความดีความสามารถของท้าวเตาตอนนี้สามารถ
เอาชนะใจยายและแม่ได้อย่างไม่มีปัญหา ความรู้สึกอับอายที่ตนกลอดลูกเป็นเตาของ
นางกองแพงก็ดี ความรู้สึกอับอายที่ได้หลานเป็นเตาของยายก็หายไปในโดยไม่รู้ตัว
ทั้งสองจึงนำกลับมาเลี้ยงดูอย่างลูกอย่างหลานด้วยความรักใคร่ยิ่ง

ผู้อ่านจะเห็นว่าวิถีแห่งใจให้เห็นความคิดหลักอันเป็นแก่นเรื่องที่ต้องการ
สะท้อนออกมาให้ปรากฏในวรรณกรรมตั้งแต่จุดเริ่มต้นของเหตุการณ์ในเรื่อง ความดี
ความสามารถของตัวละครเอก (แม้จะได้ชื่อว่า เป็นสัตว์เดิบริจดาน) สามารถเอาชนะใจ
แม่และยายให้จนบุคคลทั้งสองยอมรับว่าเป็นลูกเป็นหลานอย่างสนิทใจ

แก่นเรื่องดังกล่าวนี้ได้ปรากฏให้เห็นสืบต่อไปอีก กล่าวคือเมื่อท้าวเต่าโตขึ้นอายุได้ 3 ขวบ ได้อ้อนวอนให้ยายไปซื้อแคนให้ ท้าวเต่าสามารถเป่าแคนได้ตั้งแต่อายุน้อย เสียงแคนของท้าวเต่าไพเราะมาก สามารถทำให้ทุกคนได้ยินได้ฟังเคลิบเคลิ้มหลงใหลและเป็นสุขอย่างประหลาด แม่และยายเองมีความสุขสนุกสนานจนลืมสภาพความเป็นอยู่ทุกข์ยากของตนได้ ความสามารถของท้าวเต่าตอนนี้สร้างความภาคภูมิใจให้กับแม่และยายอย่างมาก แต่ถึงกระนั้นชาวบ้านหลายคนก็ยังสงสัยเพราะไม่เชื่อว่าเต่าจะสามารถเป่าแคนได้ ดังปรากฏในบทกลอนตอนหนึ่งว่า

ถัดนั้นสาวก็แซว ๆ พร้อมพากันหัวเราะเยาะ
บ่เคยเห็นเต่าเที่ยวตัวม้องเป่าแคน
เขาก็เค็ง ๆ ตำนถามกันเสียงสนั่น
อันว่าท้าวเต่าน้อยมือสั้นซิเป่าเป็นไต่เค
(ท้าวเต่าคำ : 139)

ความหมาย ตอนนั้นพวกสาว ๆ กำลังพากันหัวเราะเยาะ เพราะไม่เชื่อว่าเต่ามือ (ขา) สั้น ๆ อย่างนั้นจะเป่าแคนได้อย่างไรกัน

แม้ชาวบ้านจะยังไม่ยอมรับความสามารถของท้าวเต่าในตอนนี้ แต่แม่กับยายก็ยอมรับแล้วอย่างภาคภูมิใจ ซึ่งท้าวเต่าเองก็คงจะพอใจจึงตั้งหน้าตั้งตารอเวลาที่ต่อไปจะนั้นเมื่อท้าวเต่าอายุได้ 13 ปี จึงขอให้ยายและแม่ไปหาซื้อไม้ค้ำซอขวานมาให้ ท้าวเต่าได้ไปหักรางถางป่าหาไม้ แม่อายุจะแก่เพียง 13 ปี แต่ท้าวเต่าก็ทำงานเหมือนหนึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัว พาแม่และยายไปทำไร่ปลูกเตงปลูกข้าวโน่นขายจนจนจะความเป็นอยู่ของครอบครัวดีขึ้น

ความสามารถของท้าวเต่าในตอนนี้ ถ้าพิจารณาตามเนื้อเรื่องจะเห็นว่า เป็นความสามารถที่เกินกำลังของมนุษย์ เป็นความสามารถในลักษณะเป็นวิธิการของผู้มีบุญ เพราะสามารถทำได้แล้วเสร็จภายในหนึ่งวัน ยายและแม่เองก็รู้สึกสงสัยในเรื่องนี้อยู่บ้าง

ในตอนแรก แทกรีกช่วยคลายความสงสัยนี้ด้วยการนำความเชื่อที่ว่า "เป็นบุญมีบุญมาเกิด" มาบรรจุไว้ในความคิดของบุคคลทั้งสองแทน

การสร้างเรื่องในลักษณะนี้เป็นธรรมเนียมของเรื่องประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ โดยทั่วไป (ดังที่ทราบกันอยู่แล้ว) ซึ่งมีได้เป็นอุปสรรคปัญหาต่อการพิจารณาแก่นเรื่อง เพราะแท้ที่จริงแล้ววิถีต้องการแสดงให้เห็นธรรมชาติของสังคมในประเด็นที่ว่า สังคมยอมรับความดีความสามารถว่าเป็นคุณสมบัติที่มีค่ายิ่งของมนุษย์ เหตุการณ์ในเรื่องตอนนี้แม้ตัวเต่าจะอยู่ในร่างของสัตว์เคี้ยวรจนาในสายตาของนกทั่วไปก็จริง แต่ทุกครั้งที่ยออกไปหาไร ตัวเต่าจะแอบไปถอดรูปกลายเป็นคนธรรมดาอย่างบุคคลทั่วไป ฉะนั้นข้อเท็จจริงจึงอยู่ที่ความตั้งใจจริงของตัวเต่าในอันที่จะกระทำดีเพื่อตอบแทนบุญคุณของแม่และยาย และแสดงความสามารถของเต็กวัย 13 ขวบให้ปรากฏ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าความสามารถของมนุษย์นั้นในบางกรณีก็ได้ขึ้นอยู่กับวัยหรือคุณวุฒิ คนที่มีอายุน้อยหรือมีคุณวุฒิอาจมีความสามารถสูงกว่าก็ได้

ความคิดหลักอันเป็นแก่นเรื่องที่ว่านี้ได้ปรากฏเชื่อมโยงไปยังเหตุการณ์อื่นต่อไปอีก คือเมื่อตัวเต่าอายุได้ 20 ปี ได้อ้อนวอนให้ยายนำแดง 3 ใบไปสู่ขอธิดาของเจ้าเมืองให้เจ้าเมืองโกรธมากในตอนแรกเพราะเข้าใจว่ายายและตัวเต่าจะถูกบังอาญาแดงแค่ 3 ใบมาสู่ขอลูกสาว แต่เมื่อไ้ทราบความจริงว่าภายในแดง 3 ใบนั้นไม่ใช่เนื้อแดงอย่างแดงทั่วไป หากแต่เป็นเงินและทองคำ เจ้าเมืองก็ให้ความสนใจทันที และแน่ใจว่าชายหนุ่มคนนั้นจะต้องไม่ใช่คนธรรมดาสามัญโดยทั่วไปแน่ จะต้องเป็นคนที่มีสกุล และมีความสามารถอย่างมากแน่จึงสามารถมีเงินนี้ทองคำมากมายอย่างนั้น ดังนั้นเมื่อยายกลับมาอีกในวันต่อมาจึงได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี พระยานันทาทะวราชตามความสมัครใจของลูกสาวทั้ง 7 คน ไ้กรสูบลูกสาวคนสุดท้ายก็มีความเห็นสอดคล้องกับพ่อจึงไม่ปฏิเสธ ทั้ง ๆ ที่ยังไม่เคยเห็นตัว ทั้งนี้เพราะนาง เชื่อในการตัดสินใจของพ่อว่าจะต้องไม่ผิดพลาด พ่อของตนมองคนไม่ผิดแน่ ดังนั้นเมื่อถึงวันแต่งงานนาง จึงไม่สะทสะถั่นต่อสายตาของพี่ ๆ ดังทกที่คอยเยาะเย้ยถากถางอยู่ตลอดเวลา

และผู้ที่อยู่เคียงข้างซึ่งกำลังจะได้ชื่อว่าเป็นสามีของคนนั้นเป็นเท่า (ตอนนี้ถูกนำมาวางไว้บนพานทอง)

หลังจากพิธีแต่งงานผ่านไป นาง ก็อยู่กับท้าวเจ้าฉันทามีภรรยาโดยทั่วไป นางปฏิบัติต่อท้าวเจ้าฉันทามีภรรยาที่ดีทุกประการ โดยไม่มีข้อรังเกียจ หรือน้อยเนื้อต่ำใจแต่ประการใด

พี่ ๆ ทั้งหกหัวเราะเยาะและแสดงท่าทีที่ถูกขมขื่นนาง ท้าวเจ้ารู้สึกสงสารภรรยามาก จึงชวนนางออกไปปลูกกระท่อมอยู่ชายน้ำ โดยมีคนรับใช้ของนาง ติดตามไปอยู่ด้วย ท้าวเจ้าพยายามที่จะแสดงให้นาง และทุกคนเห็นความสามารถของตน จึงหักล้างต่างไปเพื่อทำนาเป็นบริเวณกว้างขวางมาก เป็นที่แปลกประหลาดใจแก่ นาง และทุก ๆ คนที่พบเห็นอย่างยิ่ง แม้แต่พระยาบันทึาเทวราชก็ฟังในความสามารถของท้าวเจ้า เกิดความนิยมนชมชอบลูกเขยคนนี้อย่างยิ่ง ๆ เหตุการณ์ในตอนนี้จึงเสริมแก่นเรื่องให้ปรากฏเด่นขึ้นมาอีกตอนหนึ่ง

ในระหว่างที่หาไรทานอยู่นั้น ท้าวเจ้าได้ลองดูนาง หลายครั้ง โดยการแอบไปดูลครูปเป็นชายหนุ่มรูปงาม แล้วแกล้งทำตัวว่าเป็นโอรสของกษัตริย์เมืองอื่น พลัดหลงมา และเข้าเกี้ยวพาราสีพร้อมกับชวนนาง เหย้าไปค้าขายกันเสียในขณะที่ท้าวเจ้าไม่อยู่ โอกาสนี้นาง ตัดสินใจเลือกเอาชายหนุ่มรูปงามคนนั้นก็ยอมทำได้ เพราะไม่มีผู้ใดรู้เห็น แต่นาง หาได้ยินยอมพร้อมใจไปกับชายหนุ่มรูปงามคนนั้นไม่ สิ่งที่จะช่วยให้ นาง ตัดสินใจไม่เลือกชายหนุ่มคนนั้นน่าจะเป็นเพราะคุณงามความดีและความมีคุณค่าของท้าวเจ้าที่เคยแสดงให้เห็น และแน่นอนเหลือเกินนางจะต้องสืบพฤติกรรมของท้าวเจ้าทั้งก่อนและหลังแต่งงานแล้ว เหตุการณ์ในตอนนี้จึงแสดงให้เห็นว่า คุณงามความดีสามารถเอาชนะจิตใจคนได้อย่างนาง ใค้อย่างไม่มีข้อกังขา

เพื่อความแน่ใจว่านาง จะมองเห็นคุณงามความดีความสามารถและรักใคร่ต่อตนเอง (ผู้ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นสัตว์เดรัจฉาน) มันคงเพียงพอ ท้าวเจ้าก็แกล้งล่อใจนางอีกเป็นครั้งสุดท้าย ด้วยการกล่าวหาว่านางลอบขโมยและขโมยไปจาก

กระทอม นาง จำต้องจากไป แต่ด้วยความรักความเห็นใจและความจริงใจที่ตนมีต่อ ท้าวเตา นางจึงย้อนกลับมาอีก การตัดสินใจกลับของนาง, ครั้งนี้เป็นเรื่องยืนยันให้ เห็นว่าคุณงามความดีมีคุณค่าเหนือสิ่งอื่นใดอย่างแท้จริง เพราะถ้าคุณงามความดีของ ท้าวเตาไม่สามารถเอาชนะใจของนาง, ได้ แน่نونเหลือเกินว่าคนเยี่ยงนาง คง ไม่ยอมกลับมาอีกแน่ เพราะนางไม่ได้ยึดติดคำกล่าวหา และถ้านางจะหาสามีใหม่ ก็ยอมได้ไม่ยากนัก ท้าวเตาเองก็เชื่อมั่นในความดีความสามารถของตน จนแน่ใจ ว่านางลุนเมียรักจะต้องย้อนกลับมาหาแน่ จึงไม่ออกติดตามไป กลับถอดรูปแล้วเข้าไป นอนรอในห้องเฉยอยู่ เมื่อนาง กลับมาพบเข้าจึงผละกายกระดองเต้านั้นทิ้งเสีย

เป็นอันว่าคุณงามความดีและความสามารถของ ท้าวเตาสามารถเอาชนะใจ นางได้อย่างแน่นอนแล้ว แต่ท้าวเตาก็ยังกริ่งเกรงอยู่ว่าพระยานันทาทเวราชและ ชาวเมืองจะยอมรับเหมือนนาง หรือไม่ ดังนั้นเพื่อเป็นการพิสูจน์ให้คนทั้งหลาย เหล่านั้นมองเห็นคุณค่าและความสามารถ ท้าวเตาจึงสร้างเมืองใหม่ของตนขึ้นมาอีก เมืองหนึ่ง เมืองใหม่ของท้าวเตาสวยงามและใหญ่โตกว้างขวางยิ่งกว่านครศรีปาก ดังนั้นในตอนี้จึงไม่มีปัญหาอันใดอีกแล้วที่จะไม่ทำให้พระยานันทาทเวราชและชาวเมือง ไม่ยอมรับท้าวเตา ทุกคนต่างให้ความเคารพนับถือ และยกย่องเทอญในความ สามารถของท้าวเตากันอย่างทั่วหน้า แม้แต่พี่สาวทั้งหกซึ่งเคยถูกเหยียดหยามก็กลับนิยมชมชอบ และรู้สึกอิจฉานาง อยากได้สามีเป็นเตาอย่างน้องบ้าง ถึงกับพากันเข้าป่าเพื่อ เสาะหาเตามากกนอนด้วย หมายถึงให้เตาเหล่านั้นถอดรูปเหมือนกับเตาสามีของ น้องสาว แต่ก็ต้องผิดหวังเตาเหล่านั้นกลับถาวยรกรักแล้ว ทำให้รักแรมก็ล้นเต็มอัน จนเรียกกลืนดังกล่าวว่า "ชี้เตา" กันเท่าทุกวันนี้

จากที่ผู้วิจัยได้วิเคราะห์มาทั้งหมดจะเห็นว่าเรื่องท้าวเตาคานี้ กวีมุ่งที่จะ แสดงแก่นเรื่องที่ว่า "คุณค่าของมนุษย์อยู่ที่ความดีและความสามารถ" ซึ่งปรากฏให้เห็นอยู่โดยตลอดตั้งแต่เริ่มเรื่องจนจบเรื่อง แก่นเรื่องหรือแนวความคิดดังกล่าวนี้ เป็นธรรมชาติธรรมชาติส่วนหนึ่งของมนุษย์ในสังคมที่กวีต้องการ เน้นให้ผู้อ่านได้ตระหนักถึง จึงนับว่าเป็นแก่นเรื่องที่มีคุณค่าน่าสนใจอยู่ไม่น้อยทีเดียว.

วรรณกรรมเรื่องท้าวทากาคำ

ท้าวทากาคาเป็นวรรณกรรมที่กวีมุ่งสะท้อนให้เห็นความคิดหลักประการหนึ่งของมนุษย์ในสังคม คือ การไม่ยอมรับความสามารถ ความดีความงามที่แฝงอยู่ในรูปกายที่อัปลักษณ์ แทนเรื่องในวรรณกรรมเรื่องนี้จึงมีลักษณะตรงกันข้ามกับเรื่องท้าวเตาเอกา แทนเรื่องของวรรณกรรมเรื่องนี้ชี้ให้เห็นข้อเท็จจริงของสังคมมนุษย์ในอีกแง่มุมหนึ่ง ทำให้ผู้อ่านเข้าใจมนุษย์ได้กว้างขวางขึ้น

เนื้อเรื่องย่อ

นางหล้าคลอกลูกออกมาเป็นชายหน้าตาและผิวพรรณอัปลักษณ์อย่างมาก จนเป็นที่รังเกียจของผู้พบเห็น แม้กระทั่งผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นแม่ นางพยายามหาทางที่จะฆ่าทิ้งเสีย แต่สามีไม่เห็นด้วย นางทนเลี้ยงลูกต่อมาจนเด็กน้อยอายุได้ประมาณ 3 ขวบ นางจึงสามารถทำให้สามีเห็นดีเห็นงามด้วย โดยการอ้างคำทำนายของหมอดูประจำหมู่บ้าน นางได้นำลูกน้อยวัย 3 ขวบนั้นไปลอยแพลงน้ำ แพบ่ไปติดค้างอยู่ชายหาด พระอินทร์ร่อนอาสน์จึงส่งกาตัวลงมาช่วยนำทาง

ท้าวทากาได้ไปอาศัยอยู่กับยายเฝ้าสวนของเจ้าเมือง (ไม่ปรากฏชื่อ) ท้าวทากามีความสามารถพิเศษในทางเป่าแคนและร้อยดอกไม้ จึงร้อยดอกไม้เป็นรูปชายหนุ่มเซบเซมหญิงสาวฝากเข้าไปให้นางลุนธิดากนสูกทองของเจ้าเมือง แม่ท้าวทากาจะแสดงความสามารถให้ยายเห็นแล้ว แต่ยายก็ยังไม่ยอมรับ จึงไม่ยอมให้ท้าวทากาไปไหนโดยเฉพาะในเวลากลางวัน เพราะเกรงคนจะตกใจกลัว ท้าวทากาจึงได้แต่หลบ ๆ ซ่อน ๆ อยู่กับยาย จนอายุล่วงเลยเข้าสู่วัยหนุ่ม คืนวันหนึ่งจึงขออนุญาตยายเข้าไปเที่ยวในเมือง คืนนั้นท้าวทากาเป่าแคนแหว่เวียนไปยามที่ต่าง ๆ เสียงแคนของท้าวทากาไพเราะเพราะพริ้งมาก ทำให้ผู้ใดยินได้ฟังเคลิบเคลิ้มหลงใหลไปตาม ๆ กัน

ต่อมาท้าวทากาก็ลอบเข้าหานางลุนด้วยการถอดรูปเป็นชายหนุ่มรูปงาม นางลุนรู้สึกพอใจและรักท้าวทากามาก ต่อมาท้าวทากาก็อร้องให้ยายเข้าไปเจรจาสู่ขอ

นางลุนให้ เจ้าเมืองและนางลุนไม่ชักข้อ แต่มีข้อแม้ว่าจะต้องสร้างสะพานเงิน สะพานทองจากบ้านของยายไปจนถึงวังของเจ้าเมือง พร้อมกับสินสอดทองหมั้นเป็นเงิน ซ้าง ม้า ข้าวสารอีกจำนวนมาก ยายรู้สึกกลัวกลุ่มอย่างมากเพราะไม่มีปัญญาจะหาให้ได้ ตามนั้น ท้าวกำอริษฐานขอความเมตตาจากพระอินทร์ พระอินทร์ได้สร้างเมืองใหม่ พร้อมทั้งเนรมิตทุกอย่างที่ต้องการให้ เจ้าเมืองรู้สึกพอใจมากจึงอนุญาตให้แต่งงานกันได้ ในวันประกอบพิธีนางลุนเกิดเปลี่ยนใจไม่ยอมแต่งงาน ด้วยเห็นรูปโฉมที่แท้จริงของท้าวไปเหมือนชายที่เคยลอบเข้าหานาง ท้าวกำจึงจำต้องถอดรูป นางลุนและทุกคนจึงยอมรับท้าวกำอย่างไม่มีข้อแม้ใด ๆ อีก พระบิดาของนางลุนยกเมืองให้ท้าวกำปกครองอีกเมืองหนึ่งด้วย ท้าวกำปกครองบ้านเมืองสืบต่อมาอย่างมีความสุข และได้เนายายพร้อมกับพ่อเข้าไปเลี้ยงดูอย่างมีความสุขในวังด้วย.

จากพฤติกรรมของตัวละครในเรื่องตลอดจนเหตุการณ์ทั้งหลายตั้งแต่กันจนจบล้วนแสดงให้เห็นแก่นเรื่อง หรือแนวความคิดหลักในประเด็นที่ว่า คนส่วนใหญ่ไม่ยอมรับความดีความงามที่แฝงอยู่ในรูปกายที่อัปลักษณ์ กริไธกำหนดให้ตัวละครเอกคือ ท้าวกำกาคำเป็นผู้นับคุณสมบัติและรูปกายที่อัปลักษณ์นั้น ทุกคนต่างรังเกียจตัวละครตัวนี้ตั้งแต่วันแรกที่ทารกนอยลิมตาคุโลก ทั้ง ๆ ที่ทารกยังไม่ได้มีความผิดใด ๆ นอกจากมีรูปกายที่ชั่วร้ายซึ่งก็เป็นรูปธรรมภายนอกที่มนุษย์ไม่อาจจะปรุงแต่งเองได้ แต่เม่ตลอดจนญาติพี่น้องและชาวบ้านทั้งหลายกลับถือเป็นความผิดที่นารังเกียจ ต่างหยิบยื่นโทษทัณฑ์ให้แก่ทารกด้วยการตั้งข้อเคียดฉันท์ เياهะเหยียดถากถางอย่างไร้ความเมตตา ดังปรากฏในบทกลอนหลายแห่ง เช่น

ฝูงพี่น้องหัวขวนชีช้า
อันว่าลูกหลานเจ้าคำปี่ปอกปึง แท้หนอ
สงมาถือสิงกังอยู่เหิงปายไม้ นั้นเค
เขาก็แซว ๆ ทวงหัวขวนท้าวกำ

แต่นั้นเมื่อกี้เจอจากันคอมตัวทั้งเคียด
 อันว่าลูกน้อย ๆ เหน็บแนมคนคอกนา
 อุปฮาดายสมหน้าแปลกถึงแท่นหอ
 ขอยกอายแกฝูงพี่น้องป่าแม่ทั้งหลายเจ้าเฮย
 ขอยว่าเอาไปหีนในไพรคงใหญ่พูนทอน
 อันว่าเธออย่าเลี้ยงเปลื้องเข้าแกมกินคอกนา
 ...

(ท้าวกำกาคา : 5)

ความหมาย ญาติพี่น้องและชาวบ้านต่างหัวเราะเยาะ และล้อเลียนว่าลูกนาง (หล้า) นั้นอัปลักษณ์ยิ่งกว่าลิงกังบนยอดไม้... นางจึงพูดกับสามีว่าเด็กคนนี้คงไม่ใช่คนแน่ นางรู้สึกอับอายญาติพี่น้องมาก ควรนำไปทิ้งป่าเสียเลี้ยงไว้ก็สิ้นเปลืองเปล่า ๆ

และต่อมาท้าวกำกาก็ถูกแม่นำไปลอยแพลงน้ำจนได้เมื่ออายุได้เพียง 3 ขวบ ด้วยนางทนอับอายไม่ได้ และรู้สึกเกลียดชังลูกคนนี้เพิ่มมากขึ้นทุกวัน ๆ แพของท้าวกำกอลอยไปติดค้างอยู่ที่ชายหาดแห่งหนึ่ง กวีได้นำเอาพระอินทร์เข้ามาแก้ไขปัญหาในตอนนั้น จนในที่สุดได้ไปอาศัยอยู่กับยายเฒ่าสวนของเจ้าเมือง ท้าวกำแม่จะมีรูปชั่วตัวคาแต่ก็เป็นคนใจดีมีอารมณ์ขัน ช่างเจรจาจึงทำให้ยายเอ็นดูอยู่บ้าง แต่ยายก็ยังไม่ยอมรับในความเป็นมนุษย์ของท้าวกำ จะเห็นได้ว่ายายไม่ยอมให้ท้าวกำออกไปไหน โดยให้เหตุผลว่าถ้าคนเขาพบเข้า เขาจะหาว่าเป็นกาสีบ้านกาสีเมืองและอาจนำไปฆ่าเช่นผี แล้วนำไปถ่วงน้ำเพื่อเบียดเบียนเสียก็ได้ นั้นแสดงให้เห็นว่ายายเองก็ยังไม่ยอมรับในความเป็นคนของท้าวกำเท่าที่ควรนัก นางยังรู้สึกอายและเกรงกลัวชาวบ้านที่อาจเข้าใจว่ายายเลี้ยงคนชั่วไว้ ทั้ง ๆ ที่ท้าวกำยังไม่ได้มีพฤติกรรมอันใดที่แสดงว่าเป็นคนชั่ว ปรากฏในคาประพันธ์ดังนี้

ให้มิ่งไปชนแกเียนลื้ออยู่ปักเวรเฮย
 เขาซิเห็นอุปฮ้ายเขาซิมาเบิกผี แท้แหลว
 มิ่งนี้หากคิมมิมแท้เสมอถึงตายซากพุทโชนอ
 อันว่าโสมอุปหน้างามแย้มแปลกตาหลงแท้นอ
 อันว่าเขาเห็นหน้าชีวาคนขวงมออย่าแหลว
 เขาซิเอามิ่งไปเบิกผีเมืองไหล่น้ำ

(ท้าวกำกาคำ : 26)

ความหมาย ให้มิ่งหลบอยู่ตรงมุมบ้านโน้น ถ้าคนเขาเห็นเขาจะนำไปฆ่า
 เชนผี คนอะไรอุปลักษณะยิ่งกว่าลิงตายซากใคร เขาเห็นก็ลงว่าอุปรีภัยเป็นกาสิบ้านกาสิ
 เมืองนั้น

เนื่องจากท้าวกำเป็นคนมีฝีมือในการร้อยมาลัยจึงขอขายร้อยบ้าง ตอนแรก
 ยายไม่เชื่อได้กล่าวคำสประมาทไปหลายคำ ท้าวกำไม่โกรธ กลับอ่อนน้อมเข้าชี้จน
 ยายใจอ่อน ท้าวกำร้อยมาลัยเป็นรูปต่าง ๆ เช่น รูปช้างพร้อมควาญ รูปนาค ตลอดจน
 รูปชายหนุ่มเซยชมสาว ยายรู้สึกถึงในความสามารถของท้าวกำ นึกไม่ถึงว่าคนรูปชั่ว
 ตัวกาเช่นนั้นจะมีความสามารถ ท้าวกำได้กำชับให้ยายนาคอกไม้ที่ตนร้อยนั้นไปถวาย
 นางลุนให้จงได้ นางลุนขบใจและนึกศรัทธาในความสามารถของคนร้อยดอกไม้อยู่
 อย่างเงิบ ๆ คาดฝันไว้ว่าเจ้าของมาลัยจะต้องเป็นคนดีมีสกุลมีความรู้ความสามารถ
 เปรียบพร้อมแน่ ลักษณะของคนรูปชั่วตัวร้ายมิได้เฉียดกลายเข้าไปในความนึกคิดของ
 นางลุนเลยแม้แต่น้อย

แม้ท้าวกำจะมีความรู้ความสามารถซึ่งยายได้ประจักษ์แล้วในตอนนี้ แต่ยาย
 ก็ยังไม่ยอมรับและยังไม่เชื่อว่าท้าวกำจะมีความสามารถจริง จึงไม่ยอมให้ท้าวกำ
 เปิดเผยตัว แม้แต่คำตอบที่ทวนคำถามนางลุนเกี่ยวกับคนร้อยมาลัย ยายก็ตอบว่านั่น
 เป็นความสามารถของตัว ด้วยกล่าวว่าหากบอกความจริงไปนางลุนคงไม่เชื่อ อาจจะ

ขอบคุณและเมื่อนั้นความเกรงกลัวที่ว่าตนเลี้ยงคนชั่วคนกาฬีบ้านกาฬีเมืองเอาไว้มัน
ต้องเปิดเผยขึ้น ความเดือดร้อนก็จะมาถึงตัว ดังนั้นยายจึงยังคงให้ท้าวกำหลบซ่อน
ตัวอยู่ในบริเวณบ้านแคบ ๆ จนท้าวกำเริ่มเป็นหนุ่มจึงขออนุญาตยายออกไปเที่ยวใน
ตอนกลางคืนบ้าง ยายทนอ่อนวอนไม่ไหวจึงอนุญาตให้ไป ท้าวกำได้แสดงความสามารถ
ให้ปรากฏอีกด้วยการเป่าแคน เสียงแคนของท้าวกำมีลีลาและท่วงทำนองไพเราะ
เพราะพริ้งมาก ชวนให้รู้สึกเคลิบเคลิ้มหลงใหล ถึงบทกลอนพรรณนาไว้ว่า

...

ท้าวกำเป่าจ้อย ๆ เสียงเสบเมืองสวรรค์

มาคานเลยเป่าแกลงดังก้อง

อันว่าเสียงแคนท้าวมาคานขับชู้

เสียงม่วนแม้งพอลมหลุกตาย

ท้ายก็เป่าจ้อย ๆ อ้อยอินกิ้นนะรี

ผาฏในเมืองคนนี้นั้นออระอิง

เมื่อนั้นฝูงหมุ่ชายโถงพร้อมพังกันลิ้มปาก

ฝูงหมู่สาวสำนอยลิ้มเป่ลื่องแกว่งหลา

เขาก็เขาฟังแท้ชาวเมืองหมคหมุ่

ทั้งขุนกวนสุคนพังพร้อม

...

(ท้าวกำกาคำ : 44)

ความหมาย ท้าวกำเป่าแคนเสียงดังก้องไพเราะเหมือนคนตรีจากสรวง
สวรรค์ แทบจะทำให้ผู้ได้ยินได้ฟังซาใจตาม ชาวเมืองต่างตั้งใจฟังลิ้มแม้กระทั่ง
พูดคุยกัน พวกหญิงสาวเคลิ้มหลงจนลืมปิ่นค้าย ทั้งเจ้าขุนมูลนายต่างสนใจและฟังกัน
อย่างพร้อมหน้า...

แม้แต่เจ้าเมืองก็หลยหลงไหลไปด้วย จึงสั่งให้ตามท้าวกำเฒ่าพบและให้
เป่าแคนถวาย เจ้าเมืองรู้สึกชอบใจมาก แต่ก็ให้รางวัลแค่เพียงเงินและผ้าอีกผืนหนึ่ง
เท่านั้น ท้าวกำเฒ่าเองก็คงพอใจกับรางวัลที่ได้รับ

เนื้อเรื่องตอนนี้ท้าวกำเฒ่าได้แสดงความสามารถให้ปรากฏหลายอย่างแล้ว แต่
ผลที่ได้รับจากบุคคลรอบข้างก็ยังเฉยเมยอยู่ โดยเฉพาะนางลุนหญิงที่ท้าวกำเฒ่าไปฝันจะ
แต่งงานด้วยนั้น จะยอมรับความสามารถของท้าวกำเฒ่าที่แฝงอยู่ในร่างอันอัปลักษณ์หรือไม่
ท้าวกำเฒ่ายังสงสัยจึงไปดำเสี่ยงที่จะปรากฏตัวให้นางเห็นในลักษณะนี้ ดังนั้นในคืนต่อมา
ท้าวกำเฒ่าจึงถอดรูปแล้วลอบเข้าหานาง นางลุนรู้สึกพอใจอย่างยิ่ง เพราะชายหนุ่มที่มา
ปรากฏตัวอยู่ต่อหน้าขณะนี้ เป็นชายในฝันที่นางเคยคาดคิดเอาไว้ และมีน้ำใจว่าจะต้อง
เป็นคนเดียวกันกับที่รอมมาลัยฝากยายเข้าไปถวาย และเป็นคนที่รักกับที่ใคร ๆ เขา
เรียกว่าท้าวกำเฒ่าซึ่งมีความสามารถในการเป่าแคนคนนั้นแน่ ด้วยความที่ป่วนึกภักธา
เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ดังนั้นเมื่อท้าวกำเฒ่าเข้าเฝ้าพาราสีนางจึงโอนอ่อนผ่อนตามอย่าง
ง่ายดาย เหตุการณ์ในตอนนี้นั้น ถ้าท้าวกำเฒ่าเข้าหานางด้วยรูปกายที่อัปลักษณ์ ไม่น่า
นางลุนจะยินยอมหรือไม่ว่า

อย่างไรก็ตามท้าวกำเฒ่าก็ยังเชื่อมั่นในคุณงามความดีความสามารถของตนอยู่
ดังนั้นเพื่อเป็นการพิสูจน์ให้แน่ใจ ท้าวกำเฒ่าจึงอ่อนน้อมให้ย้ายไปสู่ชอนางลุนกับเจ้าเมือง
เจ้าเมืองมิได้ปฏิเสธ แต่ก็มีข้อแม้ให้ท้าวกำเฒ่าและยายปฏิบัติตาม ดังนี้

เสาบั้นบุษานชิปลุกแปลงสองเจ้า

ทอวานาให้ไถ่ทุกสิ่งของควรรันเนอ

เงินค่ามีมากหลายจริงแท้

วันหนึ่งให้ไถ่ช้างมาตัวอาคพอน

นายกอขับสู่ตัวทั้งห้า

อันหนึ่งให้ไถ่มาสรรพสิ่งทั้งมวล

นายควาญมีก็ถึงเกี่ยวกันนั้น

เงินค่าไค้พ้อแสนตราซึ่งจริง เทอญ
 ฝูงหมาช่วงไซ้โดยไค้อคพัน
 อันหนึ่งให้ท่านสร้างขวัญเงินพร้อมขวัญคำพร้อมพรำ
 ตั้งแท่นมาที่ออกโอง แท่นเอ
 (ท้าวกำกาคำ : 69)

ความหมาย เรา (เจ้าเมือง) ยินดีที่จะให้บุคคลทั้งสองแต่งงานกัน แต่ขอให้หาสิ่งของต่อไปนี้มาให้ครบ คือ เงินและทองจำนวนมากพอ ข้างม้าพร้อมความขยัน อีกอย่างละหนึ่งพัน ข้างทาสช่วงไซ้อีกจำนวนพันคน และจะต้องสร้างสะพานเงินสะพานทองตั้งแต่โนน (บ้านของยาย) มาจนถึงวังของเจ้าเมืองด้วย

จะเห็นว่าข้อแม้ที่เจ้าเมืองกำหนดขึ้นเพื่อเรียกเอาจากยายและท้าวกำนั้น แม่แถมหาเศรษฐีพันล้านในปัจจุบันก็คงกลุ้มใจ นับประสาอะไรกับยายเฝ้าสวน ซึ่งเจ้าเมืองก็รู้เห็นอยู่แล้วว่า ฐานะและสภาพความเป็นอยู่เป็นเช่นใด ส่วนตัวท้าวกำเอง เจ้าเมืองก็ทราบอยู่แล้ว จะไปเอาสมบัติพัสถานจากที่ใดได้มากมายอย่างนั้น ดังนั้น เมื่อเจ้าเมืองพูดจบบยายก็ร้องไห้โศกที่ ยายรู้สึกกลัดกลุ้มอย่างที่สุด เห็นได้ชัดว่าเจ้าเมืองปฏิเสธตนอย่างไร้ความปราณี มองเห็นโทษทัณฑ์ที่ตนจะต้องรับเพราะบังอาจกระทำการเกินฐานะ เหตุการณ์ในตอนนี้อาจแสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่า ความดีความสามารถของท้าวกำมิได้เป็นที่ยอมรับของเจ้าเมืองเลย

บัดนี้ ท้าวกำแน่ใจแล้วว่า คุณงามความดีความสามารถของตนเท่าที่ได้แสดงออกไปนั้นยังไม่เป็นที่ยอมรับ จึงคิดที่จะเอาชนะให้จงได้ จึงเข้าป่าและอธิษฐานขอความช่วยเหลือจากพระอินทร์ พระอินทร์ได้ช่วยเนรมิตเมือง ข้างม้า เสนา ตลอดจนสะพานเงินสะพานทองให้สมใจนึก

กวีได้นำพระอินทร์เข้ามาช่วยแก้ไขปัญหาให้ท้าวกำอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งถ้าคิดถึง ความสอดคล้องกับคำสืบลอดแล้วก็น่าที่กวีจะต้องพึ่งพระอินทร์แน่ เพราะคงไม่มีมนุษย์ผู้ใดจะสามารถเนรมิตให้ได้

เจ้าเมืองทั้งในความสามารถของท้าวเก่า และจำต้องยอมรับอย่างไม่มีข้อแม้ใด ๆ อีก จึงทำพิธีแต่งงานให้กับบุคคลทั้งสอง เหตุการณ์น่าที่จะเรียบร้อยได้แล้ว แต่ปรากฏว่าในวันแต่งงาน นางลุนไคเห็นตัวจริงของท้าวเก่า เขาก็กลับเลิกล้มความตั้งใจ ไม่ยอมเข้าพิธีแต่งงานด้วย จึงเป็นเครื่องแสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้งอีกในตอนท้ายนี้ว่า มนุษย์ไม่ยอมรับความดีความสามารถที่แฝงอยู่ในร่างกายที่อัปลักษณ์ ทั้ง ๆ ที่ท้าวเก่าได้แสดงให้เห็นอย่างแจ่มชัดแล้วว่า ความสามารถเหล่านั้นเป็นความสามารถที่ยากนักที่ผู้อื่นจะกระทำได้ ดังนั้นท้าวเก่าจึงต้องถอยรูปให้ตนมีเรือนกายที่งามสง่าตามความต้องการของนางลุน เรื่องจึงจบลงได้อย่างเป็นสุข

วรรณกรรมเรื่องท้าวสิงคะโล

วรรณกรรมเรื่องท้าวสิงคะโลเป็นเรื่องที่ยาวที่สุดในจำนวนวรรณกรรม 5 เรื่อง ที่ผู้วิจัยนำมาศึกษา วรรณกรรมเรื่องนี้มีแก่นเรื่องซึ่งถือว่าเป็นแกนกลางของเรื่อง คือ ความรักและความกตัญญู

เนื้อเรื่องย่อ

เจ้าเมืองสาวัตถีมีน้องสาวอยู่คนหนึ่งสวยงามมากชื่อ คำผิว เจ้าเมืองรักและหวงแหนน้องสาวคนนี้อย่างมาก วันหนึ่งขณะที่นางลงไปอาบน้ำในสระใหญ่พร้อมกับข้าทาสบริวาร ก็ถูกพญานาคไหยักษ์ซึ่งเป็นสหายมาลักพาตัวไป จนมีลูกสาวกับพญานาคคนหนึ่งชื่อ คำฟอง

เจ้าเมืองสาวัตถีทราบข่าวการหายไปของน้องสาวด้วยความโกรธแค้น และโศกเศร้าเสียใจอย่างที่สุด จนกินไม่ได้นอนไม่หลับ ร่างกายซูบผอม นางลุนและนางหล้า ขาयाทั้งสองของเจ้าเมืองจึงทำพิธีขอลูกจากพระอินทร์ เพื่อจะไถ่ให้ไปติดตามเอาากลับคืนในโอกาสต่อไป นางลุนคลอดบุตรออกมาเป็นกระต่าย กอปรกับตอนนั้นบ้านเมืองเกิดภาวะแห้งแล้ง ชาวเมืองจึงเข้าใจว่าเป็นเพราะเจ้าเมืองมีบุตรที่ผิดกรรมชาติ

ดังนั้นเจ้าเมืองจึงจำต้องขับไล่นางลุนและลูกน้อยออกจากเมืองไป นางหล้าซึ่งกำลังมีครรภ์อ่อน ๆ ขอติดตามไปด้วย

พระอินทร์ได้ลงมาเนรมิตปราสาทให้บุคคลทั้งสามในป่าลึก ต่อมานางหล้าได้คลอดบุตรออกมาอีกคนหนึ่ง ทารกน้อยมีรูปโฉมสวยงามมาก มีขน และมีป้ายชื่อติดตัวออกมาด้วยว่า คนนี้ให้ชื่อว่า สุวรรณคีรี ส่วนคนที่ที่เป็นกระต่ายนั้นให้ชื่อว่า สิงคะโล ทั้งสองรักใคร่กลมเกลียวกันมาก พวกมันไปเที่ยวเล่นในป่าเป็นประจำ จนได้พบกับนางเกษร ลูกสาวพระฤาษีซึ่งเก็บมาจากรถคอกบัว ทั้งสามสนิทสนมและเล่นด้วยกันอย่างมีความสุข

ต่อมานายพรานจากเมืองสาวัดดีเกิดหลงป่าไปพบปราสาทเข้า จึงทราบความจริงว่า สิงคะโลและสุวรรณคีรีอาศัยออกติดตามหาอา ในระหว่างทางสองพี่น้องต้องต่อสู้กับยักษ์ ๘ ปีศาจ ๖ วิทยาธร แต่ก็สามารถเอาชนะได้ทุกครั้ง ในที่สุดก็สามารถนำอาและนางคำพองกลับป้อมอบให้บิดาได้สำเร็จ ท้าวสุวรรณคีรีได้ขึ้นครองเมืองสืบต่อจากบิดา โดยมีนางเกษรเป็นชายา และท้าวสิงคะโลเป็นอุปราช

หลังจากนั้นท้าวอินทะสิงห์ได้ออกเดินทางเพื่อไปติดตามหาบุตรครองตามคำทำนายของพระฤาษี ในระหว่างทางได้ผูกมิตรกับบุตรของเจ้าเมืองลาวหลวง ช่วยปราบยักษ์ที่เมืองมิจนาทิจู เมื่อชนะก็ได้ลูกสาวของเจ้าเมืองเป็นรางวัล ท้าวอินทะสิงห์ (เป็นชื่อใหม่ของท้าวสิงคะโลเมื่อถอดรูปแล้ว) ได้ไปพบบุตรครองที่เมืองเยอयाลาบ และได้ครองเมืองเยอयाลาบสืบต่อจากเจ้าเมืองคนเดิมด้วย ต่อหลังได้กลับมารับชายาจากเมืองต่าง ๆ ไปอยู่รวมด้วย

จากเรื่องย่อที่เล่าประกอบข้างต้น ผู้อ่านจะเห็นว่ามีความมุ่งแสดงแก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักและความกตัญญู ผู้อ่านจะพบว่าแก่นเรื่องที่ปรากฏให้เห็นตั้งแต่ตอนเริ่มต้นไปจนกระทั่งจบ โดยลักษณะการปรากฏนั้นแบ่งออกได้เป็น 2 ช่วง กล่าวคือช่วงแรกเริ่มตั้งแต่ต้นจนถึงท้าวสุวรรณคีรีขึ้นครองเมืองสาวัดดีสืบต่อจากพระบิดา ในช่วงนี้ก็เน้นแก่นเรื่องที่ว่านัอย่างซัดแจ้ง ส่วนช่วงที่สองคือหลังจากสุวรรณคีรีขึ้นครองเมืองแล้ว ท้าวอินทะสิงห์ (คือท้าวสิงคะโลซึ่งบัดนี้พระฤาษีได้เสกให้เป็นคนแล้ว) ก็ออกเดินทาง

เพื่อติดตามหาผู้ครอง เนื้อเรื่องช่วงนี้ก็มุ่งเน้นแก่นเรื่องเฉพาะประเด็น "ความรัก" เป็นสำคัญ แต่อย่างไรก็ตามแก่นเรื่องใน 2 ช่วงดังกล่าวนี้ก็สัมพันธ์สอดคล้องกันไป โดยตลอด ไม่ถึงกับขาดช่วงขาดระยะกันชัดเจนนัก

ช่วงแรก แก่นเรื่องในช่วงนี้คือ ความรักและความกตัญญู ซึ่งสามารถแยกย่อยได้ 3 ประเด็น คือ ความรักของพี่ชายที่มีต่อน้องสาว ความรัก-ความกตัญญูของภรรยาต่อสามี และความรัก-ความกตัญญูของลูกที่มีต่อบิดามารดา แก่นเรื่องใน 3 ประเด็นนี้สัมพันธ์สอดคล้องกันไปอย่างแนบสนิท

เหตุการณ์ของเรื่องเริ่มต้นขึ้นเมื่อนางคำผิวน้องสาวของเจ้าเมืองสาขัตติ์ ถูกลักพาตัว เป็นเหตุให้เจ้าเมืองซึ่งรักและหวงแหนน้องสาวคนนี้มีมากกสัดกลุ้มใจอย่างหนักถึงกับกินไม่ได้นอนไม่หลับ จนร่างกายซูบผอมเป็นที่น่าสังเวรอย่างยิ่ง

ความรักของเจ้าเมืองสาขัตติ์ที่มีต่อนางคำผิวในฐานะพี่ชายนี้ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนอยู่หลายตอน ซึ่งเชื่อว่าจะมีพี่ชายจำนวนไม่มากนักที่จะเอาใจใส่ให้ ความรักความห่วงใยของสาวไค้เหมือนเจ้าเมืองสาขัตติ์ โดยเฉพาะชายที่มีครอบครัวแล้ว เจ้าเมืองให้ความรักความเอาใจใส่น้องสาวด้วยการสร้างปราสาทหินอ่อนให้อยู่อย่างอิสระ มีสาวใช้คอยให้ความสะดวก มียามคอยเฝ้าแทนให้ความปลอดภัย มีสิ่งของเครื่องใช้ครบครัน เจ้าเมืองรักนางคำผิวเสมอหนึ่งดวงใจ ดังบทกลอนว่า

แพงนางงาม เกิงใจตนเจ้า

(ท้าวสิงคะโล : 5)

ความรักความห่วงใยของเจ้าเมืองสาขัตติ์คงจะไม่ปรากฏให้เห็นชัดเจนขึ้นได้ ถ้าหากกวีจะไม่สร้างเหตุการณ์ให้เกิดขึ้น ดังนั้นเพื่อให้แก่นเรื่องในจุดนี้เด่นขึ้นมาอีก กวีจึงกำหนดให้มีเหตุการณ์ลักพาเกิดขึ้น

พญานาคซึ่งหลงใหลในรูปโฉมของนางคำผิวได้วางแผนร่วมกับสหายที่เป็นยักษ์ ไปลักพาตัวนางในขณะลงอาบน้ำในสระใหญ่ แม้จะพยายามระมัดระวังให้ความปลอดภัย

อย่างเต็มที่ แต่ด้วยความระลึาใจ ซึ่งไม่มีใครคาดกัมาก่อน กอปรกับพญานาคเลือก
เอาเวลาที่ทุกคนกำลังหลงระเรีงสนุกสนานในการเล่นน้ำคว่าย เข้ากระทำการอย่าง
รวดเร็ว ชาวการลักพาตัวนางคำผิวทำให้เจ้าเมืองแพะว่าจะซาคใจตาย ดังที่กล่าว
ไว้ว่า

แต่นั้น พระยาหลวงเจ้า หัวใจจักแตก
กริ้วโกรธกล้า ปานฟ้าผ่าเผละียง
(ท้าวสิงคะโศ : 23)

ความหมาย ตอนนั้นเจ้าเมืองรู้สึกเหมือนใจจะแตกเป็นแตกเสีียง หัังโกรธ
หัังแค้นราวกับถูกสายฟ้าผ่าออก

ด้วยความเสียใจและโกรธแค้นอย่างหนัก เจ้าเมืองจึงออกคำสั่งให้ออก
ติดตามหาทุกคนออกทุกมุม หัังเมืองไกลไกลจนทั่ว และถึงกับประกาศยกบ้านเมืองให้เป็น
รางวัลแกผู้สามารถนนางกลับคืนมาได้ ดังบทกลอนกล่าวไว้ว่า

อันหนึ่ง ไฉเห็นแก้ว ใจเมืองมามอบ ภูนั้น
ภูจัก วางมอบบ้าน เมืองให้แก่นัน
(ท้าวสิงคะโศ : 25)

ความหมาย อนึ่งหากใครก็ตามสามารถค้นหานางพบและนำกลับมาได้ ภู
จะยกบ้านเมืองมอบให้แก่นันผู้นั้นทันที

แต่ชาวการสืบหานางคำผิวก็เจี๊ยบหาย หลายคืนหลายวันและหลายเดือนผ่าน
ไป เจ้าเมืองวิตกกังวลหนักขึ้น ชาวปลาอาหารละวางหมด ความโศกเศร้าเสียใจที่
ตนไม่สามารถให้ความคุ้มครองแก้องสาวให้ปลอดภัยได้โหมประดังเข้าสู่ห้วงสำนึกจน
แพะว่าจะซาคใจตายตาม

แก่นเรื่องประเด็นนี้ได้เชื่อมโยงไปยังแก่นเรื่องประเด็นที่สองอย่างต่อเนื่อง
คือนางหล้าและนางลุนชายาทั้งสองของเจ้าเมืองไม่อาจทนทุกข์สภาพของสวามีอยู่ต่อไปอีก
ได้ จึงร่วมกันเสนอความเห็นเพื่อช่วยผ่อนคลายความวิตกกังวลความเศร้าโศกเสียใจ
ของเจ้าเมืองให้เบาบางลงไปบ้าง โดยการขออนุญาตทำพิธีบวงสรวงหออินทราเทวราช
ขอโอรสผู้มีบุญญาบารมีและมีวิฤทธิที่สามารถช่วยติดตามและนำนางกลับคืนมา เจ้าเมือง
ก็จะสละขึ้นขึ้นอย่างทันตาเห็น อนุญาตให้ชายาทั้งสองประกอบพิธีทันที

แต่การณกลับไม่เป็นไปตามที่คาดคิด โอรสที่นางหล้าคลอดออกมานั้นกลับไม่ใช่
มนุษย์ หากแต่เป็นกระต่าย ดังปรากฏในบทกลอนดังนี้

โสมสันท้าว เกียรติจวนสัตว์ต่าง

อุปแถมเจ้า คือเพียงท้ายคำ

(ท้าวสิงคะโล : 29)

ตอนนี้ความวิตกกังวล และความห่วงใยที่มีค่อนข้างสาวดูจะลดน้อยลงไปบ้าง
ก็วยมีความหวังว่าโอรสที่คลอดออกมานั้นคงจะช่วยได้ แต่เหตุการณ์กลับไม่เป็นไปตาม
ที่คาดคิดอีก ทั้งนี้เนื่องจากบ้านเมือง เกิดวิปริตผิดปกติขึ้น จนไม่ตกต้องตามฤดูกาล
ชาวเมืองต่างโจษจันกันว่า จะต้องเป็นเพราะเหตุที่เจ้าเมืองมีโอรสมีรูปโฉมเหมือน
กระต่ายแน่ จึงร่วมกันเสนอให้นำทารกนั้นไปทิ้งเสียในป่าลึก

นางหล้าขอติดตามออกไปอยู่กับลูกรักด้วย เชื่อว่าทารกน้อยผู้ถือกำเนิดผิดปกติ
ผู้นี้จะต้องเป็นผู้มีบุญญาบารมี ฉะนั้นแม่จะรักและเป็นห่วงสาปี้ แ่ด้วยความรักลูกและ
การคาดหวังผลในวันข้างหน้า นางจึงเลือกที่จะติดตามไปกับลูก นางลุนซึ่งเป็นชายา
อีกคนของเจ้าเมืองขอตามไปด้วย โดยเหตุที่นางเองก็กำลังมีครรภ์อ่อน ๆ และเกรงว่า
หากโอรสที่คลอดมานั้นมีรูปโฉมผิดแปลกไปอีกคน ก็อาจจะถูกชาวเมืองขับไล่ จึงขอ
เลือกไปเสียในตอนนี้เพื่อจะได้เป็นเพื่อนตกทุกข์ได้ในยามยากร่วมกัน

เหตุการณ์ในตอนนี้นักมองกันอย่างฉิวเฉียดจะเหมือนกับว่า ชายาทั้งสองคนของเจ้าเมืองนั้นมีใครรักใคร่ใคร่ใจเจ้าเมืองเลย ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าสวามีกำลังทุกข์โศกอย่างหนัก แต่ถ้าพิจารณาให้ลึกลงไปจะเห็นว่า การตัดสินใจของนางทั้งสองนั้นได้แสดงให้เห็นความรัก ความกตัญญูที่นางมีต่อสวามีอย่างเฉลียวฉลาดที่เคี้ยว

ด้วยความมั่นใจว่าทารกน้อยที่ถือกำเนิดจากครรภ์ของนางนั้นจะต้อง เป็นผลอันเนื่องมาจากการกระทำพิธีบวงสรวงขอลูกจากพระอินทร์แน่ ทารกผู้นี้จึงต้องเป็นผู้มีบุญและจะต้องสามารถช่วยแก้ไขปัญหาคับอกของเจ้าเมืองได้ในทันหน้าแน่ ฉะนั้นหากจะปล่อยให้เสนาทหารนำทารกไปทิ้งเสียย่อมไม่เป็นการดี จึงตัดสินใจเลือกไปกับลูกน้อย เพื่อจะคอยเลี้ยงดูได้เจริญเติบโต ด้วยสิ่งที่หวังจะได้เป็นผลดังที่หมาย เมื่อนางจะรู้ว่าสวามีกำลังมีความทุกข์ แต่ความทุกข์ที่เกิดกับสวามีนั้นมิได้เพิ่งเกิดขึ้นในช่วงวันสองวันนี้ หากเป็นบาปกรรมแล้ว ความทุกข์นั้นนางมั่นใจว่าคงเบาบางลงไปบ้างแล้วเป็นแน่ อนึ่งสวามีโตเป็นผู้ใหญ่แล้ว และมีข้าทาสบริวารมากมายที่จะคอยให้การดูแลช่วยเหลือ แม้จะต้องชากนางทั้งสองก็คงไม่เป็นสาเหตุที่จะให้ถึงกับล้มตายด้วย ความทุกข์นั้น กอปรกับนางรู้ว่าการจากครั้งนี้เป็นการจากเพียงชั่วระยะหนึ่งเท่านั้น เมื่อทารกโตขึ้นก็จะพากลับมาช่วยแก้ไขปัญหาคับอกและกวาดล้างใจดังกล่าว นางมิได้บอกเล่าให้ผู้ใดทราบเลย แต่ผู้อ่านจะทราบได้จากเหตุการณ์และพฤติกรรมต่าง ๆ ของนาง นางได้เล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับครอบครัวแต่หนหลังได้กุมารน้อยทั้งสองพัง (ท้าวสิงคโลและท้าวสุวรรณคีรีโอรสของนางลุน) เมื่อเห็นว่ากุมารโตพอสมควรแล้ว การกระทำของนางแสดงให้เห็นเจตนาที่แน่วแน่ที่ต้องการช่วยเหลือสวามีให้พ้นทุกข์โศก แม้วันเวลาจะล่วงเลยไปหลายปีแล้วก็ตาม ในตอนนี้หากนางจะหาเป็นสืบเลี้ยงก็ย่อมจะทำได้ เพราะฐานะความเป็นอยู่ก็ถือว่าจะแน่นหนา นางได้ขอร้องหาปราสาทที่พระอินทร์เป็นผู้เนรมิตให้ มีเครื่องอำนวยความสะดวกทุกอย่าง มีโอรสที่มีความสามารถถึง 2 คน สามารถที่จะสร้างเมืองหรืออาณาจักรใหม่เป็นของตนเองได้โดยไม่ยากนัก แต่ด้วยความรัก ความกตัญญูต่อสวามีซึ่งนางระลึกถึงอยู่เสมอ ฉะนั้นนางจึงตัดสินใจเล่าเรื่อง

ทั้งหมดให้โอรสทั้งห้าที่ ซึ่งก็ได้ผลตามคาด โอรสทั้งสองอาสาออกติดตามหาอาทนต์ที่

การที่โอรสทั้งสองแสดงความเป็นทุกข์เป็นร้อนกับบิดามารดานั้น แสดงให้เห็นแก่นเรื่อง เกี่ยวกับความรักความกตัญญูที่นำไปให้เห็นในอีกลักษณะหนึ่ง คือความรักความกตัญญูของลูกที่มีต่อบิดามารดา

ก่อนออกเดินทางท้าวสุวรรณคีรีผู้มีชนูปัตติศรัทธาด้วยแท่งกำเนิดไฉยงขึ้นขึ้นเพื่อเรียกครุฑทั้งหลายให้มาคุ้มครองรักษาความปลอดภัยแก่มารดาทั้งสอง นับว่ากุมารมีความรักความห่วงใยมารดาเป็นอย่างมาก กวีได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี่ว่า

แต่นั้น กุมารน้อย คำนวณพระยาครุฑ
บัดนี้ การถือครอง ทวงมานพพระยา
เพื่อว่า ยักษ์แอวอุม อาคววนเคินหนี
ไปวางใจ นาคาพระยาขาค
เนาอยู่น่า นานไฉ่แปดปี ท่านเอ๋ย
บัดนี้เฮาจัก นำเอาให้ องค์อาทนต์สืบ
เชื่องจง มาอยู่เฝ้า ตนเจ้าแม่เฮา แด่ทอน
หลอนว่า ศิครุฑเจ้า มาประวญบังเบียด บัญ
จงให้ มาเพื่อเจ้า สองเข่าอย่าโล แด่ทอน
(ท้าวสิงคะโล : 78)

ความหมาย กุมารพูดกับพญาครุฑว่า ตนนี้เป็นบิดาที่อยู่ในเมืองโนนกำลังได้รับความเดือดร้อน เนื่องจากอาทนต์ถูกยักษ์ลักพาตัวไปขอให้พญานากนานแปดปีมาแล้ว บัดนี้เราจะไปติดตามเอาอาทนต์คืนมาได้เร็วที่สุด จึงขอให้ท่านช่วยมาดูแลรักษาแม่ทั้งสองให้ปลอดภัยด้วย

ในระหว่างทางกุมารทั้งสองได้พบกับอุปสรรคปัญหาต่าง ๆ มากมาย (แต่ผู้วิจัยจะไม่นำมาพิจารณาในที่นี้) เช่น ถูกชักขวาง ถูกลอบจี้จากยักษ์ ภูโหล วิญญาณ

ผี ปีกาจ และนาค แต่ก็สามารถเอาชนะได้ และเมื่อครั้งที่บุกกกลเหล่านั้นยินดีจะยก
ลูกสาว หรือยกบ้านเมืองให้ แต่กุมารก็ปฏิเสธ และขณะเดียวกันก็จะย่ำให้เห็นเจตนา
ที่แน่วแน่ในอันที่จะไปรับอาภัพคืนให้บิดา เช่นตอนที่สุวรรณคีรีได้ช่วยแก้ไขลูกสาวของ
ผีหลวงพ่้นคินซีฟ ผีหลวงเห็นความสาบารกก็ชอบใจ จึงขอยกลูกสาวให้เป็นภรรยาของ
สุวรรณคีรี แต่สุวรรณคีรีก็ปฏิเสธ และกล่าวย่ำถึงความตั้งใจเดิมว่า

บัดนี้	การคาของ	กุงทรวงภูวนาท
เพื่อว่า	ยักันแกวอุม	อาไคควนหนี
	ไปวางให้	นาคาพระยาเขาค
	เนาอยู่นา	ขานไคแปดปี นี่แล้ว
เฮาจัก	ไปเอาแก้ว	องค์อาทินคอบ

(ท้าวสิงกะโล : 85)

ความหมาย ขณะนี้พระปิศาจกำลังเดือดร้อน ทั้งนี้เพราะยักันไคลักพาเอาไป
มอบให้พญานาคที่เมืองบาดาลนานถึง 8 ปีแล้ว เรากำลังจะติดตามไปรับกลับ

ในที่สุดกุมารทั้งสองก็สามารถหนีออกมาจากเมืองบาดาลของพญานาคได้
สำเร็จ พญานาคโกรธแค้นมาก ยกกองทัพออกติดตาม เกิดการต่อสู้กันอย่างหนักหน่วง
นางคาณิชาเห็นการณ์จะลุกลามใหญ่โต จึงบอกหลานให้คืนตนให้พญาเขาสืบ แต่กุมาร
ก็หาได้ทำตามไม่ ยังคงยืนยันที่จะนาคกลับไปส่งให้บิดาให้จงได้ พฤติกรรมของสองกุมาร
ครั้งนี้จึงเป็นการเน้นแก่นเรื่องดังกล่าวนี้ให้ชัดเจนขึ้นอีก แสดงให้เห็นความรักความ
กตัญญูที่สองกุมารมีต่อบิดาบาตรอย่างจริงจัง มีความตั้งใจที่จะกระทำทุกอย่างเพื่อให้
บิดามารดาสบายใจและเป็นสุข แม้จะต้องฟันฝ่าอุปสรรค หรือเสี่ยงภัยอย่างไรก็ไม่เคย
ย่อท้อ ในที่สุดตัวละครทุกตัวก็ประสบความสำเร็จโดยทั่วหน้ากัน ท้าวสุวรรณคีรีได้ครองเมือง
สืบต่อจากพระบิดา ส่วนท้าวสิงกะโลนั้นพระดาบสีได้ช่วยเสกให้กลายเป็นชายหนุ่มรูปงาม

จะเห็นว่าเนื้อเรื่องในช่วงแรกนี้ กวีมุ่งเน้นความรักและความกตัญญูโดยตลอด กวีใช้แกนเรื่องที่ว่านี้เป็นแกนกลางเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างแนบสนิท พฤติกรรมของตัวละครก็คือ เหตุการณ์ในเรื่องก็ล้วนเกี่ยวพันกับแกนเรื่องที่ว่านี้ทั้งสิ้น

ช่วงหลัง แกนเรื่องในช่วงนี้กวีเน้นหนักแต่เฉพาะประเด็นที่เป็น "ความรัก" กวีใช้ความรักเป็นแกนกลางเพื่อสอดร้อยเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้ติดต่อกันสัมพันธ์กัน เรื่องเริ่มขึ้นเมื่อท้าวอินทะสิงห์ที่คอบากจะมีคู่ครองจึงชวนกลับไปถามพระฤาษี จากนั้นจึงออกเดินทางไปสืบหาตามคำแนะนำของพระฤาษี ในระหว่างทางท้าวอินทะสิงห์ต้องต่อสู้กับอุปสรรคปัญหาต่าง ๆ ทานองเดียวกับตอนแรก ซึ่งก็สามารถเอาชนะได้และได้รับลูกสาวของเจ้าเมืองนั้น ๆ เป็นชายา แต่หญิงสาวเหล่านั้นไม่ใช่เนื้อคู่ตามที่พระฤาษีบอก จึงจำต้องเดินทางต่อไป

ท้าวอินทะสิงห์ใช้เวลาเดินทางเพื่อค้นหาางอยู่นานถึง 7 ปีเต็ม จึงได้พบนางนางเป็นธิดาของเจ้าเมืองเขมบาลาย แต่ท้าวอินทะสิงห์ก็ต้องประสบกับอุปสรรคอีกตั้งแต่แรกที่มาถึง พระยาบึงคะลาเจ้าเมืองฉนรัย โจรทำนายว่าจะมีชายหนุ่มต่างเมืองมาลอบลักเอานางคานูธิดาของเจ้าเมืองไป ด้วยเหตุนี้เจ้าเมืองจึงมีรับสั่งให้เสนาทหารรักษาเมืองอย่างเข้มแข็ง ปักประตูเมืองตราจตราญเข้า-ออกให้กวนถี่ เมื่อเป็นเช่นนี้ท้าวอินทะสิงห์จึงต้องคิดหาวิธีเพื่อให้ได้นาง ท้าวอินทะสิงห์แปลงกายเป็นเขียดคำแอมกระโดดลงไปหานางในขณะที่กำลังอาบน้ำในสระ นางรู้สึกชอบใจมากจึงให้นางกานักนำกลับขึ้นไปเลี้ยงไว้ในอ่างบนปราสาท ตอนกลางคืนท้าวอินทะสิงห์ก็กลับคืนสู่ร่างเดิมแล้วเข้าหานาง เล่าความจริงและความตั้งใจเดิมให้นางฟังจนหมดสิ้น และในที่สุดความรักของท้าวอินทะสิงห์ก็ประสบสมดังความตั้งใจ แต่ความรักของบุคคลทั้งสองก็ยังเป็นไปในลักษณะลักลอบ ต่อมาพระยาบึงคะลาทราบ จึงมีคำสั่งให้จับตัวชายหนุ่มไปประหาร ท้าวอินทะสิงห์จึงต้องหนีออกไปตั้งหลักนอกเมือง และย้อนกลับเข้ามาเพื่อขอมาแต่เจ้าเมืองกลับเล่นไม่ซื่อจึงเกิดการต่อสู้กันขึ้น ท้าวอินทะสิงห์ชนะจึงได้นาง และเจ้าเมืองยกเมืองให้ครองด้วย แต่ท้าวอินทะสิงห์ไม่รับ โดยให้เหตุผลว่าการที่ต้อง

เดินทางมาไกลเช่นนี้มีความประสงค์อย่างเดียวกันนั่นคือ ต้องการติดตามหาบุตรของตามหาของพระฤๅษี เมื่อพบแล้วก็จะเดินทางกลับ

จะเห็นว่าเหตุการณ์ในช่วงท้ายนี้ดำเนินไปเพราะความรัก เมื่อตัวเอกของเรื่องได้พบรักสมใจแล้ว ก็ก็คลั่งคลายเรื่องให้จบลงด้วยการกำหนดให้ตัวละครต่าง ๆ ประสบความสุขความสวัสดีด้วยกันทุกคน ฉะนั้นจึงนับได้ว่า 'ความรัก' คือแก่นเรื่องที่วิ่งม่วนสะทอนให้เห็นในช่วงหลังของวรรณกรรมเรื่องนี้

วรรณกรรมเรื่องท้าวหมาหุบ

แก่นเรื่องอันเป็นความกิดหลักที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้คือ ผู้กระทำผิดที่ถูกรวมเท่านั้นคือผู้ที่ได้รับชัยชนะ

เนื้อเรื่องย่อ

นางจันแดงชาขายของเจ้าเมืองจันทิกลอดคลุกออกมาเป็นรายแต่หน้าตาเป็นหมาหุบ¹ เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์ของชาวเมืองทั้งทางดีและทางร้าย ต่อมานางได้คลอดคลุกอีกคน คนหลังนี้มีรูปโฉมงามสง่ามาก ตั้งชื่อว่าจันทิ หลังจากคลอดได้ 7 วัน นางจันแดงก็ถึงแก่กรรม ทารกน้อยทั้งสองจึงได้รับการเลี้ยงดูจากแม่เลี้ยง ซึ่งมีลูกสาวอยู่คนหนึ่งคือนางคำฟอง เมื่อท้าวหมาหุบและท้าวจันทิเริ่มเป็นหนุ่ม แม่เลี้ยงก็เกิดอิจฉาริษยา ไม่อยากให้เจ้าเมืองยกบ้านเมืองให้ลูกชายครอง แด่อยากให้นางคำฟองเป็นใหญ่แต่ผู้เดียว จึงหลอกลวงท้าวจันทิไปยดักลงแหว ท้าวหมาหุบได้ติดตามไปช่วยเหลือและพาจันทิไปอาศัยอยู่กับฤๅษีขอเรียนวิชา

ส่วนเจ้าเมืองเมื่อทราบวามุครทั้งสองหายไป ก็ยกกองทหารออกติดตามค้นหาไปพบยักษ์ซึ่งแปลงเป็นกวางมาล่อ จึงถูกยักษ์จับตัวได้และฆ่าทิ้ง เจ้าเมืองขอชีวิตไว้โดยให้สัญญาว่าจะส่งหญิงสาวมาให้กินแทนวันละคน ยักษ์จึงปล่อยตัวมา เจ้าเมืองทำตามสัญญานั้น จนหญิงสาวในเมืองจันทิหมดสิ้น นางคำฟองจึงถูกส่งตัวไปเป็นคนสุดท้าย

¹หมาหุบ หมายถึงสุนัขที่มีเขาปุ๊กปุ๊ก

ท้าวหมาหุຍออกไปเที่ยวหาอาหารในป่า ไก่ไปพบกองกระดูกที่ใหญ่โตมโหฬาร
นั้นเข้า จึงสืบถามความเป็นมาจนไ้ทราบความจริง ท้าวหมาหุຍโกรธมาก ทำยัน
ออกมาต่อสู้กัน ท้าวหมาหุຍอ่อนแรงต้องถอยไปตั้งหลักที่อาศรม ท้าวจันทจึงยิงธนูศิลป์
ช่วยเหลือ และสามารถปราบยักษ์ได้ ยักษ์ไ้ครองขอชีวิตพร้อมกันขอไม่เข้าเวศน ซึ่ง
สามารถฉีกนตายให้พ้นค้ำชีฟได้ ท้าวจันทจึงนำไปขึ้นกองกระดูกดังกล่าว

ต่อมามีนายพรานจากเมืองจันทลงป่าไปพบท้าวจันท ท้าวหมาหุຍและหญิงสาว
เหล่านั้นเข้า จึงนำเรื่องกลับไปทูลเจ้าเมือง เจ้าเมืองรับสั่งให้ยกกองทหารออกไปรับ
บุคคลทั้งหมดกลับเมือง

ด้วยผลแห่งกรรมที่พระอินทร์เกิดความเมตตาสงสารจึงสั่งให้หมาหุຍกลับคืน
ร่างเป็นชายหนุ่มรูปงาม มีชื่อใหม่ว่า ฮางปอง จากนั้นสองพี่น้องก็ครองเมืองสืบต่อจาก
พระบิดาด้วยความเป็นสุข

จากนั้นกล่าวถึงเจ้าเมืองมิดิลรังเป็นพ่อหม้ายชราตาย ปราศธนาอยากได้
นางคำฟองซึ่งบัดนี้เป็นชายาของท้าวจันทแล้วไปเป็นชายาของคน เกิดสงครามแย่งชิง
นางขึ้น ท้าวจันทยิงธนูศิลป์ไปมัดทหารฝ่ายข้าศึกเอาไว้ทั้งหมด แล้วเมืองมิดิลจึงยอมแพ้
และยอมอ่อนน้อมต่อเมืองจันทตลอดไป ส่วนทหารที่ล้มตายไป ท้าวจันทกับท้าวฮางปอง
ก็ช่วยแก้ไขให้คืนชีฟด้วยไม้เท้าวิเศษดังกล่าว ทุกคนมีชีวิตรอยู่อย่างมีความสุข ส่วน
แม่เลี้ยงนั้นถูกธรณีสูบและตายไปในที่สุด

จากเรื่องที่เล่ามาโดยย่อ ผู้อ่านจะเห็นว่าวิ้มงแลดงแก่นเรื่องที่ว่า "ผู้กระทำ
ดีมีศีลธรรมเท่านั้นคือผู้ที่ไ้ได้รับชัยชนะ" จากเหตุการณ์และพฤติกรรมของตัวละครที่
สำคัญ ๆ ในเรื่องล้วนแสดงให้เห็นแก่นเรื่องที่ำนี้ทั้งสิ้น

เหตุการณ์ของเรื่องเริ่มต้นขึ้นเมื่อแม่เลี้ยงดวงท้าวจันทไปปลุกทกเหว ท้าว
หมาหุຍออกมกลืนเพื่อติดตามหาจนพบ และช่วยเหลือให้รอดชีวิตมาได้ การกระทำ
ของท้าวหมาหุຍผู้ซึ่งยังอยู่ในร่างของสัตว์ในตอนนี้อย่างนี้แสดงให้เห็นถึงควมมีคุณธรรม ใน
ฐานะเป็นผี ซึ่งมีความรักความห่วงใยใน้อง และเมื่อเห็นว่าก้าจะอยู่ในบ้านเมืองต่อไป

คงไม่ปลอดภัยแน่ จึงพาน้องหนี การกระทำของท้าวหมาหุ่ยและท้าววันที่ในตอนนั้นถ้า
มองกันอย่างผิวเผินก็ดูเหมือนว่าเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง เพราะทำให้บิดาและชาวเมือง
เดือดร้อน ช่วยกันออกติดตามค้นหา จนเป็นเหตุให้บิดาถูกยักษ์จับตัวได้ ตกอกตกใจ
อย่างมาก ในที่สุดต้องแลกชีวิตด้วยชีวิตของหญิงสาวอีกจำนวนมากมาย แต่หาพิจารณา
ให้ลึกซึ้งลงไป ผู้อ่านจะพบว่า การกระทำของตัวละครทั้งสองมิได้มีเจตนาที่จะทำให้
ผู้อื่นได้รับทุกข์ หากแต่เป็นการหนีเพื่อหลบภัย และต้องการจะไปแสวงหาวิชาความรู้
เสร็จแล้วก็จะกลับ เจตนาจึงกล่าวนี้ปรากฏในบทตอนตอนที่ทั้งสองเหาะผ่านเมืองว่า

อันว่าคุณโง่เจ้าบิกลัน เกศเฮาแล้ว
เพื่อนหากปองฆาน้องฮาเจ้าก็จึงหนี กอนแล้ว
ฮากอยยกใส่เกล้าถนอบไว้ช้วน
ขอให้บุญนำชูจักคืนเห็นหน้า
ขอให้ไปพบพ่พระฤาษีฤทธิแสง เทียวถอน
เขียนจักเขียนอาคมศาสตรศิลป์มันต์ก้า

(ท้าวหมาหุ่ย : 13)

ความหมาย อันบุญคุณของบิดานั้นลูกขอเทอญเอาไว้เหนือเกล้า แต่
เนื่องจากแม่เลี้ยง (เพื่อน) มีเจตนาร้ายจะฆาน้องจึงว่าต้องหลบหนีไปก่อน ขอให้
บุญบารมีจงช่วยชักนำให้ไ้หวนกลับมาพบกันอีก และขอให้ไ้พบพระฤาษีที่มีความรู้
ความสามารถจักไ้ขอเรียนวิชาด้วย

ความมีเจตนาดีของสองพี่น้องไ้แสดงให้เห็นตลอดเวลาที่พักรู้กับพระฤาษี
เช่น ตั้งอกตั้งใจเ้าเรียนวิชา ช่วยเหลือพระฤาษีตามกำลังความสามารถ และเมื่อ
มีวิชาความรู้มากพอแล้ว ก็หวนกลับมาช่วยค้ำความทุกข์ร้อนให้บิดาและชาวเมืองด้วยการ
ปราบยักษ์ พร้อมทั้งช่วยแก้ไขผู้ล้มตายไปแล้วให้กลับคืนชีพเหมือนเดิม ความโศกเศร้า
เสียใจของชาวเมืองที่สูญเสียลูกสาว ไ้สูญหายไปสิ้นด้วยการช่วยเหลือของสองพี่น้องนั้น

พฤติกรรมของตัวละครทั้งสองในตอนนี้อาจถือว่าเป็นการกระทำที่ผิด และยังคงแสดงให้เห็น
 ความเป็นผู้มีศีลธรรม ไม่คิดเบียดเบียนหรือทำร้ายรังแกผู้อื่น ถึงแม้จะเห็นได้จากหลังปราบ
 ยักษ์แล้ว ท้าวมหาหุ่ยและท้าวจันทน์มีไถลงโทษยับยั้งหรือทรมานได้ทว่ากลัว แต่กลับยอมรับ
 สั่งสอนให้คิดสำนึกและให้ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมอันคือยาใดคิดเบียดเบียนผู้อื่นใดอีก

การมุ่งกระทำดีและความ เป็นผู้มีศีลธรรมของตัวละครเอกทั้งสองยังคงปรากฏ
 ให้เห็นสืบต่อไปอีกในเหตุการณ์สำคัญของเรื่อง กล่าวคือเมื่อเจ้าเมืองวันไทถึงแก่กรรม
 ไปแล้ว ท้าวจันทน์และท้าวมหาหุ่ย (ซึ่งบัดนี้ได้ออกอุปแล้ว และเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นธำรงปอง)
 ก็ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองสืบต่อ ชาวเมืองอยู่ด้วยความร่มเย็นเป็นสุขตลอดมา จากนั้น
 กวีได้กำหนดเหตุการณ์ใหม่ขึ้นอีก ซึ่งถือเป็นเหตุการณ์ที่มุ่งแสดงแก่นของเรื่องให้ชัดเจน
 ยิ่งขึ้นอีกครั้งหนึ่ง นั่นคือการกำหนดให้เจ้าเมืองมิดิลาที่มีเจตนาร้ายต่อเมืองจันทน์ กำลัง
 มีสาส์นมาสู่ขุนนางคำพองซึ่งก็ทราบข่าวว่าภรรยาได้เป็นชายาของท้าวจันทน์แล้ว เมื่อไม่
 สมหวังก็ยกกองทัพมาประชิดเมือง ท้าวจันทน์และท้าวธำรงปองจำต้องยกกองทัพออกไป
 ป้องกันเมือง การสู้รบครั้งนี้ทำให้ผู้คนของทั้งสองฝ่ายล้มตายไปเป็นจำนวนมาก เมื่อ
 ท้าวจันทน์เห็นเช่นนั้นจึงยิงธนูศิลป์อีกครั้งเพื่อบรรเทาความทุกข์ การตัดสินใจของท้าวจันทน์
 ครั้งนี้เป็นเครื่องหมายแสดงให้เห็นได้ว่า ฝ่ายของตัวละครเอกไม่ต้องการให้สงคราม
 ยืดเยื้อและสูญเสียทรัพยากรอันมีค่าจนมากเกินไป ถ้าเช่นนั้นเพราะเหตุใดจึงไม่
 ตัดสินใจให้เสียตั้งแต่แรกเริ่มสงคราม ทั้งนี้ก็อาจจะด้วยเหตุผลที่คาดไม่ถึงว่าฝ่าย
 ข้างศึกจะมีฤทธิ์เดชมากถึงขนาดนี้ หากควนไช้ไปอาจเห็นเป็นการรังแกผู้ที่อ่อนกว่า
 ก็ได้

ความเป็นผู้มีศีลธรรมประจำใจของตัวละครเอกทั้งสอง ได้แสดงให้เห็นปรากฏ
 สืบต่อไปอีกด้วยการช่วยแก้ไขทหารของทั้งสองฝ่ายที่ล้มตายไปแล้วให้กลับฟื้นขึ้นมาอีก
 ยังความปลาบปลื้มใจให้กับทุกคนเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้ควนไช้มีเจตนาจะให้ผู้ใดต้อง
 เสียชีวิตไปเพราะสงครามครั้งนี้ แม้แต่เจ้าเมืองมิดิลาซึ่งเป็นต้นเหตุ และบัดนี้ได้กลายเป็น
 เป็นผู้แพ้ ท้าวจันทน์และท้าวธำรงปองก็หาไถลงโทษหนักตามอย่างเขลยศึกผู้แพ้สงครามไม่

เพียงแต่ให้นำไปจงจาวัวแค่ 7 วันพอให้เข้าหลาม แล้วเชิญออกมาจากนั้นก็บรม
สั่งสอนให้ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมอันดี และให้กลับไปครองบ้านเมืองมิถิลาสืบต่อไปเหมือน
เดิม พร้อมทั้งไพร่พลทั้งหลายก็ได้กลับคืนบ้านเกิดเมืองนอนไปด้วย

จากบทวิเคราะห์ที่ผู้วิจัยได้เขียนมาทั้งหมด ผู้อ่านจะเห็นได้ว่าการแสดง
แนวความคิดหลักอันเป็นแกนกลางของเรื่องนั้น นอกจากที่จะไว้เหตุการณ์ของเรื่อง
เป็นเครื่องมือแล้ว ก็ยังแสดงให้เห็นอย่างตรงไปตรงมาอีกด้วย โดยการกำหนด
ให้ตัวละครเอกทั้งสองตัวเป็นผู้อบรมสั่งสอนเพื่อชี้ให้เห็นคุณค่าของการกระทำดีและ
ความมีศีลธรรมแก่ประชาชนและศัตรูผู้พ่ายแพ้ทุกครั้ง ที่สำคัญได้แก่ยักษ์และเจ้าเมือง
มิถิลา ตัวละครเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นมารที่คอยชักชวนมิให้บุคคลอื่นกระทำดี หรือคอย
เบียดเบียนผู้อื่นให้เป็นทุกข์ นับได้ว่าเป็นการกระทำของผู้มีสติปัญญาที่ไกล่เกลี่ย ฉะนั้น
การที่ตัวละครเอกสามารถปราบปรามตัวละครเหล่านั้นได้ จึงถือเป็นการขจัดอวิชชาออก
จากจิตใจของตัวละครเหล่านั้นด้วย จากนั้นก็สร้างเสริมธรรมะและปัญญาให้เกิดขึ้น
การกระทำของตัวละครเอกทั้งสองจึงนำความสุขมาให้กับประชาชนและบ้านเมือง
เป็นอย่างดียิ่ง ผลแห่งการกระทำดีและมีศีลธรรมประจำใจของตัวละครเอกคงกล่าว
ส่งผลให้เป็นที่รักใคร่ เทอศุนของปวงประชาทั้งบ้านใกล้เมืองไกลโดยทั่วกัน

เมื่อพิจารณาแก่นเรื่องจากวรรณกรรมกลอนอ่านของอีสานทั้งหมดที่นำมาศึกษา
ทำให้สรุปได้ว่า แก่นเรื่องส่วนใหญ่มุ่งเน้นคุณธรรมตามหลักศาสนาของพระพุทธศาสนา
กวีผู้ประพันธ์พยายามชี้แนะให้ผู้อ่านมองเห็นคุณค่าของการกระทำดีที่มีศีลธรรมทั้งเป็น
คุณธรรมที่มนุษย์ในสังคมยอมรับและยกย่องเชิดชูถือกัน แก่นเรื่องเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็น
เห็นแนวความคิดความนิยมนับถือของชนชาวอีสานในอีกแง่มุมหนึ่ง

วิเคราะห์โครงเรื่อง

โครงเรื่อง (Plot) คือเค้าโครงของเรื่องราวที่ผู้แต่งกำหนดขึ้นไว้ก่อนว่าจะเขียนเรื่องไปในทิศทางใดหรืออย่างไร เค้าโครงดังกล่าวจะประกอบด้วย เหตุการณ์ ปัญหา หรือข้อขัดแย้งต่าง ๆ ซึ่งจะต้องมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันไปโดยตลอดตั้งแต่ต้นจนจบ

ศาสตราจารย์กุหลาบ มัลลิกะมาส ได้อธิบายถึงโครงเรื่องไว้ว่า "โครงเรื่องคือส่วนของเนื้อเรื่องที่มีปัญหา หรือข้อขัดแย้ง (Conflict) อาจเป็นตอนที่เนื้อเรื่องมีปัญหา หรือข้อขัดแย้งด้านเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตตัวละคร คือความขัดแย้งในจิตของตัวละครเอง"¹

สุพรรณ เชื้อนิล สรุปความหมายของโครงเรื่องว่า "โครงเรื่องหมายถึง เค้าโครงของพฤติกรรมที่ผู้แต่งสร้างขึ้น โดยให้เหตุการณ์ในเรื่องดำเนินไปอย่างมี ปัญหา หรืออุปสรรคข้อขัดแย้ง และตัวละครในเรื่องพยายามฟันฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ เหล่านั้นอย่างเต็มที่"²

จากความหมายของคำว่า "โครงเรื่อง" ดังกล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่า โครงเรื่องเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของบทประพันธ์ โดยเฉพาะวรรณกรรมประเภท เรื่องเล่า เช่น นิทาน นวนิยาย เรื่องสั้น และบทละคร³ เพราะโครงเรื่องจะเป็น เครื่องกำหนดทิศทางในการสร้างปมปัญหา ข้อขัดแย้งหรือเหตุการณ์ ปัญหาและข้อขัดแย้ง

¹กุหลาบ มัลลิกะมาส วรรณคดีวิจารณ์ หน้า 78

²สุพรรณ เชื้อนิล วิเคราะห์นวนิยายเรื่องขุนศึก ของ ใบ เมืองเดิม (ปริญาณานิพนธ์ กศ.ม. ประสานมิตร 2520) หน้า 57

³กุหลาบ มัลลิกะมาส เรื่องเดิม หน้า 79

ต่าง ๆ เหล่านั้นจะก่อให้เกิดนาฏการ (action) และนาฏการหลาย ๆ นาฏการ ก็จะทำให้เรื่องดำเนินไปอย่างสนุกสนาน และต่อเนื่องสัมพันธ์กันโดยตลอด

โดยทั่วไปแล้วโครงเรื่องในวรรณกรรมประเภทเรื่องเล่าจะจำแนกออกเป็น 2 ชนิด คือ

1. โครงเรื่องใหญ่ (Main Plot) คือเค้าโครงของความขัดแย้ง หรือเหตุการณ์สำคัญที่ผู้แต่งใช้เป็นแกนให้เรื่องดำเนินไปตั้งแต่เริ่มเรื่องจนจบเรื่อง
2. โครงเรื่องย่อย (Sub Plot) หมายถึงเค้าโครงของความขัดแย้ง หรือเหตุการณ์ย่อย ๆ ที่สอดแทรกอยู่ในโครงเรื่องใหญ่ เป็นการเพิ่มรายละเอียดและช่วยเสริมให้โครงเรื่องใหญ่สมบูรณ์

ดังนั้น การวิเคราะห์โครงเรื่องของวรรณกรรมประเภทเรื่องเล่าทั้งหลาย ทั้งมวลจึงหมายถึงการพิจารณาเค้าโครงของปัญหา หรือความขัดแย้ง หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่องว่า มีปัญหาความขัดแย้งหรือเหตุการณ์อะไรบ้าง ผู้แต่งกำหนดสิ่งเหล่านี้ขึ้นไว้อย่างไร มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันตั้งแต่ต้นจนจบหรือไม่อย่างไร การวิเคราะห์โครงเรื่องสามารถทำได้หลายวิธี เช่นอาจเป็นการพิจารณาแยกละเอียดในทุกจุดของเรื่อง ซึ่งหมายถึงการพิจารณาโครงเรื่องย่อยนั่นเอง และอาจพิจารณาอย่างกว้าง ๆ โดยมุ่งพิจารณาเฉพาะโครงเรื่องใหญ่

ศาสตราจารย์กฤษดา มัลลิกะมาส ได้เสนอแนะวิธีวิเคราะห์โครงเรื่องไว้แบบหนึ่ง น่าสนใจมาก ซึ่งผู้วิจัยจะใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์การลำดับปัญหา หรือเหตุการณ์ของโครงเรื่องครั้งนี้ด้วย ดังนี้

1. การอธิบายถึงสถานการณ์ในตอนเปิดเรื่อง (Exposition) ดังตัวอย่างเรื่องลิลิตพระลอ สถานการณ์ในตอนเปิดเรื่อง ก็คือการอธิบายบ้านเมืองและเรื่องเกี่ยวกับพระลอ พระเพื่อน พระแพง ชาวเลาถึงสิริโฉมของพระลอ

2. ปัญหาเริ่มปรากฏ (Inciting Moments) การที่พระเพื่อนพระแพงเริ่มสนใจพระลอเป็นจุดเริ่มต้นว่าอริราชศัตรูจะรักกันไ้หรือไม่

3. การขยายตัวคลี่คลายของปัญหานั้น (Development) ได้แก่ ตอนสองนางทำเสน่ห์ให้พระลอหลงใหล และการแก้ไขหลายครั้ง จนพระลอต้องออกเดินทางจากบ้านเมืองไปถึงเมืองสรวงไค่นาง เป็นการเพิ่มพูนปัญหาให้เข้มข้นยิ่งขึ้น

4. การที่ปัญหาได้รับการแก้ไข และเป็นระยะที่เรื่องเปลี่ยนแปลงไปทางใดทางหนึ่ง (Climax) คือตอนที่เจ้าย่ากริ้วให้ทหารล้อมยิงกษัตริย์ทั้งสามและพี่เลี้ยง

5. การคลี่คลายเข้าสู่จุดจบ ช่วงเวลาของการแก้ปัญหานั้น (Denouement and final suspense) การสิ้นชีวิตของตัวละครสำคัญในเรื่องทั้ง 7 คน

การทำศพ การสร้างสุป

6. จุดจบของปัญหา (Conclusion) ในเรื่องพระลอ เป็นเรื่องจบร้ายด้วยการตายของคู่รักทุกคน แต่ทำให้บุคคลอยู่ข้างหลังนั้น กลับมีไมตรีต่อกันลงล้างความเป็นอริแก่กันในอดีต (จึงเป็นเสมือนการตายถ่ายบาปในเรื่องโร เมโอจูเล็คของเช็คสเปียร์ คือเมื่อตายแล้วก็ทำให้บุคคลข้างหลังสำนึกในบาปบุญคุณโทษ กลับเป็นมิตรกัน กระเทาความผิดกัน)¹

การวิเคราะห์โครงเรื่องของวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสานครั้งนี้ ผู้วิจัยจะพิจารณาเค้าโครงเรื่องโดยส่วนรวม คือไม่แยกพิจารณาเป็นเรื่อง ๆ ทั้งนี้เนื่องจากวรรณกรรมกลอนอ่านทั้ง 5 เรื่องนั้น ส่วนใหญ่มีเค้าโครงเรื่องเป็นไปในทานองเดียวกัน กล่าวคือมีโครงเรื่องแบบนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ เนื้อเรื่องเต็มไปด้วยอภินิหาร ตัวเอกเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์แก่กล้า มีการพลัดพรากตระกำลำบาก ประสบอุปสรรคปัญหามากมาย แต่ก็สามารถเอาชนะได้ในที่สุด ซึ่งแสดงให้เห็นบุญบารมีของตัวเอกของเรื่อง

¹ กุหลาบ มัลลิกะมาส วรรณคดีวิจารณ์ หน้า 80

การวิเคราะห์โครงเรื่องในวรรณกรรมกลอนอ่านครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แยกพิจารณาใน 2 ประเด็นต่อไปนี้ คือ

- การลำดับปัญหาหรือเหตุการณ์ของโครงเรื่อง
- การสร้างความขัดแย้งในโครงเรื่อง

1. การลำดับปัญหาหรือเหตุการณ์ของโครงเรื่อง เป็นการพิจารณาว่าผู้แต่งได้จัดเรียงเหตุการณ์ในโครงเรื่องไว้ตามลำดับอย่างไร และเหตุการณ์เหล่านั้นเป็นเหตุเป็นผลเกี่ยวของสัมพันธ์กันอย่างไร ทั้งนี้จะแยกพิจารณาเรียงลำดับหัวข้อตามแนวของศาสตราจารย์กุลหลาบ มัลลิกะมาส คือ

1.1 สถานการณ์ในตอนเปิดเรื่อง วรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานทั้ง 5 เรื่องที่นำมาศึกษา กวีเปิดเรื่องด้วยการกล่าวนาถึงที่มาของเรื่องว่า เป็นเรื่องที่ได้เล่ามาจากนิทานชาดก หรือเป็นชาติปางหนึ่งของพระโพธิสัตว์ เพื่อสำแดงเหตุแต่ปางหลัง เมื่อครั้งที่ท่องเที่ยวใช้ชาติเวร การเปิดเรื่องในลักษณะนี้ นับเป็นการยั่วยุให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความสนใจได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เนื่องจากชาวอีสานเป็นกลุ่มชนที่นับถือและศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมาก แม้แต่ในปัจจุบันความรู้สึกดังกล่าวก็ยังฝังแน่นอยู่ในใจของชาวอีสานอยู่เสมอ ซึ่งสามารถหาคุ้ยได้ไม่ยากนัก โดยเฉพาะในกลุ่มชนที่เป็นชาวนบพ

ความเชื่อเกี่ยวกับชาติปางก่อนของพระพุทธเจ้า คือชาติที่ได้ชื่อว่าเงินพระโพธิสัตว์นั้นมีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ชาวพุทธเชื่อว่าพระโพธิสัตว์เกิดมาเพื่อใช้กรรม และขณะเดียวกันก็สร้างสมบุญบารมีเพื่อให้ได้เกิดใหม่ในชาติที่ดีกว่า พฤติกรรมหรือการกระทำของพระโพธิสัตว์ในชาติต่าง ๆ เหล่านั้นล้วนเป็นข้อคิดคติสอนใจได้ทุกเรื่อง การกล่าวอ้างว่าตัวเอกในเรื่องเป็นพระโพธิสัตว์ในชาติใดชาติหนึ่ง จึงเป็นการสร้างความศรัทธาเลื่อมใสในตัวเอกให้เกิดขึ้นกับผู้อ่านผู้ฟัง ซึ่งเป็นผลทำให้อยากติดตามรายละเอียดของเนื้อเรื่องต่อไป ดังนั้นการเริ่ม

สถานการณ์ในตอนเปิดเรื่องจึงมีลักษณะคล้าย ๆ กันเป็นส่วนใหญ่ เห็นได้จาก
วรรณกรรมสามเรื่อง ดังนี้

บัดนี้ข้าจักเล่าปากฟั่นปางก่อนโพธิญาณก่อนแล้ว
ยามยังเที่ยวสงสารส่งเวรเวียนไซ้
ปางเมื่อจอมใจเจ้าองค์พุทธโศกช่วยชาติ
บังเกิดเป็นเต้าน้อยแนวเชื้อทำสกุล
ก็เพราะบุญกรรมท้าวเที่ยวถึงแถมส่ง
จึงไคลลงแหล่งหล้ามาไซ้ชาติเวร
(ท้าวเตาคำ : 133)

บัดนี้จักได้เล่าปากฟั่นปางก่อนโพธิญาณก่อนแล้ว
ปางเมื่อเที่ยวสงสารโลกคนในฟั่นปางก่อนพูน
นักปราชญ์เจ้าแปลแต่งในธรรม
เพื่อนได้แปลงคำสอนบอกเป็นนิทานไว้
(พญาคันทก : 1)

บัดนี้เสียมจกนักราชิต้าวปางก่อนโพธิญาณก่อนแล้ว
ไซ้คำสอนสืบมาพออยู่
(ท้าวมหาหุຍ : 1)

ส่วนวรรณกรรมเรื่องท้าวกำกาคำ และท้าวสิงคะโธนั้น กวีมิได้กล่าวไว้
ชัดแจ้งเหมือน 3 เรื่องข้างต้น แต่ก็ได้แสดงให้เห็นว่า ตัวเอกของเรื่อง
คือพระโพธิสัตว์ โดยเรียกตัวเอกว่า โพธิสัตว์บ้าง หน่อพุทธโธบ้าง ดังปรากฏใน
วรรณกรรมว่า

แต่นั้นโพธิสัตว์เจ้าเอาตนกลับออก

นอนระอกทางเหี่ยมไ้แม่ตน

(ท้าวสิงคะโล : 54)

บ่ไ้เชื่อชาติน้อยคนไ้ไพร่เมือง แลนา

อันว่าโพธิสัตว์เจ้านาลงมาเกิด

บ่ไ้เชื่อชาติยายคนไ้บ่ถอยณญา คอกนา

(ท้าวกำกาคำ : 11)

และเพื่อเป็นการย้ำให้ผู้อ่านผู้ฟังแน่ใจว่า นิทานเรื่องนั้นเป็นเรื่องราวของ พระโพธิสัตว์จริง กวีก็จะจบเรื่องด้วยการบอกถึงการกลับชาติไปเรื่อย ซึ่งมีปรากฏ ในวรรณกรรมทั้ง 5 เรื่อง

หลังจากได้กล่าวมาถึงที่นี้ซึ่งเป็นการสร้างความสนใจแล้ว กวีก็จะพรรณนา ให้เห็นสภาพความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นถิ่นกำเนิดของตัวเอก ในจุดนี้เน้นเป็นการสร้างเสริมให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความรู้สึกปลอดโปร่งใจเพราะการได้ยิน ได้ฟังเรื่องราวที่สงบสุข ร่มรื่นและอุดมสมบูรณ์ของใครหรือของบ้านเมืองใด ย่อมนำมาซึ่งความสบายใจ จึงเป็นการปูพื้นฐานทางอารมณ์ที่เป็นกลางให้เกิดขึ้นแก่ผู้อ่านผู้ฟัง เพื่อเตรียมพร้อมที่จะรับฟังเหตุการณ์หรือปัญหาของเรื่องต่อไป

1.2 ปัญหาเริ่มปรากฏ กวีอีสานได้สร้างปมปัญหาให้ปรากฏทันทีเมื่อ เปิดเรื่องแล้ว ด้วยการกำหนดให้ตัวละครเอกถือกำเนิดผิดปกติไปจากบุคคลในสังคม สร้างความประหลาดใจและงุนงงสงสัยนานัปการให้เกิดขึ้นกับผู้ได้ยินได้ฟัง จุดนี้จึงเป็น จุดแรกที่เริ่มเปลี่ยนอารมณ์ความรู้สึกที่เป็นกลางของผู้อ่านผู้ฟังให้เปี่ยมเบนไปใน ลักษณะต่าง ๆ กัน

ลักษณะปมปัญหาที่กวีกำหนดขึ้นในตอนี้ มีลักษณะขัดแย้งอย่างตรงข้ามกับ เหตุการณ์ตอนเปิดเรื่อง กล่าวคือกวีได้เปิดเรื่องด้วยการสร้างสรีรภาพความสบายใจ

ให้ปรากฏด้วยการกล่าวมาถึงที่มาของเรื่องและการพรรณนาถึงบ้านเมืองที่อุดมสมบูรณ์
ประชาชนอยู่กันด้วยความสุขสงบ มีศีลธรรม เจ้าเมืองเป็นคนดีมีคุณธรรม น่าที่จะได้
รับผลตอบแทนที่สอดคล้องกัน แต่เหตุการณ์กลับพลิกความคาดหมาย เพราะโอรสของ
เจ้าเมืองหรือกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่มีลักษณะผิดปกติอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน นับเป็น
ชนวนเริ่มแรกที่จุดความยุ่งยากวนวายให้เหตุการณ์ของเรื่องเปลี่ยนแปลงไป

ในวรรณกรรมเรื่องพญาคันคาก กวีได้กำหนดให้ทารกผู้นั้นมีผิวพรรณเหมือน
คางคก

อับวานางเทวีประสูติกุมารน้อย

ผิวผางเนื้อคือโสมคันคาก

(พญาคันคาก : 4)

เรื่องท้าวทักคำ กำหนดให้ทารกมีผิวพรรณคำสนิทผิดปกติ และมีรูปร่าง
ที่อุปลักษณะผิดแผกจากบุคคลในสังคมอย่างยิ่ง แม้แต่มารดาก็ไม่ยอมรับ ดังบทกลอนว่า

แม่อีกหลังแลเห็นกับคือนั่น

เมื่อนั้นฝูงพี่น้องหัวขวานชี้ตัว

อันว่าลูกท่านเจ้าคำป้อคบัง แท่นขอ

ส่งมาคือสิ่งก้งอยู่เหิงปายไม้ นั้นเค

(ท้าวทักคำ : 5)

ส่วนในเรื่องท้าวเต่าคำ ท้าวสิงคะโล และท้าวหมาหยุนั้น กวีได้กำหนดให้
ทารกเป็นสัตว์ครึ่งจระเข้ เป็นเต่า เป็นกระต่าย และเป็นสุนัข ตามลำดับ ดังบทกลอน
บรรยายไว้ว่า

ทศมาส^๑นั้นนางน้อยประสูติกาล
อันว่ากุมารน้อยนางกลายเป็นเตา^๒
ดินแห้ง ๆ หงายไว้หว่างสะแน
(ท้าวเตาคำ : 136)

แต่นั้นพระแม่เจ้าทงครรภุมาร^๓
ถึงสิบเดือนออกมาเห็นหน้า
โสมสันท้าวเคียรจนาจบสัตว์ต่าง
อุปแถมเจ้าคือเพียงท้ายคำ^๔
(ท้าวสิงคะโล : 29)

อันว่านางพื่อนามแก่นจันแดง
ทงครรภุมารสิบเดือนทองแล้ว
เลาเลยประสูติไคนามธรรมกุมาร^๕
เป็นมหาหุຍอุยงามปานแถม
(ท้าวมหาหุຍ : 2)

การเริ่มปรากฏของปัญหาในวรรณกรรมเรื่องท้าวสิงคะโลนั้นแตกต่างออกไป
จากเรื่องอื่นอยู่บ้าง ตรงที่กวีได้กำหนดเหตุการณ์และปมปัญหาไว้ 2 ประเด็นซ้อนกัน
คือการที่นางคำผิวน้องสาวของเจ้าเมืองถูกลักพาตัวและชายาของเจ้าเมืองคลอด
โอรสออกมาเป็นกระต่าย ปัญหาแรกเป็นต้นเหตุทำให้เกิดปัญหาหลัง แต่อย่างไรก็ตาม
ปัญหาทั้งสองก็ถือเป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาต่าง ๆ ในเรื่อง เพราะเหตุการณ์ต่าง ๆ
ต่อจากนี้ล้วนเกี่ยวพันกับปมปัญหาทั้งสองดังกล่าว

1.3 การขยายตัวกลีกลายของปัญหา ปมปัญหาที่กวีได้เริ่มต้นไว้ในข้อ 2
ได้เริ่มขยายตัวก่อให้เกิดปัญหาและเหตุการณ์ต่าง ๆ ตามมาอีกมากมายแตกต่างกันไป

ในวรรณกรรมแต่ละเรื่อง ช่วงนี้จึงเป็นช่วงที่ทำให้วรรณกรรมแต่ละเรื่องมีความสลับซับซ้อน และมีความสั้น-ยาวแตกต่างกันไป นับเป็นช่วงที่ปรากฏโครงเรื่องมากที่สุด การคลี่คลายขยายตัวของปัญหาในวรรณกรรมแต่ละเรื่องมีลักษณะเฉพาะเป็นของตัวเอง ดังนี้

เรื่องพญาคันคาก

กวีได้คลี่คลายขยายตัวของปัญหาด้วยการกำหนดให้คันคากกุมารมีความประสงค์อยากได้ครุฑทองที่เลอโฉมที่สุด ซึ่งไม่มีใครแม้แต่พระบิดาซึ่งเป็นกษัตริย์ก็ไม่อาจจะสนองความต้องการนั้นให้ได้ จึงเคียดแค้นถึงพระอินทร์ต้องเข้าช่วยแก้ไข เมื่อปัญหานี้ได้รับการแก้ไขแทนที่เหตุการณ์จะสงบ กลับเป็นเหตุทำให้เกิดปัญหาใหม่และเหตุการณ์ใหม่ที่ยุ่งยากกว่าวนเวียนหนักขึ้นไปอีก นั่นก็คือพญาแถนไม่พอใจชาวโลกและพญาคันคากจนไม่ยอมอำนวยการฝนให้ตกเหมือนครั้งเคย ก่อให้เกิดความเคียดแค้นกันไปทั่ว

เรื่องท้าวทักคำ

กวีได้ขยายตัวคลี่คลายปัญหาออกไปด้วยการให้เด็กน้อยซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่อง นอกจากจะมีรูปชั่วตัวดำปลัดขันธ์แล้ว ยังกำหนดให้เป็นผู้เสียดคนใบ้ไม่ยอมพูดจากับใครแม้จะอายุถึง 3 ขวบแล้วก็ตาม เป็นเหตุให้แม่รู้สึกอับอาย และจึงเกลียดจ้องชังอย่างมาก จนต้องนำไปลอยแพ ก่อให้เกิดปัญหาและเหตุการณ์อื่น ๆ ตามมาอีก เพิ่มความเข้มข้นสนุกสนานให้กับเนื้อเรื่องตามลำดับ เช่น ท้าวทักคำต้องเข้าขโมยกล้วยน้อยในสวนของธิดาเจ้าเมืองจนถูกจับได้ มีโอกาสได้แสดงความสามารถในการร่ายมาลัยและเป่าแคน ถูกเจ้าเมืองกำหนดค่าสินสอดที่แพงลิ่วเป็นข้อแม่ในการที่จะให้แต่งงานกับธิดาคนสุดท้อง ต้องเคียดแค้นถึงพระอินทร์อีกครั้งหนึ่ง

เรื่องท้าวเตาเต่า

ตัวละครเอกในเรื่องนี้ไม่มีลักษณะอันใดเลยที่จะแสดงว่าเป็นมนุษย์ แต่ก็มี
หาทางออกเพื่อให้ปัญหาขยายตัวคลี่คลายและดำเนินต่อไปได้ ด้วยการกำหนดให้
เต่าตัวนั้นสามารถพูดภาษามนุษย์ได้ เป่าแคนได้ และทำอะไรทำเนาได้ พฤติกรรมเหล่านี้
ของตัวละครเอกได้ไปเกี่ยวโยงกับพฤติกรรมของตัวละครอื่น ๆ ทำให้เกิดปัญหาและ
เหตุการณ์ต่าง ๆ คลี่คลายออกไปอีก เช่น ยายต้องนำแดงของท้าวเต่าไปสู่ขอธิดา
ของเจ้าเมือง สร้างความยุ่งยากจนวายใจให้กับยายอย่างยิ่ง ไครสรธิดาคนสุดท้าย
ของเจ้าเมืองต้องอพยพตัวเองออกไปอยู่กระโจมชายป่ากับท้าวเต่า (สามี) และ
ท้าวเต่าต้องสร้างเมืองใหม่ของตัวเอง

เรื่องท้าวสิงคะโล

การขยายตัวคลี่คลายปัญหาในวรรณกรรมเรื่องนี้ได้เริ่มต้นขึ้นอย่างชัดเจน
เมื่อเจ้าเมืองมีคำสั่งให้ขับไล่ท้าวสิงคะโล (กระต่าย) ออกจากเมือง ด้วยเหตุที่
ชาวเมืองเห็นว่าเป็นต้นเหตุทำให้เกิดความแห้งแล้ง นางหล้าและนางลุนชายาทั้งสอง
ของเจ้าเมืองขอติดตามไปกับลูกน้อย เป็นเหตุให้พระอินทร์ต้องลงมาช่วยเหลือ
นางลุนคลอกโอรสออกมาเป็นชายชื่อว่าสุวรรณคีรี และเมื่อนายพรานหลงป่าไปพบเข้า
นางทั้งสองจึงเล่าเรื่องราวแต่หนหลังให้โอรสทั้งสองฟัง เป็นเหตุให้ตัวละครเอกทั้งสอง
ตัวต้องออกเดินทางไปตามหาอา และต้องพบอุปสรรคปัญหาต่าง ๆ อีกมากมาย
ทำให้เรื่องดำเนินต่อเนื่องกันไปอีกยืดเยื้อยาวมาก

เรื่องท้าวหมาหยูย

ปมปัญหาในวรรณกรรมเรื่องนี้ได้เริ่มขยายตัวคลี่คลายเมื่อท้าวจันทน์องชาย
ของท้าวหมาหยูยถูกแม่เลี้ยงลงไปผละกลางเหว กวีได้กำหนดให้ท้าวหมาหยูยเป็นผู้แก้
ปัญหานี้แล้วพานองหนี่ทำให้เกิดปัญหาและเหตุการณ์อื่น ๆ ตามมา คือพระบิดาต้องเกณฑ์

ไพร่พลออกค้นหา จนถูกยักษ์จับตัวไป ต้องให้สัญญาว่าจะนำหญิงสาวในเมืองไปให้กินวันละคนเพื่อแลกกับชีวิตของตัว สร้างความเดือดร้อนให้กับชาวเมืองอย่างยิ่ง เจ้าเมืองมีติดายกกองทัพมาประชิดเมืองเพื่อชิงนางคาฟอง ปัญหาเหล่านี้ตัวเอกทั้งสองตัว คือ ท้าวจันทและท้าวมหาอุยจะต้องเป็นผู้แก้ไข

จะเห็นว่าการกำหนดเค้าโครงเรื่องในช่วงตอนนี้เป็นตอนที่จะทำให้เรื่องสนุกสนานเข้มข้นยิ่งขึ้น เพราะเกิดปัญหาต่าง ๆ แทรกซ้อนเข้ามามากมาย ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้จะทำให้เรื่องดำเนินต่อไปจนถึงจุดไคลแมก (Climax) อันเป็นขั้นที่ 4 ของการลำดับปัญหาและเหตุการณ์ดังจะไต่กล่าวในหัวข้อต่อไป ตัวละครแทบทุกตัวจะปรากฏในตอนี้และจะเป็นช่วงตอนที่ยืดยาวที่สุดของเรื่อง

1.4 ปัญหาได้รับการแก้ไข การกำหนดโครงเรื่องในช่วงนี้เป็นช่วงที่ปัญหาต่าง ๆ ของเรื่องจะต้องได้รับการแก้ไข เพื่อให้เรื่องเปลี่ยนแปลงไปในทางใดทางหนึ่ง อันเป็นจุดไคลแมก (Climax) ของเรื่อง

ในเรื่องพญาคนคาก ปัญหาได้ขยายตัวคลี่คลายออกไป จนเกิดปัญหาใหญ่และสำคัญยิ่งของเรื่อง ซึ่งก็จะต้องกำหนดให้ตัวละครเอกเป็นผู้แก้ไข ปัญหานั้นก็คือการที่พญาแกนไม่ยอมให้ฝนตก สร้างความเดือดร้อนอย่างหนักแก่ชาวโลก พญาคนคากต้องแก้ไขด้วยการยกกองทัพซึ่งประกอบด้วยทั้งมนุษย์และสัตว์นานาชนิดขึ้นไปปราบการสู้รบดำเนินไปอย่างเข้มข้นและยืดยาวมาก ในที่สุดพญาแกนยอมแพ้

เรื่องท้าวกำกาคา การขยายตัวของปัญหาได้เพิ่มความเข้มข้นสืบเนื่องกันมาตั้งแต่ท้าวกำกาคาถูกแม่ม่ายไปลอยแพเมื่ออายุประมาณ 3 ขวบ จากนั้นตัวละครเอกต้องพบปัญหาและเหตุการณ์ต่าง ๆ ต่อมาหลายอย่าง จนถึงปัญหาสำคัญซึ่งเป็นปัญหาที่ตัวเอกจะต้องใช้ความสามารถอย่างมากในการแก้ปัญหา เป็นจุดที่ตัวเอกจะได้มีโอกาสแสดงอิทธิฤทธิ์ความสามารถ แสดงความเป็นผู้มีบุญบารมี อันเป็นแนวโน้มของเรื่องประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ปัญหาสำคัญนั้นก็คือ การที่เจ้าเมืองกำหนดเงื่อนไขให้ท้าวกำกาคาเงินทองแสนชั่ง ช่างมา สนมกำนัลอีกอย่างละพัน และต้องสร้างสะพานเงินสะพานทองด้วย

จึงจะมีโอกาสได้แต่งงานกับธิดาคนสุดท้ายของเจ้าเมือง และการที่นางลุนไม่ยอม
เข้าพิธีแต่งงานเมื่อเห็นตัวจริงของท้าวเกา เนื่องจากรังเกียจรูปร่างผิวพรรณอันอัปลักษณ์
ปมปัญหาเหล่านี้ กวีได้แก้ไขโดยการกำหนดให้พระอินทร์เข้าช่วยเหลือ แสดงให้เห็น
ความเป็นผู้มีบุญญาบารมีของตัวเอก จนปัญหาทั้งหลายได้รับการแก้ไขสำเร็จลุล่วงไป
ด้วยดี

เรื่องท้าวเตาคำ วรรณกรรมนิทานเรื่องนี้กวีได้กำหนดให้ปัญหาลึกลาย
ขยายออกไปด้วยจุดประสงค์ที่มุ่งแสดงให้เห็นบุญบารมีและความสามารถของตัวเอก
เป็นประเด็นสำคัญ ฉะนั้นปมปัญหาที่กวีกำหนดขึ้นจึงมุ่งที่จะเสริมให้ตัวเอกได้มีโอกาส
แสดงความสามารถและบุญบารมี ปัญหาที่ตัวเอกจะต้องแก้ไขมีอยู่เพียงอย่างเดียว
คือการเอาชนะใจของผู้คนทั้งหลายให้ยอมรับในความสามารถของตน ซึ่งในที่สุดก็
สามารถทำได้สำเร็จ

สำหรับเรื่องท้าวสิงคะโล่นั้น ลักษณะการแก้ไขปัญหามีเป็น 2 ช่วง
คือ ช่วงแรกปัญหาได้เริ่มขึ้นเมื่อธิดาของเจ้าเมืองถูกลักพาตัวและนางหล้าชายา
คนแรกของเจ้าเมืองคลอลูกออกมาเป็นประต่าย จากนั้นปัญหาก็ขยายตัวออกไปอีก
มากจนถึงจุดไคลแมกซ์ของเรื่อง คือตอนที่ตัวละครเอกทั้งสองคือท้าวสิงคะโลและท้าว
สุวรรณศรีสามารถนำตัวอาภัพขึ้นมาจากเมืองบาดาลได้ เนื้อเรื่องตอนนี้สร้างความ
ตื่นเต้นระทึกใจให้กับผู้อ่านผู้ฟังอย่างยิ่ง เพราะพญานาคได้ออกก่อกวนเพื่อช่วงชิง
เอานางกลับคืน เกิดการสู้รบกันอย่างหนัก ในที่สุดปัญหาในจุดนี้ก็ได้รับการแก้ไข
นั่นก็คือตัวเอกสามารถเอาชนะพญานาคและพรรคพวกของพญานาคได้ และสามารถ
นำอาภัพไปมอบให้พระบิดาได้สำเร็จ

ส่วนช่วงที่สอง กวีได้กำหนดปมปัญหาขึ้นโดยให้ตัวละครเอกคือท้าว
สิงคะโล ซึ่งบัดนี้ได้ออกครุไปแล้วออกเดินทางไปหาคุครอง กวีได้วางเค้าโครงเรื่อง
เพื่อให้ปัญหาลึกลายขยายตัวด้วยการกำหนดปัญหาต่าง ๆ ต่อเนื่องกันไปอีกมากมาย
ปมปัญหานั้นตัวเอกจะต้องแก้ไขเพื่อจะได้ก้าวไปถึงจุดไคลแมกซ์ของเรื่อง คือ

ได้พบเนื้อคู่และได้ตัวมาสมปรารถนา จุดนี้จึงเป็นจุดสำคัญที่ผู้อ่านสนใจ เมื่อตัวเอกสามารถแก้ไขปัญหาคำนี้ได้ ก็เท่ากับเป็นการบรรลุลูกโลกแมกสมใจผู้อ่านไปด้วย

เรื่องท้าวหมาหุบย วรรณกรรมเรื่องนี้มีตัวละครเอกสองตัว เช่นเดียวกับเรื่องท้าวสิงคะโล ตอนที่ถือว่าเป็นการแก้ไขปัญหาคำสำคัญของเรื่องคือ การที่กวีกำหนดให้เจ้าเมืองมิดิลา ยกกองทัพมาประชิดเมืองเพื่อชิงนางคาฟองชายาของท้าวจันท์และถูกปราบจนยอมแพ้ ท้าวจันท์และท้าวอาจปอง (หมาหุบย) ให้อภัยและสอนธรรมะแก่เจ้าเมืองมิดิลา

1.5 การคลี่คลายเข้าสู่จุดจบ คำโครงเรื่องในตอนนี้ หมายถึงช่วงเวลาของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากปัญหาคำสำคัญได้รับการแก้ไข หรือคือช่วงเวลาหลังจากจุดลูกโลกแมกของเรื่องผ่านไป เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในตอนท้ายนี้จะเป็นเหตุการณ์เล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่มีความสำคัญอะไรนัก แต่เป็นกลวิธีของกวีที่จะทำให้การจบเรื่องเป็นไปอย่างสมบูรณ์ น่าสนใจไม่จืดชืด

ในเรื่องพญาคันคาก เมื่อพญาแฉนยอมแพ้และยอมปฏิบัติหน้าที่ของตน (คือให้กำเนิดฝน) เหมือนดั่งเคยแล้ว กวีก็ได้วางคำโครงเพื่อให้เรื่องคลี่คลายเข้าสู่จุดจบได้อย่างแนบเนียนและสมบูรณ์ที่สุด ผู้อ่านจะไม่มีปัญหาข้อข้องใจอันใดติดค้างอยู่อีก นั่นคือการกำหนดให้ชาวโลกเกิดความลุ่มหลงและร้อนในวิชาที่ตนได้ไปร่ำเรียนมาจากเมืองแฉน เกิดการฆ่าฟันกันวุ่นวายไปทั่ว พญาแฉนจึงถือโอกาสชิงชัยกลับมาปราบ เป็นผลให้ถนนสายที่ใช้เดินทางไปเมืองแฉนพังทลายไป พญาคันคากและชาวโลกจำนวนมากถึงแก่ชีวิต

ส่วนการคลี่คลายเข้าสู่จุดจบของเรื่องท้าวกำกาคำนั้น ได้แก่เหตุการณ์หลังจากที่ท้าวกำกาคำถอดครุฑ เป็นผลทำให้นางลุนยอมเข้าพิธีแต่งงานด้วย จากนั้นท้าวกำกาคำก็ให้เสนานหารกลับไปรับพ่อที่บ้านเดิม และยายจำสวนที่เคยเลี้ยงดูตนมาอยู่ด้วย เรื่องจบลงอย่างมีความสุขและสมบูรณ์ทุกอย่าง

เรื่องท้าวเตาเต่า การคลี่คลายเข้าสู่จุดจบได้เริ่มขึ้นหลังจากเจ้าเมือง นครศรีและชาวเมืองทุกคนยอมรับในคุณภาพความสามารถของท้าวเต่า เจ้าเมือง ไต่บกเมืองให้ท้าวเต่าปกครองด้วยอีกเมืองหนึ่ง

ส่วนการคลี่คลายเข้าสู่จุดจบของเรื่องท้าวสิงคะโล่นั้น กวีได้กำหนดให้ ท้าวอินทะสิงห์ (ท้าวสิงคะโล) กับชายาเดินทางกลับไปเยี่ยมเมืองสาวที่ดี (เมืองของ พระปิตา) แล้วเดินทางกลับไปครองเมืองเยอयाลาด้วยความสุขต่อไป

และในเรื่องท้าวหมาหยุกก็ทานองเดียวกันกับเรื่องอื่น ๆ กล่าวคือ เมื่อเจ้าเมืองมิดิลายอมแพ้แล้ว กวีก็กำหนดให้ตัวละครเอกทั้งสองอบรมสั่งสอนศีลธรรม ให้เจ้าเมืองมิดิลา และส่งตัวกลับไปครองเมืองเหมือนเดิม ส่วนทหารที่เสียชีวิตก็ได้รับ การแก้ไขให้คืนชีพและกลับบ้านเกิดเมืองนอนของตน ตัวละครทุกตัวได้พบกับความ สุขโดยทั่วกัน

1.6 จุดจบของปัญหา วรรณกรรมอีสานที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาค้นคว้านี้ ส่วนใหญ่เรื่องจบลงแบบสุกนาฏกรรม (Happy Ending) คือเมื่อปัญหาได้รับการ แก้ไข ตัวละครฝ่ายธรรมพ่ายแพ้ หรือสำนึกในความชั่วที่ตนเคยทำ แล้วหันมาประกอบ กรรมดี เหตุการณ์ทุกอย่างก็เข้าสู่ภาวะสงบสุข ตัวละครเอกประสบความสำเร็จ มี คู่ครองที่คู่ควรกัน และได้ขึ้นครองราชสมบัติ ณ เมืองใดเมืองหนึ่ง

แต่อย่างไรก็ตามจุดจบของเรื่องพญาคนคางมีความแตกต่างจากเรื่อง อื่น ๆ อยู่บ้าง คือเรื่องจบลงแบบโศกนาฏกรรม (Tragic Ending) ด้วย การตายของตัวละครเอกและสัตว์โลกอีกจำนวนมาก แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้เรื่อง พญาคนคางจะจบร้าย แต่ผู้แต่งก็ได้พรรณนาให้เห็นโศกนาฏกรรมอันนั้น เพียงแต่เป็น การเล่าเรื่องสั้น ๆ พอให้ทราบเท่านั้น ผู้อ่านจึงไม่เกิดความรู้สึกสะเพื่อนใจกับ เหตุการณ์นั้นเลย

และที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งในการกำหนดโครงเรื่องตอนจบของ วรรณกรรมกลอนอ่านของอีสานที่นำมาศึกษา คือ วรรณกรรมทั้ง 5 เรื่องนั้น กวีกำหนด

ให้เรื่องจบลงด้วยการกล่าวถึงการกลับมาของตัวละครสำคัญ ๆ ซึ่งเป็นลักษณะการจบเรื่องแบบนิทานชาดกโดยทั่วไป ทั้งนี้เพื่อสร้างความศรัทธาให้กับผู้อ่านผู้ฟังมากยิ่งขึ้นนั่นเอง

2. การสร้างความขัดแย้งในโครงเรื่อง ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า การวางโครงเรื่องเป็นการกำหนดปัญหาข้อขัดแย้ง และเหตุการณ์ต่าง ๆ ขึ้น เพื่อให้เรื่องดำเนินติดต่อกันไปโดยตลอดตั้งแต่ต้นจนจบ ถ้าหากเรื่องปราศจากความขัดแย้งหรือปราศจากปัญหา เรื่องนั้นย่อมไม่มีนาฏการ (Action) เวนท์เวิร์ท เค บราวน์ (Wentworth K Brown) ได้กล่าวถึงความสำคัญของความขัดแย้งไว้ในหนังสือ Language and Literature ซึ่งนิพนธ์ อินสิน ได้ถอดความไว้ สรุปได้ว่า "นาฏการของตัวละครในนิทาน นิยาย บทละคร หรือนวนิยาย ต้องเกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง บางประการเสมอและมีอยู่ครั้งหนึ่งนาฏการเหล่านั้นประกอบด้วยความขัดแย้งหลายชนิดและหลายระดับ ในขณะที่เดียวกันจากความขัดแย้งเหล่านี้เองที่นาฏการและบทบาทของตัวละครในวรรณกรรมต่าง ๆ ได้ปรากฏ แม้แต่ในบทกวีสั้น ๆ ก็มักมีเรื่องของความขัดแย้งหรืออย่างน้อยก็มีเรื่องลักษณะขัดแย้ง (Contrast) ปรากฏเกี่ยวพันอยู่ด้วยเสมอ"¹ ฉะนั้นถ้าจะพิจารณาถึงการกำหนดปัญหาหรือการสร้างความขัดแย้งในวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสานทั้ง 5 เรื่องแล้ว พบว่าผู้แต่งได้กำหนดโครงเรื่องให้มีความขัดแย้งไว้หลายประการด้วยกัน จำแนกได้เป็น 3 ชนิดใหญ่ ๆ ดังนี้

¹นิพนธ์ อินสิน ความขัดแย้งในวรรณกรรมสามเรื่องของสุนทรภู่ หน้า 17

2.1 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับสังคม (Man against Society)

2.1.1 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความขัดแย้งประเด็นนี้เป็นความขัดแย้งทางสังคมประเด็นหนึ่งที่ปรากฏเด่นชัด เป็นความขัดแย้งระหว่างมนุษย์ในสังคมด้วยกันเอง อาจเป็นคนละวัฒนธรรม คนละสังคม หรืออยู่ในสังคมเดียวกันก็ได้ มีปรากฏอยู่หลายกรณีขอยกมาพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

2.1.1.1 กรณีท้าวหมาหุย กับเจ้าเมืองมิดิลา
ท้าวหมาหุยตอนนี้ถือครุฑเป็นชายหนุ่มรูปงามแล้ว ชื่ออาจปอง ได้ขึ้นครองเมืองสืบต่อจากพระบิดาร่วมกับท้าวจันทน์ทองชาย ตอนนั้นเจ้าเมืองมิดิลาเกิดอยากได้นางคำพ่อง ชายาของท้าวจันทน์ จึงส่งสาส์นมาขอ ท้าวจันทน์ปฏิเสธ เจ้าเมืองมิดิลาโกรธแค้นมาก เพราะรู้สึกเสียหน้า จึงประกาศทำสงครามกับเจ้าเมืองจันทน์ทันที ดังปรากฏในบทกลอนว่า

เมื่อนั้นราชาเจ้ามิดิลาคุมเคียด
จัดไพร่ฟ้าพลท้าวแค้นดา
เลขวลาคี่พลายสารมาเวียงหลวงยี่บ่อง
วงแวกล้อมหลอนเข้าตอดาว
ตั้งแต่พลหาญหาทางขึ้นพันคาบ
เทยาคม้างเวียงเข้าอย่านาน
แต่นั้นเล็กหลุมเข้าเทยาคเอาเมือง
เวียงแตกม้างทะเลาความุนง

...

(ท้าวหมาหุย : 90)

ความหมาย ตอนนั้นเจ้าเมืองมิดิลาโกรชแค้นอย่างมาก รีบจัดเตรียมไพร่พลเป็นจำนวนมาก แล้วยกเข้าไปล้อมเมืองจันโต หมายว่าจะบุกโจมตีเมืองให้ทะลายราบคาบ ทหารของข้าศึกไหลทะลักเข้าสู่ประตูเมือง และช่วยกันพังกำแพงจนทะลายไป

2.1.1.2 กรณีท้าวอินทะสิงห์กับพระยาบึงคะลา พระยาบึงคะลา ผู้เป็นใหญ่แห่งเมืองเขมยาลาย (ในเรื่องท้าวสิงคะโล) ไม่พอใจอย่างยิ่งเมื่อทราบว่า ท้าวอินทะสิงห์ลอบเข้าหานางกาญจนาคนโปรคของตนจึงสั่งให้จับมาลงโทษ เกิดการสู้รบกันขึ้น ทั้งสองฝ่ายต่างใช้เวทมนต์คาถาเข้าทำหั่นกันอย่างหนัก ค้างบดกลอนตอนหนึ่งเขียนไว้ว่า

...
 แต่นั้นพระยาหลวงเจ้ามนต์ยาโอมอ่าน
 สบสอค์ชำเหมแก้วเล่มสาม
 ปืนก็เค็ง ๆ เทาเวหาห้องเคลื่อน
 เวียนแวงล้อมเขากว้างเคซแซ้ง
 เหมก็เวียนมากำภายบนอากาศ
 ว่าจักตกใส่เจ้าบาทาหัวฮีบทะยาน
 เอาตนขึ้นเวหาอากาศ
 ท้าวก็ถอดคากลับไกวเบี่ยงต่อศร
 ฤทธิ์เดชกล้าไปชมศรพระยา
 ขาคานเลยฮีบกำเอาได้
 ...

(ท้าวสิงคะโล เล่ม 2 : 108)

ความหมาย เจ้าเมืองโอมอ่านมนต์แล้วยิงขลุ่ยลึบเล่มที่สาม เสียงดังสนั่น
 หวั่นไหวกองไปทั่ว ลูกขลุ่ยลอยเด่นแสดงฤทธิ์เดชของมันอยู่บนฟ้า เสียงที่หมายคือท้าว
 อินทะสิงห์ เมื่อเห็นเช่นนั้นท้าวอินทะสิงห์จึงรีบเหาะขึ้นไปบนอากาศ พร้อมกับถอดคาบ
 ขันกวดแก้วเพื่อต่อสู้กับขลุ่ยลึบ และสามารถจับลูกขลุ่ยนั้นได้อย่างรวดเร็ว

2.1.1.3 กรณีนางหล้ากับสามี ความขัดแย้งระหว่าง
 ภรรยากับสามีเป็นความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์อีกประเด็นหนึ่ง นางหล้าขัดแย้ง
 กับสามี เนื่องจากความเห็นไม่สอดคล้องกันเกี่ยวกับลูกชายของตัวเอง กล่าวคือนางหล้า
 นั้นทั้งโกรธทั้งเกลียดและรู้สึกอับอายอย่างยิ่งที่ลูกชายมีรูปชั่วตัวอัปลักษณ์ จึงชวนสามี
 นำไปฆ่าทิ้งเสีย แต่สามีไม่เห็นด้วยเพราะถือว่า แม้จะชั่วร้ายแต่เพียงใดก็ได้อีกว่าเป็นลูก
 เป็นลูก ควรต้องเลี้ยงดูกันต่อไป ความขัดแย้งของบุคคลทั้งสองรุนแรงถึงขั้นตบตีกัน
 เคียดแค้นถึงญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านต้องเข้าช่วย

...

แต่นั้นตัวก็กำปั้นตีแม่แม่หนูแท้แล้ว
 แต่มันเมื่อกี้เขชวนลัมาแซนให้จุม
 อันว่าตัวชั่วร้ายที่ร้าง่ายคาย แท่นอ
 แต่มันตัวก็กำปั้นตีตีสองที
 แต่มันเมื่อกี้เขชวนไปเล่นไปเอื้อนแท้
 มันก็เก่ง ๆ ให้อื้อนน้อยค่า
 แต่มันฝูงพี่น้องชาวบ้านแล่นมา
 มันก็เป็นอัสสัสมาทะตอยกันนี้

...

(ท้าวกำกาคำ : 8)

ความหมาย คอนนั้นฝ่ายสามีกำหนดแนแล้วชกเข้าตรงกษุของภรรยา นางเซลบั้งรอนทั้งคา สามีจึงชกเข้าไปอีกที นางวิ่งหนีขึ้นไปบนบ้านพลางร้องไห้ และคาาเสียงดังลั่นไปทั่ว ญาติพี่น้องและชาวบ้านวิ่งออกมาดู ค้วยอยากรูว่ามีอะไร กันนี้กหนา

2.1.2 ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ ผู้วิจัยตีความหมายของ คำว่า "เผ่าพันธุ์" ว่า หมายถึงกลุ่มชนที่ถือกำเนิดในต่างเชื้อชาติ ต่างวัฒนธรรม ในที่นี้หมายรวมเอาทั้งที่เป็นมนุษย์ด้วยกัน ยักษ์ ผี ปีศาจ วิญญาณ นาค และแณ ทั้งนี้ค้วยเหตุผลที่ว่า ตัวละครแต่ละจำพวกที่กล่าวนี้ ล้วนเป็นตัวแทนของชนชาติอีก ชนชาติหนึ่ง ซึ่งมีวัฒนธรรมแตกต่างออกไป อันเป็นความจริงขั้นพื้นฐาน ซึ่งเป็นที่ทราบ กันอยู่ในหมู่ผู้ศึกษาวรรณคดีว่า ลักษณะการกำหนดตัวละครในวรรณคดีของกวีนั้น ย่อม ถ่ายทอดมาจากความเป็นจริงของบุคคลในสังคม โดยอาจกำหนดคำศัพท์ขึ้นใช้เรียก กลุ่มที่เห็นว่ามีฐานะต่ำกว่า หรือป้วัฒนธรรมค้อยกว่า หรือกลุ่มที่ตนมีอคติ ค้วยคำที่ แฝงความหมายเชิงดูถูกเหยียดหยามเสมอ เช่นเรียกว่า ยักษ์ ผี เปเรต อมนุษย์ ฯลฯ¹ ฉะนั้นเมื่อพิจารณาความขัดแย้งลักษณะนี้จากวรรณกรรม จึงพบว่ามีปรากฏอยู่ อย่างเด่นชัดหลายกรณีด้วยกัน ขอยกมาเป็นตัวอย่างพอสังเขป ดังนี้

2.1.2.1 กรณีพญาคันคากกับพญาแณ ความขัดแย้ง นี้ถือเป็นการขัดแย้งหลักในวรรณกรรมเรื่องพญาคันคาก ความขัดแย้งเริ่มต้นขึ้นเมื่อ ชาวโลกหันไปให้ความเคารพนับถือพญาคันคาก จนละเลยเพิกเฉยไม่แสดงความเคารพ บูชาพญาแณเหมือนดั่งเคย เป็นเหตุให้พญาแณไม่พอใจ จึงเกล้งชาวโลกโดยไม่ยอม อำนวยผได้ จึงเกิดความขัดแย้งกันขึ้นกับพญาคันคากผู้ซึ่งมุ่งหวังจะดำทุกอย่างเพื่อ ความสงบสุขของชาวโลก ความขัดแย้งครั้งนี้รุนแรงถึงขั้นทำสงครามกัน การต่อสู้ ผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ มีการรบช่วงระหว่างพญาคันคากกับพญาแณ ดังที่กวีบรรยายไว้ว่า

¹จิตร ภูมิศักดิ์ ความเป็นมาของคำ สยาม ไทย ลาว และขอม และ ลักษณะทางสังคมของชนชาติ หน้า 368 - 369

เมื่อนั้นคืน ๆ กองแฉนหลังไหลมา พุนเขอ
 สอนลอนเต็มทุ่งนาหลายค้อ
 ผอภูทิด ๆ ช่างเคียรระคาคพายวัน
 งาขาวใสดังดาวในฟ้า

...

แต่นั้นช่างก็แสงเก้งกาทอดสองแสง
 งวงงักขบงาชนเบื่องจึงบิคงาง้าง
 งาสองเบื่องเฮียงกันพับแพบ
 แฉนบชาขอเบื่องฟาคคี
 ทาเชือกท้าวพญาหลวงคั่นคาก
 นมวกแตกฟงสะเค้นลมนั่งเซ็น

...

(พญาคันคาก : 38)

ความหมาย กองทัพของฝ่ายพญาแฉนหลังไหลเข้ามาจนเต็มทุ่งนา มองดู
 งาขาวใสราวกับดวงดาวบนท้องฟ้า... ช่างของผู้เป็นใหญ่ทั้งสองฝ่ายดูเข้มแข็ง
 ทัดเทียมกัน ทั้งสองชนช้างกันด้วยความสามารถยิ่ง หันไค่นั้นพญาแฉนฟาคขอไปยัง
 พญาคันคากจนตกจากหลังช้าง...

2.1.2.2 กรณีท้าวหมาหยุบ ท้าวจันท์ กับยักษ์
 ท้าวหมาหยุบเดินทางเข้าไปในป่าลึกเพื่อหาอาหารได้พบกับกองกระดูกใหญ่โตเป็น
 ภูเขาเลากา เกิดความสงสัยว่าเป็นกองกระดูกอะไร จึงสอบถามจนได้ทราบความจริง
 ว่าเป็นกระดูกของหญิงสาวชาวเมืองจันท์ ซึ่งถูกเจ้าเมืองส่งออกมาให้ยักษ์กินเพื่อ
 แลกกับชีวิตของตน ท้าวหมาหยุบจึงท้ายักษ์ออกมาต่อสู้กัน เพื่อหวังจะปราบไล่ให้สิ้นฤทธิ์
 ทั้งสองฝ่ายต่อสู้กันด้วยเวทมนต์คาถาและความสามารถ กันที่กล่าวไว้ว่า

แต้นั้นหมาหุ่ยผู้ลือเกียนจนเพท
 เจ้ากริ้วโกรธกลาชมแทนานความ
 มึงจักหากินนางแก้วจันไต เมืองพอกุพูน
 นางหนุ่มเฒ่าสนมแก้วแดงกุนไคย
 อันว่าเมืองหลวงกำจันไตนั้น เมืองมิ่งกุแล้ว
 มึงจักมุดมอดเมียนวันนี้ชีพวังยักษ์เอย
 เมื่อนั้นยักษ์ ก็ เห็นเหตุเลี้ยวคาปากหมาหุ่ย
 มันก็เอียกมณฑ์เป็นเมฆสูงเวียงตั้ง
 เมื่อนั้นหมาก็ค้นผบองขึ้นเมื่อเทิ่งเจ็กยอก
 ยักษ์ก็จบเพทเพียงลพฐีกดาบิคนำ

...

(ท้าวหมาหุ่ย : 33)

ความหมาย ท้าวหมาหุ่ยซึ่งบัดนี้ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีวิชา ไก่ทราบเช่นนั้นก็
 โกรธแค้นเป็นอย่างมาก จึงคำยักษ์ว่ามึงนี้บังอาจกินหญิงสาวชาวเมืองจันไต ซึ่งเป็น
 เมืองพ่อของกู วันนี้มึงจะต้องตายอย่างแน่นอน เมื่อยักษ์ได้ยินเช่นนั้นจึงรำมณฑ์เสก
 เป็นปราสาทสูงเทียมเมฆ ท้าวหมาหุ่ยกระโดดขึ้นไปอยู่บนยอดชั้นที่ 7 ยักษ์ก็ยึดตัว
 ให้สูงตาม...

การต่อสู้ดำเนินต่อไปอีกนาน ท้าวหมาหุ่ยเพลียงพล้ำจนต้องหนีกลับไปตั้งหลัก
 ที่อาศรม ท้าวจันท์จึงแฉลงศรเข้าทวย ความขัดแย้งระหว่างท้าวหมาหุ่ยกับยักษ์จึง
 ลุกลามไปถึงท้าวจันท์ทวย ผู้วิริยขอยกมทกลอนตอนนี้ขึ้นมาประกอบเล็กน้อย ดังนี้

แต้นั้นเจ้าก็หุ่ยสวคพื้นกากงขนูทอง
 ขอแยงบิงไล่ตีตัวฮาย
 เสี่ยงคังกองธรณีเพื่อนโลก

ควนมีคเห่าทะลุฟ้าบ่เหิง
 เจ้าก็ยิงไปให้เป็นโยบวงบาศก์
 บังกอดไว้ตาก็ค้างบ่เห็น
 ปีนใส่ทองควงบนพันเอว
 พันผูกเกี้ยวยักษ์ฮายบ่ตึงไคแล้ว
 ...

(ท้าวหมาดยุบ : 40)

ความหมาย ตอนนั้นท้าว (ท้าวจันท) ควาษฐภรรยาเข้าไปสยักพันที่ เสี่ยง
 ตั้งสะเทือนกองไปทั่วโลก ท้าวจันทยิงธนูเป็นโยบวงบาศก์ไว้ทำให้มองไม่เห็น และ
 ยิงเป็นวงไปพันตัวจนยักษ์กระตุกกระตักไม่ได้

2.1.2.3 กรณีท้าวสิงคะโล ท้าวสุวรรณคีรี กับพญานาค
 ท้าวสิงคะโลกับท้าวสุวรรณคีรีสองพี่น้องได้เดินทางไปยังเมืองบาดาล เพื่อรับอาชึ่งลูก
 พญานาคลักพาตัวไปเมื่อ 8 ปีก่อน สร้างความโกรธแค้นให้กับเจ้าเมืองสาวดี ศคคจน
 ชาวเมืองเป็นอย่างยิ่ง แต่ทุกคนก็ไม่อาจแก้ไขปัญหานี้ได้ ความขัดแย้งนี้ถือเป็นชนวน
 เริ่มแรกที่ทำให้เกิดความขัดแย้งอื่น ๆ ตามมาอีกมาก เช่น ระหว่างเจ้าเมืองกับ
 ขายา เจ้าเมืองกับชาวเมือง ระหว่างท้าวสิงคะโล ท้าวสุวรรณคีรีกับวิหยาธร ยักษ์
 เป็นต้น

สำหรับกรณีท้าวสิงคะโล ท้าวสุวรรณคีรีกับพญานาคนั้น ถือเป็นความขัดแย้ง
 ที่สำคัญยิ่งของวรรณกรรมเรื่องนี้ เพราะเป็นจุดไคลแมกซ์ที่ทำให้เรื่องเปลี่ยนแปลงไป
 สู่จุดจบ กวีได้กล่าวถึงความขัดแย้งของตัวละครทั้งสองฝ่ายไว้ยาว ๆ ขอยกมาพอ
 สักเซบ ดังนี้

แก่นันนาคาเลี้ยงขมังพลอันเฮง
 จัดแบกอมโคยฉานขวางชิง

สิ่งแสงว้บ้งคืขวากวักแกว้ง
 นาคขาคซอนตายเมี้ยนรุ่มพัน
 สิ่งพลันสู้บาควมหวน
 คีนคักไคโดยคื้อแตกคีน
 มับเหลาแยงพาทาวมาคานนาคไหญ
 คีนคักไคหลงเลนพวกมัน
 คื้อคักตองหัวพระยากลึงชาก
 ตกสู่พื้นแกงเขมเลือกไหล
 ...

(ท้าวสิงคะโล : 121)

ความหมาย พวกพญานาคเคียดแค้นอย่างมาก เรงจักพคแยกย้ายโอบล้อม
 เข้ามา ท้าวสิงคะโลจึงกวักแกว้งชาข้างขวาออกไปถูพวกนาคตัวชาคล้มตายไปรวมพัน
 พวกที่เหลือก็แตกคีนตาใจกลัวไปตาม ๆ กัน พญานาคถูกคักหัวชากกระเด็นเลือกไหล
 นองไปทั่ว

ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์ทั้ง 3 กรณี ที่ผู้วิจัยมาเป็นตัวอย่างนี้จะเห็น
 ว่าทั้งพญาแถน ยักษ์และพญานาค ล้วนเป็นเผ่าพันธุ์ที่แตกต่างไปจากมนุษย์ และเป็น
 ฝ่ายที่กวีกำหนดให้เป็นตัวร้าย หรือเป็นฝ่ายอธรรม ซึ่งในที่สุดก็จะถูกมนุษย์ซึ่งเป็นฝ่าย
 ธรรมะปราบปรามลงได้

2.1.3 ความขัดแย้งกับระบบค่านิยม ความขัดแย้งนี้เกิดขึ้นอยู่
 หลายกรณี ขอยกมาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

2.1.3.1 กรณีขงนางหำ ท้าวกำ (ลูกของนางหล้า)
 ถือกำเนิดขึ้นมาค้วยร่างกายนิพพรมที่อุปถัมภ์ คูดิคแยกไปจากควนนิมยคักคื้อของบุคคล
 ในสังคม นางหล้าซึ่งเป็นแม่จึงรู้สึกอับอายชานนอย่างมาก จนกลายเป็นความเกลียด

ดูค่าตลอดเวลาที่เลี้ยงดู และคิดหาทางจะกำจัดเสีย บทกลอนกล่าวถึงเหตุการณ์
ตอนนี้ว่า

...

เมื่อนั้นแม่แถมเจ้าพิศขังซ้ำ เคียด
ภูหากถามผู้ป้อนมิ่งนี้ปากคอมแทนอ
ตั้งว่าเสียแสงเลี้ยงมิ่งมาสอนยาก แทนอ
มิ่งก็อดทนทานคอมแทนอ ความแค้น
ภูก็บ่นฮวนฮวนแล้วราเลามาเห็นดังนี้
คนอ้อจึ่งคา ๆ เป็นคิมมิมปากมเป็นสนนี้
ภูก็มาซังน้ำหน้าทาบักคนถอย ชังเค
แมนว่าภูเลี้ยงไว้เมื่อหน้าก็บ่ให้คาย
ภูก็เหลียวเห็นหน้าเหิงไปแอ่งรังที่มบักเวร เอย

...

(ท้าวกำกาคำ : 7 - 8)

ความหมาย ส่วนแม่นั้นทั้งโกรธและทั้งเกลียด จึงดำไว้ ภูอุทิศสัพพัญญู
กับแกทุกวัน แต่แกก็ไม่ยอมพุดควย ภูไม่เคยพบไม่เคยเห็น คนอะไรรูปชั่วตัวดำ แล้วยัง
ไม่พอยังไม่ยอมพุดยอมจากกับใครอีก ภูนี้เกลียดชังหน้าแกเหลือเกิน

2.1.3.2 กรณีเจ้าเมืองสาวดี ชาวเมืองกับท้าว

สิงคะโล ชาวยาคคนแรกของเจ้าเมืองสาวดีตลอดลูกออกมาเป็นกระต่าย ตอนแรก
เจ้าเมืองโกรธแค้นมากก็ถือว่าเป็นเสนียดจัญไร ถึงกับว่าความหมายจะฆ่าทารกทิ้งเสีย
แต่เมื่อเห็นหน้าลูกน้อยสัญชาตญาณของความเป็นพ่อก็ทำให้เปลี่ยนใจ แต่อย่างไรก็ตาม
ชาวเมืองทั้งหลายก็ยังเห็นว่า เป็นเรื่องผิดปกตวิสัยของสังกบวญ เพราะไม่เคยปรากฏ
ว่าหญิงคนใดในบ้านเมืองจะคลอดลูกออกมาเป็นสัตว์เดียรัจฉานอย่างนั้น จึงทูลเจ้าเมือง

ให้นำทหารนั้นไปทิ้งเสีย โดยการอ้างเอาความแห้งแล้งของบ้านเมืองมาเป็นเหตุผล
ในการหลอเสนอแนะ ดังบทกลอนว่า

แสนเสนาแควต่างองค์ภูวนาถ
เมื่อขานอมทูลจากดาวกลอน
บัดนี้ข้าไหว้ จายยังขอมเหนือหัว
ออกจะทนถึงแห่งเมืองจอมเจ้า
ฟ้าไซ้แล้งอีกอยากทั้งเมืองพระเอย
ฝูงหมู่ไทกาเมฉ่ายพังหลายบ้าน
लगคนเอาตนเขาคงหลวงหิมเวศ
ไปนอกได้มันเลี้ยงลูกเมีย

...

เป็นนาลูกพระเจ้ายังเกิดเป็นสัตว์
จึงเกิดเป็นเช็ดขวงตึกเมืองเฮาแท้
อันนี้ลูกพระเจ้ายังเกิดเป็นขวง
ควรที่เอาไปเสียป่าดงคอกกว้าง
ค้นว่าพระเลี้ยงไว้ยังเกิดฉิบหาย
ในเมืองหลวงเปล่าแปนหนีเขี้ยนเจ้าเออย

...

(ท้าวสิงคะโล : 30)

ความหมาย เสนาอำมาตย์เขาพูดว่า บัดนี้เกิดแห้งแล้งไปทั่ว ชาวเมือง
ออกอยากได้รับความเดือดร้อนกันอย่างหนัก บางคนต้องเดินทางเข้าไปป่าลึกเพื่อชูด
เผือกมันมาเลี้ยงครอบครัว... จาเหตุที่ทำให้บ้านเมืองเดือดร้อนครั้งนี้ก็เพราะ
โอรสที่เกิดเป็นสัตว์เดียรฉาน นับว่าเป็นกาลที่บ้านกาลเมืองของเราแน่แล้ว

เห็นสมควรได้นำไปทิ้งป่าเสีย ชื่นเลี้ยงเอาไว้นานเมืองจะจับหายวอดวายกันแน่

2.1.3.3 กรณีพระเจ้านั้นหาเทวราชกับยายของ
ท้าวเต่า ท้าวเต่าอ้อนวอนให้นายนำแดง 3 ใบไปสู่ขฤทธิคารองพระเจ้านั้นหาเทวราช
เจ้าเมืองนครศรี เจ้าเมืองโกรธแค้นมาก เพราะถือว่าการกระทำของยายนั้นผิด
จารีตประเพณีและค่านิยมของสังคม จึงสั่งให้เสนาขับไล่ยายออกไปทันที ดังปรากฏ
ในบทกลอนว่า

...

พระก็ฟังคำถวายโกรธโกรธอาย
แล้วจึงจาทวงไขพวงมหาดในโอง
สูงงเหวพลันเปลื้องไล่ตีตนเฒ่า
กูนี้ราชาท้าวทรงเมืองยกย่อง
เฒ่านี้ถูกเจ้าจริงแท้โทษมี
อันว่าแดงซี้ยายสามหน่วยมาโถมคังนี้
คังหากนิคบุษฐานแต่กาลปฐมเบื่อง
เมื่อนั้นเขาจึงเปลื้องไปต้อนตีตนยายย่า
เฒ่าก็ตกกระมะบ้านทะยานแทบแลนลง

...

(ท้าวเต่าคำ : 150)

ความหมาย เจ้าเมืองได้ตั้งศาลกล่าวคำสู่ขอของยายจบทักโกรธกริ้วอย่างมาก
สั่งให้เสนาขับไล่ยายออกไปทันที ชำนี้ได้อธิบายว่าเป็นราชาครองเมืองที่ทรงเกียรติ ยาย
ผู้นี้มีเจตนาอุกฉกรรจ์ ต้องได้รับโทษอย่างแน่นอน มีอย่างหรือนาแดงไร้ค่าแค่เพียง 3 ใบ
เท่านั้นมาสู่ขอธิดาของข้า ผิดจารีตประเพณีแต่เก่าก่อนนัก จากนั้นเสนาอำมาตย์ก็ขับไล่
จะหารายยาย ด้วยความตกใจกลัวยายจึงวิ่งหนีอย่างไม่คิดชีวิต

2.2 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

มนุษย์กับธรรมชาติเป็นสิ่งที่จะต้องเกี่ยวพันกันอยู่ตลอดเวลา บ่อยครั้งที่มนุษย์ต้องต่อสู้กับธรรมชาติที่ไม่เป็นไปตามความต้องการของมนุษย์ เช่น ความแห้งแล้ง สัตว์ป่า โรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้น วรรณกรรมกลอนอ่านของอีสานได้แสดงให้เห็นความขัดแย้งประเภทนี้อยู่หลายกรณี เช่น

2.2.1 กรณีแม่ของนางกองแพง ในวรรณกรรมเรื่องท้าวเต่าคำ แม่ของนางกองแพงล้มเจ็บมาเป็นเวลาแรมปี จนแทบว่าชีวิตจะไม่รอด กวีมิได้พรรณนาให้เห็นความขัดแย้งในกรณีนี้มากมายนัก เพียงแต่กล่าวถึงสั้น ๆ ว่า

คราวนั้นอัยการกำประจําสวนบายยา
โรคาเบี่ยนเป็ยคเจ้ายายเต่าป่วยปี
เจาก็ขันที่ตังหนทะคอบยังอยู่

(ท้าวเต่าคำ : 134)

ความหมาย คราวนั้นบายจาสวนล้มป่วยด้วยโรคภัยเป็ยคเบี่ยน เป็นแรมปี แต่ยายก็มีความอดทนต่อสู้กับโรคภัยนั้นได้มาตลอด

แต่อย่างไรก็ตามความขัดแย้งดังกล่าวนี้ก็เช่นกัน เหตุทำให้เกิดนาฏการที่สำคัญ ๆ อื่น ๆ ตามมาอีกมาก กล่าวคือเมื่อยายสร้างไธมางแล้วก็นักยากกินข้าว จึงให้นางกองแพงลูกสาวไปหาปลา เป็นเหตุให้เต่าชวนทอง และเกิดตั้งครุภักจนคลอดลูกออกมาเป็นเต่า

2.2.2 กรณีความแห้งแล้งของชาวเมืองอินทะปัตถ์ในเรื่อง พญาขันคากเมืองอินทะปัตถ์เกิดความแห้งแล้งเนื่องจากฝนไม่ตกติดต่อกันนานถึง 7 ปีว่า ชาวเมืองและสรรพสัตว์ทั้งหลายได้รับความเดือดร้อนอันเนื่องมาจากความแห้งแล้ง ภัยนี้เป็นอย่างมาก บทกลอนตอนนี้มีว่า

...
 ฝนตกหยดย้อยยาพื้นแผ่นดิน เจ้าเอย
 เลยเลาบังเกิดแห่งแล้งในทวีปชมพู
 เติงเจ็ดปีเจ็ดเดือนฝนบงฮาพื้น
 พืชในชมพูกว้างตายไปแห่งเหี่ยว
 ทั้งกวยอ้อยตายเสี้ยงเกือบทะลึง
 แม่นวณะที่น้ำสมทหลวงเขินขาดไปแล้ว
 แม่นนอยเขินแห้งโง้ง เจ้าเอย
 ...

(พญาคันคาก : 20)

ความหมาย ฝนไม่ตกเลยแม้แต่หยดเดียว เป็นเหตุทำให้เกิดความแห้งแล้ง
 ไปทั่วจนถึง 7 ปี 7 เดือน พืชผักแห่งเหี่ยวตายจนหมดสิ้น น้ำในแม่น้ำน้อยใหญ่แห้งขอด
 จนดินแห้งเป็นผ...

ความแห้งแล้งอันเป็นภัยธรรมชาติอย่างหนึ่งดังกล่าว ทำให้เกิดภัยธรรมชาติ
 อย่างอื่นตามมาด้วย นั่นก็คืออัคคีภัย ได้เกิดไฟป่าลุกไหม้เผาผลาญป่าไม้ออกควายไปมาก
 สัตว์ป่าต่างวิ่งหนีเอาตัวรอด กวีได้พรรณนาเหตุการณ์ตอนนี้ไว้อย่างยาวมาก ขอยกมา
 ประกอบเล็กน้อย ดังนี้

ไฟหากโหมแม่น้ำทั้งไหมแผ่นดิน เจ้าเอย
 ควันทั่วเทามีคที่ปจักรวาท
 สัพพะสัตว์มีเหลือมอกชีวังตายเสี้ยง
 เป็นอนตายฮอนปรุพื้นแผ่นดิน
 ทางทิศเหนือและใต้ไฟไหม้ดังเคียว
 ...

(พญาคันคาก : 20)

ความหมาย เกิดไฟไหม้ทั้งบนดินน้ำและแผ่นดิน ครันมีกลุ่มไปหัว ทั้งเหนือและใต้ต่างได้รับความเดือดร้อนไปตาม ๆ กัน

ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในวรรณกรรมเรื่องพญาคันคากนี้ นับว่าเป็นความขัดแย้งที่เด่นอีกประการหนึ่ง เพราะทำให้เกิดความขัดแย้งอย่างอื่นตามมาอีกหลายประการ เป็นความขัดแย้งที่ท้าทายความสามารถของมนุษย์อย่างยิ่ง ทำให้พญาคันคากต้องการเอาชนะให้ได้ และในที่สุดพญาคันคากก็สามารถทำได้สำเร็จ

2.2.3 กรณีท้าวคำสิงห์และนางไถ่ถูกพายุพัด ท้าวคำสิงห์พานางไถ่สักรยาออกเดินทางไปวัดตามหาบิณฑิ คือท้าวอินทะสิงห์ (ท้าวสิงคะโล) ในระหว่างทางถูกพายุพัด ทำให้ทั้งสองต้องพลัดพรากจากกันไป บทกลอนกล่าวไว้ว่า

ว่าจักทะยานแผ่นข้ามไปไถ่ยกคอกอย
 ดูกิ่งฤทธิเคชน้อยทนายอดผาลม
 กมหลวงพลัดพรากกันทะลายฟุ้ง
 สองกษัตริย์ม้างหนีกันสามโยชน์
 นางก็ตกถ้ำร้ายแสนชั้นหนึ่งพัน
 บาคานท้าวไปขวาทะหอบ
 เห็นแต่ครันมีกลุ่มมีผู้ขึ้นนาง

(ท้าวสิงคะโล เล่ม 2 : 268)

ความหมาย (ท้าวคำสิงห์และนางไถ่) ตั้งใจจะทะยานข้ามไปจนถึงยอดคอกอย แต่ดูเหมือนจะไม่มีแรง ไม่สามารถต้านทานกำลังลมได้ จึงทำให้ทั้งสองต้องพลัดพรากจากกัน นางถูกพัดไปทางร้าย ส่วนท้าวคำสิงห์ถูกพัดไปทางขวา เห็นแต่ครันมีกลุ่มไปหมดมองไม่เห็นนางไปตก ณ ที่ใด

ความขัดแย้งกรณีนี้ปรากฏเป็นกรณีเล็กน้อย ไม่ได้มีผลต่อเหตุการณ์หรือตอนนาฏการอื่นเท่าใดนัก เป็นความขัดแย้งที่กล่าวหนักขึ้นเพื่อเป็นปมปัญหาทำให้เรื่อง

คำเป็นชาดง สร้างความตื่นเต้นให้กับผู้อ่านผู้ฟังอีกครั้งหนึ่งเท่านั้น จากนั้นตัวละครทั้งสองก็สามารถเดินทางไปถึงจุดหมายได้โดยปลอดภัยและไม่มีปัญหาอุปสรรคใด ๆ อีกเลย

2.3 ความขัดแย้งภายในใจ

เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเฉพาะตัวของมนุษย์ หรือของตัวละครตัวใดตัวหนึ่ง โดยเฉพาะเป็นการต่อสู้กับความกตัญญูหรือความรู้สึกของตัวเอง อาจเป็นการต่อสู้ระหว่างความรู้สึกไฝ่สูงกับไฝ่ต่ำ เป็นการต่อสู้กับความรู้สึกอยากหรือไม่อยาก ความขัดแย้งชนิดนี้มีปรากฏอยู่หลายกรณีเหมือนกัน แต่ก็มีได้พรรณนาให้เห็นอย่างเด่นชัดเท่าที่ควรนัก เช่น

2.3.1 กรณีท้าวเตา ท้าวเตาพนเวทนาสงสารนางลุน (ภรรยา)

ไม่ได้ที่ถูกลูกสาวทั้งหกเยาะเย้ยอยู่ตลอดเวลาวาได้สามีเป็นเตา จึงชวนนางออกไปปลุกกระท่อมอยู่ชายป่า ในระหว่างทางนางลุนสะพายเตา (ท้าวเตา) ซึ่งเป็นสามีแนบตัวไปควย ทำให้ท้าวเตาเกิดความรู้สึกว่าวุ่นใจอย่างหนักอยากถอดรูปเป็นชายหนุ่มจะได้เขยชมนางได้สาสมกับที่ใจรัก แต่ก็ยังทำเช่นนั้นไม่ได้ จึงเกิดความรู้สึกกระวนกระวายใจแทบวอกจะแตก ท้าวเตาพรรณนาไว้ว่า

บาก็ชุกเคียนไก่อองน้อยคยสี่
 เพราะเรื่อยินคี่ควยคอมนางน้อยหนุ่ม
 ทาวก็คึกไกรทมคมแกมแจ่มพระจันทร์
 คันขีละกายเคาจากเตาเป็นกน
 เกียงครองนางพางเสนห์คอมน้อง
 ยังเลาครองจิตควยแยงไปหลายทา
 คัแนวภูหากอกคายนแลนางแกวสวนขีเห็น แน่แล้ว
 กีบเป็นทีปรากฏแท้ทั้งเปื่องแข็งศา

จึงออกเสด็จกระตองน้อยก้อยบัง
 ห้างเลาอุด ๆ เอาออกซิแตกนางนาง
 คึกโครมจอมแพ่งทางเพราเพียรตุ้ม

...

(ท้าวเตาคำ : 163)

ความหมาย ท้าวเตาตั้งนอนรูปกายอยู่ในกระตอง ได้แต่ใช้กระตอง
 เสียดสีไปกับเนื้อตัวของนาง อยากถอดรูปเป็นชายหนุ่มแล้วเข้าคลอเคล้านางแต่ก็
 ยังทำไม่ได้ ท้าวเตาคิดใคร่ครวญไปหลายแง่หลายมุม ถ้าหากถอดรูปออกเสีย นางก็
 จะทราบความจริง สิ่งที่จะพิสูจน์ให้ทุกคนเห็นก็จะเป็นที่ล่าช้า ท้าวเตารู้สึกกระวน
 กระวายใจอย่างมากแทบจะออกจะแตก

ความรู้สึกขัดแย้งภายในใจของท้าวเตาในลักษณะนี้มีปรากฏทุกครั้งที่นางลุน
 เข้าใกล้หรือเข้าโอบอุ้มท้าวเตา ความรู้สึกดังกล่าวจึงเป็นความขัดแย้งกับความ
 प्रารถนาที่ตนไม่สามารถจะสนองให้แก่ตนได้ นับเป็นความขัดแย้งที่ก่อให้เกิดความทุกข์
 ทรมาณอยู่ไม่น้อย

2.3.2 กรณีศึกษาท้าวเตา ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร
 เอกในวรรณกรรมเรื่องพญาคันคากนี้ ผู้แต่งมิได้พรรณนาให้เห็นถึงความลำบากหรือ
 ความกลัดกลุ้มอันเนื่องมาจากความขัดแย้งภายในจิตใจของตัวละครอย่างแจ่มชัดเหมือน
 เรื่องอื่น ๆ เช่น ความขัดแย้งภายในใจที่เกิดกับพระลอ อันเนื่องมาจากการต่อสู้
 ระหว่างอำนาจฝ่ายต่ำคือความปรารถนาจะไปหาพระเพ็ญพระแพ่ง กับอำนาจฝ่ายสูง
 คือความรัก ความรับผิดชอบต่อมารดา มเหสีและบ้านเมือง หรือความขัดแย้งภายใน
 ใจของนางลเวง เมื่อคราวทำสงครามกับพระอมัยมณี ซึ่งต้องประสพภัยอย่างหนักหน่วง
 ที่ต้องหักลึงใจเลอระหว่างความรักกับความแค้นและภาระหน้าที่ ในวรรณกรรมเหล่านี้
 ผู้แต่งได้พรรณนาความรู้สึกของตัวละคร เอาไว้อย่างแจ่มชัด แต่ในเรื่องพญาคันคากมิได้

พรรณนาถึงความรู้สึกนี้ของตัวละครเลย แต่อย่างไรก็ตามผู้อ่านสามารถมองเห็น ความขัดแย้งดังกล่าวนี้ได้ เพราะความขัดแย้งนี้ทำให้เกิดเหตุการณ์อื่น ๆ ตามมา

ความขัดแย้งภายในใจของคันทากุมาร ไคแก่ ความต้องการอยากได้คู่ ที่สวยที่สุดในแผ่นดิน ซึ่งมีลักษณะขัดแย้งกับตัวเองอย่างปึง และตัวเองก็ไม่สามารถ จะสนองความต้องการให้กับตัวเองได้ จึงต้องทูลขอความช่วยเหลือจากพระบิดา พญาเอกราชาเองก็ไม่อาจจะสนองความต้องการของโอรสได้ ด้วยความรู้สึกละอาย พระทัยเกรงว่าจะเป็นที่ติฉินและเย้ยหยันของชาวเมืองไค นอกจากพระองค์จะไม่ ให้การช่วยเหลือแล้ว ยังชี้ให้เห็นความไม่เหมาะสม ความไม่คู่ควร และให้เจียมเนื้อ เจียมตัวอย่าคิดฝันเช่นนั้นอีกต่อไป

ถ้าจะมองกันถึงความรู้สึกของคนโดยทั่วไป ย่อมจะเข้าใจได้ถึงความรู้สึก ขัดแย้งภายในจิตใจของตัวละครเอกตัวนี้ เพราะการปฏิเสธของพระบิดานั้นนับเป็นการ นำข้อบกพร่อง หรือปมค้อยของคันทากุมารขึ้นมากล่าวเน้นให้เห็นเด่นชัดขึ้นไปอีก วิธีการนี้ย่อมเป็นการตอกย้ำความน้อยเนื้อต่ำใจอย่างที่สุด ขอยกบทกลอนตอนนี้อ มา ประกอบพอสังเขป ดังนี้

อันว่าโสมเสลาแก้วยังเป็นกันคาก
โสมฮูปท้าวยังเพียงไปกนลูกเอย
อันนี้อยาไคกล่าวท่านเป็นยี่งลือสหาพอนา
โสมบ่ถึงเค็งเสี้ยวสวาน้อยบ่เบิ่งคิง นั้นแล้ว

...

(พญาคันคาก : 6)

ความหมาย ลูกเอย เจ้านั้นมีรูปโฉมเหมือนคางคก ไม่ปีกลักษณะอันใดที่ แสดงว่าเป็นคนเลย อยาไคกล่าววาจาสามทวนเจนนัน รูปร่างหน้าตาของเจ้านั้น
: เทียบไม่ได้แม้ครึ่งเสี้ยวของหญิงสาว ลูกควรมองดูสารรูปของตัวเอ็งบ้าง

แต่ด้วยความปรารถนาภายในใจมีอำนาจรุนแรง เกิดความขัดแย้งกับตัวเอง อย่างหนัก กันจากกุมารจึงต้องหาทางออกให้แกตัวเอง ด้วยการอธิษฐานขอความช่วยเหลือจากพระอินทร์

2.3.3 กรณีพญานาค พญานาคในวรรณกรรมเรื่องท้าวสิงหะโล เกิดความขัดแย้งภายในใจของตน ด้วยหลงรักนางกาณิณวงศ์สาวเจ้าเมืองสาวัตถี แต่เนื่องจากไม่ใช่เชื้อชาติเดียวกัน ความรักของพญานาคจึงไม่สมหวัง ทำให้กสัคกลุ่ม และว้าวุ่นใจอย่างหนัก ถึงบทกลอนเขียนไว้ว่า

นาคท้าวเอาตนลูกนึ่ง
จิตเกี่ยวจงเป็นบ่าวอนเฮ

(ท้าวสิงหะโล : 8)

ความหมาย พญานาคผู้คลุกคลีนั่งกระวนกระวายใจราวกับจะเป็นบ่าวด้วยความรัก

ความรักความหลงของพญานาคเป็นไปในลักษณะที่เรียกว่าหลงรักเขาข้างเดียว เป็นความรักที่ไม่มีหนทางจะบอกนางได้เลย เพราะนอกจากจะเป็นคนละเชื้อชาติ คือตนเป็นนาคแต่นางเป็นมนุษย์แล้ว นางกาณิณียังปรีวาร์แหวคล้อมคอยอารักขาอยู่ตลอดเวลา พญานาคไม่มีทางจะเข้าถึงตัวนางได้เลย ด้วยเหตุนี้รักจึงกลั๊กอกได้เป็นหนองจุมหอมกล้ำ กระวนกระวายใจหาที่อยู่ไม่ได้ พฤติกรรมของพญานาคขึ้นเนื่องมาจากความรักไม่สมปรารถนาครั้งนี้จึงแสดงออกมาในลักษณะต่าง ๆ บางครั้งก็ส่งบเสงี่ยมนึกคร่ำครวญถึงเวรกรรมอยู่เจียบ ๆ แต่เพียงลำพังว่า

โอรนกรรบกข์ของแสนมาดิชชาติ สันนี้
กันว่าอินทร์แต่งตั้งเป็นเชื้อชาติเกียว

กุจักเซยหมนงนอนแผ่ท่าชวีรังแล้ว
 ลือจักไกลแจ่มเจ้ากูไคควา

(ท้าวสิงกะโจ : 10)

ความหมาย จะเป็นด้วยเวรกรรมใดหนอจึงทำให้บาเกิดนิคชาติติดเชือกกัน
 เชนนี้ หากองค์อินทร์เนรมิตให้เป็นเชื้อชาติเดียวกันแล้วไซ้ จะขอเซยหมกกอกตนาง
 ไปตลอดชีวิต ไม่ยอมห่างแม้เพียงวาเดียว

บางครั้งก็คิดที่จะเข้าจูโจมเอาด้วยกำลัง คงบทกลอนกล่าวไว้ว่า

แต่นั้นพระยาหลวงเจ้าจินคาแค้นถึง
 คับไคแค้นแค้นกูทาบยอมงายแล้ว
 กุจักวางเมืองโหล่นอยู่แดง
 กุจักแยงไล่แล้วลัดศรีไท่ที่ควร
 คืดช่วยไคนางนาถเทียมเพลา
 ขอเสียนไคมันต์ว่ากลมกลอม
 ไปหอมอุ้มเอาน้องแทบเพลา

(ท้าวสิงกะโจ : 12)

ความหมาย พญานาครู้สึกแค้นถึง ถ้าไม่ไคนางมาคงใจหมายจะไม่ยอม
 แผงาย ๆ ขาหอมบเมืองโหล่นทวนช่วยดูแลแทน ข้าจะรีบไปหาพระฤาษีขอเรียน
 เวทมนต์ให้แตกแล้วจะไปลักพาตัวนางเอามาให้ไค

ความขัดแย้งภายในใจของพญานาคอันเนื่องจากรักไม่สมปรารถนาครั้งนี้
 นับเป็นความขัดแย้งที่สำคัญประเด็นหนึ่งในเรื่องท้าวสิงกะโจ เพราะก่อให้เกิดความ
 ขัดแย้งและนาฏการอื่น ๆ อีกมากมาย เช่น เกิดกรณีลักพาตัวนางคาถิว ชายาของ
 เจ้าเมืองตองหาพิชิตอสูรจากพระอินทร์ เจ้าเมืองชัยโลโอรส ฯลฯ

วิเคราะห์ตัวละคร

ตัวละคร (Characters) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่งในการกำหนดโครงเรื่องของวรรณกรรมประเภท นิทาน บทละคร เรื่องสั้นและนวนิยาย ผู้แต่งมักนิยมใช้ตัวละครเป็นเครื่องมือในการดำเนินเรื่อง เพื่อให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ ฉะนั้น "ตัวละครในเรื่องจึงมีความสัมพันธ์กับผู้สร้างอย่างยิ่ง คือผู้แต่งเป็น "ผู้สร้าง" ตัวละครในเรื่องอย่างแท้จริง โดยที่ได้ให้ชื่อกำหนดรูปร่าง หน้าตา เพศ วัย กำหนดนิสัยใจคอ บุคลิกภาพ กำหนดบทบาทและกำหนดแม้แต่โชคชะตาให้ตัวละครนั้น ๆ"¹

การวิเคราะห์ตัวละครจากวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสานครั้งนี้เป็นการพิจารณาบุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของตัวละคร โดยพิจารณาจากพฤติกรรมและบทบาทของตัวละครเหล่านั้น เนื่องจากการกำหนดหรือการสร้างตัวละครในวรรณกรรมทั้ง 5 เรื่องนี้ส่วนใหญ่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ผู้วิจัยจึงสรุปและจะนำมากล่าวถึงแต่เฉพาะที่สำคัญ ๆ ดังนี้

1. ตัวเอก ตัวเอกในที่นี้ผู้วิจัยหมายรวมถึงตัวละครที่เป็นพระเอก และที่เป็นตัวเอกของเรื่องด้วย ทั้งนี้เนื่องจากตัวละครที่เป็นตัวเอกในวรรณกรรมบางเรื่องอาจไม่ใช่ตัวพระเอกก็ได้ แต่เป็นตัวที่ผู้แต่งนำมาเป็นเครื่องมือในการแสดงแนวความคิดหรือเป็นตัวอย่างในการสอนธรรมะหลักประเพณีใดประเพณีหนึ่งของเรื่อง เช่นในเรื่องท้าวสิงกะโล และท้าวหมาหยู บทบาทของท้าวสิงกะโล และท้าวหมาหยูส่วนใหญ่มีลักษณะเพียงเป็นผู้ช่วยพระเอก มีความรู้ความสามารถน้อยกว่า ทั้ง ๆ ที่เป็นพี่ของพระเอก ทั้งนี้จะเป็นเพราะตัวละครเหล่านี้ถือกำเนิดเป็นสัตว์เดียรฉานและในตอนที่ยังอยู่ในร่างของสัตว์นั้นไม่สามารถจะถอดรูปหรือช่วยตัวเองให้มีสภาพเป็นมนุษย์ได้ คือท้าวสิงกะโลถือกำเนิดเป็นกระต่ายในขณะนั้นเองชาย (ท้าวสุวรรณคีรี)

เกิดมาพร้อมกับรูปโฉมที่สวยงามและมีศรีศิลป์คิดหัวบาแตกาเนก และคลอกเวลาที่จะเดินทางไปหาอา ท้าวสิงคะโลจะทำหน้าที่เป็นผู้เบิกทางล่วงหน้าไปก่อน ส่วนการต่อสู้ผจญภัยกับปัญหาหรืออุปสรรคต่าง ๆ เช่น ยักษ์ วิทยาธร ผี ปีศาจ จะตกเป็นภาระของท้าวสุวรรณคีรี

ทำนองเดียวกัน ท้าวหมาหุยซึ่งถือกำเนิดเป็นสุนัขชนปุบ ก็เป็นเพียงผู้ช่วยเหลือท้าวจันทน์ทองชาย (ผู้มีรูปงามและมีศรีศิลป์คิดหัวบาแตกาเนก) เช่นกัน ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ในเรื่องหลายตอน เช่น ตอนท้าวหมาหุยต่อสู้กับยักษ์ และเสียทีเพียงพลวอนทองหนีกลับไปอาศรมและร้องขอให้ท้าวจันทน์ช่วย หรือตอนที่ต่อสู้กับเจ้าเมืองมิลิลา ท้าวจันทน์ทำหน้าที่เป็นแม่ทัพใหญ่ ทั้ง ๆ ที่ก่อนหน้านี้ระภาณีได้สกลให้ท้าวหมาหุยสืบร่างเป็นมนุษย์แล้วก็ตาม และเมื่อขึ้นครองเมืองทั้งท้าวสิงคะโลและท้าวหมาหุยก็ได้รับตำแหน่งเป็นเพียงอุปราชเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามบุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของตัวละครเหล่านี้ก็เหมือนหรือคล้ายคลึงกับพระเอกมาก จึงขอสรุปรวมไว้เป็นกรณีเดียวกัน คือถือเป็นตัวเอกของเรื่องด้วยกันทั้งหมด จึงสามารถสรุปบุคลิกภาพและลักษณะนิสัยได้ ดังนี้

1.1 เป็นพระโพธิสัตว์ กวีได้กำหนดให้ตัวละครเอกทั้งหมด คือ ท้าวสิงคะโล ท้าวสุวรรณคีรี (จากเรื่องท้าวสิงคะโล) ท้าวหมาหุย ท้าวจันทน์ (จากเรื่องท้าวหมาหุย) ท้าวเตาคำ ท้าวกำกาคา และพญาคันคาก เป็นพระโพธิสัตว์จุติมาเกิดเพื่อชดใช้เวรกรรม ฉะนั้นตัวละครเหล่านี้จึงถือกำเนิดผิดปกติ (ยกเว้นท้าวสุวรรณคีรีและท้าวจันทน์) ซึ่งจะต้องตกกระทาลาบากและประสบปัญหานานัปการเนื่องจากความผิดปกติกิของตัวเอง จะหลุดพ้นจากเวรกรรม และสามารถถอดรูปเป็นชายหนุ่มรูปงามตามลักษณะของพระเอกในอุดมคติได้เมื่ออายุ 20 ปี

ท้าวหมาหุย ท้าวสิงคะโล และท้าวเตาคำ ถือกำเนิดในร่างของสัตว์ ส่วนท้าวกำกาคา และพญาคันคากนั้นเป็นมนุษย์ แต่มีลักษณะบางอย่างแสดงให้เห็นความผิดปกติธรรมดาไปจากมนุษย์ในสังคม กวีได้บรรยายถึงความผิดปกติกิเมื่อแรกเกิด

ของตัวละครเหล่านี้ไว้ ดังนี้

แต่นั้นพระแม่เจ้าทรงกรรภกุมาร
 เถึงสืบเชื้อออกมาเห็นหน้า
 โสมสันท้าวเป็รจนาจานสัตว์ต่าง
 อุปแจ่มเจ้าคือเพียงท้าวคา

(ท้าวถึงกะโศ : 25)

ความหมาย ตอนนั้นพระมารดาทรงกรรภกุมารสืบเชื้อมา จึงประสูติโอรส
 ซึ่งมีรูปโฉมเป็นสัตว์เคี้ยวจางาน คือ เป็รกระต่ายคำ

อันว่านางฟี่ไฉ่ชื่อนามแก่นจันแดง
 ทรงกรรภกุมารถวนเคื้อนสืบแล้ว
 เล่าเลยประสูติได้นามธรรมกุมาร
เป็นมหาหุยุอุยงานปานแถม

(ท้าวมหาหุยุ : 2)

ความหมาย พระนางคนฟี่ที่ชื่อจันแดงทรงกรรภกุมารสืบเคื้อนก็ประสูติโอรส
 ออกมาเป็นสุนัขขนปุยสวยงามมาก

เมื่อนั้นสายสมรแกกองแพงเหลือองค์
 ฝืนมองนอขนางหลาต่างหลัง
 เหลือที่ทนทวงแถมโนนางคนกั้ง
 คีคอยากอายหนุ่มหน้าขาวบ้านอยู่บวาย
 พอเห็นท้าววิไลคู่เกื้อนแถมถายมาแล้ว
 ทศมาสมันบางนอยประสูติกาล

อันว่ากุมารน้อยนางกลายเป็นเต่า
กินแหงว ๆ หงายไวยหว่างสะแนน

(ท้าวเต่าดำ : 136)

ความหมาย ตอนนั้นผิวพรรณของนางกองแพงซิดเขียวผิวดำแดงไปจากเดิม ทำให้รู้สึกอับอายและกังวลใจอย่างมาก จนเวลาล่วงเลยไปถึงสิบเดือน นางจึงคลอดลูกออกมาเป็นเต่า นอนกินกระแจะ ๆ อยู่บนแกร

อันว่านางเทวีประสูติกุมารน้อย
ผิวผางเนื้อก็โอสมคันคาก
เตว่าอุปแถมเจ้าเหลือมดั่งคาง

(พญาคันคาก : 4)

ความหมาย พระนางเทวีได้ประสูติโอรสซึ่งมีผิวพรรณเหมือนกับคางคก แต่สีผิวนั้นเหลืองอร่ามเหมือนดั่งทองคำ

เปื่อนั้นแมก้หลังแลแต่ลูกเกิดกับอก
ทั้งหากคิมมิมคางคังหมีบเคยอยู่
ทั้งหากคิมมิมอายเสมอถึงตายซากทุกโรนอ
โสมอุปหน้าก็โอเพียงปลกทะหล่งแพนค

(ท้าวกำกาคา : 5)

ความหมาย แม่ (นางหล้า) ของลูกที่เกิดกับอกตน เห็นรูปร่างคำมิตหมียุ่อย่างที่ไม่เคยพบเห็นมาก่อน รูปชั่วตัวดำอัปลักษณ์ราวกับลิงตายซาก ผิวดำแดงไปจากปกติมากเหลือเกิน

ความผิดปกติของตัวเอกเหล่านี้เป็นผลเนื่องมาจากผลกระทบที่เคยสร้างไว้ในชาติปางก่อน ซึ่งตัวเอกจะต้องแก้ไขหนี้กรรมนี้ด้วยการประกอบกรรมดี การที่กวีได้กำหนดให้ความผิดปกติหรือความชั่วร้ายเหล่านี้เกิดกับตัวเอกซึ่งเชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์เช่นนี้ เป็นเจตนาที่ต้องการให้เป็นตัวอย่างในการทำความดี ผู้อ่านผู้ฟังจะรู้สึกว่ามีกำลังใจในอันที่จะทำความดี เพราะได้ขอเปรียบเทียบว่า แม้แต่พระโพธิสัตว์เองก็ยังมีเวรกรรมที่ชั่วร้ายติดตามมาแต่กำเนิด และไม่สามารถลบล้างหรือฉีกใช้เวรกรรมเหล่านั้นได้ด้วยการประกอบกรรมดี

1.2 เป็นผู้ที่มีบุญญาธิการ ตัวละครเอกซึ่งกล่าวมาในข้อ 1.1 นั้น แม้จะถือกำเนิดผิดปกติ แต่ก็เป็นผู้ที่มีบุญญาธิการ ซึ่งผู้อ่านผู้ฟังจะเห็นได้ตั้งแต่ตัวละครเหล่านี้เริ่มมาปฏิบัติหน้าที่ในกรรมของมารดา กวีจะกำหนดให้พบในลักษณะต่าง ๆ เช่น ความฝันของตัวละครผู้เป็นแม่ เช่นในเรื่องท้าวท้าวคำคำ ผู้เป็นแม่นั้นว่ามีลูกแก้วอันประเสริฐลอยมาเข้าปาก และในเรื่องพญากันธกานางเทวีฝันว่า พระอาทิตย์ตกจากฟ้าแล้วกระเด็นเข้าปาก หรือไม่ก็กล่าวไว้ชัดแจ้งโดยตรวว่า เป็นเทวนุตรซึ่งพระอินทร์ส่งลงมาเกิด เช่น ท้าวเต่าคำ ท้าวสิงคะโล เป็นต้น และเมื่อคลอดออกมาแล้วแม่จะมีรูปโฉมที่ผิดแผกออกไปจากปกติธรรมดา แต่ก็มีคุณลักษณะพิเศษที่สวยงามอย่างอื่นปรากฏให้เห็น เช่น ท้าวเต่าคำ ท้าวสิงคะโล กันธากกุมาร มีผิวกายที่เหลืองอร่ามดังทองคำ ท้าวมหาหุຍมีรูปกายที่สวยงามแปลกไปจากสุนัขตัวอื่น ๆ โดยทั่วไป และนอกจากนี้เมื่อถึงคราวเข้าที่คัมภีร์ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ ก็มีพระอินทร์คอยช่วยเหลือ เช่น ช่วยเนรมิตมหาปราสาทให้กันธากกุมาร ให้ท้าวสิงคะโล ให้ท้าวท้าวคำคำ และท้าวเต่าคำ เป็นต้น ช่วยท้าวท้าวคำคำตอนแรกเกิดกำลังอยู่ชายหาด และช่วยเนรมิตสะพานเงินสะพานทองให้ เป็นต้น ในตอนท้ายตัวละครเหล่านี้สามารถถอดรูปเป็นชายหนุ่มรูปงามเหมือนพระเอกในอุคคัมภีร์ทุกประการ จึงเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นความเป็นผู้มีบุญญาธิการทั้งสิ้น

ส่วนตัวเอกที่ถือกำเนิดตามปกติอยู่แล้ว เช่น ท้าวจันท์ และท้าวสุวรรณคีรี ก็มีคุณสมบัติครบถ้วนตามลักษณะของพระเอกในอุคมคติทุกประการอย่างไม่มีปัญหา คือ ปรีะกายที่สวองาม มีศรัทธาที่ศรัทธาตามคำบอกเล่า มีอิทธิฤทธิ์ที่สามารถเอาชนะศัตรูได้ทุกกรณี

1.3 เป็นนักรบที่กล้าหาญ มีกาตาอาบแก้วจามรูปร่างออร่าที่ จะทำให้ ประชาชนและชาวเมืองเดือดร้อน เป็นที่น่าสงสาร เพราะว่า ไบบรรพการมประพฤติ นาน นาน หรือเรื่องเล่า ผู้แต่งจะต้องกำหนดตัวละครฝ่ายอธรรม ทั้งเป็นคนชั่วร้าย กอบ สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่นขึ้นมาควบคุมตัวละครฝ่ายพระเอกเสมอ จะนับเพื่อให้ พระเอกสามารถปราบปรามผู้ร้ายเหล่านี้ได้ ก็จึงต้องกำหนดความสามารถที่กล้าหาญ ในการรบให้เป็นคุณสมบัติไว้ด้วย เช่น ท้าวสุวรรณคีรีสามารถปราบวิทยากร ปีศาจ ในระหว่างเดินทางไปติดตามหาอาได้ ท้าวสิงห์โกลแม่จะอยู่ในร่างของกระต่าย แต่ ก็มีอิทธิฤทธิ์สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ ทุกครั้งที่กวัดแกว่งขาจะมีดาบ มีหอกพุ่ง ออกมาเป็นแสน ๆ เล่ม มีเวทย์มนต์คาถาสามารถขยับระยะทางได้ พญาคันคากมี ความสามารถในการรบสามารถรบชนะพญายม ท้าวจันท์และท้าวหมาหุบไค้แสดง ความเก่งกล้าสามารถอันเป็นคุณสมบัติของพระเอกข้อนี้ด้วยการปราบยักษ์ และพระยา บัญชรราชแห่งเมืองมิดิคาได้ ส่วนท้าวกากาคำและท้าวเตาตานนั้น แม้จะไม่มีพฤติกรรม ในการสู้รบเหมือนตัวเอกในเรื่องอื่น ๆ ก็ตาม แต่ความเป็นผู้กล้าหาญ มีจิตใจเด็ดเดี่ยว เริงนักรบก็ได้อีกด้วยอันเห็นอยู่หลายตอน เช่น ท้าวกากาคำถูกลอยแพ แม้จะอายุ เพียง 3 ขวบ แต่ก็ไม่มีอาการกลัวกลัว หรือแสดงความอ่อนแอให้เห็นเลย แม้แต่นาย เมื่อพลัดหลงเข้าไปในต่างเมือง ท้าวกำคำก็สามารถเอาตัวรอดจากอุปสรรคปัญหา ต่าง ๆ ได้โดยไม่ต้องรอให้ใครช่วย และในขณะเดียวกันก็ท้าวเตาตานแม่จะอยู่ในร่าง ของเตา แต่ก็ได้แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญ ความเป็นผู้หา อันเป็นคุณสมบัติของชาย ชาตินักรบเหมือนพระเอกคนอื่น ๆ เหมือนกัน เช่น เขาแฉะและยายออกไปทำไร่ปลูกแตง ปลูกข้าวโพด จนฐานะร่ำรวยขึ้น ทั้ง ๆ ที่อายุยังน้อย และเมื่อแต่งงานแล้ว

ท้าวเต๋าก็สามารถสร้างฐานะครอบครัว และพาภรรยาออกไปสร้างเมืองใหม่ได้โดยไม่ต้องอาศัยใครช่วย จนประสบความสำเร็จจะมีเกียรติยศเกรียงไกร ความสามารถเหล่านี้แสดงให้เห็นความเป็นลูกผู้ชายชาตินักรบอย่างแท้จริงได้เช่นกัน

1.4 เป็นนักปกครองผู้มีคุณธรรมสูง เต็มไปด้วยความเมตตา กรุณา เห็นใจไพร่ฟ้าประชาชนและตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม คุณสมบัติข้อนี้เป็นลักษณะเด่นของตัวละคร เอกในวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสานอีกประการหนึ่ง กวีได้แสดงให้เห็นคุณสมบัติข้อนี้ไว้อย่างชัดเจน ทั้งโดยการพรรณนาโดยตรงไปตรงมา และโดยทางพฤติกรรมของตัวละครเอง กวีจะชี้ให้เห็นว่า ตัวละครเหล่านี้เป็นนักปกครองที่เปี่ยมและปฏิบัติตนถูกต้องตามจารีตประเพณี คือยึดถือสองกองสิบสี่¹ อย่างเคร่งครัด จนเป็นที่เคารพรักของประชาชนถ้วนหน้า เช่น ชาวเมืองอินทปัตถ์ (จาเรื่อง พญาคันคาก) ให้ความเคารพนับถือและรักใคร่เทอดทูนพญาคันคาก จนสืมนั้แม่กระทั่งพญาแดนผู้เคยให้หน้าและฝน ชาวเมืองจันทและชาวเมืองมณฑิลา (ในเรื่อง ท้าวหมาหยูย) มีความเคารพรักเทอดทูนท้าวหมาหยูยและท้าวจันท เป็นนั้

ความเป็นผู้มีคุณธรรมของพระเอกในวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสานที่เด่นอีกประการหนึ่งก็คือ ความมีเมตตา ไม่มุ่งร้ายหรือโกรธแค้นพยาบาทต่อใคร การสู้รบกระทำไปด้วยหวังจะปรามมิให้ละเมิดฉ้อฉล ละความประพฤติที่เลวร้ายทั้งหลาย มิได้กระทำไปด้วยหวังจะแค้นแค้นหรือทำลายให้สิ้นซาก จะเห็นได้ว่าทุกครั้งที่รบชนะแล้ว พระเอกจะนำตัวละครฝ่ายผู้ร้ายทุกตัวมาให้การอบรมสั่งสอนด้วยความเมตตา ให้ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรม มิให้เบียดเบียนหรือสร้างความเดือดร้อนให้กับผู้อื่นใดอีก ถ้าตัวละครใดถึงแก่ชีวิตไปแล้วก็จะช่วยแก้ไขให้ฟื้นคืนชีพ แล้วอบรมสั่งสอนธรรมะ จากนั้นก็จะคืนบ้านเมือง ตลอดจนไพร่พลข้างมา้ให้กลับไปปกครองกันต่อไปอย่าง เป็นสุขดังเดิม ตัวละครเอกเหล่านี้จึงเป็นที่รักใคร่เทอดทูนของผู้แพ้เหล่านั้นกัวยอย่างจริงใจ นับเป็น

¹ยึดถือสองกองสิบสี่ หมายถึงแนวประพฤติปฏิบัติของนั้ผู้ปกครอง (ดูรายละเอียดในบทต่อไป)

ๆ บุคคลใดอย่างประเสริฐ ซึ่งถือเป็นคุณสมบัติสำคัญยิ่งอีกประการหนึ่งของนักปกครองที่ดี

นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสังเกตว่า ตัวละครเอกในวรรณกรรมอีสานเหล่านี้ส่วนใหญ่จะไปมีคุณสมบัติของความเป็นคนเจ้าชู้เหมือนพระเอกในวรรณกรรมทางภาคกลางเมื่อรบชนะแล้ว แม่เจ้าเมืองจะยกหญิงสาวหรือธิดาให้ทั้งภักจะส่งกลับกัน ดังนั้นเพื่อขึ้นครองราชย์จึงพบว่าพระเอกเหล่านี้มีชายาเพียงคนเดียว และจำแนกกว่าหนึ่ง (ไม่เกิน 4 คน) ก็จะเป็นเพราะพระวิหัตว์นำมอบให้เพื่อเป็นรางวัลตอบแทนการเสริมบารมี เช่นกรณีของท้าวท้าวท้าว เป็นต้น ทั้งนี้เพราะเนื่องด้วยกวีมีจุดประสงค์ที่จะให้เป็นเรื่องชดช้อย ตัวละครเอกเป็นพระโพธิสัตว์ กวีจึงจำเป็นต้องวางบุคลิกภาพและลักษณะนิสัยให้เหมาะสม เพื่อเสริมให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความศรัทธาเลื่อมใสมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นการง่ายต่อการสอนธรรมะในขณะเดียวกัน เพราะกวีได้กำหนดให้ตัวละครเอกเหล่านี้เป็นผู้สอนธรรมะแก่ประชาชนโดยทางอ้อมด้วย

1.5 เป็นผู้มีคุณกตัญญู กวีกำหนดคุณงามความดีของตัวละครเอกด้วยจุดประสงค์จะได้เป็นตัวอย่างแก่ผู้อ่านผู้ฟังโดยทั่วไป เพราะผู้อ่านผู้ฟังมีความศรัทธาในความดีพระโพธิสัตว์ของตัวละครเอกเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว จึงเป็นการง่ายที่จะสร้างเสริมความประทับใจในข้ออื่นตามมาอีก ความกตัญญูของผู้มีพระคุณจึงเป็นคุณสมบัติอีกประการหนึ่งที่กวีต้องการจะชี้แนะให้ผู้อ่านผู้ฟังได้ประพฤติปฏิบัติโดยใช้ตัวละครเอกเป็นตัวชักนำ ผู้อ่านจะประทับใจในคุณงามความดีของตัวละครเอกในข้อนี้ ซึ่งได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดในวรรณกรรมทั้ง 5 เรื่อง ดังที่กล่าวไว้ว่า

เต้าจึงอาปากท่านคอบเน่หังยาย
ขอให้กรุณายโมคเเชียรแพงไว้
ช่วยบ่ไล่ลิ้มที่มีรมคุณเลี้ยงใหญ่คอกนา
ขอให้เลี้ยงเต้าไว้เมอท่าพาทักคอบเน่แล้ว

(ท้าวท้าว : 137)

ความหมาย เค้าจึงพูดกับแม่และยายว่า ขอได้โปรดเมตตาเลี้ยงดูเอาไว้
ก่อนเกิด (อย่าใดคิดนำไปโยนทิ้งเลย) วันข้างหน้าท่านทั้งปวงจะประสบกับความเจริญ
รุ่งเรือง

หรือในเรื่องพญาคันคาก พญาคันคากได้สอนพญาแฉนตอนหนึ่งว่า

อันว่าศาสตร์ศิลป์นี้พาตัวตกต่ำ
ลางเพื่อไฉนเจ้าบุญกว้างบาปเต็งเจ้าเอย
บ่ได้หลิงเบิ่งก่าญ่เพื่อมีคุณ
เปี่ยนนิคามารคาบาปกรรมชิตามกัน
เนรคุณตนเจ้าอาจารย์สอนสั่ง
บาปแลนตองเวรเกี่ยวจุมจุม

(พญาคันคาก : 48)

ความหมาย อันศิลปศาสตร์หรือวิชาความรู้ นั้น จะไม่เป็นประโยชน์สำหรับ
คนชั่ว ใครก็ตามที่ไม่รู้จักนิคามารคา เนรคุณต่อครูบาอาจารย์ที่เคยอบรมสั่งสอนจัก
ต้องได้รับบาปกรรมตามสนอง

และในเรื่องท้าวทักคำ ท้าวเอกได้แสดงให้เห็นคุณธรรมข้อนี้อย่างชัดเจน
กล่าวคือ เมื่อท้าวทักคำได้ขึ้นครองเมือง มีความสุขแล้วได้ให้ทหารไปรับบิดาและ
ยายมาอยู่ด้วย พร้อมกับเสกให้บุคคลทั้งสองกลับเป็นหนุ่มเป็นสาวใหม่อีกครั้ง คุณแล
เอาใจใส่เป็นอย่างดียิ่ง จนบุคคลทั้งสองมีความสุขสบายอย่างที่ไม่เคยได้รับมาก่อน
ท้าวได้กล่าวถึงความรู้สึกของตัวละครเหล่านี้ไว้ว่า

แต่นั้นโสมเลาท้าวบุญมีบาบาว
ท้าวทักสรงโสดาโสดาให้ตนเจ้าพอคี่ง
เลยลวงงามยิ่งยอยเนื้อหนุ่มคี่งกลม

สมลีไศคังอินทร์ทรงไว้

ทั้งหากงามชวคแต่เหมือนทั้ง เลาคำ

...

อันว่ายาแถมเจ้างามเก็งเทวคา

เป็นแถมญายหลายแต่หลังเหลือสร้าง

ยายก็มีอุชอนชมสองซอนคู่กันนั้น

สนุกอญชอนบุญเจากำกา

กับทุกขยากฮอนประการสิ่งสันโค

ยากก็มีคาสุขเพ็งบุญบาทาวแท้แล้ว

(ท้าวกำกาคำ : 108 - 110)

ความหมาย ท้าวกำกาคำสงวนำพิพม์ให้พอกสลับกลายเป็นชายหนุ่ม มีรูปร่าง และผิวพรรณสวยงามราวกับนาทองแห่งมาเหล่า... ส่วนยา (ยาย) ก็สวยงามกับ เทพธิดา ทั้งนี้ก็ด้วยบุญบารมีของท้าวกำ ยายได้แต่งงานกับชายที่คู่ควรกัน และอยู่ อย่างมีความสุข

ความกตัญญูของคุณของตัวละครเอกยังแสดงให้เห็นในกรณีอื่นอีก เช่น การแสดง ความเคารพศรัทธาการกตัญญูลงจดพื้น แล้วนาเทาชองบิดามารดาหรือผู้มีพระคุณตะ บนศีรษะของตัวเอง การแสดงความเคารพอย่างนี้ถือเป็นการแสดงความเคารพ อย่างสูง ซึ่งนิยมนำมาใช้แต่เฉพาะกับบุคคลที่เห็นว่ามีบุญคุณอย่างสูง และเป็นที่ยก เคารพเทอดทูนอย่างยิ่งเท่านั้น เช่น ที่กล่าวไว้ว่า

ท้าววันทาไหว้มารดาตนแม่

แปะแผ่นพื้นดินเจ้าไศหัว

(พญาคันคากลาบิดามารดาตอนจะไปรบกับพญาแถน)

(พญาคันคาก : 27)

ภูมิเจ้าพญาหลวงคันทาก
พระกัณเฑาะพินพระพ่อเจ้าไสหัว
 หังนางงามเกาอุดรกรูทวีป
 นางแม่พินมารดาเจ้าไสหัว
 (และเมื่อกลับจากรบ ก็แสดงการระทอมีดามารดาเหมือนเดิม)
 (พญาคันทาก : 53)

เมื่อนั้นสองหนอท้าวทั้งพี่หมาหุ่ย
 ก็จึงทูลบังคมขานขึ้นจอมเจ้า
 กับทั้งสองกษัตริย์แควนางสววรรค์เทวราช
แปะบาทนันทินเจ้าไสหัว
 มาลือบิดตาเจ้าจอมหัวคนประเศริฐมาลือ
 (ท้าวหมาหุ่ย ท้าวจันท์ และนางคำฟองแสดงการระทอมีดามารดา เมื่อ
 ทานทั้งสองออกไปรับกลับเมือง)
 (ท้าวหมาหุ่ย : 53)

จากเหตุการณ์และพฤติกรรมของตัวละคร เอกคังที่ยกมาพิจารณาทั้งหมดนั้น
 ทำให้สรุปได้ว่า บุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของตัวเอกเหล่านั้นล้วนเป็นผู้มีคุณสมบัติ
 สอดคล้องกับลักษณะของพระเอกในอุคมคติ แม้ในตอนแรกจะแตกต่างออกไปบ้างใน
 ด้านรูปร่าง แต่ในที่สุดหรือในตอนท้ายก็กลับเป็นตัวละครเอก หรือเป็นพระเอกที่สมบูรณ์
 แบบทุกประการ คือมีรูปร่าง ความรู้ความสามารถดี มีเวทมนต์คาถา มีอิทธิฤทธิ์
 กล้าหาญ กตัญญูและมีคุณธรรมสูง

2. กษัตริย์ ตัวละครที่เป็นกษัตริย์หรือเป็นเจ้าเมืองเป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญอีกพวกหนึ่งในวรรณกรรมกลอนอ่าน เป็นที่น่าสังเกตว่าตัวละครที่อยู่ในตำแหน่งกษัตริย์เหล่านั้นจะมีเหลือเฟือเพียงคนเดียว เช่น กษัตริย์เบ็องนกรศรี (เรื่องท้าวเตาคำ) กษัตริย์เมืองอินทปัตต์ (จากเรื่องพญาคันคาก) และเจ้าเมืองในเรื่องท้าวกำกาคา (ไม่ปรากฏชื่อเมือง) หรือถ้ามีหลายคนก็ไม่ปรากฏเป็นปัญหา ทุกคนต่างรักใคร่ปรองดองกันดี ไม่อิจฉาริษยากันเหมือนมเหสีของกษัตริย์ในวรรณคดีทางภาคกลาง เช่น เจ้าเมืองสาวดี จากเรื่องท้าวสิงคะโล ซึ่งมีมเหสี 2 คน คือนางหล้าและนางลุน นางทั้งสองได้แสดงความรักใคร่กลมเกลียวคู่เป็นพี่น้องทองเคียวกันให้เห็นอยู่โดยตลอดทั้งเรื่อง เช่น เมื่อคราวที่นางหล้าขอติดตามไปกับท้าวสิงคะโล (โอรส) ซึ่งถูกขับไล่ด้วยชาวเมืองหาว่าเป็นกาสีบ้านกาสีเมือง นางลุนมเหสีคนที่ 2 ก็ขอติดตามไปเป็นเพื่อนในยามยากด้วย ส่วนในเรื่องท้าวหมาหยุมมเหสีคนที่สองได้รับภาระเป็นผู้เลี้ยงดูโอรสทั้งสองคนของมเหสีคนแรกหลังจากที่นางได้เสียชีวิตไปแล้ว

ถ้าพิจารณาถึงฐานะและบทบาทของตัวละครกษัตริย์ที่ปรากฏในวรรณกรรมพบว่าสามารถจำแนกได้เป็น 2 พวกใหญ่ ๆ คือ

2.1 จำพวกที่เป็นฝ่ายระงับตัวเอก กษัตริย์ที่อยู่ในฐานะนี้จะมีความเกี่ยวข้องกับใกล้ชิดกับพระเอกในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิด เช่น เจ้าเมืองสาวดีที่พระบิดาของท้าวสิงคะโลและสุวรรณศิริ เจ้าเมืองจันทิพระบิดาของท้าวหมาหยุมและท้าวจันท และเจ้าเมืองอินทปัตต์พระบิดาของพญาคันคาก

เนื่องจากตัวละครกษัตริย์ฝ่ายนี้มีฐานะเป็นบิดาของตัวเอก บทบาทที่กวีกำหนดให้จึงเป็นบทบาทของกษัตริย์ที่พึ่งมาสอดคล้องกับตัวละครเอกไปด้วย ตัวละครที่เป็นกษัตริย์เหล่านี้จะเป็นผู้มีความสามารถในการปกครองบ้านเมือง มีใจเมตตาและเป็นธรรม เป็นที่เคารพเทอดทูนของประชาชน บ้านเมืองมีแต่ความร่มเย็นเป็นสุขดังปรากฏในวรรณกรรมว่า

กาลนั้นยังมียู่เสทาวพญาเอกราชา
 เสวยเมืองอินทะปัตถนครแต่ปฐมกาลเฝ้า
 จอมธรรมเจ้าครองเมืองทศพัธรา
 ไทลุมฟ้าลือท้าวเดิวนั้นแล้ว
 บ่อนมีเพียงแต่เป็นเอกเทียมสอง
 แปรหมื่นสี่พันพญาสวายสินถวิลนอม
 เงินค่าแก้วเค็มเยี่ยล้นชื่อ
 แสนมากลนอนันต์ค่อทิวทอง
 ...

(พญาคันคาก : 1 - 2)

ความหมาย ปางนั้นยังมีกษัตริย์แห่งเมืองอินทปัตถนครพระองค์หนึ่งทรงนาม
 ว่า พญาเอกราชา ทรงเป็นกษัตริย์ที่ตั้งมั่นอยู่ในทศพิชราชธรรม เป็นที่ลือลั่นไปทั่ว
 กษัตริย์บ้านไกลเมืองไกลต่างให้ความเคารพยำเกรง (เมืองอินทปัตถ) อุดมสมบูรณ์ด้วย
 แก้วแหวนเงินทองมากมายกายทอง...

บัดนี้กล่าวถึงเมืองหนึ่งนั้นเอี้ยกชื่อสาวที่ดี
 เวียงแควลอมแควนั้นหมื่นวา
 กองคูแหลวงสูงลิบแปดศอก
 ผาสาทตั้งแกมแก้วหมื่นหลัง
 พระยาเคโซเจ้าแข็งเมืองคุ้มไพร
 เสเนตรพร้อมต่างเจ้าหมื่นพระยา
 ...

(ท้าวสิงคะโล : 3 - 4)

ความหมาย บัดนี้จะกล่าวถึงเมืองเปื่องหนึ่งชื่อสาวดี มีกำแพงที่แวคล้อม
ค้วยน้ำยาวถึงหมื่นวา คูคลองสูงถึงสิบแปดศอก มีปราสาทแก้วหมื่นหลัง กษัตริย์ทรง
เป็นผู้มีความเข้มแข็งสามารถปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้อย่างเป็นสุข มีเสนาอำมาตย์
มากมาย

และเพื่อแลกมาซึ่งความร่มเย็นเป็นสุขของบ้านเมือง กษัตริย์ยินดีแม้ยอมสละ
ลูกเมียตามความเห็นของชาวเมือง เช่น ในวรรณกรรมเรื่องท้าวสิงคะโล ชาวเมือง
เข้ากราบทูลให้ขับไล่ท้าวสิงคะโล พระโอรสซึ่งถือกำเนิดเป็นกระต่ายว่าเป็นกาสีบ้าน
กาสีเมือง เป็นต้นเหตุให้บ้านเมืองแห้งแล้ง กษัตริย์เมืองสาวดีก็ปฏิบัติตามอย่าง
ง่ายดาย แม่นางหล้าและนางลุนมเหสีทั้งสองจะขอติดตามพระโอรสไปด้วย พระองค์
ก็หาได้เปลี่ยนพระทัยไม่

บทบาทของตัวละครที่เป็นกษัตริย์จำพวกนี้ ส่วนใหญ่จะเป็นการช่วยเสริมให้
เห็นความเป็นผู้มีคุณธรรม ความเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ ฯลฯ ของตัวละครเอกให้เด่นชัดยิ่งขึ้น
ด้วยการเป็นผู้ที่มีปัญหาซึ่งตัวละครเอกผู้เป็นบุตรจะต้องใช้ความสามารถในการช่วย
แก้ไข เช่น

กรณีของเจ้าเมืองจันทิ ที่ส่งหญิงสาวชาวเมืองออกไปให้ยักษ์กินแทนตัวเอง
จนหมดทั้งหมื่น ท้าวมหาหุยุและท้าวจันทิทองเข้าช่วยเหลือ หรือกรณีของเจ้าเมือง
สาวดีที่ซึ่งโศกเศร้าเสียใจอย่างมากที่นางคามิน้องสาวถูกลักพาตัว ท้าวสิงคะโลและ
ท้าวสุวรรณคีรีต้องออกติดตามคนหา และต้องใช้ความสามารถอย่างมากจึงได้ตัวกลับมา

นอกจากนี้ยังเป็นการช่วยเสริมให้เห็นความเป็นผู้มีบุญญาบารมีของตัวละครเอก
อีกด้วย เช่น ในเรื่องพญาคนคาก คันคากกุมารไก่ออนวอนให้พระบิดาไปสู้ขอหญิงสาว
ที่เห็นว่าสวยที่สุดมาให้ แต่พระบิดาปฏิเสธ ด้วยเหตุนี้คันคากกุมารจึงจำต้องอธิษฐาน
ขอความเมตตาจากพระอินทร์ พระอินทร์ได้เนรมิตมหาปราสาทและอุมสมนางศรีเสลียว
จากเมืองอุดรกูรทวีปให้ คันคากกุมารจึงถอดรูป

และในเรื่องท้าวสิงคะโล ศัวละครที่เป็นกษัตริย์คือเจ้าเมืองก็ได้มีส่วนช่วยให้ตัวเอกได้มีโอกาสแสดงความเป็นผู้มีบุญญามารมีเช่นกัน กล่าวคือเจ้าเมืองสาวดีได้ขับไล่ท้าวสิงคะโลออกจากเมือง โอกาสที่ท้าวสิงคะโลได้แสดงความสามารถและบุญญาธิการให้ปรากฏหลายอย่าง เช่นการเตรียมถนนโดยใช้เวลาเพียงช่วงหนึ่งในตอนกลางคืน และสองข้างทางพระอินทร์ก็ช่วยเนรมิตต้นไม้ให้เสียดกเก็บกินมากมาย นอกจากนี้พระอินทร์ยังเนรมิตปราสาทตลอดจนถึงของเครื่องใช้ให้อีกด้วย สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเครื่องแสดงให้เห็นความเป็นผู้มีบุญญาธิการของศัวละคร เอกทั้งสิ้น ซึ่งถ้าศัวละครที่เป็นกษัตริย์ไม่ได้มีพฤติกรรมเช่นที่กล่าว ศัวละคร เอกอาจไม่มีโอกาสได้แสดงบุญญาธิการเลยก็ได้

2.2 จากพวกที่เป็นปรปักษ์กับตัวเอก ศัวละครกษัตริย์ที่จัดไว้ในจำพวกนี้ล้วนเป็นศัวละครที่กวีกำหนดให้เป็นฝ่ายอธรรม มีความชั่วร้าย ประพฤติเป็นอันธพาล ซึ่งตัวเอกของเรื่องจะต้องไปปราบเพื่อความสงบสุขของประชาชน พฤติกรรมของศัวละครกษัตริย์จำพวกนี้จึงเป็นการช่วยเสริมบุญญามารมีให้แก่ตัวเอกโดยทางอ้อมและเป็นการเน้นให้เห็นคุณธรรมของตัวเอก เพราะผู้อ่านผู้ฟังจะเห็นว่าตัวเอกของเรื่องไม่เคยใช้ความเป็นผู้มีบุญญาธิการหรือความเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์เก่งกล้าสามารถไปในทางที่ผิดหรือเป็นอกุศลเลย หากแต่จะนำไปใช้เพื่อปราบปรามพวกมิชอบที่สร้างสร้างความเดือดร้อนให้แก่วงศ์ประชาเท่านั้น เช่น กรณีที่พระยาบุญจราชเจ้าเมืองมิดิลา ยกกองทัพมาประชิดเมืองจันโตเพื่อชิงนางคำฟองชายาของท้าวจันท์ พฤติกรรมของพระยาบุญจราชครั้งนี้แสดงให้เห็นความเป็นอันธพาลอย่างชัดแจ้ง เพราะทราบที่อยู่แล้วนางคำฟองนั้นมีเจ้าของอยู่แล้ว การที่พระยาบุญจราชยกกองทัพมาประชิดจึงเป็นการหยามหน้าหน้ากษัตริย์เมืองจันโต และสร้างความเดือดร้อนให้กับชาวเมืองอย่างยิ่ง ศัวละคร เอกจึงจำต้องปราบปรามเพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง

หรือกรณีกษัตริย์เมืองเขอลาหลายซึ่งต้องการทดสอบว่าท้าวอินทะสิงห์ (ท้าวสิงคะโล) จะสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้หรือไม่ ท้าวอินทะสิงห์ยินดีที่จะไปพิสูจน์

แต่กษัตริย์ปีงคะลากลับทำเกินเหตุและไม่รักษาสัจจะ ท้าวอินทะสิงห์จึงจำต้องปราบปราม เพื่อให้ละนิสัยชั่วเลว การรบกับพระยาปีงคะลาครั้งนี้ ท้าวอินทะสิงห์ต้องใช้ความสามารถอย่างมาก เพราะพระยาปีงคะลาเองก็มีอิทธิฤทธิ์เก่งกล้า มีศรศิลป์ศักดิ์สิทธิ์คู่ตัว มีทหารที่มีความสามารถมากมาย ในขณะที่ท้าวอินทะสิงห์ต้องรบเพียงลำพังตัวคนเดียว ฉะนั้นการที่สามารถเอาชนะมาได้จึงเท่ากับช่วยให้เห็นความเก่งกล้าสามารถของตัวละครเอกได้เป็นอย่างดี

3. ตัวนาง ตัวละครที่เป็นตัวนางในที่นี้ ผู้วิจัยหมายถึงตัวละครที่เป็นสตรี ซึ่งปรากฏทั้งที่เป็นนางกษัตริย์ และบุคคลสามัญ ตัวละครเหล่านี้มีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินเรื่องอยู่มาก จำแนกได้เป็น 2 ฝ่ายคือ

3.1 ฝ่ายกุศล หมายถึงตัวนางที่มีจริยวัตรของการเป็นภรรยาและเป็นลูกที่ดี มีความรัก ความซื่อสัตย์ ปฏิบัติตนอยู่ในกรอบประเพณี มีความสวยงามเป็นเลิศ บทบาทของตัวละครเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นไปในทางช่วยเหลือเสริมบารมีของตัวละครเอก เป็นการเปิดโอกาสให้ตัวละครเอกได้แสดงความสามารถ โดยเฉพาะตัวนางที่ถือเป็นนางเอกของเรื่อง เพราะพระเอกจะต้องพบกับอุปสรรคปัญหาต่าง ๆ มากมาย และต้องเอาชนะอุปสรรคเหล่านั้นให้ได้ก่อนจึงจะมีสิทธิ์ได้นางมา เช่น ท้าวกำกาคา ถูกเจ้าเมืองวางเงื่อนโซ่ให้สร้างสะพานเงินสะพานทอง มีช้าง ม้า เงินทองและข้าทาสอีกจำนวนมาก เพื่อที่จะได้แต่งงานกับนางลุน (ธิดาของเจ้าเมือง) หรือกรณีท้าวอินทะสิงห์ (ท้าวสิงคะโล) ซึ่งกว่าจะได้พบคู่ครองตามคำทำนายของพระฤาษีได้ก็ต้องใช้เวลาเดินทางค้นหาจนถึง 7 ปี ในระหว่างนี้ก็ต้องใช้ความรู้ความสามารถแก้ไขปัญหาดังต่าง ๆ มากมายหลายครั้ง

อุปสรรคปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาที่กวีเจตนาจะกำหนดขึ้น เพื่อเปิดโอกาสให้ตัวละครเอกได้แสดงความสามารถทั้งสิ้น และยังเป็นการแสดงให้เห็นคุณค่าของตัวนางเอกด้วย

ส่วนตัวนางที่เป็นคนธรรมดาสามัญนั้น กวีจะกำหนดบทบาทให้เป็นเพียงผู้ให้กำเนิด หรือไม่ก็เป็นผู้เลี้ยงดูตัวละครเอกในวัยเด็ก เช่น กรณียายและนางกองแพง ซึ่งเป็นมารดาของท้าวเตาคำ และยายเฝ้าสวนซึ่งเป็นผู้เลี้ยงดูท้าวท้าวคำซึ่งถูกแม่นำไปปล่อยแพ

จริยวัตรที่งดงามและพฤติกรรมที่เป็นกุศลของตัวนางเหล่านี้ ดูจะเป็นเจตนาของกวีที่ต้องการให้ผู้อ่านผู้ฟังยึดถือเอาเป็นแบบอย่าง กวีจะเน้นให้เห็นผลแห่งการประกอบกุศลกรรมไว้มาก่อนของเรื่องเสมอว่า บุคคลเหล่านี้จะได้รับผลตอบแทนที่ดีงามและเป็นสุข เช่นกล่าวไว้ว่า

(กรณีแม่และยายของท้าวเตาคำ)

...

กับทั้งสองกิ่งแก้วยายเฝ้าแม่ตน
ก็หากสุขยิ่งล้นล้นอวคณิงสวน
บุทางทาสนิวลอยู่เย็นควมท้าว
เฝ้าก็หายคำฮอนนอนปรารงค์คางกาย
ข้าวแลนน้ำมีต้องอวยบาย
สาวสนมน้อยนำถวายเป็นใส่
หังชาหมูแลไก่ตันโถมขึ้นนั่งเสวย

...

(ท้าวเตาคำ : 185)

ความหมาย หังยายและแม่ต่างก็มีความสุขล้นล้น (ที่เคยตรากตรำทำ) บัดนี้ทั้งสองอยู่สุขสบายในมหาปราสาท ได้แต่เฝ้าหน้าท้าวสวดยงาม ข้าวปลาอาหารไม่ต้องคิ่รนชวนชวายเป็น มีสนมกำนัลยกขึ้นมาถวายจนถึงที่ หังชาหมู เห็ดเบ็ดไก่

(กรณียายผู้เลี้ยงดูท้าวท้าวคำ)

...

เมื่อนั้นยายก็สุขอยู่สร้างโสงท้าวหลังใหญ่
 ฝูงหมูป่าล่านอยเหี่ยวขึ้นพองลง
 ยายก็สุขอยู่สร้างกินทานเช้าค่ำ
 เข้าไปบาตรทั้งหยาดน้ำยายเฝ้าทำเพ็ง
 ฝูงหมูสาวนางไขแหวนมค่อมราช
 เขาก็ชมขึ้นเล่นค่อมเจ้าอียายยัยแท้แล้ว
 แต่นั้นยายก็สร้างกินทานมิได้ขาด

...

(ท้าวท้าวคำ : 94)

ความหมาย ตอนนั้นยายได้อยู่ปราสาทหลังใหญ่ มีสนมกำนัลคอยรับใช้
 มากมาย ยายมีความสุขอยู่กับการทำบุญทำทานมิได้ขาด

ความซื่อสัตย์และความกตัญญูเป็นคุณสมบัติที่เด่นมากประเด็นหนึ่งที่กวีได้สวม
 เข้าไว้ในบทบาทของตัวนางฝ่ายบุคคล กวีจะย้าให้เห็นว่าสตรีที่มีความซื่อสัตย์และ
 กตัญญูต่อสามีนั้น คือสตรีที่สังคมยกย่องเทิดทูน แม้จะได้รับความยากลำบากบ้างใน
 ตอนแรก แต่ในที่สุดก็จะได้รับผลดีตอบสนองอย่างดีเลิศ เช่น

กรณีนางสุนภรรยาของท้าวเต่า ซึ่งมีความรักความซื่อสัตย์ และความกตัญญู
 ต่อสามี ด้วยការไม่โน้มน้าวไปกับขบเหล่าโคมของชายหนุ่มที่ปลอมแปลงมาไม่ยอมหนี
 จากท้าวเต่าแม้จะถูกทำร้าย ถูกขบประมาท และถูกขบไล่ ผลแห่งกรรมดีคิดดีของนาง
 ทำให้นางได้สามีที่มีความรู้ความสามารถ เป็นกษัตริย์แห่งนครที่ใหญ่โตกว้างขวางยิ่ง
 และเป็นชายที่มีรูปร่างเป็นเลิศ ทั้ง ๆ ที่เดิมใคร ๆ ก็รู้ว่าสามีนางนั้นเป็นเดียรจฉาน
 ทั้งนี้ก็ด้วยผลแห่งความมีคุณธรรมอันถึงงามดังกล่าวนั่นเอง

หรือกรณีของนางหล้าและนางลุนมเหสีทั้งสองของกษัตริย์เมืองสาวัตถีในเรื่อง ท้าวสิงคะโล ซึ่งนางทั้งสองยินดีเสียสละความสุขของตนเองออกไปทุกข์ยากลำบาก กับลูกนอຍที่ถูกรับไล่ ด้วยหวังผลจะให้ลูกนอຍกลับมาปลดเปลื้องความทุกข์ของสามีใน ภายหลัง ผลของการกระทำดีของนางทั้งสอง นอกจากจะสามารถช่วยแก้ไขปัญหาค่าต่าง ๆ ให้สามีได้แล้ว ยังเป็นผลดีต่อตัวนางในบั้นปลายอย่างมากอีกด้วย นั่นก็คือนางได้รับ ความรัก ความเทอญจากสามี จากญาติพี่น้อง และจากชาวเมืองอย่างถ้วนหน้า เป็นความสุขความภูมิใจที่มนุษย์ในสังคมล้วนปรารถนา

3.2 ฝ่ายอุกศล ตัวนางที่มีพฤติกรรมที่ชั่วร้ายในวรรณกรรมกลอนอ่าน มีปรากฏไม่มากนัก แต่ก็สามารถถือเป็นตัวแทนของตัวละครฝ่ายร้ายที่บีบคั้นสาหัสแก่ การดำเนินเรื่องได้เช่นกัน เพราะพฤติกรรมและบทบาทของตัวละครฝ่ายนี้มีผลทำให้ เรื่องดำเนินอย่างต่อเนื่อง และก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาอีกมากมาย เช่น กรณีนางหล้าซึ่งเป็นมารดาของท้าวทักคำ นางหล้าอยู่กับสามีนานถึง 7 ปีแต่ไม่มีลูก จึงไปอธิษฐานขอลูกจากพระอินทร์ ปรากฏว่าได้ผลสมใจนึก แต่นางก็ ต้องผิดหวังเมื่อลูกที่คลอดออกมานั้นมีรูปร่างที่อัปลักษณ์ผิดแปลกไปจากบุคคลอื่นในสังคม นางเริ่มมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อลูกชายของนางทันที นางเริ่มแสดงความเป็นคนโหดร้าย ใจดำอำมหิตคิดหาทางที่จะนำทารกน้อยไปฆ่าทิ้งเสียอยู่ตลอดเวลา ดังคำพูดของนาง ตอนหนึ่งว่า

ขออย่าเอาไปทิ้งในไพร่คงใหญ่พุนพอน
อันว่าเธออย่าเลี้ยงเปลื้องข้าวแก้มกินคอกนา
(ท้าวทักคำ : 5)

ความหมาย ฉะนั้นเราควรนำมันไปทิ้งที่กลางป่าใหญ่โน้นดีกว่า อย่าเลี้ยงไว้ให้มันสิ้นเปลื้องข้าวปลาอาหารเลย

นิสัยของสตรีที่เป็นแม่ทุกคนย่อมรักและห่วงหาอาลัยลูกที่เกิดกับของตน เป็นคุณธรรมที่แม่ทุกคนจะต้องมี เป็นสัญชาตญาณของสัตว์ที่เลี้ยงลูกด้วยน้ำนมทุกชีวิต แม้แต่สัตว์เดียรจฉาน แต่ความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมของนางหลามีได้แสดงให้เห็นคุณธรรมข้อนี้เลย จึงนับว่าเป็นหญิงที่ชั่วร้ายยิ่งกว่าเดียรจฉาน ซึ่งในสุคนางก็ได้รับผลของกรรมชั่วดังกล่าวนี้อย่างสาสม

หรือในกรณีของพี่สาวทั้งหกของนางลุนในเรื่องท้าวเตาคำ นางทั้งหกคอยเยาะเย้ยถากถางประชดประชันน้องสาวของตน เมื่อเห็นว่านางศัดสินใจเลือกท้าวเตา (ซึ่งอยู่ในร่างของเตา) เป็นสามี ดังบทกลอนว่า

ฝูงหมูกพีเอื้อยเอนเอนอยู่สู่วัน
บางพองพากันเว้าขวัญนางชีชั่ว
บางพองหัวเราะเย้ยไยน้องนี่นั่น
บางพองพากันเว้ามึงมันเสียคโส
ไฉนผู้ใดเท่านั้นนอนนอนซ่อนซ่อนใจแฉนอ
บางพองโกรธาให้หาความเ็นคำ
สังเลาหาชั่วช้าเสียหน้าคำสกุล

(ท้าวเตาคำ : 160)

ความหมาย พวกพี่สาวทั้งหกคนต่างก็เยาะเย้ยนางอยู่ทุกวัน บางคนก็หัวเราะเยาะ บางคนก็กล่าวขวัญด้วยความสนุกสนาน บางคนก็พูดประชดประชันถากถาง บางคนก็แกล้งทำเป็นโกรธแค้นคำว่าหาว่าทำให้เสียชาติตระกูล

พฤติกรรมของตัวนางที่เป็นอกุศลเหล่านี้ กวีหยิบยกขึ้นมาเพื่อเป็นอุทาหรณ์เปรียบเทียบกับตัวนางฝ่ายกุศล ฉะนั้นจึงพยายามสร้างภาพของความชั่วร้าย อันเป็นภาพที่ตรงกันข้ามกับตัวนางฝ่ายกุศลให้ปรากฏ การกระทำของตัวนางบาปเหล่านี้ส่งผลให้ตัวนางบุญและตัวละครอื่นต้องพลอยรับเคราะห์กรรมไปตาม ๆ กัน แต่ในที่สุด

ผลของอุกตกรรมเหล่านั้นก็ย้อนสนองให้ได้รับความทุกข์ทรมานอย่างสาสม เช่น นางหลามารดาของท้าวท้าวคำไม่ได้รับความสนใจจากท้าวท้าวคำ และจากใคร ๆ เลย เมื่อตายแล้วก็ตกนรก และเมื่อเกิดใหม่ในสมัยพุทธกาลก็ได้เกิดเป็นคนไม่รู้จัก บังทกลอนว่า

อันว่าแม่แจ่มเจ้าท้าวเกิดกับอก
เอาปากคานลองไหลปางนั้น
มันก็นำไปให้หมอยศคือเสี่ยง
คุณแจ่มเจ้ามาท้าวบ่แม่นไฉน
ก็หากแม่นก็จูจิมานาวิกายูคนไข้อยู่กันแล้ว
(ท้าวท้าวคำ : 110)

ความหมาย ส่วนแม่ผู้ให้กำเนิด และเป็นคนนำท้าวท้าวไปลอยแพนั้นก็ได้
เกิดเป็นนางจัญจมาฬิกา หญิงคนชั่ว

การที่กวีสร้างตัวนางฝ่ายอุกตขึ้นมาควบคู่กับตัวนางฝ่ายกุศลเช่นนี้ ก็เพื่อ
เป็นกุศโลบายในการสอนจริยธรรมแก่สังคม โดยสร้างรูปแบบของตัวนางฝ่ายกุศลให้
เป็นกุลสตรีในอุดมคติของสังคม และสร้างรูปแบบของตัวนางฝ่ายชั่วเป็นอุทาหรณ์
เพื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังเกรงกลัวต่อผลการกระทำบาป การอิจฉาริษยา และความเป็นผู้มี
จิตใจโหดร้ายฉิบหว้าง

4. อมนุษย์ ตัวละครที่เป็นอมนุษย์ในวรรณกรรมกลอนอ่าน ส่วนใหญ่ก็
สร้างขึ้นเพื่อให้เป็นตัวละครมีของตัวละครเอกทั้งสิ้น ตัวละครเหล่านี้จึงมีบทบาท

โลกโณพิสการ ซึ่งเป็นลักษณะของตัวละครมนุษย์ในวรรณกรรมประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ของไทย หรือนิยายโรมานซ์ของตะวันตก สุวรรณา เกรียงไกรเพชร ได้จาแนกตัวละครประเภทมนุษย์ออกเป็นมนุษย์ฝ่ายดี และมนุษย์ฝ่ายชั่ว โดยกล่าวถึงฝ่ายดีว่า มักมีอำนาจพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างอันจะช่วยเสริมอำนาจหรือความเก่งกล้าสามารถของตัวละครเอกให้เด่นขึ้น เพื่อช่วยแก้ไขอุปสรรคและปัญหาต่าง ๆ ที่ตัวละครเอกต้องเผชิญ ตัวละครเหล่านี้อาจปรากฏขึ้นเป็นครั้งคราว เฉพาะเมื่อเกิดความคับขันขึ้นเท่านั้น ครึ่งแกชชชชชชสำเร็จแล้วก็หมดบทบาทไป หรืออาจปรากฏอยู่ตลอดทั้งเรื่อง โดยทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยหรือร่วมในการผจญภัยต่าง ๆ ตัวละครที่ปรากฏในลักษณะนี้ วรรณคดีไทยมักกำหนดให้เป็นมนุษย์ประเภทเทวดาหรือผู้วิเศษ ฤาษี และที่ปรากฏบ่อยที่สุดในวรรณคดีไทยคือ พระอินทร์ ซึ่งบางทีก็ปรากฏในรูปของเทวดาหรือรุกขเทวดา ตัวละครเหล่านี้ไม่มีลักษณะเฉพาะตัว เป็นเพียงตัวละครรูปภาพ (Type Character) ซึ่งปรากฏเหมือน ๆ กันในวรรณคดีไทย¹

ตัวละครมนุษย์ในวรรณกรรมกลอนอ่านส่วนใหญ่เป็นพวกที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นตัวละครในจินตนาการทำนองเดียวกับเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ของไทย โดยทั่วไป ได้แก่ ครุฑ นาค ยักษ์ เทวดา แดน วิทยาธร ปีสาง ฝี่ พระอินทร์และฤาษี และยังมีตัวละครมนุษย์จำพวกที่เป็นสัตว์เดิยรจฉาน เช่น กบ เขียด งู มอด เป็นต้น ตัวละครเหล่านี้ก็จะกำหนดให้มีความเก่งกล้าสามารถ และมีความรู้ลึกนีกคึกเหมือนมนุษย์

¹ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดี
วิจารณ์ หน้า 305 - 306

ตัวละครมนุษย์เหล่านี้ จำแนกเป็นจำพวกใหญ่ ๆ ได้ 2 จำพวก คือ

4.1 มนุษย์ฝ่ายกุศล ได้แก่ ตัวละครมนุษย์ที่มีบุคลิกภาพและลักษณะนิสัยดี ตัวละครฝ่ายนี้จะมีบทบาทเพื่อช่วยเสริมบารมีของตัวเอกโดยตรง กวีจึงกำหนดให้เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ มีอิทธิฤทธิ์ที่มนุษย์ไม่อาจจะเทียบได้ ทั้งนี้เพื่อช่วยแก้ไขข้อขัดข้องให้กับตัวเอกในกรณีที่เป็นการสุวิสัย ฉะนั้นตัวละครเหล่านี้จึงมักปรากฏเป็นครั้งคราวเท่านั้น พฤติกรรมและบทบาทของตัวละครเหล่านี้มีผลต่อการดำเนินเรื่อง ทำให้เรื่องดำเนินต่อไปอย่างสมเหตุสมผล เช่น

กรณีพระอินทร์ลงมาเนรมิตมหาปราสาทพร้อมกับอัมสมนางศรีเสลียวแก้วให้
กับคันทกกุมาร บทกลอนกล่าวว่า

...

อินทร์จึงนี้ระมิตตั้งมหาสมุทรมณี
ภายในมีหมื่นเสาพันห้อง

...

(พญาคันคาก : 7 - 8)

ความหมาย ...พระอินทร์จึงเนรมิตมหาปราสาทแก้วให้ มีคันทกถึง
หมื่นคนและห้องจำนวนถึงพันห้อง

พระอินทร์เนรมิตมหาปราสาทพร้อมสิ่งของเครื่องใช้ให้กับท้าวสิงคะโล
ในกลางป่าลึก

แต่นั้นอินทราท้าวเปี่ยมผอบาคาน
น่านสามเคื่อนคั่งเกินคงกว้าง
พระจึงลงแต่งตั้งมหาสมณเทียร
คู่เทียมถึงแก่งอินทร์เหิงฟ้า

...

สรรพสิ่งพร้อมบังเกิดในปรารงค์
 เมืองคำสุกเยื่อเอื้องเลี่ยนลวน

...

(ท้าวสิงคะโล : 46)

ความหมาย พระอินทร์ทอดพระเนตรเห็นว่าท้าว (สิงคะโล) เดินทางอยู่ในป่านานถึง 3 เดือนแล้ว จึงลงมาสร้างปราสาทหลังงามทัดเทียมกับพระสาทบนเมืองสวรรค์ให้... พรั่งพร้อมด้วยสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ มากมาย ทุกสิ่งล้วนแต่เป็นทองคำเหลืองอร่ามไปหมด

พระอินทร์เนรมิตสะพานเงินสะพานทองและเมืองใหญ่ให้ท้าวกำกาคำ

เมื่อนั้นอินทร์ก็เนรมิตพร้อมเปียงแก้วก้อหิน
 แฉกนี้ระมิตพร้อมมุงหอดาสาท
 เป็นแผนแก้วมุงแล้วพอกคำ

...

อินทร์ก็เนรมิตสร้างเปือเงินหลังใหญ่
 ทุกที่ได้เื้อคำพร้อมพรำกัน

...

เมื่อนั้นอินทร์ก็เนรมิตสร้างขัวเงินพร้อมขัวคำพร้อมพรำ
 เป็นสะพานใหญ่กว้างเงินล้วนแผนเคียว
 สักขากว้างทางหลวงเจ็ดศอก
 ทางยาวฮักายเจิงโองพระยาเจ้า

...

(ท้าวกำกาคำ : 74 - 77)

ความหมาย พระอินทร์ได้เนรมิตเมืองพร้อมกับมหาปราสาทซึ่งตกแต่งด้วยทองคำ... เนรมิตยุ้งเงินและยุ้งทองพร้อมสรรพ... และเนรมิตสะพานเงินสะพานทองกว้างใหญ่มาก วัดความกว้างได้ 7 ศอก ความยาวจากเมืองของท้าวท้าวไปจนถึงปราสาทของท่านเจ้าเมือง

ตัวละครอมมุนย์ฝ่ายกุศลที่คอยช่วยเหลือตัวละคร เเอกที่สำคัญอีกตัวหนึ่งคือฤาษี บทบาทของพระฤาษีส่วนใหญ่ก็คือ ทำหน้าที่เป็นครูช่วยสอนวิทยาความรู้ให้กับตัวเอก เช่น ช่วยสอนวิชาให้แก่ท้าวหมาหยุมและท้าวจันทน์ เป็นผู้รับท้าวหมาหยุมและท้าวสิงคะโลให้เป็นชายหนุ่มรูปงาม เมื่อเห็นว่าพ้นเวรกรรมแล้ว

นอกจากนี้ตัวละครอมมุนย์ที่เป็นสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายก็ยังมีส่วนในการช่วยเหลือสนับสนุนตัวละครเเอกในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ด้วยเช่นกัน เช่น พวกนกคอยเก็บผลไม้มาถวายท้าวสิงคะโลกับท้าวสุวรรณคีรี พวกกบ เขียด คอ แตน มอด ปลวกช่วยพญาคันคากในการสู้รบกับพญาเถนจนได้รับชัยชนะ และพวกปลวกที่ช่วยท้าวเตาคำทำนาปลูกข้าวจนแล้วเสร็จเพียงชั่วคืนเดียว เป็นต้น

จะเห็นว่าเหตุการณ์ทั้งหลายไม่ว่าการสร้างมหาปราสาทโดยใช้เวลาเพียงชั่วคืน การสร้างสะพานเงินสะพานทอง การทำนาปลูกข้าวให้แล้วเสร็จภายในคืนเดียว เหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องลึกลับที่มนุษย์จะกระทำไม่ได้ ฉะนั้นการที่กวีกำหนดให้ตัวละครอมมุนย์เข้ามาช่วยแก้ไขปัญหาในจุดเหล่านี้จึงนับเป็นทางออกที่เหมาะสมที่สุดที่ผู้อ่านจะไม่ติดใจสงสัย

การกำหนดตัวละครอมมุนย์ฝ่ายกุศลขึ้นมาเพื่อช่วยตัวเอกของเรื่องดังกล่าวนี้นี้ ถ้าพิจารณาตามหลักปรัชญาทางพระพุทธศาสนาในข้อ "หากดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ชั่ว" แล้วจะพบว่ากวีต้องการย้ำให้เห็นข้อธรรมะข้อนี้อย่างชัดเจน เพราะตัวละครเหล่านี้จะเข้ามามีส่วนในการช่วยเหลือแต่เฉพาะผู้ที่ทำความดีเท่านั้น ซึ่งอาจจะเป็นความดีที่สร้างสมไว้ในชาตินี้หรือชาติปางก่อน กวีพยายามชี้ให้เห็นว่า คนที่ทำบุญหรือทำคุณงามความดีนั้น ถึงแม้มนุษย์ด้วยกันจะมองไม่เห็น หรือช่วยเหลือไม่ได้ แต่พระอินทร์หรือ

เทวดาฟ้าดินก็เห็นและคอยให้ความช่วยเหลืออยู่ นับเป็นแรงเสริมที่ช่วยกระตุ้นให้บุคคลมุ่งกระทำดีกันต่อไปอย่างไม่ย่อท้อ

4.2 อมมนุษย์ฝ่ายอกุศล พฤติกรรมและบทบาทของตัวละครอมมนุษย์ฝ่ายอกุศลส่วนใหญ่ ถ้าพิจารณากันอย่างลึกซึ้งจะเห็นว่าเป็นไปเพื่อเสริมขามมีให้กับตัวเอง โดยทางอ้อมทั้งสิ้น ตัวละครเหล่านี้จะหาตัวเป็นศัตรู หรือหาตัวเป็นอันธพาลรังแก ความสงบสุขของปวงประชา ซึ่งตัวเองของเรื่องจะต้องเป็นผู้ปราบ ก็จะทำให้ตัวละคร เหล่านี้มีลักษณะนิสัยที่ชั่วร้าย เห็นแก่ตัว โหดเหี้ยม มีความโลภ และในขณะที่เดียวกันก็เป็นผู้มีวิชาอาคมที่เก่งกล้า มีข้าทาสบริวารมากมาย ไม่มีผู้ใดจะสามารถอาจหาญเข้ารอนรางด้วยได้ ยกเว้นเสียแต่พระเอกเพียงผู้เดียว ด้วยเหตุนี้พระเอกหรือตัวละครเอกจึงเป็นที่ชื่นชมของผู้อ่านผู้ฟังอย่างยิ่ง แสดงให้เห็นความเป็นผู้กล้าหาญชาญชัย มีอิทธิฤทธิ์และมีบุญญาบารมีเหนือกว่าใคร ๆ โดยสิ้นเชิง

ตัวละครอมมนุษย์ฝ่ายอกุศลที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนอ่านที่นำมาศึกษา ได้แก่ พญานาค ยักษ์ วิทยาธร และพญาแถน และมีปรากฏเฉพาะในวรรณกรรมเรื่องท้าวสิงคะโลกกับเรื่องพญาศัณคากเท่านั้น ขอยกมากล่าวถึงแต่เฉพาะที่เด่น ๆ ดังนี้

พญาแถน เป็นตัวละครอมมนุษย์ฝ่ายอกุศลที่เด่นมากในวรรณกรรมเรื่องพญาศัณคาก ตามความเชื่อของชาวอีสานเชื่อว่าพญาแถนคือผู้เป็นใหญ่แห่งเทวดาที่อยู่บนสวรรค์ชั้นจาตุมาหาราชิก และเรียกเทวดาที่อยู่บนชั้นนี้ว่า แถน

พญาแถนมีหน้าที่สำคัญคือ เป็นผู้ควบคุมดูแลและอำนวยฝนให้แก่ชาวโลกเมื่อถึงฤดูกาล ดังปรากฏในวรรณกรรมตอนที่พญานาคเล่าถึงตนกำเนิดมาให้พญาศัณคากฟังว่า

...

แดนก็ตกแต่งให้พญานาคทั้งหลาย
 ไปลอยสระคองคาศึกหางเหินหลิน
 นาคจึงก็คิกอนน้ำสระใหญ่พระคองคาศึก
 เกพังลงทอญคอยแห
 อันว่าลมแจ้งกาญเอาอุมแกว่ง
 เลยเล่าทำถักกอนผาลานเหลียมสุเมรุ
 ก็จึงกะจิกแตกพังไปทั่วชมภู
 เป็นหมากเห็บทั่วทะเลงในฟ้า
 ลมเลยหอบอุมกวักแกว่งไปมา
 เลยละลายเป็นอาโปหลังไหลตกย่อย
 จึงเป็นอุทกทั้งน้ำนองเหนือวาเยศ
 ลมไคอุมหอบน้ำเหนือพื้นเมฆพะโยม
 ฝูงหมคนชาวชมภูเ็นว่า "ฝน" จึงแท้
 ...

(พญาคันคาก : 23 - 24)

ความหมาย พญาแฉนจะกำหนดให้พวกนาคทั้งหลายลงไปเล่นน้ำในสระใหญ่ (บนเขาพระสุเมรุ) เป็นเหตุให้กอนน้ำซึ่งมีขนาดใหญ่เท่าภูเขาหล่นออกมาถูกพายุพัดไปถูกเหลียมเขาพระสุเมรุ แตกกระจิกกระจายกลายเป็นลูกเห็บ แล้วถูกลมพัดพาไปจนละลายกลายเป็นน้ำ และตกลงมาพื้นโลก ซึ่งชาวโลกเรียกว่า "ฝน"

จะเห็นว่าโดยปกติแล้วพญาแฉนและพวกแฉนเป็นผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ในวรรณกรรมเรื่องอื่นไม่ปรากฏว่า พญาแฉนประพฤติดนเกเร กลับเป็นผู้ช่วยเหลือตัวละครเอกของเรื่องด้วยซ้ำไป เช่น ในเรื่องท้าวทักดา พญาแฉน ได้ลงมามีบทบาทในการ

ช่วยสร้างเมืองใหม่ให้ชาวกากา คำ แต่ในเรื่องพญาคันคากพญาแสนเป็นตัวละครฝ่าย
 อุกฤษฏ มีความเห็นแก่ตัวมากในลาภ ยศ สรรเสริญ มีความอิจฉาริษยาแม้แต่กับมนุษย์
 ผู้คอยกว่า จนกลายเป็นความแค้นและแสดงความอาฆาตพยาบาทออกมาด้วยกลั่นแกล้ง
 ไม่ยอมปฏิบัติหน้าที่ของตน สร้างความเดือดร้อนอย่างแสนสาหัสให้แก่ชาวโลกทั้งมนุษย์
 และสัตว์

พญานาค พฤติกรรมที่ชั่วร้ายของตัวละครที่เป็นพญานาคและนาคทั้งหลาย
 มีปรากฏในเรื่องท้าวสิงคละโลเพียงเรื่องเดียว คือพญานาคหลงรักนางคำผิว ซึ่งเป็น
 น้องสาวของเจ้าเมืองสาวัตถีอย่างมาก จึงไปขอความช่วยเหลือจากเพื่อนที่เป็นยักษ์
 ให้ปลอมแปลงตัวเข้าไปลักพานางคำผิว โดยมอบดวงแก้วอันประเสริฐเป็นเครื่อง
 ทอບแทน การกระทำของพญานาคครั้งนี้สร้างความเดือดร้อนให้กับเจ้าเมืองตลอดจน
 ชาวเมืองสาวัตถี และสร้างความตื่นตระหนกตกใจให้แก่นางคำผิวอย่างมาก การกระทำ
 ของพญานาคเช่นนี้นับเป็นพฤติกรรมที่ชั่วร้ายเป็นนิสัยของผู้เป็นโจรเท่านั้นที่จะปฏิบัติกัน

พญานาคมีความตั้งใจที่ให้ได้นางคำผิวมาเป็นชายา ไม่ว่าจะด้วยวิธีการใด
 ก็ตาม ดังนั้นเมื่อเห็นว่าความสามารถของตนยังมีไม่มากพอที่จะทำการนี้ได้ พญานาค
 ก็เดินทางไปหาพระฤาษีเพื่อขอเรียนวิชาอาคม แต่ความหวังของพญานาคไม่เป็นไป
 ตามที่คาดหมาย เพราะไม่พบพระฤาษี แต่ถึงกระนั้นพญานาคก็หาได้เปลี่ยนใจไม่
 ดังนั้นเมื่อไปพบพระยายักษ์ซึ่งกำลังมีความทุกข์ทรมานของตัวเองกัน คือต้องการดวงแก้ว
 อันประเสริฐเพื่อนำไปสู่ขอธิดาของพระยาผีหลวงงกคะดาน จึงขออนุญาตพร้อมกับ
 ขอร้องให้พระยายักษ์ไปลักพาตัวนางคำผิวมาให้ โดยยอมมอบดวงแก้วอันประเสริฐ
 ดังกล่าวไว้ ในที่สุดพญานาคก็ได้ได้นางคำผิวไปสมดังใจหวัง การกระทำของพญานาค
 และพระยายักษ์ได้สร้างความเดือดร้อน และทุกข์ระทมอย่างหนักให้กับเจ้าเมืองและ
 ชาวเมืองสาวัตถีโดยทั่วหน้ากัน จึงถือเป็นพฤติกรรมที่ชั่วร้ายและผิดศีลธรรมอย่างยิ่ง

ยักษ์ เป็นตัวละครมนุษย์ฝ่ายอสูรที่ปรากฏในวรรณกรรมนิทานของไทยแทบทุกเรื่อง ในวรรณกรรมเรื่องท้าวหมาหยู ยักษ์ได้แปลงกายเป็นกวางมาล่อเจ้าเมืองจันทน์ให้หลงติดตามเข้าไปในป่าลึก แล้วจับตัวจะกินเป็นอาหาร จนเจ้าเมืองต้องสัญญาขอส่งหญิงสาวในเมืองออกมาให้กินแทนวันละคน ชาวเมืองจันทน์โดยเฉพาะผู้เป็นบิดามารดาของหญิงสาวทั้งหลายเหล่านั้นต่างได้รับความเดือดร้อนและโศกเศร้าเสียใจอย่างแสนสาหัส บ้านเมืองเงิบเหงา วังเวงไม่มีสุขสนุกสนานเหมือนเมื่อก่อน ดังปรากฏในบทกลอนว่า

...

เฮาจักคัมคุมอดทั้งเมืองแลนอ
 ยูทางมันกินแทบวาจหนีไปพัน
 ก็ทอบินเสียงให้ทั้งเมืองฮอดสวรรค์เสียแล้ว
 ทั้งสังคี่พี่น้องบ่กินข้าวหม่นหมอง
 ทั้งฝูงหมูหญิงสาวหมองบ่กินแล้วสังคี่อยู่
 นาคีจับไตเศร้าเสียศรีเมืองใหญ่จริงแล้ว
 ก็เพื่อยักษ์โอบไคเมืองนั้นโศกตรอมแท้แล้ว

...

(ท้าวหมาหยู : 35)

ความหมาย พวกชาวเมืองต่างหวาดกลัวเพราะคิดว่าจะต้องตายกันหมดสิ้นแน่ เสียงร้องไห้ดังระงมไคยีนไปจนถึงเมืองสวรรค์ ญาติพี่น้องเงิบเหงาไม่ยอมกินข้าวกินปลา เมืองจันทน์เศร้าสลดไปทั้งเมือง

นอกจากนี้ในวรรณกรรมเรื่องท้าวสิงคะโล ปรากฏว่ามีนางยักษ์ซึ่งมีพฤติกรรมคล้ายกับพระยายักษ์ในเรื่องท้าวหมาหยูด้วย กล่าวคือในระหว่างที่เจ้าเมืองมโหสถสาธุรัฐกำลังออกไล่สัตว์อยู่ในกลางป่าลึกนั้น นางยักษ์ได้แปลงเป็นกวางมาล่อจนทำให้

เจ้าเมืองหลวงทาง และถูกนางยักษ์จับตัวไป ชูจะกินเป็นอาหาร เจ้าเมืองต้องให้สัญญาว่าจะส่งหญิงสาวชาวเมืองออกมาให้กินแทนวันละคน พฤติกรรมของนางยักษ์สร้างความเดือดร้อนให้กับชาวเมืองมีสสารวิธอย่างแสนสาหัสเช่นเดียวกับชาวเมืองจันท (ในเรื่องท้าวหมาหยู) ฉะนั้นเมื่อท้าวอินทะสิงห์ (ท้าวสิงคะโล) ช่วยปราบนางยักษ์ลงได้สำเร็จ ชาวเมืองจึงรู้สึกดีใจอย่างสิ้นพัน ถือว่าท้าวอินทะสิงห์คือองค์อินทร์ผู้ลงมาด้วยความทุกข์ร้อนให้ ความตื่นเต้นที่ใจที่พ่อแม่ได้ลูกสาวกลับคืนมาสู่อ้อมอก ความตื่นเต้นที่ใจที่หญิงสาวได้รอดชีวิตและได้กลับมาพบพ่อแม่ พมญาติพี่น้องมีมากเพียงใดย่อมสะท้อนให้เห็นความทุกข์โศกเสียใจในยามพลัดพรากจากกันแจ่มชัดขึ้นเพียงนั้น กวีได้แสดงให้เห็นความรู้สึกดังกล่าวของตัวละครว่า

...

นางก็ออกลูกแก้วหิวโห้บว้าง
เป็นไคเจ้าจอมนางลูกมิ่งแม่เอย
แม่ว่าลูกตายเพียงแท้ เมื่อฟ้าก่อนกูแม่แล้ว
แต่นั้นนางกล่าวตาคอมพ้อพระยาเมือง
บัดนี้อินทร์ตกลงไคคนตัวข้า
พระก็ห้ามในให้มุกตายนมรณาต จิงแล้ว
ก็จิงหายโศกฮอนเมืองเจ้าอยู่เย็นแท้แล้ว

...

(ท้าวสิงคะโล เล่ม 2 : 46)

ความหมาย แม่ออกลูกรักไว้กับอก ร้องไห้ด้วยความดีใจไม่ยอมหยุดปากก็พร่ำพรรณนาไปต่าง ๆ นานา คิดว่าลูกรักจะสิ้นบุญไปเมืองสวรรค์เสียก่อนแล้วฝ่ายลูกสาวก็กล่าวว่า ค่ายเดชะบุญองค์อินทร์เมตตาได้ลงมาช่วยเหลือลูกเอาไว้และฆ่ายักษ์ตนนั้นตายไปแล้ว ต่อไปนี้บ้านเมืองเราก็จะอยู่เย็นเป็นสุขกันเสียที

พฤติกรรมความชั่วร้ายของตัวละครมนุษย์ฝ่ายอักษะทั้งหลายที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้สิ้นสุดลงด้วยอิทธิฤทธิ์ความสามารถของตัวละครเอกในเรื่อง และเมื่อตัวละครมนุษย์ที่ชั่วร้ายเหล่านี้ถูกปราบลงได้แล้ว เหตุการณ์วุ่นวาย ตลอดจนความทุกข์ร้อนทั้งหลายของปวงประชาก็เป็นอันยุติลงไปด้วย ฉะนั้นการที่ตัวละครเอกช่วยค้ำความทุกข์ร้อนของปวงประชาทั้งหลาย โดยไม่เลือกว่าจะเป็นชาติหรือบ้านเมืองใดเช่นนี้ จึงยิ่งเสริมให้ผู้อ่านผู้พึงศรัทธาในตัวเอกมากยิ่งขึ้น ถือเป็นบุคคลในอุดมคติที่สังคมพึงต้องการ และเป็นผลดีต่อการสอนธรรมะต่อไปอีกขั้นหนึ่งด้วย เพราะทุกครั้งที่ตัวเอกประสบพบกิจนาถิรัฐแล้ว กวีก็จะกำหนดให้ตัวเอกอบรมสั่งสอนตัวละครเหล่านั้นให้ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมและสัจจกตัญญู ผู้อ่านผู้ฟังที่เป็นชาวบ้านจะมองเห็นได้ว่าการประพาสปฏิบัติเลวอย่างยักยิบทั้งหลายเหล่านั้น จะถูกปราบปรามและทำลายล้างไปในที่สุด ฉะนั้นทั้งพฤติกรรม ตลอดจนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวละครมนุษย์ฝ่ายอักษะ และข้อธรรมะที่ตัวเอกยกขึ้นมาอบรมสั่งสอนนั้นจึงเป็นอุทาหรณ์และเป็นข้อเตือนใจที่กวีพยายามชี้แนะให้ผู้อ่านผู้ฟังซึ่งเป็นชาวบ้านได้คิดและเลือกนำไปปฏิบัติกันต่อไป

ฉะนั้น จึงสรุปในตอนนี้ได้ว่า การกำหนดบุคลิกลักษณะนิสัย ตลอดจนพฤติกรรมให้กับตัวละครทั้ง 4 จำพวกดังกล่าวของกวีนั้น เพื่อหวังผลให้เป็นตัวอย่างหรือเป็นอุทาหรณ์ในการช่วยอธิบายแก่นของเรื่อง เพราะแท้ที่จริงแล้วกวีต้องการเสนอลักษณะสังคม และบุคคลในอุดมคติให้แก่ชาวบ้านนั่นเอง.

บทที่ 4

ค่านิยม ความเชื่อ และประเพณี

วรรณกรรมเป็นเรื่องราวที่ผูกพันกับชีวิตอย่างใกล้ชิด เป็นเครื่องมือสำคัญยิ่งของกวีในการถ่ายทอดและสะท้อนสภาพสังคม ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และจารีตประเพณีต่าง ๆ ตลอดจนตรวจสอบแห่งชีวิตของกลุ่มชน

วรรณกรรมกลอนอ่านประ เภทนิทานของอีสาน นอกจากจะให้ความบันเทิงใจ แก่ผู้อ่านผู้ฟังอันเป็นความมุ่งหมายหลักของตัวนิทานแล้ว วรรณกรรมเหล่านั้นยังได้สะท้อนให้เห็นคุณค่าดังกล่าวข้างต้นอย่างพร้อมมูลอีกด้วย ในบทนี้ผู้วิจัยขอเสนอคุณค่าสำคัญ 3 ประการที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนอ่านประ เภทนิทานของอีสาน คือ

1. ค่านิยม

สุภัทรา สุภาพ ให้ความหมายคำว่า "ค่านิยม" ว่า "หมายถึงสิ่งที่กลุ่มสังคมหนึ่ง ๆ เห็นว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าควรแก่การกระทำ น่ากระทำ น่ายกย่อง หรือเห็นว่าถูกต้อง"¹ หรือหมายถึง "สิ่งที่เป็นคุณก็ดี เป็นโทษก็ดี ที่เราถือกันในสังคมของเรา สิ่งที่เราไม่ชอบ เกลียดชังหรือเหยียดหยาม เป็นเกียรติหรือพอใจ รวมทั้งเจตคติทั้งหลายด้วย"²

ไพฑูรย์ ช่างเรียน ให้ความหมายค่านิยมในทางสังคมวิทยาและมนุษยวิทยาไว้ว่า หมายถึง "วัฒนธรรมที่แสดงออก ได้แก่ ศีลธรรม ความงดงาม

¹สุภัทรา สุภาพ สังคมและวัฒนธรรมไทย หน้า 3 คม. 7 ก. ๗๖ (๑๖)

²วิญญู บัวทอง คำบรรยายและอภิปรายเกี่ยวกับวิชาสังคม หน้า 30-31

และความรู้ ความเข้าใจ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะทำให้เราสามารถเปรียบเทียบและตัดสินใจได้ว่าสิ่งนั้น ๆ ทำให้เกิดความต้องการ ความปรารถนาหรือเจตคติอย่างไร"¹

เราอาจสรุปความหมายของคำว่า "ค่านิยม" ให้ง่ายขึ้นได้ว่า ค่านิยมเป็นสิ่งที่คนในสังคมยึดถือร่วมกันว่า สิ่งนั้นเป็นสิ่งดี หรือไม่ดี เป็นเกียรติหรือไร้เกียรติ แล้วก็พากันปฏิบัติหรือยกเว้น โดยปฏิบัติสืบทอดกันมาในสังคมนั้น ๆ

กวีในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของสังคม จะนำค่านิยมของสังคมที่ตนอาศัยอยู่ สอดแทรกลงไว้ในบทประพันธ์มากขึ้นน้อยแตกต่างกันไป ค่านิยมที่ปรากฏในวรรณกรรม กลอนอ่านของอีสานที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาเฉพาะที่เห็นว่าเด่น ได้แก่

1.1 ยกย่องผู้มีอำนาจหรือชนชั้นผู้ปกครอง ผู้มีอำนาจหรือชนชั้นผู้ปกครองในสังคมอีสานที่ปรากฏในวรรณกรรม หมายถึง กษัตริย์หรือเจ้าเมือง บุคคลเหล่านี้เป็นบุคคลที่คนในสังคมถือว่าเป็นผู้มีบุญวาสนาส่งส่ง มีความรู้ความสามารถเป็นเลิศกว่าคนอื่น ๆ เป็นผู้นำมาซึ่งความผาสุก ความร่มเย็นและความเจริญรุ่งเรืองแก่บ้านเมือง ฉะนั้นบุคคลที่อยู่ในฐานะตำแหน่งดังกล่าวจึงเป็นบุคคลมีเกียรติศักดิ์สูง ได้รับการยกย่องเทอญจากบุคคลในสังคมอย่างไม่มีข้อกังขา เราจะพบว่าวรรณกรรมได้สะท้อนค่านิยมดังกล่าวนี้ออกมาในลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น

การเลือกใช้คำแทนชื่อที่แสดงความจงรักภักดี และแฝงไว้ด้วยความยกย่อง ได้แก่ พระ พระยา พระยาหลวง พระบาทเจ้า พระเพ็ญชีวิต ภูธรท้าว จอมราช จอมขวัญ เหนือหัว จอมเมือง เป็นต้น

และด้วยเหตุที่ดีกว่าเป็นบุคคลที่มีบุญบารมี เป็นผู้ปฎิบัติธรรมที่ถึงงาม ฉะนั้นจึงพลอยดีว่าทุกสิ่งที่เป็นสมบัติส่วนตัวของท่านจะต้องเป็นสิ่งถึงงามตามไปด้วย เช่น

อันว่าวงศ์กษัตริย์เจ้านันทาเทวราช

เป็นอาจอ้างหงสร้างสืบมา

มเหสีแก้วกัลยาเมียบึง
งามยิ่งบอญ์นบั้นแปลกเขียน

...

พระก็มีลูกนอญนางแก้วเก้งใจ
เจ็ดนางแท้งโสมไสสอง
ยามเมื่อเออวคยองพอลมหลุกค่อม

...

(ท้าวเตาคำ : 134)

เนื้อเรื่องตอนนี้ก็กล่าวถึงพระยานันเทวราช กษัตริย์เมืองนครศรี ผู้่าน
จะเห็นว่า กวีพยายามชี้ให้เห็นถึงความเป็นผู้มีบุญวาสนาของเจ้าเมือง ด้วยการกล่าว
ชมความงามของมเหสีและพระธิดาทั้ง 7 คน

และในวรรณกรรมเรื่องพญาคันคาก กวีได้กล่าวถึงความเจริญรุ่งเรืองของ
บ้านเมือง อันเนื่องมาจากบุญบารมีของกษัตริย์ไว้ว่า

...

เงินค่าแก้วเต็มเปียบล้นชื้อ
แสนมากลอนนันทคือติวทอง
สน ๆ ม้าอาชาไนย์เกาโกฏ
เต็มขวงคุ่มพระเมืองเจ้าไขว่ขึ้น
อัศครมาภาชีหือระแหน
เคียบระคาคช้างตัวห้าวหมื่นกือ

...

(พญาคันคาก : 2)

ความหมาย เงินทองมีเต็มย้งเต็มฉางมากมายกายกอง ทั้งช้างทั้งม้า ล้วนเก่งกล้าสามารถ มีมากมายควักไขว้ไปหมด

นอกจากนี้ยังถือว่า เจ้าเมืองหรือกษัตริย์เป็นบุคคลที่มีอำนาจมากที่สุดในสังคม ประชาชนจะให้ความเคารพและเกรงกลัวอย่างยิ่ง หากกระทำความผิด หรือกระทำในสิ่งที่ไม่เป็นที่พอใจอาจได้รับโทษทัณฑ์อย่างหนัก คำนินยดั่งกล่าวจะถ่ายทอดสืบต่อกันมา ดังปรากฏในวรรณกรรม เช่น

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวเตาคำ เมื่อยายได้รับคำขอร้องจากท้าวเตาให้นำแท่ง 3 ไปไปสู่ขอศิลาของเจ้าเมืองให้ ยายต้องรีบบอกท้าวเตาว่า นั้นเป็นการกระทำที่ไม่สมควรอย่างยิ่ง เจ้าเมืองนั้นเป็นผู้มีเกียรติและมีอำนาจยิ่งนัก การที่คนธรรมดาสามัญจะไปสู่ขอลูกสาวท่านนั้น ถือว่าผิดจารีตประเพณีอย่างร้ายแรง แม้แต่เพียงพูดหรือคิดก็ถือเป็นอัปมงคลแก่ตัวผู้นั้นแล้ว

พระนั้นยศยิ่งล้ำเท่าทั่วนครศรี
บ่เคยพาทีคอมตอยายคาน้อย
ยายก็พอยกกล้วย้านเคชาพระเคียดเคร่งจริงแล้ว
เจ้าอย่าไค้กล่าวท่านเกรงกำโทหมีแม่แล้ว
อันแต่ในหนห้องนครศรีแสนมาก
บ่อาจปากกล่าวท่านคำนี้ลวงคองคอง
เจ้าอย่าไค้กล่าวท่านคำหลากเข็ดขวง

(ท้าวเตาคำ : 149)

ความหมาย ท่านนั้นเป็นผู้มีเกียรติยศยิ่งใหญ่ในเมื่อนครศรี ยายรู้สึกเกรงกลัวอำนาจราชศักดิ์ของท่าน กลัวท่านจะโกรธเคือง แต่ไหนแต่ไรมาใครเขาจะกล้าพูด เพราะผิดจารีตประเพณี เจ้า (ท้าวเตา) อย่าไค้พูดเช่นนั้นมันจะเป็นอัปมงคลแก่ตัว

จากการที่สังคมให้เกียรติและยกย่องชนชั้นผู้ปกครองดังกล่าว จึงทำให้
คนอีสานยึดถือค่านิยมนี้มา แม้กระทั่งปัจจุบันจะเห็นได้จากคำสั่งสอน หรือคำอวยพร
ที่พูดกันติดปากตลอดมาว่า "ขอให้ได้เป็นเจ้าคนนายคนเน้อ"

1.2 เคารพผู้อาวุโส คนอีสานมีความเคารพนับถือและเชื่อฟัง
บุคคลที่เห็นว่าผู้อาวุโสกว่าตนเองเสมอ ความเคารพนับถือดังกล่าวนี้จะแสดงออก
ให้เห็นในทางพฤติกรรมต่าง ๆ

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวกำกาคำ นางลุนซึ่งเป็นธิดาคนสุดท้ายของเจ้าเมือง
เรียกขานจาสวนควยถ้อยคำที่แสดงความเคารพและแผ้วถวัลย์ความรักว่า

อันนี้ไผมาฮ้อยให้สายใจคนยา นายเฮย
ขอให้นายแจ่มเจ้าไขแจ่งอย่าอา ทอเนอ

...

นางก็เอ็นจ้อย ๆ หายาจอมสวน
วายุเฮยยาไปแล้วหรือว้ายนั้นเนอ

(ท้าวกำกาคำ : 31-37)

และในตอนที่ย่านำพวงมาลัยเข้าไปถวาย นางลุนสังเกตเห็นว่าพวงมาลัย
ในวันนั้นสวยงามดีกว่าทุก ๆ วัน และยังแสดงให้เห็นว่าคนร้อยจะต้องเป็นคนมีฝีมือ
เป็นเยี่ยม จึงถามย่าวว่าใครเป็นคนร้อย ด้วยความกลัวความลับจะเปิดเผยย้าง
บอกว่าเป็นคนฝีมือของตนเองทั้งหมด นางลุนไม่เชื่อ แต่ก็มิได้พูดหรือแสดงอาการอันใด
ออกมาให้ปรากฏ ทั้งนี้ด้วยเห็นว่ายายแก่แล้ว ไม่อยากให้ยายต้องไม่สบายใจ ซึ่ง
แสดงให้เห็นถึงความเคารพนับถือ ทั้ง ๆ ที่นางเป็นถึงธิดาของเจ้าเมือง ถ้านางจะ
เค้นเอาความจริงก็ย่อมทำได้โดยไม่ต้องเกรงกลัวใคร

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวสิงคะโล ท้าวสิงคะโลและท้าวสุวรรณคีรีสองพี่น้อง
ไปเที่ยวเล่นในป่าลึกได้พบนางไกรสร ท้าวสุวรรณคีรีซึ่งมีรูปร่างเป็นมนุษย์ได้พูดคุย

และขอเป็นเพื่อนเล่นด้วย และเมื่อทราบว่าเป็นลูกสาวฤๅษี ท้าวสุวรรณก็รีบขอ
ตามนางไปกราบพระฤๅษีด้วย แสดงให้เห็นถึงความเคารพที่ผู้น้อยควรมีต่อผู้ใหญ่

บิณฑมารคานั้น นอกจากจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีพระคุณอย่างหาที่เปรียบไม่ได้
ในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดบุตรแล้ว ยังได้ชื่อว่าเป็นผู้มีอาวุธที่สำคัญยิ่งของบุตรอีกด้วย
ด้วยเหตุนี้บุตรจึงให้ความเคารพนับถือบิณฑมารคทั้งในแง่ของการแสดงความกตัญญู
และความเป็นผู้มีอาวุธในขณะเดียวกันอีกด้วย กวีได้สะท้อนให้เห็นค่านิยมของชาว
อีสานในประเด็นนี้ด้วยการกำหนดให้ตัวละครแสดงความเคารพด้วยการแตะเท้าของ
บิณฑมารคแล้วนามาลูบศีรษะ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องพญาคันคากและเรื่อง
ท้าวหมาหยู ว่า

ท้าวแก้ววันทาไหว้มารดาตนแม่
แปะแผ่นพื้นดินเจ้าใส่หัว

(พญาคันคาก : 27)

เมื่อนั้นสองหนอท้าวทั้งพี่หมาหยู
ก็จึงทูลบังคมซาบดินจอมเจ้า
กับทั้งสองกษัตริย์แควนางสวรรค์เทวราช
แปะบาทพื้นดินเจ้าใส่หัว

(ท้าวหมาหยู : 53)

นอกจากนี้กวียังได้สะท้อนให้เห็นค่านิยมข้อนี้ด้วยการกำหนดให้ตัวละคร
เชื่อฟังบิณฑมารค แม้ตนเองจะไม่เห็นด้วย เช่น กรณีของคันคากกุมารทองที่ถูก
บิดากล่าวห้ามปรามและอบรมสั่งสอนมิให้ไปสูงจนเกินตัว เมื่อคันคากกุมารอ่อนวอน
ให้ไปสู่ขอหญิงสาวที่สวยงามให้ แม้คันคากกุมารจะไม่พอใจแต่ก็มีใจแสดงอารมณ์
หรืออาการใด ๆ ออกมาให้ปรากฏ คงนั่งฟังบิดาพูดด้วยอาการสงบ

หรือกรณีที่ทำวสุวรรณจีวรและทำวสังกะโลไม่ทำร้ายพญานาค ด้วยเห็นแก่อา
ที่ได้ออรองเอาไว้ พฤติกรรมของตัวละครทั้งสองแสดงให้เห็นความเคารพในความ
เป็นผู้อาวุโสของอาเช่นกัน

1.3 ยกย่องผู้มีความกตัญญู ความกตัญญูเป็นคุณธรรมอันประเสริฐที่
คนในสังคมยึดถือ เป็นค่านิยมที่ควรประพฤติปฏิบัติ จึงได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมา
ชั่วลูกชั่วหลาน บุคคลใดเป็นผู้มีความกตัญญูจะได้รับการยกย่อง ได้รับความเคารพ
นับถือจากบุคคลอื่นโดยทั่วหน้า กวีอีสานชาวซึ่งในค่านิยมข้อนี้ จึงสะท้อนออกมาให้
ปรากฏมากมายในวรรณกรรม ส่วนใหญ่ก็จะสะท้อนออกโดยทางตัวละคร กวีจะ
กำหนดให้ตัวละคร เป็นผู้แสดงความกตัญญูต่อผู้ที่ควรกตัญญู ผลจากการประพฤติตน
เช่นนั้นจะทำให้ตัวละครตัวนั้นได้รับผลดีตอบแทนในบั้นปลายเสมอ

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวเตาเต่า นางกองแพงลูกสาวคนเดียวของยายจำสวน
ได้แสดงความกตัญญูต่อมารดาด้วยการดูแลรักษายามเจ็บไข้ และเลี้ยงดูด้วยการหุงหา
อาหารมิให้มารดาต้องเหนื่อยยาก นางไปหาซอนปลาซอนกุ้งตามห้วยหนองคลองบึง
เมื่อมารดาสร้างไข้และนึกอยากรับประทานแกงอ่อม จนเป็นเหตุให้นางถูกเต่าข่วน
ท้องและตั้งครรภ์โดยไม่มีพ่อ เด็กที่คลอดออกมาเป็นเต่า แต่ในบั้นปลายนางก็ได้รับ
ความสุขความสบายยิ่งกว่าใคร ๆ ด้วยลูกของนางได้ออกรูปเป็นชายหนุ่มที่มีความ
สามารถจนได้ครองเมืองใหญ่โตยิ่งกว่ากษัตริย์เมืองอื่น ๆ

นอกจากนี้ท้าวเต่ายังได้แสดงความกตัญญูต่อแม่และยายด้วยพฤติกรรมต่าง ๆ
เช่น เป่าแคนให้ฟังเพื่อใหยายและแม่มีความสุขสนุกสนาน เพื่อดึงดูดใจ สามารถลี้ม
ความทุกข์ลงไปได้ ช่วยหักล้างวางป่าทำไร่ปลุกแคงจนฐานะครอบครัวดีขึ้นอย่างมาก
และเมื่อท้าวเต่าได้มีความสุขได้เป็นเจ้าเมืองครองนครใหญ่โตแล้วก็นำบุคคลทั้งสองไปเลี้ยง
ดูอย่างมีความสุขยิ่ง ผลจากการเป็นผู้มีความกตัญญู ทำให้ท้าวเต่าประสบความสำเร็จ
และความสำเร็จในชีวิต

เรื่องท้าวหมาหยู ท้าวหมาหยูและท้าวจันทสองพี่น้องซึ่งหลบหนีออกจากเมือง เนื่องจากทนถูกแม่เลี้ยงรังแกไม่ไหว แต่เมื่อโตขึ้นและได้ทราบว่าบิดาตลอดจนชาวเมืองได้รับความเดือดร้อน (ถูกยักษ์บังคับให้พาหญิงสาวออกไปให้กินวันละคน) ทั้งสองก็กลับมาช่วยเหลือ ช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าวต่าง ๆ ชาวเมืองรอดพ้นจากความตายและได้รับความสงบสุขเหมือนดังก่อน ผลของความเป็นผู้มีกตัญญูของคุณของสองพี่น้อง ทำให้ได้รับความรักความเคารพจากชาวเมืองอย่างแท้จริง

เมื่อได้แสดงให้เห็นให้ผู้อ่านได้มองเห็นคุณค่าของความเป็นผู้มีกตัญญู คุณด้วยการชี้ให้เห็นว่าผู้มีความกตัญญูย่อมได้รับแต่ความสุข ความสบายในบั้นปลาย ได้รับความเคารพยกย่อง เชื้อชื่อจากบุคคลอื่นที่พบเห็นดังกล่าวดังนี้ กวียังพยายามแนะนำให้ผู้อ่านได้ประพฤติปฏิบัติตามอีกด้วย ด้วยการให้ตัวละครทั้งที่เป็นตัวเอกและไม่ใช่ตัวเอก และแม้แต่ตัวผู้บรรยายก็ได้แสดงคุณธรรมข้อนี้ให้ปรากฏ เพื่อให้ผู้อ่านได้คิดว่าความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่มนุษย์ทุกคนควรต้องปฏิบัติต่อกัน เช่น

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวสิงคโล ยักษ์ชนาคกล้าเป็นยักษ์ที่ดุร้ายมาก แต่เมื่อท้าวสุวรรณคีรีช่วยแก้ไขลูกสาวให้พ้นคืนชีพมาได้ ก็สำนึกในบุญคุณด้วยการกราบไหว้และมอบน้ำเต้าแก้วอันประเสริฐให้

1.4 นิยมความสุภาพ อ่อนโยน และเจียมตัว ความสุภาพ ความอ่อนโยนและการรู้จักเจียมตัวเป็นคุณสมบัติของมนุษย์ผู้มีวัฒนธรรม กวีอีสานได้ถ่ายทอดค่านิยมดังกล่าวออกมาในวรรณกรรม เป็นการชี้แนะให้ผู้อ่านได้ถือปฏิบัติ เพื่อความอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

พญาเอกราชา กษัตริย์นครอินทปัตถ์อบรมสั่งสอนคณาการให้รู้จักเจียมเนื้อเจียมตัว รู้จักความเหมาะสมสมควร เมื่อโอรสเรียกร้องให้ไปสู่ขอหญิงสาวที่สวยงามเป็นเลิศมาให้ ในขณะที่กุมารยังมีรูปกายเหมือนคางคก

...
 ให้คอยเจียมตนไว้เสมอ นายเจียมไฟ
 คือลูกโง่เจียมยาไว้แนวนั้นสูงเฮือง
 ให้เจ้าอศลาเขื่อนแปงตนเจียมวาค แทนอ
 บุญเขามีชืไค่นั่งแทนแถวครองบ้านเตงเมืองเจ้าเฮย
 คั้นว่าศรีสะวาคแถวเจ้าพอเป็นคน เมื่อใด
 พอจักวางเมืองถวายเป็นบุญกวาง
 ขอให้ศรีสงวนแถวแพงเพาอค์แจบ
 ลูกอย่าไค่กล่าวว้าคำฮายอวดสะหา

(พญาคันคาก : 7)

ความหมาย ให้ลูกเจียมตนไว้เหมือนไฟเจียมนาย เหมือนส่โง่เจียมยา
 ให้ลูกพยายามสร้างเนื้อสร้างตัว หากบุญมีคองไค่นั่งบ้านครองเมือง เมื่อใดที่ลูกมีร่าง
 เป็นมนุษย์ พอจะยกบ้านเมืองให้ครองแทนทันที (ตอนนี้) ขอให้สงบเสงี่ยมเจียมตัว
 ไว้ก่อนเถอะ

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวทักคำ ท้าวทักไค่แสดงให้เห็นกานิยมนี้เช่นกัน
 ด้วยการไม่แสดงหรืออวดคร้อวคณลาด จนใคร ๆ ก็คิดว่าเป็นคนไร้กา ต่อเมื่อท้าวทัก
 ไค่แสดงฝีมือให้ปรากฏ ทุกคนจึงทึ่งในความสามารถนั้น เช่น

ท้าวทักปากจ้อย ๆ ขอฮ้อยฮวดคคอม แดแม
 ฮ้อยจักขอฮวดฮ้อยต่างเสียนลองเบ็ง ฮียายเฮย
 คั้นว่าหากบงามแท้ ๆ บุญเจ้าพระยอกคณนี้แหล่ว
 หลอนเป็นผู้สืบไว้แทนยายตนบดู
 หลอนว่าบุญฮ้อยสืบแนวฮีนายเฉา

...

(ท้าวทักคำ : 28)

ความหมาย ท้าวกำอ้วนวอนขอลองร้อยพวงมาลัยกับยาย เพื่อเป็นการเรียนรู้ไปด้วย หากไม่สวยก็จะขอมุขายายเสีย เชื่อว่าจะได้เป็นผู้สืบทอดความรู้ความสามารถของยายเอาไว้ต่อไปภายหน้า...

หรือตอนที่ท้าวกำเข้าไปเที่ยวในเมือง ได้ไปขอยืมแคนของชายหนุ่มคนอื่น ๆ เป้า และเมื่อถูกถามว่าเป็นใครมาจากไหน ท้าวกำก็ตอบ เขาด้วยความรู้ภาพ อ่อนโยน และเจียมตัว จนทำให้ชายหนุ่มเหล่านั้นมีความเอ็นดูและยอมให้เป้าแคนด้วย

...

ข่อยก็หลงพลอยพักอยู่มุมอียายเฒ่า

มีหลานโค่หลายเคียนคราวเค่ง

ข่อยก็เป็นกำพร้าขอเช่าเพิ่นกินหั้นแล้ว

ข่อยก็หนีมาได้สืบขวนปีปลายเจ้าเฮย

บัดนี้ข่อยก็ศึคไครมาเที่ยวเล่นคอมเจ้าเป้าแคนนี้แล้ว

บัดนี้ข่อยก็ขอแคนเจ้าลองเฮียนหัดเป้าคู้ทอน

(ท้าวกำกล่าว : 43-44)

ความหมาย ข่อยเป็นคนพลัดถิ่นหลงทางมา ตอนนี้อาศัยอยู่กับยายโค่หลาย เคียนแล้ว เป็นลูกกำพร้าขอเช่าเขาเลี้ยงชีพมาโดยตลอด พลัดพรากจากบ้านมาได้ สิบกว่าปีแล้ว วันนี้ก็อยากออกมาเที่ยวเล่น และอยากขอยืมแคนเพื่อลองหัดเป้าคู้บ้าง

ความจริงแล้วท้าวกำมีความสามารถในการร้อยมาลัยและเป้าแคนเป็นเลิศ ยากที่จะหาผู้ใดเทียบเทียมได้ จะเห็นได้จากเนื้อเรื่องตอนต่อจากนี้ ยายซึ่งก็ถือว่าเป็นผู้หนึ่งในเมืองที่มีความสามารถในการร้อยมาลัย จนได้เป็นผู้ร้อยมาลัยเข้าถวาย ชิดาของเจ้าเมืองเป็นประจำก็ยังพึ่งในความสามารรถ นางลุนธิคาคนเล็กของเจ้าเมือง เมื่อเห็นมาลัยของท้าวกำก็แน่ใจทันทีว่า คนร้อยมาลัยวันนั้นจะต้องไม่ใช่ยาย หากแต่ ต้องเป็นผู้มีฝีมือเหนือยายหลายเท่าตัวนัก ในทำนองเดียวกันการเป้าแคน ท้าวกำก็

สามารถทำได้ดีเยี่ยมจนเป็นที่ประหลาดใจของเจ้าเมืองและชาวเมืองที่ได้ยินได้ฟังกันทั่วหน้า แต่ถึงกระนั้น ท้าวกำก็ไม่เคยแสดงตัวว่าเป็นผู้มีความสามารถหรือโอ้อวดต่อผู้ใดเลย กลับพูดจาด้วยการถ่อมตนทํานองขอฝากเนื้อฝากตัวขอเรียนด้วย ผลของการประพาสเช่นนี้ ทำให้ได้รับความนิยมนิยมชมชอบและความเอ็นดูจากบุคคลอื่นอย่างเจี๊ยบ ๆ หากความอัปสัณธ์ของเรือนร่างไม่เป็นเครื่องกีดขวางแล้วไซ้ เชื่อว่าจะต้องประสบความสำเร็จในชีวิตแล้วตั้งแต่ครั้งแรกที่แสดงความสามารถให้ปรากฏ เพราะความสุภาพ อ่อนโยน และรู้จักเจียมตัวของท้าวกำนั่นเอง

ในวรรณกรรมเรื่องอื่น ได้แก่ เรื่องท้าวเตาคำ ท้าวหมาหยู และท้าวสิงคะโล่นั้น แม้จะไม่ปรากฏบทกลอนซึ่งแสดงให้เห็นค่านิยมข้อย่อยอย่างชัดแจ้งเหมือนวรรณกรรมเรื่องพญาคันคาก และท้าวกำกา คำ ดังที่กล่าวมา ก็ตาม แต่ถาพพิจารณาให้ลึกจะพบว่าวีไค้สะท้อนให้เห็นค่านิยมข้อย่อยครบทุกเรื่อง ก็ว่จะสะท้อนออกมาโดยผ่านทางตัวละครเอก ตัวละครเอกทุกตัวเป็นผู้มีรูปกายอัปสัณธ์หรือผิดปกติ แต่ก็มีความรู้ความสามารถ มีบุญบารมีอย่างมากมาย แต่ถึงกระนั้นก็ได้แสดงท่าทีอวดรู้อวดฉลาดให้ปรากฏเลยแม้แต่ครั้งเดียว เช่น ท้าวสิงคะโล่ตอนถูกขับไล่ออกจากเมืองพร้อมกับมารดา ท้าวไค้แสดงความสามารถและความเป็นผู้มีบุญญาธิการด้วยการแอบสร้างถนนในตอนกลางคืน เพื่อให้มารดาเดินทางได้อย่างสะดวกสบายตลอดสามเดือนที่รอนแรมอยู่ในป่า มารดาทราบความจริงข้อนี้ไค้ด้วยตัวของนางเอง

ท้าวหมาหยู และท้าวจันทจากวรรณกรรมเรื่องท้าวหมาหยูก็ทํานองเดียวกัน ตัวละครเอกทั้งสองไม่ได้แสดงท่าทีหรือพูดจาด้วยถ้อยคำอันใดที่แสดงให้เห็นว่าเป็นการโอ้อวดความรู้ความสามารถของตนเอง แม้จะถูกเจ้าเมืองมิดิลามีสาส์นมาทํารบด้วยถ้อยคำโอหัง ขวนให้น้ำโมโหอย่างยิ่ง แต่ตัวละครเอกทั้งสองก็ได้แสดงท่าทีหรือพูดจาด้วยคำอันใดอันแสดงให้เห็นว่าเป็นการโอ้อวดความรู้ความสามารถของตน ทุกคนไค้ทราบความจริงเมื่อผลของการสู้รบปรากฏออกมา

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวเตาคำ ท้าวเตาก็เป็นตัวละครเอกอีกตัวหนึ่งที่แสดงให้เห็นค่านิยมนี้ นางไกรสรซึ่งเป็นภรรยาของท้าวเตาถูกพี่สาวทั้งหกหัวเราะเยาะดูถูกว่าแต่งงานกับสัตว์เดียรฉานที่ต่ำต้อย ท้าวเตารู้สึกสงสารนางไกรสรอย่างมาก เหตุการณ์ตอนนี้ถ้าท้าวเตาจะพูดหรือแสดงความสามารถให้ปรากฏก็ย่อมสามารถกระทำได้ และคงจะลบคำสบประมาทของพี่สาวทั้งหกนั้นในทันทีทันใดได้อย่างไม่มีข้อกังขา แต่ท้าวก็หาไม่เช่นนั้นไม่ กลับสงบเสงี่ยมเจียมตัวนิ่งเฉยเสีย พฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นความเป็นผู้มีคุณภาพ อ่อนโยน และเจียมตัวของท้าวเตาที่รู้ตัวว่าตนยังอยู่ในร่างของสัตว์เดียรฉาน ยังไม่ถึงเวลาอันสมควรที่จะแสดงความสามารถ

1.5 นับถือผู้มีความสามารถและกระทำดี วรรณกรรมกลอนอ่านอีสานได้สะท้อนให้เห็นค่านิยมข้อย่อยหลายเรื่อง โดยเฉพาะวรรณกรรมเรื่องท้าวเตาคำ การที่ท้าวเตา (แม้จะยังอยู่ในร่างของเต่า) ได้แสดงความสามารถด้วยการเป่าแคนให้แม่และยายฟังก็ดี หรือช่วยเป็นธุระในการหักล้างทางป่าวปลุกแต่งปลุกข้าวโพดก็ดี ล้วนสะท้อนให้เห็นค่านิยมที่ว่า มนุษย์ในสังคมนับถือผู้มีความสามารถและกระทำดีทั้งสิ้น เพราะจากการกระทำเช่นนั้น เป็นผลทำให้ยายและแม่รักใคร่เอ็นดูท้าวเตาเหมือนลูกเหมือนหลานอย่างสนิทใจ ทั้ง ๆ ที่เกือบจะนำहारกน้อย (เต่า) ผู้นี้ไปโยนทิ้งน้ำอยู่แล้ว

นอกจากนี้นางไกรสร ธิดาของเจ้าเมืองก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่มีมองเห็นคุณค่าความสามารถของท้าวเตา จนยอมแต่งงานด้วยและยอมสละความสุขความสบายในวังออกไปอยู่กระโจมชายป่า หาไรทานากับท้าวเตาคอยความรัก โดยมีได้รังเกียจรูปกายของท้าวเตาเลยแม้แต่หน่อย ซึ่งแสดงให้เห็นค่านิยมดังกล่าวนี้อย่างชัดเจนทีเดียว

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวหมาหยู ท้าวหมาหยูซึ่งอยู่ในร่างของสัตว์เดียรฉาน ได้แสดงความสามารถและกระทำดีมาโดยตลอด เริ่มตั้งแต่ช่วยชีวิตท้าวจันทน์น้องชายพาน้องชายไปเรียนวิชากับพระฤาษี ช่วยท้าวจันทน์ปราบยักษ์ที่สร้างความเดือดร้อน

ให้กับบ้านเมืองจนสำเร็จ ผลของการกระทำก็ดังกล่าวดำเนินการโดยใช้เวรกรรมให้
หมดสิ้นไปได้ จนได้รับความเมตตาจากพระฤๅษีช่วยชุบให้กลับเป็นชายหนุ่มรูปงาม
เหมือนคนอื่น ๆ ในที่สุด

1.6 ความเป็นคนรักความสุข วรรณกรรมกลอนอ่านอีสานได้
สะท้อนค่านิยมของชาวอีสานอีกข้อหนึ่ง คือความเป็นคนรักความสุข วรรณกรรม
ทุกเรื่องที่น่าสนใจได้สอดแทรกค่านิยมดังกล่าวเอาไว้ตั้งแต่เริ่มเรื่องจนจบเรื่อง
อย่างชัดเจน กวีจะเริ่มเรื่องโดยพรรณนาให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง
ความสุขสบายและความสนุกสนานของประชาชน โดยใช้เกร็ดเรื่องคนตรีพื้นเมืองง่าย ๆ
เช่น กลอง ช้อง แคน ปี่ สวนไล เป็นต้น

ในวรรณกรรมเรื่องพญาคันคาก กวีได้พรรณนาความสนุกสนานของชาวเมือง
อินทปัตถ์ว่า

พั่งยันทวน ๆ ก้องก้องเสพสัทไชย์ พั่นเยอ
คนยามที่สิ้นสะเทือนเมืองบ้าน
พั่งยันทวน ๆ ก้องเสียงขุ่ยขานเพ็ง แลเยอ
ออนซอนเสียงอินออญนันก้อง
สังข์ปี่แอ้พิณพาทย์สวนไล

(พญาคันคาก : 2)

ความหมาย เสียงคนยามที่กลองคังก้องกระหึ่มไปทั่ว เสียงขลุ่ย เสียงปี่
เสียงพิณพาทย์ และสวนไล (ปี่โฉม) คังแว่วอยู่ตลอดเวลา

ความเป็นคนรักสุขของชาวอีสานมีปรากฏแทรกอยู่ในเหตุการณ์ของเรื่อง
แทบทุกกรณี ไม่ว่าจะเป็นการประกอบพิธีกรรมเนื่องในโอกาสใด ๆ ก็ตาม เช่น
การแต่งงาน การขึ้นครองเมือง การลงข่วงหรือแม่แต่งงานศพ

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวหมาหยู กวีได้กล่าวถึงการนั่งเฮื่อนคี่ (งานศพ) ซึ่งเป็นศพของภรรยาเจ้าเมือง ในโอกาสนี้ที่น่าที่จะเป็นบรรยากาศที่เศร้าสลดยิ่ง แต่ชาวอีสานก็หาได้ปล่อยจิตปล่อยใจให้ตกเป็นทาสของอารมณ์เศร้านั้น โดยไร้เหตุผลไม่ เพราะถือว่าความตายเป็นของคู่กับชีวิต ซึ่งมันอาจจะเกิดขึ้นเมื่อใดก็ได้ นับเป็นธรรมดาโลกที่ไม่อาจจะหลบเลี่ยงได้ ดังที่พูดเป็นฉันทาคติปากกันว่า "ความตายนั้นแขวนคอคุบาค่าย คื่นเมื่อเช้าเห็นหน้าจ้งว้ายัง" ฉะนั้นญาติพี่น้อง ตลอดจนหนุ่มสาวชาวบ้านที่ไปร่วมพิธีและอยู่เป็นเพื่อนเจ้าภาพในตอนกลางคืน จึงสรรหาการละเล่นสนุก ๆ มาเล่น มาหยอกล้อกันอย่างสนุกสนาน แม้จะลวงโลกกันไปบ้างก็มักไม่ถือ มีการดื่มสุราเฮฮากันอย่างสนุกสนานจริง ดังปรากฏในบทกลอนหลายบท เช่น

...

หญิงชายสาวบ่าวมาเฮา
ชะบุนาสาวบาวนารี
ทั้งหญิงโง่งบาวฮามแถมข้าง
มีทั้งสุราเหล้าชุมหลายเหลือแหล่
ศักแจกให้กินพร้อมพองเมา
พอเมื่อราตรีคล้อยถึงแด่ไกลเที่ยง
ลงพองลักปึกฉ่ำไปซอมนิบนม

...

(ท้าวหมาหยู : 5)

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวทากาคาได้สะท้อนให้เห็นประเพณีสังฆะของหนุ่มสาว ในโอกาสนี้ได้แสดงให้เห็นค่านิยมความเป็นคนรักสนุกของชาวอีสานอยู่มาก

เช่นกัน โดยชายหนุ่มจะเป่าแคนแว่วเวียนไปตามช่องต่าง ๆ เสียงแคนเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งอย่างหนึ่งที่จะผูกมัดใจหญิงสาว หนุ่มที่เป่าแคนได้ไพเราะจะเป็นที่สนใจของฝ่ายหญิงอย่างมาก การที่หญิงสาวให้ความสำคัญของเสียงแคนเช่นนี้ เป็นเครื่องแสดงให้เห็นความเป็นคนรักสนุกอย่างหนึ่งได้ประการหนึ่ง

และในขณะที่ชายหนุ่มเป่าแคนเดินไปตามถนนนั้น คนที่ไม่ได้เป่ามักจะร้องลำทำเพลงตามไปด้วย โดยไม่ต้องเกรงว่าใครจะหนวกหู เพราะคนแก่คนเฒ่าที่ไม่ได้ลงช่วงก็จะนั่งฟังเสียงแคนเสียงล่ำอย่างเพลิดเพลินไปด้วย

ความเป็นคนรักความสนุกของชาวอีสานไม่ได้จำกัดเพศ วัย ทุกคนต่างชื่นชอบและแสดงความสนุกสนานออกมาได้โดยไม่ขวยเขิน เช่น ยายและแม่ของท้าวเต่าลูกขึ้นรำ และร้องกลอนลำทุกครั้งที่ได้ยินเสียงแคนของหลานชาย ดังบทกลอนที่ว่า

...
เป็นที่อรชรควายนนตรีท้าวเต่า
อันว่ายายย่าเจ้าหัวท้าวขึ้นชม
เขาก็กลึงไทรลั่นลั่นตนออกท่า
แขนขายอยกฟ้อนรำย้อนใส่แคน
ส่วนนางแมนน้อยมาคาท้าวเต่า
นางก็หลงเล้าอ่องโอบโอบอวसार

(ท้าวเต่าคำ : 138)

ความหมาย เสียงแคนของท้าวเต่าเป็นที่น่าชื่นชอบอย่างยิ่ง ยายหัวเราะชอบใจจนลืมหูลูกขึ้นรำอย่างสนุก ส่วนแม่ของท้าวเต่าก็ร้องลำกลอนอย่างลืมหูลูก

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวสิงกะโล่ ปรากฏคำนิยมขื่อน้อยหลายตอนเช่นกัน
ขอยกมาเป็นตัวอย่างพอสังเขป ดังนี้

...

ฟังยินเสียงต้อยต่องพิณพาทย์สวนไฉ่ พันเยอ
เหมือนคังนางแมนขับลวงลงวะทึงสแกว
หมคเพลงแล้วสิงห์โชนไหลออก
ท้าวก็เตาะต้อยต่องกลองฆ้องมีมัน

...

ฟังยินเสียงกลองฆ้องกรุงเมืองนั้นเสพ
เขาก็ตั้งปึกชายขวาเขาตอกัน
พวกหนึ่งทาตัวให้เจ็ดหัวมารแผ่
บางพองแบกสากกอมตะบองเป่ลื้องตอกัน
บางพองเอาตนขึ้นเวหารบตอกมี

...

(ท้าวสิงกะโล่ เล่ม 2 : 219)

ความหมาย เสียงพิณพาทย์เสียงสวนไฉ่ได้ยินอยู่ทั่วไป มีความไพเราะ
เหมือนหนึ่งเสียงขับกลองของชาวสวรรค์ เมื่อเพลิงจบการแสดงก็เริ่มขึ้น พร้อมกับตีฆ้อง
กลองให้จังหวะอย่างสนุกสนาน... เสียงฆ้องเสียงกลองคังก้องอยู่ทั่วเมือง บางกลุ่ม
ก็แสดงเป็นนาคเจ็ดหัว บางพวกก็แบกสาก (ไม้ตำข้าว) กอม แบกตะบองแสดง
การต่อสู้กัน

บทกลอนที่ยกมานี้เป็นตอนที่เจ้าเมืองมิจนจักษ์พิธีต้อนรับท้าวอินทะสิงห์
เหตุการณ์ในตอนนี้จะสะท้อนให้เห็นความเป็นคนรักสนุกของชาวอีสานได้อีกตอนหนึ่ง
ผู้อ่านจะเห็นได้ว่าชาวอีสานสามารถสนุกสนานได้วยเครื่องดนตรีพื้นเมืองง่าย ๆ
และการแสดงทุกประเภท

1.7 คำนิยมเกี่ยวกับสตรี วรรณกรรมกลอนอ่านได้สะท้อนค่านิยมเกี่ยวกับสตรีในประเด็นที่ว่า ชาวอีสานยกย่องสตรีที่มีคุณสมบัติดังต่อไปนี้

1.7.1 รักและซื่อสัตย์ต่อสามี หญิงที่แต่งงานแล้วจะต้องรักและซื่อสัตย์ต่อสามีแต่เพียงผู้เดียว

วรรณกรรมเรื่องท้าวเต่าคำ ท้าวเต่าเกิดความไม่แน่ใจว่านางไกรสรภรรยาจะรักและซื่อตรงต่อตนอย่างจริงใจหรือไม่ เพราะตนถือกำเนิดผิดแปลกเชื้อชาติกัน ท้าวเต่าจึงลองดูใจนาง ด้วยการแกล้งปลอมตัวเป็นชายหนุ่มรูปงามเข้าไปฝากรักและเกี่ยวพาราสีถึง 3 ครั้ง นางไกรสรมีจิตใจมั่นคงมิได้หวั่นไหวหรือคล้อยตามเลยแม้แต่น้อย แต่ถึงกระนั้นท้าวเต่าก็ยังไม่วางใจ จึงแกล้งกล่าวหาว่านางลอบมีชู้ แล้วถือสาเหตุนี้ขับไล่นางออกจากบ้านไป นางไกรสรได้แสดงให้เห็นถึงความรักความซื่อสัตย์ต่อสามีด้วยการหวนกลับมาหาสามีอีก โดยมีเหตุผลว่า

กูนี้ตั้งหากผิดยึดแท่นครองเฒ่าบ่ควร แทน
การที่เป็นเมียนี้ออกทนป้อยคำคือตาย
ผิดเถียงกันแต่น้อยโตนเตนแล่นหนี คั้งนี้
มันบ่สมควรแท่นชู้ตรีคนเฒ่า
ไผ่บ่มีกล่าวเว้ายอย่งว่าดี
ชาติที่เป็นหญิงนี้มีผิวเป็นที่เฟื่อง
ถึงว่าท้าวจักตีเช่นชาก็ตามแล้วชางบ้านนั้นพอน
...

(ท้าวเต่าคำ : 171-172)

ความหมาย เรานี้ทำผิดจารีตแต่เก่าก่อนแน่แล้ว การเป็นภรรยาที่ดีนั้นจะต้องอดทน ผิดพองหมองใจกันแต่เพียงเล็กน้อยก็หลบหนีออกไปจากบ้านเช่นนี้เป็นการกระทำที่ไม่สมควรอย่างยิ่ง ไม่มีใครเขาชมว่าดีหรอก เกิดเป็นหญิงย่อมจะต้องพึ่งพาอาศัยสามีจึงจะถูก แม้จะถูกทุบตีบ้างก็ช่างเถอะ...

จะเห็นว่านางไกรสรยินดีที่จะเจ็บตัว ขอเพียงได้ชื่อว่า "เป็นภรรยาที่รัก และซื่อสัตย์ต่อสามี"

1.7.2 เคารพและเชื่อฟังสามี กวีได้สะท้อนค่านิยมข้อนี้ออกมาในวรรณกรรมเพื่อให้เป็นเครื่องเตือนใจผู้อ่านผู้ฟัง ซึ่งแสดงว่าสังคมชาวอีสานยกย่องสตรีที่เคารพและเชื่อฟังสามี

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวสิงคโละ นางหล้าซึ่งเป็นภรรยาของเจ้าเมืองสาวดีได้ยินยอมที่จะออกจากเมืองไปพร้อมกับลูกที่ถือกำเนิดเป็นกระต่ายตามคำบอกเล่าของสามีด้วยความเต็มใจ และก่อนจะจากนางไคยมกราบแทบเท้าและยกเท้าสามีขึ้นแตะบนศีรษะของนางด้วย

และเรื่องท้าวเตาคำ บิดาของนางไกรสรได้อบรมนางว่า สามีนั้นให้ถือเป็นใหญ่ในครอบครัว เป็นหัวหน้าและเป็นผู้นำชีวิตของเรา จะต้องให้ความเคารพเชื่อฟังอยู่ตลอดเวลา เอาใจใส่ดูแลการกินอยู่หลับนอน ต้องกินและนอนที่หลังเสมอ ทั้งในบทร้องตอนหนึ่งว่า

สามีนั้นถือเขาเป็นใหญ่
อย่าได้หยันหย่าหย้อลงไว้ตำโต
วันแลงเข้าหุงแกงต้มจี่
นอนตื่นก็เกลือกเข้าหุงต้มแต่งกิน
ผัวบายเข้าสามคำกลืนก่อน
โตจึงจ้านำกันหนึ่งคำ

...

(ท้าวเตาคำ : 176-177)

ความหมาย สามีนั่นให้ถือเขาเป็นใหญ่ อย่าได้ถูกเหยียดหยาม ข้าวปลา
อาหารให้หุงหาให้พร้อมทุกเช้าเย็น ตั้งแต่เช้าลุกขึ้นต้มแกงเตรียมสำหรับให้พร้อม
เวลากินควรให้สามีกินก่อนสามคำ

1.7.3 รักความสะอาดเรียบร้อย เจ้าเมืองนครศรีไศร์โคบรม
สั่งสอนนางไกรสรให้ปฏิบัติตนเป็นภรรยาที่ดีของท้าวเต่า ตอนหนึ่งได้เน้นให้เห็นค่านิยม
ที่ว่าเกิดเป็นหญิงนั้นจะต้องเป็นคนรักความสะอาด ความเรียบร้อย รู้จักจัดบ้านเรือน
ให้น่าอยู่

เก้ทั้งห้องเอื้อนตนตกแต่ง
ปักกวาดแฉ่วเก็บเมียนชูอัน
ชั้นหรือถวยกวยบุงกุกระตา
เก็บชุกซอนสมไวยอนควร
อย่าให้คนเขาขึ้นมาเอื้อนแขนงหน้า
ตกแต่งตั้งคี่แล้วคองตา

...

(ท้าวเต่าคำ : 176)

ความหมาย บ้านของห้องหอให้หมั่นปักกวาด เช็ดถูให้สะอาดสะอาดและตกแต่ง
ให้น่าดู ถวยกวยบุงกุกระตาหรือสิ่งของเครื่องใช้ให้จัดเก็บไว้ในที่ที่สมควร อย่าให้
คนที่เขาขึ้นมาบ้านเกิดความรู้สึกเบื้อนหน้า ถ้าตกแต่งและจัดเก็บคี่แล้วมันก็ดูงามตา

ค่านิยมเกี่ยวกับสตรีดังที่กล่าวมานี้มีปรากฏชัดเจนแต่เฉพาะในวรรณกรรมเรื่อง
ท้าวเต่าคำ

2. ความเชื่อ

ความเชื่อมีความสำคัญในฐานะเป็นหลักให้สมาชิกในสังคมยึดถือร่วมกัน เพื่อสร้างสมคุณงามความดี ซึ่งส่งผลให้สังคมมีความสงบและมีระเบียบ

เสฐียร พันธงศรี¹ กล่าวถึงที่มาของความเชื่อ สรุปความได้ว่า ไม่ว่าจะ เป็นความเชื่อในก้นใด เรื่องใด ซึ่งยึดถือปฏิบัติกันมาเป็นเวลาช้านานของชนแต่ละกลุ่ม ตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน ต้องมีต้นกำเนิดมาจากความไม่พอใจในธรรมชาติ เช่น ฝนตก พายุพัด ฟ้าผ่า แ่นดินไหว น้ำท่วม เป็นต้น หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ศิริกุล² ทรงอธิบายถึงสาเหตุที่เกิดความเชื่อไว้สอดคล้องกันว่า ความเชื่อเกิดจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น อำนาจของดินฟ้าอากาศ และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยมองไม่เห็นว่ามีสาเหตุใด แต่เดิมนั้นความเชื่อมักยึดถือเอาตามธรรมชาติ เช่น พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาว น้ำ ลม ไฟ เป็นต้น ต่อมาเมื่อมีศาสนาเกิดขึ้นก็มุ่งยึดถือเทพเจ้า ภูติผีปีศาจ และองค์พระศาสดาแห่งศาสนา นั้น ๆ เป็นสรณะ

ความเชื่อ หมายถึงการยอมรับนับถือ หรือยึดมั่นในสิ่งหนึ่งสิ่งใด ซึ่งอาจเป็นสิ่งที่มิได้ตน หรือไม่มีก็ได้ว่า สิ่งนั้นเป็นความจริง หรือมีอยู่จริง การยอมรับนับถือนี้อาจมีหลักฐานเพียงพอที่จะพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ หรืออาจไม่มีหลักฐานเลยก็ได้³

จากการศึกษาวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสานพบว่า กวีได้สะท้อนความเชื่อของชาวอีสานออกมาทางวรรณกรรมมากพอสมควร จำแนกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

¹เสฐียร พันธงศรี ศาสนาเปรียบเทียบ เล่ม 1 หน้า 16-19

²ม.จ.พูนพิศมัย ศิริกุล พิธีของทุกคน หน้า 1

³ประสาธ อิศรปริศา และคณะ ความเชื่อและสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจของชาวอีสาน หน้า 5

2.1 ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ชาวอีสานเป็นกลุ่มชนหนึ่งที่นับถือพุทธศาสนาเป็นเวลานาน แนวคิดและคำสอนของพระบรมศาสดาจึงฝังแน่นอยู่ในความคิด ความเชื่อของบรรพบุรุษชาวอีสาน และถ่ายทอดสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรม จำแนกได้ 3 ชนิด ดังนี้

2.1.1 ความเชื่อเกี่ยวกับกฎแห่งกรรม วรรณกรรมได้สะท้อนให้เห็นกฎแห่งกรรมที่ว่า "ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว" อย่างชัดเจน การทำดีหรือการสร้างความดีในความคิดของชาวอีสานหมายถึง การทำบุญ ผลของการทำบุญจะนำมาซึ่งความสุข ความเจริญ สมปรารถนาในชีวิตไม่ช้าก็เร็ว ส่วนการทำชั่ว เรียกว่าเป็นการทำบาป ทำกรรม ผลของการทำบาปทำกรรมถือว่าเป็น เวรกรรม การที่บุคคลประสบกับความทุกข์ยาก ประสบกับความเลวร้าย ซึ่งถือเป็นเคราะห์กรรมทั้งหลายทั้งมวลนั้นเป็นผลเนื่องมาจากเวรกรรม ที่เคยทำไว้แต่ชาติปางก่อน ฉะนั้นความเชื่อเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมจึงสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับอย่างใกล้ชิดกับความเชื่อเรื่องชาตินี้ชาติหน้าและนรกสวรรค์

การที่ตัวละครเอกในเรื่องทุกตัว ไม่ว่าจะเป็นท้าวเต่าคำ ท้าวหมาหุบ ท้าวสิงคะโล่ กันคากกุมาร หรือท้าวกำกาคำ ต้องถือกำเนิดเกิดไปต่าง ๆ กันนั้น กวีได้เน้นให้เห็นว่า เป็นเพราะผลกรรมที่เคยสร้างไว้แต่ชาติปางก่อน แม้แต่ตัวละครเหล่านั้นจะเคยทำบุญเอาไว้มากมายเพียงใดก็ตาม ก็ต้องเกิดมาชดใช้เวรกรรม เหล่านั้นให้หมดสิ้นก่อนจึงจะมีสิทธิ์ได้เสวยผลบุญได้ ฉะนั้นในช่วงที่ตัวละครเอกยังอยู่ในสภาพเกิดปกติ ต้องพลัดพรากจากบิดามารดา จากบ้านเกิดเมืองนอน ประสบชะตากรรมได้รับความทุกข์ทรมานต่าง ๆ กันนั้น เป็นช่วงของการชดใช้เวรกรรม และหลังจากชดใช้เวรกรรมหมดสิ้นแล้ว ตัวละครเหล่านั้นจึงจะได้เสวยผลบุญตามกำลังอานุภาพของบุญที่ตนเคยทำไว้ นั่นก็คือได้รับความช่วยเหลือจากพระอินทร์ให้สามารถถอดครุฑเป็นมนุษย์ตามปกติ ใ้รับการยอมรับนับถือจากสังคมและประสบความสุขสมบูรณ์ในที่สุด

การที่วิกำหนดให้ตัวเอกต้องประสบเคราะห์กรรมเช่นนั้น เป็นหลักฐาน
ยืนยันให้แน่ใจได้ว่า ผลของการทำบุญและทำบาปนั้นจะปรากฏแก่ผู้กระทำทุกคนใน
เลือกหน้า แม้แต่พระโพธิสัตว์ การทำบาปแม้เพียงเล็กน้อยก็ส่งผลให้เจ้าตัวต้อง
เดือดร้อนอย่างสาหัส เช่น

บุญกว้างปารมีสร้างภายหลังเหลือมาก
บิไซเชื้อชาติน้อยคนใส่ไพร่เมือง แลนา
อันว่าโพธิสัตว์เจ้านำลงมาเกิด
บิไซเชื้อชาติฮ้ายคนใบ้ถอยฉญา คอกนา
ทอวาเวรนำหอยบวากนหนอยหนึ่ง

...

(ท้าวคำคำ : 11)

ความหมาย เด็กน้อย (บุญกว้าง) ผู้นี้มีบุญบารมีเหลือหลาย ไม่ใช่คนชั่วช้า
เลวทราม หากแต่เป็นพระโพธิสัตว์ แต่เมื่อเกิดมา เวรตามสนองเล็กน้อย (จึง
จำเป็นต้องชดใช้เวรกรรมดังกล่าวนี้)

บัดนี้ข้าจักเล่าพากพื้นปางก่อนโพธิญาณก่อนแล้ว
ยามยังเพียสงสารสงเวรเวียนไซ้
ปางเมื่อจอมใจเจ้าองค์พุทธโศส่วยชาติ
บังเกิดเป็นเต้าน้อยแนวเชื้อทำสกุล
ก็เพราะบุญกรรมท้าวเพียวถึงแกมส่ง
จึงไคลงแหล่งหล้ามาไซ้ชาติเวร

(ท้าวเตาคำ : 133)

ความหมาย ต่อไปนี้จะกล่าวถึงนิทานพระโพธิสัตว์แต่ชาติปางก่อน ชาตินั้น พระองค์ถือกำเนิดเป็นเต่า (ทั้งนี้) เนื่องจากผลกรรมที่ตามมาสนองจึงต้องมาเกิด เพื่อชดใช้เวรกรรม

หลังจากที่ได้ทนทุกข์ทรมาน จึงเป็นการชดใช้หนี้กรรมหมดสิ้นแล้ว ตัวละครเอกเหล่านี้จะถอดรูปของความอัปสักษณ์เหล่านั้นออก โดยอาจได้รับความช่วยเหลือจาก พระฤาษีหรือไม่ก็พระอินทร์ ดังเช่นท้าวสิงคะโลซึ่งได้รับการช่วยเหลือจากพระฤาษี ดังคำพูดตอนหนึ่งของท้าวสิงคะโลว่า

คุณเฝ้าร้นำให้เป็นโฉมงามหน้าย จริงแล้ว
 คั่นว่าหมกบาปแล้วพระองค์เจ้าอู่
 หดหลอให้เป็นชาติแนวคน

(ท้าวสิงคะโล เล่ม 2 : 1)

ความหมาย อันตัวเรานี้เป็นเพราะเวรกรรมแท้ ๆ จึงทำให้มีรูปโฉมฉิดแฉก ไป ให้นางรังเกียจ บัดนี้เวรกรรมนั้นได้หมดสิ้นไปแล้ว จึงได้รับความเมตตาสงสาร จากพระฤาษีช่วยรณรงค์ (มนต์) ให้กลับกลายเป็นคน

ในเรื่องท้าวหมาหุย ก่อนที่พระฤาษีจะชุบท้าวหมาหุยให้เป็นคนได้กล่าวถึงการหมดสิ้นเวรกรรมของตัวละครเอกตัวนี้ว่า

เมื่อนั้นเจ้าตรัสสองแง่ตัวชื่อหมาหุย
 ก็หากหมดกรรมเวรแตกภายหลังเจ้า
 บัดนี้ควรที่กุสยอาคมชุกเสียดขนท้าว
 แท้ที่ฤาษีตัดเศเจ้าเลยเกิดเป็นคน

...

(ท้าวหมาหุย : 65)

ความหมาย ตอนนั้นพระฤๅษีได้ (เข้าถาม) ล่องดูเห็นว่า บัดนี้ท้าวหมาหยูย ได้สิ้นเวรกรรมที่เคยทำไว้แต่ชาติปางก่อนแล้ว สมควรที่เราจักได้ใช้เวทมนต์ช่วยให้ กลับกลายเป็นคนเสียที่ จากนั้นจึงศัคคม (ชน) ทำให้ท้าวหมาหยูยมีร่างกายเป็นมนุษย์

เมื่อได้ชดใช้เวรกรรมหมดสิ้นแล้ว ตัวละครเหล่านี้จะดำเนินชีวิตต่อไปเหมือน ตัวละครเอกในอุดมคติโดยทั่วไป กล่าวคือมีความสามารถในการสู้รบ มีจริยวัตรที่ดี มุ่งสร้างแต่กุศลกรรมซึ่งจะส่งผลบุญให้ปรากฏในโอกาสต่อไป

ในวรรณกรรมเรื่องพญาคันคาก กวีได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อเกี่ยวกับกฎ แห่งกรรมไว้ตอนหนึ่งว่า การที่คนเราได้มีโอกาสมาพบปะและอยู่ร่วมกันนั้นเป็นเพราะ ผลบุญ และในทางตรงข้ามเวรกรรมจะเป็นสิ่งที่ทำให้คนเราพลัดพรากจากกัน ดัง บทกลอนตอนที่สาวชาวแดนอาลยอวารถหารของพญาคันคากที่กำลังจะยกทัพกลับว่า

...

เวรหลังของกรรมหลังได้เกิดห่าง

เวรได้ชดแต่ฟ้าจำให้ห่างกัน

(พญาคันคาก : 52)

ความหมาย ด้วยเวรแต่ปางหลังกรรมแต่ปางก่อนจึงทำให้ต้องพลัดพราก จากกันไกล

เป็นที่น่าสังเกตว่า กวีมักใช้คำว่า "บาป-บุญ" อันเป็นความเชื่อเกี่ยวกับ กฎแห่งกรรมนี้ควบคู่กันอยู่เสมอ

2.1.2 ความเชื่อเกี่ยวกับชาตินี้ชาติหน้า ดังได้กล่าวมาแล้ว ว่าความเชื่อเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมนั้นมีความสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องชาตินี้ชาติหน้า ทั้งนี้จะเนื่องมาจากคำสอนในชาดกที่กล่าวถึงพระชาติต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ และในพุทธประวัติที่กล่าวว่า "พระพุทธองค์ทรงรู้ เรื่องโลกนี้โลกหน้าด้วยพระญาณ 2 ประการ คือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือพระญาณที่ทำให้พระองค์ทรงระลึกชาติก่อน ๆ ได้

และจุฑาปเตตฺยาจ^๑ หรือทิพยจักขุญาณ คือพระญาณที่ทำให้พระองค์ทรงเห็นการเกิด ตาย และความแตกต่างกันแห่งสรรพสัตว์ว่าเป็นเพราะกรรมอะไร แต่ไม่ทรงใช้คำว่า โลกหน้า หากแต่ใช้คำว่า ปรโลก โลกอื่น คู่กับ อิทโลก แปลว่า โลกนี้^๑

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวทากาคำ กวีได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องชาตินี้ ชาติหน้าอยู่หลายตอน เช่น ตอนที่นางหล้าตัดสินใจนำลูกน้อยวัย 3 ขวบไปลอยแพ สามีของนางไม่เห็นควย เคยห้ามปรามถึงขั้นตบตีกันมาแล้ว ครั้นจะตบตีอีกครั้งอาจ ถึงตายได้ และคงเป็นบาปเป็นกรรม ต้องตามไปชดใช้กันในชาติต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด จึงปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรม ดังทากลอนว่า "เมื่อนั้นครั้นจักที่ตอยหิมภายสุนรีเป็น มาบิ หลอนว่าเวรนามแล้วนาใช้ชาติลุน บัญ"

และอีกตอนเป็นตอนที่ยายตกใจกับกาสนสอดทองหมั้นที่เจ้าเมืองเรียกเอา จากยาย ยายบอกเรื่องนี้แก่ท้าวท้าวว่า ขอให้ยายตายแล้วเกิด เกิดแล้วตายอีกสักแสน ชาติก็ไม่มีปัญหาวะหาได้ครบตามจำนวนนั้น ดังคำพูดของยายว่า "ถูกก็ตาย ๆ แล้ว ตาย ๆ ไปห้าฉั้นเกิดก็ตายแล้ว แสนชาติไรตายแล้วกับหวัง แลนา"

การที่ตัวละครใช้คำว่า "ชาติลุน ตายแล้วเกิด เกิดแล้วตาย และแสนชาติ" เช่นนี้แสดงว่าตัวละครมีความเชื่อว่าจะต้องมีชาติหน้าและชาติต่อ ๆ ไปอีก ซึ่งนั่นก็คือ ความกิดของกวี ผู้ทำหน้าที่ถ่ายทอดความคิดความเชื่อของกลุ่มชนนั่นเอง

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวเตาเตา มีปรากฏความเชื่อเรื่องชาตินี้ชาติหน้าอยู่ หลายตอน เช่น ตอนที่นางไกรสรยินดีจะแต่งงานกับท้าวเตาตามความเห็นของบิดา ค้วยเชื่อว่าคงเป็นเนื้อคู่กันมาแต่ชาติปางก่อน ดังคำพูดของนางว่า "ในหอนซึกซัดขั้ม คงเคยเกี่ยวจองมานั้น" หรือตอนที่นางบอกความในใจให้ท้าวเตาได้ทราบถึงความรัก ความซื่อสัตย์ที่นางมีต่อท้าวเตาว่า "คันแมนบาคานเมียนตายไปเป็นเตาก็ดีท่อน น้องขอ เป็นเตานอยนำซอนชาติชีมา" และตอนที่พี่สาวทั้งหกของนางไกรสรออกไปเห็นรูปโฉม

^๑พระโสมณคณาภรณ์ นักศึกษาสงฆ์ หน้า 74-75

ของท้าวเต่าเมื่อถอดรูปแล้วทำให้กิดเสียดายที่พวกตนปฏิเสธไม่ยอมแต่งงานกับท้าวเต่า
ในตอนแรก ความเสียดายทำให้รู้สึกไม่สบายใจ ไม่ยอมกินข้าวกินปลาจนเป็นไข้ ให้นึก
อยากตายแล้วไปเกิดใหม่เพื่อจะได้แต่งงานกับท้าวเต่า ดังบทกลอนว่า

...
ข้าแค้นน้ำมีเอื้ออาวถึง
ทอแต่ทรงกายไว้พอทะเลนยังอยู่
ปungหมักที่เอื้อยคือไขบสวาย
ใจหนึ่งอยากตายเสียถึมเป็นคนชาติใหม่
ขอให้ไค้ล่อมกลิ้งบาท้าวชาติชิมมาแค่ทอน

(ท้าวเต่าคำ : 185)

ความหมาย ... พี่สาวทั้งหกนางเป็นไข้ไม่สบาย ทั้งข้าวและน้ำไม่สนใจ
ไค้แต่ทรงกายอยู่ไปวัน ๆ ใจหนึ่งก็นึกอยากตายเสียแล้วไปเกิดเอาชาติใหม่ และขอ
ให้ไค้แต่งงานกับท้าวเต่าในชาติหน้า

ในวรรณกรรมเรื่องอื่น แม้กวีจะไม่ไค้กำหนดให้ตัวละครกล่าวถึงคำว่า
"ชาตินี้ ชาติหน้า" แต่ผู้อ่านก็สามารถทราบไค้ว่ากวีไค้สะท้อนความเชื่อดังกล่าวของ
ชาวอีสานออกมาในวรรณกรรมทุกเรื่อง การที่ตัวละครเอกถือกำเนิดผิดปกติไปจาก
บุคลธรรมดาโดยทั่วไปนั้น เป็นผลสืบเนื่องมาจากผลกรรมที่เคยสร้างไว้แต่ชาติก่อน
ทั้งนั้น มิใช่เป็นผลกรรมที่สร้างขึ้นในชาตินี้ ฉะนั้นในชาตินี้ตัวละครเอกเหล่านั้นจึงต้อง
ชดใช้กรรมดังกล่าว และสร้างสมความดีเพื่อผลบุญในชาติหน้า

2.1.3 ความเชื่อเกี่ยวกับนรก-สวรรค์ นรก-สวรรค์เป็น
ความเชื่อที่สืบเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมอีกอย่างหนึ่ง สวรรค์เป็น
รางวัลสำหรับการทำดีหรือทำบุญ วรรณกรรมกลอนอ่านไค้สะท้อนให้เห็นความเชื่อของ
ชาวอีสานในประเด็นนี้ว่า การทำดีหรือการทำบุญจะส่งผลให้บุคคลผู้นั้นไค้ไปเกิดบนสวรรค์

ซึ่งเชื่อแน่ว่ามีอยู่จริง ในวรรณกรรมเรื่องพญากันคาก กวีได้กำหนดให้ตัวละครเอก
ซึ่งเคยเดินทางไปรบกันแถบ ได้ไปพบเห็นสภาพความเป็นอยู่ของชาวแถบ กลับมา
บอกเล่าและชักชวนให้ชาวโลกทำบุญทำกุศลเพื่อจะได้ไปเกิดบนสวรรค์ว่า

บัดนี้เฮาหากไค่กอมกึ่งจุมแจบกะใจออก
ใผอย่าสงกาเฮว่าอำพางทอน
ทั้งหากแม่นเที่ยงแท้เห็นแจ้งแจบกะใจเฮาแล้ว
เฮาควรทำกองบุญชื้อคนอย่ากำ
ควรจำศีลสร้างภาวนาทานทอดจึงเทอญ
...
ยามเมื่อลดคลายไ้เมื่อเกิดเมืองสวรรค์ เจ้าเฮย
เป็นคังตาเฮาเห็นที่เมืองแถบพูน

(พญากันคาก : 55)

ความหมาย บัดนี้เราแน่ใจอย่างยิ่งแล้ว ไกรอย่าได้คิดเคลื่อนกลางสงสัย
อะไรเลย เพราะเราเองได้ไปพบไปเห็นมากับตา พวกเราควรได้สร้างกองบุญ
รักษาศีลภาวนากันทุกคน... เมื่อตายไปแล้วจะได้ไปเกิดบนสวรรค์เหมือนคังที่ตาเรา
ได้เห็นมา

ชาวอีสานมีความเชื่อว่ามนุษย์ที่ตายแล้ว ดวงวิญญาณจะต้องขึ้นสู่สวรรค์
โดยเฉพาะบุคคลผู้เป็นคนดี สวรรค์จึงเป็นความเชื่อที่ฝังใจและเป็นที่ปรารถนาของ
บุคคลในวรรณกรรมเรื่องท้าวหมาหยูย เจ้าเมืองและประชาชนทั้งหลายต่างมีความเห็น
สอดคล้องกันว่า ดวงวิญญาณของภรรยาของเจ้าเมืองจะต้องได้ขึ้นสู่สวรรค์แน่นอนว่า
"พระแม่ขึ้นเมื่อฟากฟ้าก่อนเฮาแท้แล้ว" และเพื่อให้แน่ใจว่าดวงวิญญาณของนางจะต้อง
ไม่พลัดหลงไปที่อื่น ประชาชนที่ไปร่วมพิธีเผาศพต่างก็อธิษฐานว่า "อย่าได้หลงทางเข้า
อเวจีหม้อใหญ่ นางเฮย เจ้าจงเฝ้าดูห้องเมืองฟ้ายอกสวรรค์พูนถอน"

ในทางตรงกันข้ามบุคคลที่ทำบาปหรือทำชั่วยอมต้องตกนรก หรือได้ไปเกิด
ในนรกเพื่อชดใช้กรรม ในวรรณกรรมเรื่องท้าวเต๋ากำ นางไกรสรได้ห้ามปรามและ
กล่าวว่าชายหนุ่มที่เขาลวนลามนางว่า การที่ชายหนุ่มคือถึงจะกระทำตามใจตน ทั้ง ๆ ที่
รู้อยู่นางมีสามี (ท้าวเต๋ากำ) แล้วนั้น ย่อมเป็นบาปกรรมอย่างสาหัส เมื่อตายไปจะ
ตกนรกกระทะทองแดงอย่างแน่นอน นางกล่าวว่า "อันนี้ตั้งนรกล้วน ๆ ชวนเข้าหอน เป็น
อันว่าปาปังนี้ไผเห็นหากย่านหย่อน บาคำมรณมึงเมี้ยนชินอนไหม้แค้นแค้นแล้ว"
แต่ชายหนุ่มก็หาได้เกรงกลัวไม่ กลับตอบนางว่า ยินดีที่จะตกนรก ขอเพียงให้ไ้รวม
หลับนอนกับนางก็พอใจแล้ว (แม่นชีลงเว็จชอุ้นคำ... พี่ปลัวเกรงย่านยอมมา
หมายฮ่วม ขอแต่ได้เข้าส่วน¹ วมซ่อนตั้งประสงคั่นนทอน")

ในเรื่องท้าวหมาหยูย กวีได้กล่าวถึงแม่เลี้ยงของท้าวหมาหยูยและท้าวจันท์
ซึ่งเคยลงท้าวจันท์ไปปลุกปลอบเหวด้วยหมายใจจะฆ่าให้ตายว่า กายบาปกรรมคงกล่าว
เมื่อตายแล้วนางต้องตกนรกกระทะทองแดง² ดังบทอาวอนเขียนไว้ว่า

บัดนี้ไฟแดงไหม้ตนมันเผา กวจริงแล้ว

นางก็ลงสู่พื้นนอนหม้อแค้นแค้น

(ท้าวหมาหยูย : 138)

อาจสรุปความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมได้ว่า ชาว
อีสานมีความเชื่อและฝังใจเกี่ยวกับกฎแห่งกรรม ชาตินี้ชาติหน้า และนรก-สวรรค์
อยู่มาก ชาวอีสานเชื่อว่า ผู้กระทำดีหรือทำบุญย่อมได้รับผลบุญนั้นไม่ว่าชาตินี้หรือชาติหน้า
ผลบุญที่ได้รับนั้นอาจเป็นความสุขสบายในชีวิต กวามีรูปร่างหน้าตาที่สวยงาม มียศฐา

¹ส่วน หมายถึงห้องนอน ซึ่งจะกันเป็นห้องเล็ก ๆ ปกติจะมีห้องเดียว
ใช้เป็นที่นอนของลูกสาว

²กระทะทองแดง เป็นชื่อนรกขุมที่ผู้ที่มีความผิดในกาความเชื่อของชาว
อีสาน

บรรดาศักดิ์ หรือไม่ก็ได้ไปเกิดบนสวรรค์ ส่วนผู้ที่ทำชั่วหรือทำบาป ย่อมได้รับผลกระทบ จะต้องชดใช้เวรกรรมนั้นจนกว่าจะหมดสิ้น ซึ่งอาจจะในชาตินี้ชาติหน้าหรือตกนรก แล้วแต่หน้าที่ของกรรมนั้น

2.2 ความเชื่อทางไสยศาสตร์

ไสยศาสตร์ เป็นวิชาที่ว่าด้วยเวทมนต์คาถาและสิ่งที่เกี่ยวข้องเข้าไว้ด้วยกัน เนื้อหาธรรมชาติด้านลึกลับ เชื่อว่าสามารถจะควบคุมจิตใจสิ่งต่าง ๆ เป็นไปตามต้องการได้ อาจจะให้ดีหรือร้ายแก่ผู้เชื่อ เมื่อนมนุษย์มีความเชื่อ และความรู้สึกเช่นนี้แล้ว ก็จะแสดงออกในรูปพิธีรีตองต่าง ๆ ในสมัยก่อนเชื่อกันมาก จะเห็นได้จากวรรณกรรมไทยแทบทุกเรื่องมักใช้ไสยศาสตร์ในการดำเนินเรื่อง เพราะทำให้คนอ่าน คนฟังเชื่อได้ โดยไม่มีข้อขัดแย้ง

ในวรรณกรรมกลอนอ่านของอีสานก็ทำนองเดียวกัน กวีได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อดังกล่าวนี้อยู่มาก ส่วนใหญ่จะนำเข้ามาช่วยในการดำเนินเรื่อง เป็นไปตามต้องการ โดยเฉพาะช่วยแก้ปัญหาสำคัญ ๆ ของเรื่อง ด้วยการกำหนดให้ตัวเอกเป็นผู้ใช้ความรู้ความสามารถทางไสยศาสตร์เหล่านั้น นับเป็นการช่วยเสริมบารมีให้กับตัวเอกอีกโสดหนึ่งด้วย ความเชื่อทางไสยศาสตร์ที่ปรากฏในวรรณกรรมจำแนกได้ดังนี้

2.2.1 ความเชื่อเรื่องเวทมนต์คาถา เวทมนต์คาถาหมายถึงอักขระหรือข้อความที่ผูกขึ้น ถือว่ามีอำนาจลึกลับซ่อนเร้นอยู่ เมื่อนำไปใช้ตามลัทธิหรือตามพิธีกรรมที่กำหนดไว้ เช่น บริกรรมเสกเป่าหรือสวดขับ จะทำให้เกิดความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ สามารถใช้ประโยชน์ตามที่ต้องการได้ เช่น ใช้ป้องกันหรือขจัดปัดเป่าสิ่งเลวร้ายทั้งหลาย

การสู้รบระหว่างกองทัพของพญาคันคากกับพญาแถนในวรรณกรรมเรื่องพญาคันคาก ได้ปรากฏว่าทั้งสองฝ่ายใช้เวทมนต์คาถาเข้าทำห้ำหั่นกันอย่างมากร เช่น

พญาแฉ่งรายเวทมนต์คาถาเสกเป็นงูพิษนานาชนิด แล้วปล่อยให้ไปกัดทหารของฝ่ายพญาคันคาก พญาคันคากแก้ไขด้วยการสั่งให้พญาเวสสุวรรณเสกเป่าให้บุคคลเหล่านั้นกลับฟื้นคืนชีพขึ้นมาอีก

ทำนองเดียวกันในวรรณกรรมเรื่องท้าวสิงคะโล ท้าวละครเอกของเรื่องคือท้าวสิงคะโลและท้าวสุวรรณคีรีก็ได้ใช้เวทมนต์คาถาอย่างมากในการต่อสู้กันกับยักษ์วิทยาธร ฝีมือ และพญานาค ตลอดจนชัยชนะระยะทาง เป็นต้น

นอกจากนี้ในวรรณกรรมเรื่องท้าวหมาหยูและท้าวสิงคะโล พระยาไค้ใช้เวทมนต์เสกให้ตัวละครทั้งสองกลับกลายเป็นชายหนุ่มรูปงามหลังจากเห็นว่าหมดสิ้นเวรกรรมแล้ว

ลักษณะการใช้เวทมนต์คาถาที่ปรากฏในวรรณกรรมเหล่านี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า กวีแค่เพียงกล่าวถึงว่าตัวละครตัวนั้นตัวนี้เป็นผู้ใช้เท่านั้น มิได้ปรากฏตัวอักษรหรือข้อความที่ถือว่าเป็นเวทมนต์คาถานั้น ๆ แต่อย่างไรก็ตามวรรณกรรมก็ได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อดังกล่าวนี้แล้ว

2.2.2 ความเชื่อเรื่องโชคกลาง ของคลัง อานนท์ อากาภิรม ได้กล่าวถึงความเชื่อในคำโชคกลางของสังคมไทยไว้ว่ามี 6 ประการด้วยกัน คือ¹

1) นามธรรมของสิ่งที่ไม่มีชีวิตและมีชีวิต ได้แก่ ชื่อคน สัตว์ สิ่งของ และสถานที่ โดยถือว่าชื่อของคนมีความสำคัญและเป็นรางของคนนั้น ๆ

2) รูปธรรมของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ได้แก่ รูปร่าง ลักษณะของคน สัตว์ สิ่งของ และสถานที่ นอกจากนี้ยังถือว่า ฝัน และปณเป็นเรื่องของโชคกลางอีกด้วย

3) ความฝันเป็นการสะท้อนถึงโชคกลางที่จะส่งผลกระทบกระเทือนถึงชีวิตและทรัพย์สินในอนาคต เช่น ฝันว่าถูกงูราก็ถือว่าจะได้พบเนื้อคู่

¹ อานนท์ อากาภิรม มนุษย์กับสังคมและวัฒนธรรมไทย หน้า 52-54

4) ประสบการณ์บางอย่างถือว่าเป็นโชคกลาง อันจะส่งผลกระทบต่อในค่านั่น เช่น การเห็นขบวนศพ ถือว่าเป็นโชคกลางของความโชคร้าย

5) ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ สังคมไทยมีคติถือว่าสิ่งที่ปรากฏขึ้นตามธรรมชาติเป็นโชคกลางของความโชคร้ายหรือโชคร้าย เช่น คาวทางขึ้น

6) สิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ หมายถึงสิ่งหนึ่งสิ่งใดซึ่งอาจมีตัวตนหรือไม่ก็ได้ที่บุคคลยึดถือว่าเป็นสิ่งที่จะทำให้ตนเกิดความมั่นใจ อบอุ่นใจ ในการดำรงชีวิตหรือสามารถคำจุนตนให้รอดพ้นจากภัยพิบัติต่าง ๆ หรือที่จะช่วยให้ตนได้รับสิ่งที่พึงปรารถนา

วรรณกรรมกลอนอ่านได้สะท้อนความเชื่อค่านี้นของชาวอีสานออกมา 2 ประการ คือ ความฝันและสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ

2.2.2.1 ความฝัน ความฝันเป็นความเชื่อที่ฝังใจคนอีสานมาช้านานเช่นเดียวกันคนไทยในภูมิภาคส่วนอื่น ๆ โดยเฉพาะคนสมัยก่อน ซึ่งเชื่ออย่างสนิทใจว่า ความฝันเกิดขึ้นเนื่องจากแรงบันดาลของสิ่งลึกลับมหัศจรรย์ จึงถือว่าเป็นนิมิต หรือเป็นกลางที่จะบอกให้ทราบถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นเกี่ยวกับตัวผู้ฝัน ฉะนั้นเมื่อมีการฝันเกิดขึ้นจึงมักจะต้องมีการทำนายทายทักควบคู่กันไปด้วย

ส่วนใหญ่วรรณกรรมจะนำความเชื่อเกี่ยวกับความฝันเข้าไปสอดแทรกในวรรณกรรมเมื่อจะกล่าวถึงเหตุการณ์ตอนใหม่ หรือเมื่อจะเริ่มตอนใหม่ เป็นการบอกให้ผู้อ่านทราบล่วงหน้าว่าจะเกิดอะไรขึ้น เช่น

การฝันของพระนางเทวี มเหสีของพญาเอกราชา ซึ่งฝันก่อนที่จะตั้งครรภ์ว่า ได้กลิ่นพระอาทิตย์ที่ตกจากฟ้า และได้เหาะไปจนถึงเขาสุเมรุ มีพระจันทร์และหมู่ดาวแวดล้อมสว่างไสว พญาเอกราชาทรงทำนายฝันให้นางว่า นางจะมีโอรสที่มีบุญบารมีอย่างเหลือล้น จะได้เป็นถึงพระมหากษัตริย์ที่สามารถปราบปรามหมู่ปัจจามิตรทั้งหลายได้อย่างง่ายดาย

ลักษณะความฝันและการทำนายฝันครั้งนี้ ทำให้ทุกคนสบายใจ เพราะเชื่อแน่ว่าทารกที่เกิดมานั้นจะต้องเป็นผู้มีบุญอย่างแท้จริง พญาเอกราชาเองก็ทรงเชื่อเช่นนั้น จะเห็นได้ว่าแม่เมื่อโอรสที่ประสูติออกมานั้นจะมีความผิดปกติ คือ มีรูปโฉมเหมือนคางคก แต่พญาเอกราชาและมเหสีก็มิได้รังเกียจ กลับให้ความรักความเอ็นดู และเลี้ยงดูอย่างดี ทั้งนี้ด้วยเชื่อมั่นในความฝันซึ่งถือว่าเป็นความฝันที่ดีนัก

ในเรื่องท้าวท้าวคำ นางหล้าฝันเห็นลูกแก้วอันประเสริฐหลุดจากฟ้า แล้วตกเข้าไปในปาก ลักครู่ก็กลืนลอยออกมา นางรีบคว้าเอามาถือไว้ แต่พอแบมือออกปรากฏว่าลูกแก้วนั้นไถหายไปเสียแล้ว ความฝันของนางหล้าในเรื่องนี้ไม่มีผู้ใดทำนาย

แต่อย่างไรก็ตาม ผู้อ่านก็สามารถเดาเหตุการณ์ในวันข้างหน้าได้ว่า ลูกของนางจะต้องเป็นคนที่มีบุญวาสนา แต่ตัวนางเองจะไม่มีโอกาสได้ชื่นชมบุญบารมีของลูก

เรื่องท้าวสิงคะโล พระยาบึงคะลาฝันก่อนที่ท้าวอินทะสิงห์ (ท้าวสิงคะโล ตอนถอดรูปแล้ว) จะเข้าหานางกาญจนาพระธิดาว่า ทหารโคกทูลให้ทราบว่า มีช้างพลายลวงลำเข้ามาในเมือง และเข้าไปคลอเคลียพระธิดา พระองค์กริ้วมากจึงยิงด้วยธนูปิลิป แต่ไม่อาจจะทำอะไรช้างเชือกนั้นได้ ในที่สุดช้างเชือกนั้นได้ใช้งวงควักทองเนตรของพระองค์ไป

จะเห็นได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นความฝันของพระเทวี ของนางหล้า หรือของพระยาบึงคะลา ต่างก็ได้บอกผู้อ่านผู้ฟังทราบจนแทบจะหมดสิ้นแล้วว่า จะเกิดเหตุการณ์อะไรต่อไป และเรื่องจะดำเนินต่อไปอย่างไร

เหตุการณ์ที่ผู้อ่านผู้ฟังคาดเอาไว้นั้น จะถูกต้องหรือสอดคล้องกันเป็นส่วนใหญ่ ฉะนั้นจึงทำให้ความเชื่อในเรื่องความฝันมีน้ำหนักเพิ่มมากขึ้น ซึ่งมีผลต่อการดำเนินชีวิตจริงด้วย

2.2.2.2 สิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ สิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนอ่าน ได้แก่ วัตถุมงคล เช่น ยันต์ ลูกแก้ว น้ำเต้าแก้ว

แหวน วัตถุมงคลทั้งหมดนี้มีปรากฏเฉพาะในวรรณกรรมเรื่องท้าวสิงคโละแต่เพียงเรื่องเดียว วัตถุมงคลเหล่านี้มีอิทธิฤทธิ์สามารถช่วยปกป้องรักษาให้เจ้าตัวรอดพ้นจากภัยพิบัติต่าง ๆ ได้ และสามารถช่วยให้ได้รับในสิ่งที่พึงปรารถนา

ความเชื่อในสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจหรือวัตถุมงคลเหล่านี้ เมื่อพิจารณาถึงแก่นแท้แล้ว จะเห็นว่าเป็นการตอบสนองความต้องการ เมื่อมนุษย์รู้สึกตัวว่าจะไม่นับคงหรือไม่ปลอดภัย หรือไม่สามารรถแก้ไขอุปสรรคปัญหาต่าง ๆ ได้โดยลำพัง การมีวัตถุเหล่านี้จึงเป็นการช่วยเสริมให้มีกำลังใจในการต่อสู้และแก้ไขปัญหาคำ

2.2.3 ความเชื่อเกี่ยวกับโหราศาสตร์ โหราศาสตร์เป็นวิชาที่ว่าด้วยการพยากรณ์โชคชะตาของมนุษย์ การถูกถูกข่มขู่ว่าจะร้ายหรือดี โดยอาศัยตำแหน่งของดวงดาวและสิ่งอื่น ๆ เป็นเครื่องชี้บอก

ในวรรณกรรมกลอนอ่านที่นำมาศึกษา พบว่ากวีนำเอาความเชื่อเกี่ยวกับโหราศาสตร์เข้ามาใช้ใน 2 กรณี ต่อไปนี้

2.2.3.1 พยากรณ์โชคชะตา โหรทำนายโชคชะตาราศีของท้าวทำในวรรณกรรมเรื่องท้าวทำกาคำว่า

ลูกอ่อนน้อยเจ้านั้นมันเกิดวันแข็ง แขนอ
อันว่าเดือน 6 ขึ้น 3 ค่ำวันอังคาร
มันหากเป็นลิกษัยเหลิ้อลั่นลั่นคน
อันว่าคนขวงอย่าควรเลี้ยงต่อไปเนอ

(ท้าวทำกาคำ : 11)

ความหมาย ลูกของนางนั้นเกิดวันแข็ง คือวันอังคาร ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 6 นับเป็นวันอัปมงคลอย่างยิ่ง เด็กคนนี้จะเป็นกาสีบ้านกาดีเมืองไม่ควรเลี้ยงเอาไว้

การทำนายดังกล่าวมีผลทำให้ชีวิตของท้าวคำต้องเปลี่ยนไปทันที นั่นก็คือ นางหล้าซึ่งเป็นมารดาถือเป็นเหตุผลสำคัญที่ไม่อาจจะเลี้ยงดูลูกน้อยผู้นี้ต่อไปได้ และยังมีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของบิดาของท้าวคำด้วย จนยอมให้นางหล้านำลูกรักไปลอยแพ ทั้ง ๆ ที่ตนไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งและเคยคัดค้านถึงขั้นตบตีกันในเรื่องนี้

2.2.3.2 การดูฤกษ์ยาม เป็นการตรวจดูวันเวลาว่าจะร้ายหรือดี เพื่อประโยชน์ในการเลือกวัน เวลาประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในวรรณกรรมเรื่องท้าวเต่าคำ ก่อนที่ยายจะพาท้าวเต่าเข้าไปให้เจ้าเมืองคูตัว ท้าวเต่าได้ตรวจดูฤกษ์ยามแล้ว เมื่อเห็นว่าเป็นฤกษ์งามยามดี ท้าวเต่าจึงบอกให้ยายพาไปดังบทกลอนว่า

เมื่อนั้นบ่าวท้าวจึงได้ไ้ดูฤกษ์ยาม
อันว่าวันศุกร์นี้ยังดีกองเพียง
ไชยฉาบแม่मारต้องต่อท้าวแท้แล้ว
คอมว่าบ่าวท้าวหาฤกษ์ยามดี
ยายจึงบายเอาหลานใส่ถุงมีข้าว

(ท้าวเต่าคำ : 157)

ความหมาย ตอนนั้นท้าว (เต่า) ได้ตรวจดูฤกษ์ยาม เห็นว่าเป็นวันดี สามารถเอาชนะศัตรูหมู่มารทั้งหลายได้ ยายจึงหีบเอาหลานใส่ย่ามแล้วรีบไป

ในวรรณกรรมเรื่องพญาคันคาก ก่อนที่พญาคันคากจะยกกองทัพขึ้นไปรบกับพญาแถน ไทหลวงได้ตรวจดูฤกษ์ยาม และให้เคลื่อนทัพตามฤกษ์ยามดังกล่าวนั้น ดังที่กล่าวไว้ว่า

เมื่อนั้นหมอยุทธาควั้หลังยามโชคใหญ่ จจริงแล้ว
เชิญพระบาทเจ้ายวงยายแมนยาม แท้แล้ว

(พญาคันคาก : 27)

ตอนที่ท้าวกำจะให้ยายเข้าไปเจรจาสู่ขอธิดาเจ้าเมือง ก็โดนผู้รักษาม
เชนกันว่า

แต่นั้นบ่าวผู้หลังเย็บมเบิงดู
อันว่ายามที่ไล่ไขโยมมุตตโชค
บ่าวท้าวเตือนเจ้ายาตน

...

อันว่าอมตโชคได้ยามนี้แม่นยาม
หากซีไคแก่นแก้วสมตั้งใจคิด แท้กาย

(ท้าวกำกาคำ : 68)

ท้าวสุวรรณศิริได้บอกวันที่ไคชื่อว่า เป็นวันที่แก่ท้าวสิงคะโล ก่อนที่ทั้งสองจะ
ออกเดินทางติดตามไปหาอาวว่า

แต่นั้นกุมมารน้อยจาก้านอมฟี่
วันพุกเข้าตีแท้จึงไป
อังคารเข้าศักรูขามเคช
ฮ้อยประเทศ้าวมาเข้าอนโยมฟี่เฮย

(ท้าวสิงคะโล : 71)

อาจสรุปความเชื่อทางโหราศาสตร์ที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนอ่านได้ว่า
วรรณกรรมได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อด้านนี้ของชาวอีสานอยู่เพียง 2 ประเด็นคือ
ความเชื่อในเรื่องการพยากรณ์โชคชะตาและการถูกผู้รักษาม ความเชื่อทั้งสองประเด็น
นี้มีผลต่อการเลือกตัดสินใจว่าจะไปหรือไม่ไป ทำหรือไม่ทำ หากเลือกทำตามวันเวลา
ที่เชื่อว่าเป็นฤกษ์ดีก็เชื่อว่าจะประสบความสำเร็จหรือโชคดีตลอดไป

3. ประเพณี

ประเพณี คือ "ความประพฤติของสังคมที่กระทำซ้ำ ๆ อยู่บ่อย ๆ จนเกิดความเคยชินและปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน ถ้าใครฝ่าฝืนหรือดเว้น อาจถือว่าเป็นผิดเป็นชั่วได้"¹

ชาวอีสานมีประเพณีที่ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่โบราณ เรียกว่า ฮีตสิบสองคองสิบสี่ มักเรียกกันสั้น ๆ ว่า "ฮีตคอง"

ฮีตสิบสองคือจารีตใน 12 เดือน ซึ่งได้แก่พิธีกรรมต่าง ๆ ที่จะต้องทำภายในรอบหนึ่งปีของชาวอีสาน เป็นพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา และรวมทั้งพิธีกรรมทางด้านความเชื่อเรื่องภูติผี เช่น การเลี้ยงผีปู่ตา การเลี้ยงผีตาแถก่อนฤดูทำนา เป็นต้น ส่วนคองสิบสี่ เป็นครรลองแห่งธรรมสิบสี่ประการของชนชั้นผู้ปกครอง ที่พึงจะต้องปฏิบัติในรอบปี พิธีกรรมส่วนหนึ่งจะสอดคล้องกับฮีตสิบสอง และส่วนหนึ่งเป็นเรื่องที่ชนชั้นผู้ปกครองจะต้องปฏิบัติโดยเฉพาะ²

ในวรรณกรรมกลอนอ่านที่นำมาศึกษาได้ปรากฏคำว่า "ฮีตคอง" อยู่ทุกเรื่อง แต่ก็มีไม่กี่ข้อขยายไว้ว่าฮีตคองที่กล่าวถึงนั้นคืออะไร เป็นที่น่าสังเกตว่าถ้าการประพฤติปฏิบัติใด ๆ ก็ตามที่ไม่มีที่ไ้ไม่งาม ไม่สอดคล้องกับความเชื่อและค่านิยม มักถือเป็นการผิดฮีตคองเสมอ เช่น

กรณีนางไกรสร นางไกรสรหนีไปจากท้าวเต่า (สามี) เมื่อจากไปแล้วนางก็ได้คิดว่าการกระทำเช่นนั้นผิดฮีตคองแต่โบราณ ไม่ควรกระทำอย่างยิ่ง "กูนี้ตั้งหากผิดฮีตคองเฒ่าบ่ควร แท้หนา" ทั้ง ๆ ที่การจากครั้งนั้นเป็นเพราะถูกขี้ได้ โดยสามีกล่าวหาว่านางลอบมีชู้ ในที่สุดก็ตัดสินใจกลับมาหาท้าวเต่าดังเดิม

¹พระยาอนุมานราชชน การศึกษาเรื่องประเพณีไทย หน้า 10

²ชัช ปุณโณทก วรรณกรรมท้องถิ่น หน้า 222

กรณีที่พักผ่อนไม่ยอมอ่านวนเวียนให้ตกลงมายังโลก ซึ่งเป็นการละเลยต่อหน้าที่ทำให้ชาวโลกได้รับความเดือดร้อนก็ถือว่าเป็นการผิดศีลคองเช่นกัน

หรือกรณีที่พักผ่อนทั้งหกของนางไกรสรไปเสาะหาเต่ามากนอนเพื่อหวังจะให้เต่าถอดรูปเช่นท้าวเต่า สามีน้องสาวนั้น ก็ถือเป็นการกระทำที่ผิดศีลคอง ดังที่เขียนไว้ว่า "ทั้งเล่าผิดศีลคองเล่าสั่งสอน"

ประเพณีที่ปรากฏในวรรณกรรมคงจะกล่าวต่อไปนี่ถือเป็นประเพณีส่วนหนึ่งในศีลสิบสองคองสิบสี่ด้วย ได้แก่

3.1 ประเพณีงานศพ ชาวอีสานนิยมเก็บศพไว้ที่บ้าน โดยปกติแล้ว 3 คืน แต่ถ้าเป็นครอบครัวที่มีฐานะดี และบุคคลที่ถึงแก่กรรมนั้นเป็นบุคคลสำคัญในบ้าน เช่น พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา หรือ ยาย ก็มักนิยมเก็บไว้หลายคืนกว่านี้ บ้านที่ตั้งศพเรียกว่า เฮือนตี ที่เรียกเช่นนี้ก็ด้วยถือเอานิมิตของผู้นมา กล่าวคือบรรดาญาติพี่น้องเมื่อได้ทราบข่าวก็จะพากันนำข้าวของเงินทองมาช่วยเหลือ ในตอนกลางคืนหลังจากเสร็จพิธีทางสงฆ์แล้ว ญาติพี่น้องและชาวบ้านจะอยู่เฝ้าศพเป็นเพื่อน จำภาพ ในโอกาสนี้พวกหนุ่มสาวจะสรรหาการละเล่นต่าง ๆ มาเล่น หยอกกล้อกันอย่างสนุกสนาน เจ้าภาพจะนำสุราอาหารมาเลี้ยงดูตลอดงานด้วย บรรดาญาติในช่วงเวลากลางคืนนี้เรียกกันว่า งันเฮือนตี

ประเพณีงานศพที่ปรากฏในวรรณกรรมมีกล่าวไว้ไม่ละเอียดนัก แต่ก็ได้สะท้อนให้เห็นประเพณีงานศพของชาวอีสานได้เช่นกัน

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวหมาหุบย ได้กล่าวถึงงานศพภรรยาของเจ้าเมือง (ไม่ปรากฏชื่อ) ซึ่งเป็นมารดาของท้าวหมาหุบยและท้าวจันทว่า หลังจากที่ได้ครบวันครบตามกำหนดจำนวนวันแล้ว ก็เคลื่อนศพไปยังป่าช้า นำศพขึ้นวางบนกองฟอน พระภิกษุสงฆ์สวดมาติกา เอาไม้เคาะโลงศพเพื่อเป็นการชี้ทางไปสู่สวรรค์ ปรากฏในบทกลอนดังนี้

เมื่อนั้นเสนาพร้อมขุนหลวงตกแต่ง
 ยอคาบเจ้าแพงหลาอกระวัง
 บอระบวนแล้วหามไปยวง ๆ เสี้ยละนอ
 ฝูงหมู่ชาวไพร่นอบโสมพร้อมเป่าระบำแท้แล้ว
 เขาก็แห่คาบเจ้าไปสู่กองฟอนพูนแล้ว
 ปะคือคำไกรแกว่งนางไปหน้า
 สอกบ่อนแล้วตั้งเครื่องแห่ประนมเขาแล้ว
 เจริญเถราบอกทางเมื่อฟ้า
 ลางคนเอาไม้ค้อนเมืองต๋อยศิโลงกำ

...
 ค้อมว่าเขากล่าวแล้วเอาไฟเผาจน
 แปรเปล่งไหม้ประนมแก้วผาง
 ไฟมอดแล้วเก็บกุมมาโสม
 แปลงเจดีย์ธาตุคำกวมไว้
 ชงปลิวเหลื่อมปลายสูงเทียมเมฆ
 เทียนรูปไต้เทิงฮ้านเฮวนางแท้แล้ว

(ท้าวหมาหยูย : 6-7)

ความหมาย เมื่อเสนาอำมาตย์ตกแต่งพร้อมเสร็จหมดแล้ว ก็ยกศพนางเทวี
 ออกไป ไพรพลและชาวเมืองมารวมขบวนแห่มากมาย เมื่อแห่ไปถึง (ป่าช้า) ก็ยกโลง
 ศพขึ้นวางบนกองฟอน นิมนต์พระเถระมาสวด บางคนก็ใช้ไม้เคาะผาโลง เพื่อบอกเตือน
 ให้ไปสู่สุวรรค์... เมื่อกล่าวเสร็จแล้วก็เอาไฟเผาจนไหม้เป็นนุญผาง หลังจากที่ไฟดับ
 หมดแล้วก็เก็บกระดูกมารวมไว้ แล้วสร้างธาตุบรรจุกระดูก ประดับธงและดอกไม้
 รูปเทียนเพื่อเป็นการบูชา

ในเรื่องท้าวสิงคะโล ได้กล่าวถึงพิธีหลังจากบรรจุกะดุกเรียบร้อยแล้ว ญาติพี่น้องจะหาบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้

เราอาจสรุปประเพณีงานศพของชาวอีสานเท่าที่ทราบดีสะท้อนออกมาในวรรณกรรมแต่เพียงสั้น ๆ ได้ว่า เมื่อครอบครัวใดมีคนตาย ญาติพี่น้องจะเก็บศพไว้ที่บ้าน มีการคบงันตามประเพณี จากนั้นจะนำศพไปยังป่าช้า นิมนต์พระสวดมาติกาแล้วเผา สร้างชาตุมบรรจุกะดุกแล้วหาบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้

3.2 ประเพณีการสู่ขวัญ "ขวัญ" ในความเข้าใจของชาวอีสาน หมายถึงสิ่งที่ไม่มีความตาย เชื่อว่ามีประจำชีวิตของคนและสัตว์ตั้งแต่เกิดมาทุกคน¹ เมื่อชีวิตของคนเรามีการเปลี่ยนแปลง หรือประสบกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นร้ายหรือดี ย่อมกระทบกระเทือนถึงขวัญของผู้คนนั้นด้วย เช่น ขึ้นบ้านใหม่ ได้เลื่อนยศ แต่งงาน ตกต้นไม้ หรือเจ็บไข้ได้ป่วย เป็นต้น ฉะนั้นเพื่อเป็นการปลุกปลอบ สร้างเสริมจิตใจให้มั่นคงหรือเพื่อความเป็นสิริมงคล ชาวอีสานจึงนิยมจัดให้มีการสู่ขวัญขึ้น

วรรณกรรมกลอนอ่านทุกเรื่องที่น่าสนใจศึกษาได้สะท้อนให้เห็นประเพณีการสู่ขวัญของชาวอีสานเนื่องในโอกาสต่าง ๆ อยู่หลายกรณี เช่น

3.2.1 การสู่ขวัญคู่บ่าวสาว ในงานแต่งงานชาวอีสานนิยมจัดให้มีการสู่ขวัญคู่บ่าวสาวเพื่อความเป็นสิริมงคลไว้ด้วย ในพิธีจะมีการจัดเตรียมพวงขวัญหรือพวงบายศรี ซึ่งอาจจะทำเป็น 3 ชั้น 5 ชั้น หรือ 7 ชั้น แล้วแต่ฐานะ โดยปกติแล้วชั้นล่างจะใส่ดอกไม้ ข้าวต้มมัด ขนม กล้วย ไข่ขวัญ ไก่ขวัญ ส่วนชั้นกลาง ๆ จะเป็นดอกไม้ และชั้นสุดท้ายจะเป็นฝ้ายสำหรับผูกแขน

การสู่ขวัญจะเริ่มขึ้น โดยหมอสุทรขวัญ (หมอขวัญ) กล่าวนมัสการพระรัตนตรัย และสวดคำเรียกขวัญ ในบทสวดนี้จะสอดแทรกข้อคิดคติเตือนใจ คำอวยพร และคำเรียกขวัญไว้ด้วยเสมอ เสร็จแล้วหมอขวัญผูกแขนคู่บ่าวสาว แล้วตามด้วยพ่อแม่ ญาติพี่น้อง และเพื่อนฝูง

¹พระมหาปริชา ปริญาโน ประเพณีโบราณไทยอีสาน หน้า 224

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวเตาเตา พระยานันทาทเวราชได้จัดงานแต่งงานให้
ท้าวเตาคำกับนางไกรสร ในโอกาสนี้มีการส่งของขวัญคู่สมรสด้วย ดังบทกลอนว่า

...

เพียงพาพร้อมพราหมณาโหมอ่าน
ศรี ๆ วันนี้แม่นวันดี
ขอให้สองศรีเจ้าท้าวเตาไกรสร
หงสหายสุขกลมสะนอในมุ้ง
ให้ไครองกรุงกว้างนครศรีเสวยราชย์
ฝูงหมู่โภกพยาธีย้ายยาไต่ยา
มาเบอขวัญเฮย
ขวัญเจ้าไปอยู่ลี้กลางไอน้ำกา
ขวัญเจ้าไปอยู่ลี้กลางน่านาเชือก
ขอให้มาเบียดน้องนางหล้าอย่าชินาน

...

อันว่ายายยาเฒ่าเอาสะใภ้ผูกแขน
ฝูงหมู่เสนาแน่นขอพระกรซอนกาย
บาควาท้าวเตาน้อยฉั่นเอาฝ้ายผูกคอ

(ท้าวเตาคำ : 159-160)

ความหมาย เมื่อเตรียมพาขวัญเรียบร้อยแล้ว พราหมณ์ (หมอสวดหรือ
หมอสวดขวัญ) ก็ทำพิธีเรียกขวัญว่า "ศรี ศรี วันนี้เป็นวันดี ขอให้ท้าวเตาและนาง
ไกรสรประสบแต่ความสุข ความเจริญ ให้เป็นเจ้าครองนครที่กว้างใหญ่ ขออย่าได้
มีโรคภัยเบียดเบียนเลย มาเถิดขวัญเฮย ขวัญของเจ้าไปหลบลิ้นหอยอยู่กลางไร
กลางนา ก็ขอให้กลับมาเสีย..." จากนั้นยายและเสนามาตย์ทั้งหลายก็ผูกแขน
ให้นางไกรสรและผูกคอให้ท้าวเตา

ในเรื่องท้าวท้าวคำก็มีการสู้ขวัญเนื่องในโอกาสวันแต่งงานเช่นกัน แต่ไม่ปรากฏคำเรียกขวัญ มีแต่บทสวดอวยพรและผูกแขน ดังนี้

..

อันหนึ่งขวัญสองเจ้าเพียรพาแสนขวบจริงแล้ว
ขอให้ยั้งยั้งล้ำแคนท้าวส่วยไส
อันหนึ่งให้สวัสดีล้ำจตุราทั้งสี่
เป็นมิ่งเฝ้าคอมท้าวอยู่เกษม

...

คอมว่าบอระบวนแล้วอวยพรทุกสิ่ง
พระบาทเจ้าเอาฝ้ายผูกแขน
มนตร์พร้อมเสนาทุกหมู่
เขาก็ผูกแขนสองออนนอยนงหน้าชูคน

(ท้าวท้าวคำ : 86)

ความหมาย ... อนึ่ง ขอให้ขวัญของเจ้าทั้งสอง (ท้าวท้าว กับ นางลุน) จงยังยืนยาวถึงแสนปี ขอให้มิเกียรติยศล้ำลือไกล ให้สุขสวัสดิ์พร้อมด้วยจตุรพิธพรชัย... จากนั้นท่านเจ้าเมืองตลอดทั้งเจ้าขุนมูลนายและเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็ผูกแขนคู่บ่าวสาว

พิธีการแต่งงานของท้าวจันทกับนางบัวคำในวรรณกรรมเรื่องท้าวหมาหยู ไม่ปรากฏพิธีการอย่างอื่นใด นอกจากการสู้ขวัญ ซึ่งพระฤาษีเป็นผู้จัดทำให้ เหตุการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นความสำคัญของพิธีสู้ขวัญว่า นอกจากจะเป็นการอวยพรให้รับแก่คู่บ่าวสาวให้ประสบแต่ความสุขความเจริญก้าวหน้าในชีวิตสมรสแล้ว ยังเป็นเครื่องหมายหรือหลักฐานอันเป็นที่ยอมรับได้ว่า คู่สมรสได้ผ่านพิธีการแต่งงานถูกต้องตามประเพณีแล้ว แม้การแต่งงานครั้งนั้นจะขาดขั้นตอนอย่างอื่นไปบ้างก็ตาม เหตุการณ์ตอนนี้ปรากฏในวรรณกรรมว่า

ยามนั้นพระฤาษีหำงพาขวัญตกแต่ง
มีเครื่องพร้อมดาไค้โสพา
มีหัง เกลือแก่นกอนหังหมากพลูวัน

...

เมื่อนั้นฤาษีเอนตามกองอันกล่าว
มาเบอขวัญอนน้อยบาค้างแค้ไพร ห่อเนอ
มาเบอขวัญบาท้าวเคินไพรคั่นคองมาถอน
จึงให้กำกอน้องย่นมันหมื่นปี แดถอน

(ท้าวหมาหุຍ : 21)

ความหมาย ตอนนั้นพระฤาษีได้จัดเตรียมพาขวัญพร้อมด้วยสิ่งของและ
หมากพลู... จากนั้นจึงทำพิธีเรียกขวัญตามประเพณีที่เคยปฏิบัติกันมา มาเบอขวัญเบอ
ขวัญของนางที่ยังค้างอยู่กลางไพรหังขวัญของท้าวผู้มาไกลแต่กลางป่า ขอให้มาอยู่ร่วม
ครองคู่กันยืนยาวถึงหมื่นปีนั้นเพอญ

3.2.2 การสู่ขวัญเนื่องจากการพลัดพราก ด้วยเหตุที่เชื่อว่า
ขวัญเป็นสิ่งที่ประจำชีวิตของมนุษย์ เมื่อมีการพลัดพรากจากกันอาจทำให้ขวัญได้รับ
การกระทบกระเทือน ฉะนั้นเพื่อเป็นการปลอบขวัญ จึงมักนิยมจัดให้มีการสู่ขวัญกันขึ้น
ซึ่งอาจจัดให้มีก่อนที่จะจากกัน หรือหลังจากจากกันไปแล้ว และได้กลับมาพบกันอีก

ในโอกาสดังกล่าวนี้ การสู่ขวัญอาจจัดเป็นพิธีใหญ่โต หรือเพียงแค่ว่าแม่
ญาติพี่น้องใกล้เคียงมารวมผูกแขน โดยไม่ต้องมีหมอสวดขวัญเลยก็ได้ แล้วแต่ฐานะและ
ความเหมาะสม เช่น

วรรณกรรมเรื่องท้าวท้าวคำ ท้าวท้าวได้พลัดพรากจากบิดามาเป็นเวลานาน
หลายปี จนได้ขึ้นครองเมือง จึงให้ทหารไปรับบิดามายู่ด้วย โอกาสนี้ท้าวท้าวได้จัด
พิธีสู่ขวัญเพื่อเป็นการรับขวัญให้บิดาด้วย ดังบทกลอนว่า

...

บัดนี้พราหมณ์ให้ถวายพรควงขอ

บัดนี้พระพ่อเจ้าขึ้นเถื่อนดงเถิง

...

ให้คอยสวัสดิ์ล้ำยืนยาวแสนขบปีทอน

ยศยิ่งล้ำจักชะวาพเฝ้าจอมเง

เป็นกษัตริย์ทรงธรรมสองญาณเป็นเจ้า

เขาก็กษณ ๆ พร้อมบอถวายถวิลบาท

ทุกที่พร้อมเอาฝ้ายผูกแขน

(ท้าวท้าวคำ : 109)

ความหมาย ...พราหมณ์ (หมอสูตรขวัญ) โอมอ่านคำอวยพร (เพื่อรับขวัญ) ว่า ขอให้พระพ่อเจ้าจงมีอายุยิ่งยืนยาว มีเกียรติยศล้ำสือไปไกลทั่วจักรวาล ได้เป็นกษัตริย์ที่ทรงธรรม จากนั้นหมอสูตรขวัญและทุกคนก็ร่วมผูกแขนให้

ในวรรณกรรมเรื่องพญาคันคากปรากฏการสู่ขวัญตอนก่อนจาก กล่าวคือ ก่อนที่พญาคันคากจะยกกองทัพกลับไปยังเมืองอินทปัตต์ พญาเถนและชาวเถนได้ร่วมกันจัดบายศรีสู่ขวัญให้ เพื่อความเป็นสิริสวัสดิมงคล ดังบทกลอนตอนหนึ่งว่า

บัดนี้ เสาจกษัตริเจ้าบุญเมืองค้ประเสริฐ จริงเทอญ

สูงตกแต่งไว้ถวายข้างสู่ขวัญ เทียวเทอญ

แต่นั้นแฮโอมเต่าฝูงหมูสาวเถน

เขาก็เดินกันตกแต่งปูนพาทัง

...

ขวัญพระเมืองอินทปัตย์ให้อยู่ยืนยาวหมั่น
 กับทั้งขวัญนางแก้วอุครเทียมพางพระองค์นั้น
 พระจงทงเที่ยงหมั่นแสงแจ้งให้คอยคง แก่เทอญ

(พญาคันคาก : 49-50)

ความหมาย บัดนี้เราจะทำพิธีบายศรีสู่ขวัญให้ท่าน (พญาคันคาก) ทหาร
 ทั้งหลายจงไปเตรียมพาขวัญมาให้พร้อม และให้เชิญชวนเพื่อนฝูงญาติพี่น้องมาร่วมพิธี
 ควย... ขอให้ขวัญของพ่อเมืองอินทปัตย์จงมีอายุยืนยาวเคียงคู่กับนางแก้วไปตราบนาน
 เทอญควยเทอญ

3.2.3 การสู่ขวัญเนื่องจากการตาย ในวรรณกรรมเรื่อง
 ท้าวหมาหยุมได้กล่าวถึงการสู่ขวัญหลังจากจัดพิธีงานศพเสร็จแล้วว่า ญาติพี่น้องหรือ
 ชาวบ้านที่ไปร่วมในพิธีเผาศพนั้น เมื่อกลับไปถึงบ้านลูกเมียหรือญาติพี่น้องจะจัดการ
 สู่ขวัญให้ ส่วนใหญ่จะทำกันเป็นงานเล็ก ๆ ภายในครอบครัว เช่นที่กล่าวไว้ว่า

บัดนี้บอระฆวนแล้วทั้งหลายลาเล็ก ก่อนแล้ว
 ทุกที่ท้าวเมื่อบ้านสวดเขื่อนแทแล้ว
 ลางคนเมียแต่งตั้งพาขวัญมาสู่
 ทั้งลูกเต้ามวนพร้อมเฮียกขวัญ มาเขอ
 ขวัญพอนอยไปส่งสการ
 ให้เจ้ามาเทียมสองพำเพียงพายบ้าน

...

(ท้าวหมาหยุม : 7)

ความหมาย เมื่อพิธีเสร็จเรียบร้อยแล้ว (ญาติพี่น้อง) แต่ละคนก็
 แยกย้ายกันกลับบ้าน บางคนเมื่อกลับไปถึงลูกเมียก็จัดการทำพาขวัญและทำพิธีเรียกขวัญ

(เพื่อให้ขวัญกลับมาอยู่กับเนื้อกับตัว) มาเชอขวัญเอ๋ย ขวัญของเจ้าที่ไปส่งวิญญาณนาง (ศพภรรยาของเจ้าเมือง) จงกลับมาอยู่บ้านให้พร้อมเพรียงกันเสีย

เป็นที่น่าสังเกตว่า การสู่ขวัญไม่ว่าจะเนื่องในพิธีหรือโอกาสใดก็ตาม จะต้องจบลงด้วยการผูกแขน'เสมอ ทั้งนี้คงเกี่ยวเหตุที่เชื่อว่า ค่ายผูกแขนจะสามารถ ป้องกันมิให้ขวัญแตกเปิดเปิงออกไปจากตัวอีก และป้องกันมิให้สิ่งเลวร้ายทั้งหลาย เข้าไปกล้ำกลายขวัญได้ ซึ่งจะเป็นผลทำให้เจ้าตัวมีชีวิตรอยู่ด้วยความสะดวกตลอดไป

3.3 ประเพณีบุญสงกรานต์ คำว่า "สงกรานต์" หมายถึงการรคน้ำ พระพุทธรูป พระสงฆ์ และผู้อาวุโส วันที่ใช้ประกอบพิธีนี้ได้แก่ วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 ซึ่งก็ได้แก่วันตรุษสงกรานต์นั่นเอง

เมื่อถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 เวลาประมาณบ่าย 3 โมง พระสงฆ์จะ ตีกลองเพื่อให้ญาติโยมจกน้ำอบน้ำหอมมาพร้อมกันที่วัด พระสงฆ์นำพระพุทธรูปลงไป ประดิษฐานไว้บนหอที่ปลูกสร้างขึ้นภายในบริเวณวัด หลังจากทีญาติโยมมาพร้อมกัน แล้ว พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ จากนั้นญาติโยมสงกรานต์พระพุทธรูป ต่างคนต่างก็ อธิษฐานขอพรพระให้คนประสบในสิ่งที่ตนหวัง

วรรณกรรมเรื่องท้าวสิงคะโลได้สะท้อนให้เห็นประเพณีดังกล่าวไว้ ดังนี้

...

นิมนต์พุทธรูปเจ้าลงฮ้านโสรจสรง
คืบ ๆ กองของปาวราชา
ทั้งเสนาไพรเมืองมาเฝ้า
มีทั้งเจือจันทน์คู้พิมเสนหอมอน
น้ำดอกไม้พระยาเจ้าโสรจสรง

...

ล้างห้องมีดอกไม้เทียนธูปบูชาก็มี
ปรารภณาเอาสมบัติอยู่ขงามปานเต็ม

ต่างพระองค์ประภคณาไ้เสวยเมืองทงแทนก็มี
มีทั้งนางนาฏดอมแสนชั้นแกว่งวี

...

(ท้าวสิงคะโล : 1 - 2)

ความหมาย ...มีการฉ้อฉลเชิดชูพระพุทธรูปลงไปประดิษฐานไว้บนโรงธรรม
แล้วก็กลองร้องป่าวให้เสนาซาราชบริวารและประชาชนมาร่วมกัน ต่างก็นำดอกไม้
ธูปเทียนและน้ำอบน้ำหอมมากว่... บางคนกราบไหว้บูชาพร้อมกับอธิษฐานขอให้
รูปกายที่สวยงาม บางคนขอให้ได้เป็นเจ้าบ้านผ่านเมือง มีสนมกำนัลแวดล้อมมากมาย
...

3.4 ประเพณีการลงข่วง หน้าหนาวเป็นช่วงเวลาที่บ้านส่วน
ใหญ่จะว่างงาน เพราะเก็บเกี่ยวที่ซดกันหมดแล้ว ฉะนั้นในเวลากลางคืนหลังจาก
รับประทานอาหารเย็นเสร็จแล้ว สาว ๆ ในหมู่บ้าน (ประมาณกลุ่มละ 3 - 10 คน)
จะรวมกลุ่มกองไฟแล้วทำงานร่วมกันบนข่วง' ที่สร้างขึ้น งานที่ทำส่วนใหญ่จะเป็นการ
ปั่นฝ้าย ทอผ้า ทอเสื่อ เย็บรักถักร้อย ฯลฯ ในโอกาสนี้ชายหนุ่มในหมู่บ้าน หรืออาจมา
จากหมู่บ้านอื่นจะเป่าแคน ตีเกราะ เคาะไม้ แวะเวียนเข้ามาพูดคุย หยอกล้อ หรือ
เกี้ยวพาราสี

*ข่วง เป็นสถานที่ที่ปลูกยกพื้นสูงประมาณ 1 ศอก กว้างประมาณ 6 ศอก
ยาวประมาณ 8 ศอก ปูพื้นไม้กระดานหรือฟากไม้ไผ่ ส่วนมากไม่มีหลังคาตรงกลาง
จะหาเสาไฟไว้เพื่อยิงกันหนาวและให้แสงสว่าง บางแห่งอาจใช้วิธีปูเสื่อรอบกองไฟ
เลยก็ได้ (จารุวรรณ ชรรมวดี ลักษณะวรรณกรรม อีสาน หน้า 146)

วรรณกรรมเรื่องท้าวทากาคาไ้สะท้อนให้เห็นประเพณีนี้อยู่ตอนหนึ่ง คือตอนที่ท้าวท้าวเข้าไปเที่ยวในเมือง และขอยืมแคนคนอื่นเป่าแฉะเข้าไปคุย หยอกล้อกับสาว ๆ ในช่วงต่าง ๆ จนถูกตะเพิดออกมา ดังบทกลอนตอนหนึ่งว่า

...

เมื่อนั้นท้าวก็เหลียวเมื่อใดเมื่อเห็นหญิงหลัง
ท้าวก็เห็นแต่ไฟเอืองแจ่มเหลืองเหลื่อมเอื้อเอือง
เอื้อง ๆ แสงสาวลงตั้งช่วง พ้นเขย
ฝูงหมสาวฮามน้อยนงแฉะสาวดาว ก็มี
เมื่อนั้นเขาก็ปักหัวเข้าอาคายนาคำ
บ่าวท้าวเจยตั้นเสียคสาว

...

คนคำ ๆ เป็นคิมนิมกังกาตัวฮาย
มึงก็อย่าอยู่หนีไปให้พ้นช่วงตู่ตอน
มันซิดิดแปดหอยข้างฮานช่วงตู่ บออย่าแล้ว

...

(ท้าวทากาคา : 42 - 43)

ความหมาย ท้าวท้าวเหลียวซ้ายแลขวา เห็นแสงไฟของพวกสาว ๆ ลงตั้งช่วงก็รักสนุก จึงเอาผ้าโพกศีรษะแล้วแอบเข้าไปดูใกล้ ๆ เห็นสาวน้อยสาวใหญ่กำลังนั่งทำงานกันอยู่หลายคน จึงเข้าไปพูดจาเชิงเกี้ยว วาราสี... (ฝ่ายสาว ๆ เมื่อได้ยินเช่นนั้นจึงคำว่าและขับไล่ท้าวท้าวท้าว) ตัวคำนี้มีเหมือนกับอีกาเช่นนี้ อย่างมาอยู่

หนีไปไหนจนวงเลี้ยว เดียวความวามันจะแปดเปื้อนวงของพวกมัน ลบไม่ออก...

3.5 อีตลีสองคองลีสี่ เป็นจารีตประเพณีที่ชาวอีสานถือปฏิบัติ
ดี. มาช้านาน ถ้าพิจารณากันตามเนื้อหาแล้วจะเห็นว่า "เป็นประเพณีบพัญญู
ใน รวบรวมสังคมอีสาน เป็นการกำหนดระเบียบของสังคมที่พึงปร-พฤติปฏิบัติทุก
รูปทุกนาม ทั้งชนชั้นผู้ปกครองและปวงประชา ถ้าละเลยมิได้ประเพณีปฏิบัติตามอีต-
ลีสอง เชื่อกันว่าจะเกิดอุปมงคล จนกระทั่งเกิดความพินาศล่มจมแล้วแต่กรณี"¹

คำว่า "อีตลีสองคองลีสี่" แยกได้เป็น 2 คำ คือ อีตลีสอง คำหนึ่ง
กับ คองลีสี่ คำหนึ่ง

อีตลีสอง หมายถึง จารีตประเพณีที่กำหนดให้ประชาชนประพฤติปฏิบัติใน
12 เดือน เป็นประเพณีที่สืบเนื่องมาจากความเชื่อทางพระพุทธศาสนาบาง ลัทธิ
ภูติผีวิญญาณบ้าง ตลอดจนความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เช่น บุญเข้ากรรม
บุญคูณลาน บุญช้างจี บุญพระเวส บุญเข้าพรรษา บุญผาสาตเฒ่า บุญบั้งไฟ เป็นต้น

¹ ชววิช ปุณโณทก วรรณกรรมอีสาน:วิเคราะห์ในบทบาทควบคุมสังคม

(เอกสารประกอบการสัมมนาวรรณคดีอีสาน ณ วิทยาลัยครูสกลนคร 14 - 17 พฤศจิกายน
2522 หน้า 6)

คองสิบสี่ หมายถึง ครรลองสิบสี่ประการของชนชั้นผู้ปกครองซึ่งประเพณีปฏิบัติกัน
 สาระสำคัญที่ปรากฏในคองสิบสี่ คือ ปรัชญาพุทธศาสนา และทศพิธราชธรรม 10 ประการ
 ตลอดจนข้อเตือนใจในการเลือกสรรเสนาอำมาตย์ หน้าที่ในการป่าวประกาศเชิญชวนให้
 ประชาชนกระทำความดีกรรมต่าง ๆ ตามฤดูกาลที่กำหนดไว้ในคองสิบสองนั้นด้วย ¹

จากความหมายตามบทบัญญัติของคองสิบสี่คองสิบสี่ดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่ามี
 ความหมายกว้างมาก ครอบคลุมไปถึงการประเพณีปฏิบัติคนในด้านต่าง ๆ ด้วยชาวอีสาน
 ยึดถือเป็นหลักในการประเพณีปฏิบัติสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน หากใครฝ่าฝืนหรือละเว้น
 จะถือว่าประเพณีผิดคอง

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวหมาหยู ท้าวฮ้างปองกับท้าวจันท์ ได้อบรมสั่งสอนเจ้า
 เมืองกาบิน ซึ่งยกทัพมาช่วยเจ้าเมืองมิดิลารบกับท้าวฮ้างปองและจันท์ หลังจากฝ่ายเมือง
 มิดิลาแพสงครามแล้ว ว่า

ตั้งแต่เมื่อหน้าอกกรรมทาเวร แทนอ
 เอาจักวางทอนท้าวคินสุกาบิน แลนา
 อันวานางเหวอยู่ครองทั้งไพร่ท้านเอย
 ทอว่าทานจงตกแต่งตั้งสมศีตคองเมือง นั้นเนอ
 อย่าไคยาคไพร่นอยเข้ายาคบหล
 ให้คอยตกแต่งทางคามแห่งคองกษัตริย์
 อย่าไควางบุญฮาดล้าสูญเสียม้าง

(ท้าวหมาหยู : 128)

ความหมาย ตั้งแต่ต่อไปอย่าไคกรรมทาเหวอีก เราจะให้ท่านกลับไป
 ครองเมืองกาบินเหมือนเดิม พร้อมทั้งนางเหวและไพร่พลทั้งหลายด้วย แต่ว่าท่าน

¹พระมหาปริชา ปริญาโณ ประเพณีโบราณไทยอีสาน หน้า 155 - 164

จะทองตั้งมันอยู่ในสี่ตคลองของกษัตริย์ อย่าได้คิดรบพุ่งแย่งชิงไพร่พลกัน อย่าได้ละเลยครรถของของกษัตริย์ที่เคยปฏิบัติกันมาแต่โบราณนั้นเสีย

พระอินทร์ได้อบรมสั่งสอนท้าวเก่าในวรรณกรรมเรื่องท้าวเก่ากล่าว ก่อนจะขึ้นครองเมืองก็ทำนองเดียวกัน คือ

บัดนี้พ่อจักสอนสั่งให้ในสี่ตคลองเมือง
 อันว่าในธรรมเสาศีตคลองจำไว้
 อันหนึ่งอย่าได้ทำบาปให้แก่ไพร่น้อยฝูง
 ทั้งนางงามคอยเอาใจน้อย
 อนึ่งฝูงเฒ่าเชื้อนายนารถนาง
 เทียมมาคานวญเื้อแผ่ช้าง
 อย่าได้ไฉไลเว่นางเสียปะเปลา นั้นเนอ

...

(ท้าวเก่ากล่าว : 77 - 78)

ความหมาย บัดนี้พ่อ (พระอินทร์) จะสั่งสอนเกี่ยวกับสี่บ้านคลองเมือง ให้เจ้าจกจำเอาไว้ ประการแรกอย่าได้รังแกหรือทำบาปกรรมกับไพร่พลและข้าทาสผู้น้อย รวมทั้งนางสนมกำนัลก็ให้เอาใจใส่เขาอย่างสม่ำเสมอ...

ในวรรณกรรมเรื่องพญาคันคาก ตอนเกิดฝนแล้ง พญาคันคากได้วิเคราะห์สาเหตุของความแห้งแล้งให้เสนาทหารทั้งโดยอ้างอิงสี่ตคลองแต่เก่าก่อนว่า ตามปกติแล้วบ้านเมืองจะเจริญรุ่งเรืองได้ จำต้องมีสมบัติคุณเมืองหรือคาวเมือง เช่น แก่นเมือง หัวเมือง ตาเมือง ใจเมือง และชนชั้นผู้ปกครองจะต้องตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม แต่มาบัดนี้บ้านเมืองเกิดวิปริตผิดปกติไป นั้นแสดงว่า จะต้องมียางสิ่งบางอย่างผิดจากสี่ตคลองแต่เก่าก่อนแน่ พระองค์จึงจำต้องเดินทางไปยังเมืองบาดาลเพื่อค้นหาสาเหตุ ดังบทกลอนว่า

...

แกนเมืองนั้นหลาวแหลมหอกคาบ
 หอกคาบง้าวโดยแทแกนเมือง

...

หัวเมืองนั้นเขวคาเป็นเซตจึงแล้ว
 เมืองเป็นเหตุสายยังฮูกอนเฮา แทคาย
 อันตาเมืองนั้นบัณฑิตคนประเสริฐ
 นักปราชญ์เฝ้าเฝ้ายืนชูกษัตริย์
 ยังฉลาคัญแจ้งเห็นฮิตคองปทุม เจ้าเอย

...

อันว่าแดนไกลฉาหลาวหลวงเสวยราช จึงแล้ว
 คั้นว่าทงทศราชแทเมืองบ้านหากชุมเย็น

...

อันนี้เป็นปัญหารักรมแทเสนาจาจื่อ เอาทอน
 เฮาจักสอนสั่งให้จึงแจ้งฮิตคอง เจ้าเอย
 ว่าเป็นเหตุแจ้งแห่งเท่าทั่วทั้งเมือง คั้งนี้
 เฮาจักกามาโคเนาคเนาในน้ำ

...

(พญากันคาก : 21)

ความหมาย แกนเมือง ได้แก่ ศาสตราวุธต่าง ๆ เช่น หลาว แหลม หอก คาบ ง้าว....ส่วนหัวเมืองคือเทวคา ท่านสามารถล่วงรู้เหตุร้ายที่ก่อนเราได้ ตาเมืองนั้น คือนักปราชญ์ราชบัณฑิตที่มีความรอบรู้ในพระธรรม และฮิตคองแต่เก่าก่อน และในบ้านเมืองจะต้องมีเจ้าเมือง (หรือกษัตริย์) ที่ทรงทศพิศราชธรรมควย บ้านเมืองจึงจะร่มเย็นเป็นสุข... เหล่านี้เป็นปัญหารักรมที่เสนาอำมาตย์ควรต้องจดจำเอาไว้ เราจะไปถามพญานาคให้รู้แจ้งว่า สาเหตุของความแห้งแล้งครั้งนี้คืออะไรกันแน่...

ในวรรณกรรมเรื่องท้าวเต่าคำ ยายไค่นาแคง 3 ใบเข้าไปสู่ขอธิดาของเจ้าเมืองให้กับหลานชาย (คือท้าวเต่าคำ) ในคำสู่ขอนั้นยายไค่แสดงให้เห็นถึงความไม่แน่ใจว่าการกระทำครั้งนี้จะถูกตอ้งตามฮีตคองหรือไม่ บทกลอนกล่าวไว้ว่า

ยายก็ก้มขานไหว้พูลราชผู้มี
ประณมนาถวายขานขุ้ไว้ยมท้าว
ข้าเจ้าพูลท่านไถ่องค์พระราชามิดคอง บั๋
ขอให้ญ์ณาผายโมคตบตัวข้า

...

(ท้าวเต่าคำ 150)

ความหมาย ยายก้มลงกราบพูลต่อเจ้าเมืองว่า ไม่ทราบว่าเจ. เป็น การนิจารีตประเพณีหรือไม่ อย่างไรเสียก็ขอความเมตตาได้โปรดสงสารด้วย .

จะเห็นว่าวรรณกรรมได้สะท้อนให้เห็นว่า ชาวอีสานได้ให้ความสำคัญต่อการนิจารีตประเพณีแต่เก่าก่อนมาก การประพฤติปฏิบัติผิด จะควยเจตนาหรือไม่ก็ตามย่อมถือเป็นการประพฤติชั่วที่น่าจะอายยิ่ง ฉะนั้นบรรพบุรุษจึงสั่งสอนลูกหลานให้ยึดถือและปฏิบัติสืบทอดกันมาจนปัจจุบัน ซึ่งยังปรากฏอยู่อย่างชัดเจนในสังคมชาวชนบทที่วัฒนธรรมเมืองยังแพร่ขยายเข้าไปไม่ถึง

จากผลการวิเคราะห์ดังไกล่ารวมมา สามารถทำให้สรุปได้ว่า วรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสานทั้ง 5 เรื่องได้สะท้อนให้เห็น ค่านิยม ความเชื่อ และประเพณีของชาวอีสานในอดีตอยู่หลายประการด้วยกัน วรรณกรรมที่สะท้อนให้เห็นได้ชัดทั้ง 3 ประเด็น ได้แก่เรื่องพญาคันคาก ท้าวเต่าคำ และท้าวกำกาคา

ค่านิยมที่ปรากฏชัดทั้ง 5 เรื่อง ได้แก่ความกตัญญู ความเคารพผู้อาวุโส และความเป็นคนรักสนุก ความเชื่อที่ปรากฏชัดทั้งใน 5 เรื่อง คือความเชื่อทาง

พระพุทธศาสนา ได้แก่ความเชื่อเกี่ยวกับกฎแห่งกรรม ความเชื่อเรื่องชาติหน้าชาติหน้า และ ความเชื่อเกี่ยวกับนรก-สวรรค์ ส่วนความเชื่อทางไสยศาสตร์ที่ปรากฏค่อนข้างแจ่มชัด ได้แก่ความเชื่อเกี่ยวกับความฝัน และความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยาม สำหรับประเพณีที่ปรากฏ ชัดมากทั้ง 5 เรื่อง คือประเพณีการสู่ขวัญ และฮีตสิบสองคองสิบสี่ แต่อย่างไรก็ตาม ประเพณีเกี่ยวกับฮีตสิบสองคองสิบสี่ที่ปรากฏนั้น ส่วนใหญ่จะปรากฏในลักษณะที่กวักหนด ให้ตัวละครเป็นผู้กล่าวถึงคำว่า "ฮีตคอง" โดยมิได้กล่าวถึงในรายละเอียด หรือมิได้ กาหนดให้ตัวละครมีพฤติกรรมอันแสดงให้ทราบถึงรายละเอียดว่า "ฮีตคอง" ที่กล่าวถึงนั้น มีอะไรบ้างอย่างชัดแจ้งนัก แต่อย่างไรก็ตามวรรณกรรมกลอนอ่านทั้ง 5 เรื่องก็ได้ทำ หน้าที่ในฐานะเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นซึ่งสะท้อน ค่านิยม ความเชื่อ และประเพณีพื้นบ้าน ของชาวอีสานในอดีตได้มากพอสมควรทีเดียว

สรุป และ ข้อเสนอแนะ

สรุปผล

การวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสานครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกวิเคราะห์เรื่องที่เห็นว่า เคยได้รับความนิยมอย่างสูงมาแล้วในอดีต เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในปัจจุบัน เป็นวรรณกรรมที่ได้รับความนิยม และจัดพิมพ์ออกเผยแพร่แล้วจำนวน 5 เรื่อง คือ พญาคนคาก ท้าวเต่าคำ ท้าวสิงคะโล ท้าวกำกาคำ และท้าวหมาหยุบ โดยมีจุดมุ่งหมายคือ เพื่อศึกษาศิลปะการแต่งคำประพันธ์ประเภทกลอนอ่านของอีสานในด้านการใช้คำ การใช้สัมผัสใน การใช้โวหารเปรียบเทียบ เพื่อวิเคราะห์แก่นเรื่อง โครงเรื่อง ตัวละคร และเพื่อศึกษาค่านิยม ความเชื่อ และประเพณีที่ปรากฏในวรรณกรรม ผลการศึกษารูปได้ดังนี้

1. วรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสานทั้ง 5 เรื่อง มีศิลปะในการแต่งคำประพันธ์ คือกวีนิยมใช้กลอนอ่านบทเอก และกลอนอ่านบทโทแต่งคละกันไปตลอดทั้งเรื่อง จึงทำให้ความไพเราะของบทกลอนค่อยลงไป ทั้งนี้เพราะระดับเสียงวรรณยุกต์ซึ่งเป็นลักษณะบังคับสำคัญของกลอนอ่านทั้ง 2 ชนิด เป็นไปอย่างไม่สม่ำเสมอแต่อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วพบว่า วรรณกรรมทั้ง 5 เรื่องได้แสดงให้เห็นศิลปะการใช้คำ การใช้สัมผัสใน และการใช้โวหารเปรียบเทียบได้แพรวพราว สละสลวย และมีความไพเราะอยู่มาก คือ

1.1 ศิลปะการใช้คำ

1.1.1 การใช้คำเสริมและคำสร้อย เป็นที่ประจักษ์อย่างชัดเจนว่าคำเสริมและคำสร้อยเป็นส่วนประกอบที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งของคำประพันธ์ประเภท

กลอนอ่านของอีสาน กวีนิยมใช้คำเสริมทั้งชนิด 2 คำ และ 4 คำ ส่วนคำสร้อย นิยมใช้ชนิด 2 คำ คำเสริมและคำสร้อยเหล่านี้กวีสร้างขึ้นจากการนาคะชนิดต่าง ๆ มาประสมกัน กวีใช้เพื่อประโยชน์ในด้านการเชื่อมความ เน้นความ แสดงการเริ่มต้น ตอนใหม่ หรือบทใหม่ แสดงความงาม และเป็นบทกวีช่วยเพื่อช่วยให้กวีสำคัญ ของข้อความชัดเจน ผลจากการใช้คำเสริมและคำสร้อยดังกล่าวนี้ช่วยให้บทประพันธ์มีความไพเราะขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

1.1.2 การหลากคำ ศิลปะการใช้ "การหลากคำ" พบว่า นอกจากจะทำให้ไม่เกิดความซ้ำซากในการใช้คำแล้ว ยังแสดงให้เห็นศิลปะในการเลือก ใช้คำแสดงความรู้สึก และอารมณ์ของกวีได้เป็นอย่างดีทีเดียว

1.1.3 การใช้คำซ้ำและคำซ้อน กวีได้แสดงให้เห็นถึงศิลปะ การใช้คำทั้ง 2 ประเภทนี้ไว้อย่างหลากหลายทั้งในคำตำแหน่งที่ใช้ และประโยชน์ ตอบบทประพันธ์

1.2 ศิลปะการใช้สัมผัสใน

การใช้สัมผัสในที่ปรากฏชัดมากในวรรณกรรมที่นำมาศึกษา คือ การใช้สัมผัสในแบบสัมผัสอักษร หรือที่นิยมเรียกกันว่า อักษรสังวาส ได้แก่ คำคู่ เทียบคู่ เทียบมรด เทียบมรด ทบคู่ แทรกคู่ และแทรกมรด การใช้สัมผัสอักษร ดังกล่าวช่วยให้บทประพันธ์มีความไพเราะขึ้นอย่างมาก ทั้งทางด้านเสียงของคำ จังหวะของกลอนและเสริมความหมายในแต่ละบาทแต่ละบทให้ชัดเจนขึ้น

1.3 การใช้โวหารเปรียบเทียบ

ศิลปะการใช้โวหารเปรียบเทียบในวรรณกรรมกลอนอ่านที่นำมา ศึกษาปรากฏค่อนข้างชัดเจนอยู่เพียง 4 ชนิด ได้แก่ การเปรียบเทียบแบบอุปมา อุปลักษณ์ อติพจน์ และบุคลาธิษฐาน

2. การวิเคราะห์แก่นเรื่อง โครงเรื่องและตัวละคร พบว่า แก่นเรื่อง

ในวรรณกรรมกลอนอ่านของอีสานแต่ละเรื่องล้วนแสดงแนวความคิดอันเป็นลักษณะ
 ธรรมชาติของชาติส่วนใดส่วนหนึ่งของสังคมชาวอีสาน แก่นเรื่องส่วนใหญ่เป็นผล
 สืบเนื่องมาจากคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา ได้แก่ การมุ่งเน้นให้บุคคลยึดมั่นในการ
 ทำความดี มีศีลธรรม มีเมตตาและกตัญญู ส่วนวรรณกรรมเรื่องท้าวท้าวคำคำนั้น
 ได้เสนอแก่นเรื่องต่างจากเรื่องอื่นไปบ้าง คือการไม่ยอมรับความดีความสามารถ
 ที่แฝงอยู่ในรูปกายอันอัปลักษณ์ในค่านโครงเรื่องพบว่า กวีได้แสดงให้เห็นความ
 สามารถในการกำหนดโครงเรื่องในด้านการลำดับเหตุการณ์ และการสร้างความ
 ชัดแย้งได้ดีพอสมควร กล่าวคือ

การลำดับเหตุการณ์ในเรื่อง กวีได้นำเอาที่มาของเนื้อเรื่อง ซึ่งบอกว่า
 ได้เล่ามาจากชาดกมาเป็นสถานการณ์ในตอนเปิดเรื่อง เพื่อยั่วให้เกิดความสนใจ
 และสร้างกริธาให้เกิดขึ้นกับผู้อ่าน แล้วสร้างปมปัญหาด้วยการกำหนดให้ตัวละครเอก
 ถือกำเนิดผิดปกติอย่างใดอย่างหนึ่ง จากนั้นจึงขยายตัวละครคลี่คลายปัญหาออกไป จุดนี้
 เป็นจุดที่ทำให้รายละเอียดของวรรณกรรมทั้ง 5 เรื่องแตกต่างกัน ก่อให้เกิดปมปัญหา
 ต่าง ๆ แทรกซ้อนเข้ามามากมาย ซึ่งเป็นผลต่อการลำดับเหตุการณ์ในหัวข้อต่อไป
 คือ การแก้ไขปัญหาก็ได้กำหนดให้ตัวละครเอกเป็นผู้แก้ไขปัญหานั้นหลายเหล่านั่น
 ด้วยความสามารถของตัวละครเอกเอง เป็นการเน้นให้เห็นความเป็นผู้มีบุญญาธิการ
 ของตัวเอก จากนั้นเรื่องก็คลี่คลายเข้าสู่จุดจบ การจบเรื่องส่วนใหญ่เป็นการจบที่
 ยกเว้นเรื่องพญาคนคางซึ่งกำหนดให้ตัวเอกตายในตอนจบ แต่อย่างไรก็ตามกวีก็ได้
 เน้นให้เห็นบรรยากาศอันเศร้าสร้อยนั้น จึงทำให้ผู้อ่านรู้สึกสะเทือนใจกับเหตุการณ์
 ดังกล่าว ในตอนท้ายของวรรณกรรมทุกเรื่อง กวีได้กล่าวถึงการกตัญญูของตัวละคร
 ทำนองเดียวกันนิทานชาดกโดยทั่วไป

สำหรับการสร้างความชัดแย้งในโครงเรื่อง พบว่ากวีได้ใช้ความชัดแย้ง
 เป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่สำคัญในการทำให้เกิดนาฏการและเหตุการณ์ในเรื่อง

ความขัดแย้งที่ปรากฏจำแนกเป็นชนิดใหญ่ ๆ ได้ 3 ชนิดคือ ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับสังคม ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและความขัดแย้งภายในใจ นาฏการและเหตุการณ์ในแต่ละตอนหรือแต่ละเรื่องจะปรากฏความขัดแย้งประการใด ประการหนึ่งหรือหลายอย่างเป็นพื้นฐานอยู่ด้วยเสมอ

ในค่านตัวละคร การวิเคราะห์ตัวละครในวรรณกรรมครั้งนี้ เป็นการพิจารณาบุคลิกและลักษณะนิสัยของตัวละคร ผลจากการวิเคราะห์พบว่า กวีได้กำหนดให้ตัวละครเอกเป็นพระโพธิสัตว์ที่ถือกำเนิดผิปกติเพื่อชดใช้เวรกรรมแต่ชาติปางก่อน เป็นผู้มีบุญญาธิการ กล่าวหาญ และเป็นผู้มีคุณธรรมสูง ตัวละครที่เป็นกษัตริย์ แบ่งได้เป็น 2 ฝ่าย คือ ที่เป็นฝ่ายของพระเอก พวกนี้จะเป็นผู้มีคุณธรรม เป็นตัวช่วยเสริมให้ความเป็นผู้มีบุญบารมีของตัวเอกปรากฏเด่นชัดขึ้น กับพวกที่เป็นปรปักษ์กับตัวเอก ตัวละครกษัตริย์พวกนี้ส่วนใหญ่จะเป็นผู้มีความประพฤติชั่วร้าย ทำตัวเป็นอันธพาล ตัวละครที่เป็นตัวนาง หมายถึงทั้งที่เป็นนางกษัตริย์และบุคลลสามัญ ตัวละครเหล่านี้จำแนกได้ 2 ลักษณะ คือ ฝ่ายกุศล ได้แก่ฝ่ายที่มีจริยวัตรของการเป็นภรรยาและลูกที่ดีกับฝ่ายอกุศลซึ่งเป็นพวกที่พยายามสร้างภาพของความชั่วร้ายให้ปรากฏอยู่เสมอ ตัวละครประเภทสุดท้ายที่ปรากฏในวรรณกรรมคือ ตัวอมมนุษย์ ตัวละครประเภทนี้กวีสร้างขึ้นเพื่อใช้เสริมบารมีของตัวเอกให้ปรากฏเด่นชัดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นตัวละครอมมนุษย์ที่เป็นผู้ดีหรือผู้ร้าย

3. วรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสานทั้ง 5 เรื่อง ได้สะท้อนให้เห็นค่านิยม ความเชื่อ และประเพณีของชาวอีสาน กล่าวคือในค่านิยามพบว่าชาวอีสานนิยมยกย่องผู้มีอำนาจ หรือชนชั้นผู้ปกครอง ยกย่องผู้มีความกตัญญู เคารพผู้อาวุโส นิยมความสุภาพ อ่อนโยน และเจียมตัว นับถือผู้มีความสามารถและกระทำดี รักความสนุก นิยมยกย่องสตรีที่เป็นคนสะอาดเรียบร้อย ซื่อสัตย์ เคารพและเชื่อฟังสามี ในค่านความเชื่อพบว่า ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาปรากฏชัดเจนกว่า

ความเชื่อค่านอื่น ๆ ได้แก่ ความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม ชาตินี้ชาติหน้า นรก-สวรรค์ ส่วนความเชื่อทางไสยศาสตร์ มีปรากฏบ้างแต่ไม่เด่นชัดนัก โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องเวทมนต์คาถา มีปรากฏเพียงว่าได้มีการใช้เวทมนต์คาถา แต่มิได้ปรากฏตัวอักษรหรือข้อความที่ถือว่าเป็นเวทมนต์คาถานั้น ๆ เลย ในด้านประเพณี วรรณกรรม ได้สะท้อนให้เห็นประเพณีของชาวอีสานต่อไปนี้คือ งานศพ การสู่ขวัญ บุญสงกรานต์ การลงช่วง และฮีตสิบสองคองสิบสี่

ข้อเสนอแนะ

จากการที่ได้ศึกษาและวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสานครั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. เนื่องจากวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาครั้งนี้เป็นวรรณกรรมที่ได้พิมพ์ออกเผยแพร่แล้ว จึงทำให้ได้ข้อมูลจำนวนไม่มากนัก จึงใคร่เสนอแนะว่า หากผู้วิจัยมีความรู้ความสามารถในการอ่านอักษรไทยน้อย และอักษรธรรมได้ ก็จะเป็นการดียิ่ง เพราะจะสามารถคัดเลือกวรรณกรรมที่มีลักษณะร่วมทำนองนี้ได้จำนวนมากพอ แล้วปริวรรตและวิเคราะห์ ก็คงจะทำให้มองเห็นคุณค่าของวรรณกรรมประเภทนี้ได้กว้างขวางขึ้น
2. ควรได้ศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้านที่มีการถือกำเนิดติดปากของตัวเอกจากภูมิภาคอื่น ๆ เพื่อเปรียบเทียบแนวความคิดในการสร้างตัวละคร และวิเคราะห์หาคำตอบว่า เพราะเหตุใดจึงกำหนดให้ตัวเอกมีลักษณะติดปากเช่นนั้น
3. ควรศึกษาศิลปะการแต่งคำประพันธ์ประเภทกลอนอ่าน เปรียบเทียบกับศิลปะการแต่งคำประพันธ์ประเภทอื่น ๆ ของอีสาน เพื่อให้มองเห็นความแตกต่างและหาแนวโน้มในด้านศิลปะการแต่งของคำประพันธ์แต่ละชนิด

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กิ่งแก้ว อัทธการ คติชนวิทยา หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู กรุงเทพมหานคร 2519, 366 หน้า
- กุหลาบ มัลลิกะมาส คติชาวบ้าน โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ สารานุกรม 2509, 269 หน้า
- _____ วรรณคดีวิจารณ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2520, 149 หน้า
- จารุมิตร เรืองสุวรรณ ของคดียี่สิบ โรงพิมพ์กรมการศาสนา 2520, 336 หน้า
- จารุวรรณ ชรรมวัตร คติชาวบ้านยี่สิบ กรุงเทพมหานคร : อักษรวัฒนา ม.ป.ป.
- _____ ลักษณะวรรณกรรมยี่สิบ เอกสารวิชาการของศูนย์ศิลปะและวัฒนธรรมยี่สิบ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม 2521, 209 หน้า
- _____ โลกทัศน์ทางการเมืองจากวรรณกรรมยี่สิบ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์ 2523, 98 หน้า
- เจตนา นาควัชร ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เศศ 2521, 135 หน้า
- _____ ทางไปสู่วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์ 2525, 303 หน้า
- ขวัญ ปุณโณทก "คตินิยมในการเขียนวรรณกรรมยี่สิบ" ใน อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หน้า 45-59 15: 1 มกราคม 2526
- _____ พื้นเวียง: เอกสารบันทึกความขัดแย้งกรณีเจ้าอนุวงศ์ในมโนทัศน์ของชาวยี่สิบ เอกสารของสมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา 24 กรกฎาคม 2525, 75 หน้า อังสาเนา
- _____ วรรณกรรมท้องถิ่น พิธีพัฒนา 2522, 401 หน้า
- _____ วรรณกรรมยี่สิบ พิธีพัฒนา 2522, 562 หน้า
- นิพนธ์ อินสิน ความขัดแย้งในวรรณกรรมสามเรื่องของสุนทรภู่ ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2520, 226 หน้า

- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ วิเคราะห์สุวรรณคดีไทย ไทยวัฒนาพานิช 2516, 163 หน้า
 ประคอง เจริญจิตรกรรม วรรณกรรมอีสาน: สังคมศิลปชัย วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย 2519, 197 หน้า อักสาเนา
- ประจักษ์ ประภาพิตยากร ประเพณีและไสยเวทวิทยาในชุมชนช้างขุนแผน โรงพิมพ์เจริญ
 ธรรม 2519, 296 หน้า
- ประสาธ อิศรปริกา และคนอื่น ๆ ความเชื่อและสิ่งบิ๊กเหนี่ยวทางจิตใจของชาวอีสาน
 ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม
 2518, 69 หน้า
- ปรีชา อุยตระกูล วรรณกรรมพื้นบ้านจากตำบลวังน้ำเย็น อ.พิมาย จ.นครราชสีมา
 เอกสารการนิเทศการศึกษา หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู โรงพิมพ์ตำรวจ
 2522, 100 หน้า
- พัทธยา สายหู ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ไทยวัฒนาพานิช 2514, 22 หน้า
- พัทธยา เจริญสุวรรณ ศิลปะการใช้ภาษาในนวนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์
 ปรินิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2520, 315 หน้า
- พจ. ศิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ สมาคมภาษาและหนังสือ 2514,
 372 หน้า
- สุนันท์ ศาสตรวาทา การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกาพย์เห่ วิทยานิพนธ์ อ.ม.
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2523, 161 หน้า อักสาเนา
- สุพรรณ ทองคล้าย ลักษณะร้อยกรองพื้นเมืองอีสาน อ.ม. จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย 2524, 210 หน้า อักสาเนา
- สุพรรณ เชื้อนิล วิเคราะห์นวนิยายเรื่องชนศึก ของ ไม้ เมืองเดิม ปรินิพนธ์ กศ.ม.
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2523, 161 หน้า อักสาเนา

สุวรรณภา เกรียงไกรเพชร พระอภัยมณี . การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์

วิทยานิพนธ์ อ.ม. ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัย 2516 256 หน้า อัสสัณเณ

อนุমানราชชน, พระยา การศึกษาเรื่องประเพณีไทย โรงพิมพ์กรมการศาสนา 2514,
239 หน้า

_____ การศึกษาเรื่องประเพณีและชีวิตชนบ้านไทยสมัยก่อน เสฐียรโกเศศ (นามแฝง)

พระนคร : คลังวิทยา 2515, 478 หน้า

_____ คำของวรรณคดี เสฐียรโกเศศ (นามแฝง) 2515, 384 หน้า

Dickinson, Leon T., A Guide to Literary Study, Holt,
Rinehart and Winston, New York, 1959, 90 pp.

Richards, I.A. Principle of Literary Criticism New York :
Brance & World Inc., 1925.